

ISSN 2075 – 9584

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ**

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР**

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

**TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD**

№2 (90) 2025

Душанбе – 2025

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

САРМУҲАРИИ:

Усмонзода Хайридин Усмон—доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРИИ:

Муртазозода Ораз—номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Раҳимзода Шариф Махсум — доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Қурбонов Абдурахмон Шерович — доктори илмҳои фалсафа, профессор

Мирсаидов Аброр Бобоевич — доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Пиризода Чалил Сафар — доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич—доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Қудратов Рустам Раҳматович — доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Давлатзода Қудрат Қамбар — доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон — доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

Муъмин Назар Абдучалол — доктори илмҳои фалсафа

Шарифзода Саидҳомид Сафар —номзоди илмҳои таърих

Давлатов Рамазонӣ — номзоди илмҳои фалсафа

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Олимзода Валиҷон — сардори Раёсати таъминоти иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАРҶУМА ВА ТАҲРИРИ МАТНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ:

Қиёмиддин Сатторӣ

Мансур Суруш

Эмомализода Қосимҷон

Содатқадамова Мадина

МУҲАРИРИ ТЕХНИКӢ:

Олимзода Валиҷон — сардори Раёсати таъмини иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз” ба феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 декабри соли 2024 таҳти №460/м ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илмӣ Федерацияи Русия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар Индекси маҷаллаҳои илмӣ тақризишавандаи Русия (РИНЦ) пайваста дохил карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 255/МҶ - 97 аз 04 августи соли 2022 ба қайд гирифта шудааст.

ИРТИБОТ:

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Учредитель: Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания 4 раза в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Усмонзода Хайридин Усмон – доктор философских наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Муртазозода Ораз – кандидат экономических наук, дотцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рахимзода Шариф Махсум – доктор экономических наук, профессор

Курбонов Абдурахмон Шерович – доктор философии, профессор

Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктор экономических наук, профессор

Пиризода Джалил Сафар – доктор экономических наук, профессор

Саидмуродов Лутфулло Хабибуллоевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

Кудратов Рустам Рахматович – доктор экономических наук, профессор

Давлатзода Кудрат Камбар – доктор экономических наук, профессор

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор

Муъмин Назар Абдуджалол – доктор философских наук,

Шарифзода Саидхонид Сафар – кандидат исторических наук

Давлатов Рамазони – кандидат философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Олимзода Валиджон – начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

ПЕРЕВОД И РЕДАКТИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ, РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТОВ:

Киёмиддин Саттори

Мансур Суруш

Эмомализода Косимджон

Содаткадамова Мадина

ТЕХНИЧЕСКИЙ РЕДАКТОР:

Олимзода Валиджон – начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

Журнал «Таджикистан и современный мир» включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 02 декабря 2024 года за №460/м и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в Индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 255/МЧ - 97 от 04 августа 2022 года).

КОНТАКТЫ:

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; **e-mail:** vestnik@mts.tj

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМПҮЗ

Founder: Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan. The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

CHIEF EDITOR:

Usmonzoda Khayriddin Usmon – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Murtazozoda Oraz – Candidate of Economic Sciences, Docent

EDITORIAL BOARD:

Rahimzoda Sharif Makhsum – Doctor of Economic Sciences, Professor

Qurbonov Abdurahmon Sherovich – Doctor of Philosophy Sciences, Professor

Mirsaidov Abror Boboevich – Doctor of Economic Sciences, Professor

Pirizoda Jalil Safar – Doctor of Economic Sciences, Professor

Saidmurodov Lutfullo Habibulloevich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Qudratov Rustam Rahmatovich – Doctor of Economic Sciences, Professor

Davlatzoda Qudrat Qambar – Doctor of Economic Sciences, Professor

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon – Doctor of Political Sciences, Professor

Mumin Nazar Abdusalol – Doctor of Philosophy Sciences,

Sharifzoda Saidhomid Safar – Candidate of Historical Sciences

Davlatov Ramazoni - Candidate of Philosophy Sciences

EXECUTIVE SECRETARY:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

TRANSLATION AND EDITING OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH TEXTS:

Qiyomiddin Sattori

Mansur Surush

Emomalizoda Qosimjon

Sodatqadamova Madina

TECHNICAL EDITOR:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

The journal "**Tajikistan and contemporary World**" has been included in the list of leading peer-reviewed journals and publications by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan as of December 02, 2024, No.460/М, and by the Higher Attestation Commission (HAC) of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation. Additionally, the journal is indexed in the Russian Science Citation Index (RSCI). It is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. The registration certificate (No. 255/MJ-97) was issued on August 4, 2022.

CONTACTS:

Address of the founder: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89. Tel: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

ҶОӢГОӢИ ВАӢДАТИ МИЛЛӢ ДАР АМАЛИЯИ ҶОМЕАСОЗИИ
МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН
УСМОНЗОДА ХАӢРИДДИН УСМОН14

СОХТОР ВА ВАЗИФАӢОИ ЭЛИТАИ ИЛМӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР
САФАРАЛИЗОДА ХУҶАМУРОД ҚУДДУСӢ,
ЮСУФЗОДА АВАЗИ НУРАЛӢ.....24

ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТ – ӢАМЧУН ОМИЛИ МУӢИММИ ТАӢКИМИ
ВАӢДАТИ МИЛЛӢ
МУСТАҶОБОВА РУДОБА МУКАРРАМШОЕВНА.....45

МОӢИЯТИ ТАШАББУСӢОИ БАӢНАЛМИЛАЛИИ ҶУМӢУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР СОӢАИ ОБУ ИҚЛИМ
ШАРИФЗОДА САИДӢОМИД САФАР.....55

САӢМИ ЭМОМАЛӢ РАӢМОН ДАР РАВАНДИ ЭӢӢИ ДАВЛАТСОЗИЮ
МИЛЛАТСОЗИИ ТОҶИКОН
ВОӢИДОВ НАСРИДИН ӢИЗБУЛЛОЕВИЧ.....66

ИСТИҚЛОЛИ МИЛЛӢ ДАР МАНЗАРАИ СТРАТЕГИЯИ ГЕОПОЛИТИКӢ:
(ДАР МИСОЛИ ТОҶИКИСТОН)
БЕДИЛЗОДА ӢУСАӢН КАБУТ,
ТОШОВ ӢОҶИАКБАР МУӢИДИНОВИЧ.....83

ДАРАҶАБАНДИИ ҶАМОАТИ ДИНӢ ВА ДАВЛАТИ ДУНИЯВӢ
КОЧЕТКОВА ИРИНА ВЯЧЕСЛАВОВНА,
САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ.....97

ЗАРУРИЯТИ ТАӢӢИРОТИ ҚОНУНИ ҶЕКСОН–ВЭНИК БАРОИ
ТАҚВИЯТИ РАВОБИТИ ИМА БО КИШВАРӢОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ
ТАЛБАКОВ САИДАӢТАМ ИСРОИЛОВИЧ.....107

МАСЪАЛАӢОИ МУБРАМИ ӢИФЗИ МЕРОСИ ФАРӢАНГӢИ ВА ӢУВИЯТИ
МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ТАӢӢИРПАЗИРИИ ҶОМЕА
ШАРИФӢОНЗОДА МОӢИРА ШАРИФӢОН.....116

РАДИКАЛИЗМИ СИЁСӢИ ВА БАРРАСИИ ЗАМИНАӢОИ ПАӢДОИШИ ОН
ДАР ӢОШИЯИ НАЗАРИЯӢОИ СИЁСӢИ
САИДОВ МУӢАММАДӢОН РАҶАБМАДОВИЧ.....124

ИҚТИСОДИЁТ

ТЕХНОЛОГИЯИ “САБЗ” ҶАМЧУН ОМИЛИ КАЛИДИИ ТАШАККУЛИ
ЭКОСИСТЕМАҲОИ ИННОВАТСИОНӢ
МУРТАЗОДА ОРАЗ.....132

МОНИТОРИНГИ ХИЗМАТРАСОНИИ ХАДАМОТИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР
РАВАНДИ НОИЛШАВӢ БА ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ
ҶӢРАХОНЗОДА САОДАТ ҶӢРАХОН.....145

АРЗӢБИИ ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ ДАР САМТИ МАБЛАҒГУЗОРӢ ВА
ДАСТГИРИИ ҶАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМ,
РАҲМАТЗОДА РУСТАМ.....157

ПАДИДАИ “ХУДИШТИҒОЛ” ДАР СОХТОРИ МУОСИРИ БОЗОРИ
МЕҲНАТИ ТОҶИКИСТОН
КОМИЛОВ СИРОҶИДДИН ҶАЛОЛИДДИНОВИЧ,
АЗИМОВ НАИМҶОН ҲАЛИМҶОНОВИЧ.....166

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ТАТБИҚИ СИЁСАТИ САНОАТ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ХОҶАЕВ ПАРВИЗ ДАВРОНОВИЧ,
СУЛАЙМОНЗОДА ШУҲРАТ ФИРДАВС.....178

РУШДИ РАҚАМИКУНОӢ ОМИЛИ БЕҲТАР НАМУДАНИ САТҲИ
НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМ
ҶАҚЕРОВ ҲАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,
САИДОВА МУНАВАР ҲАМИДОВНА.....188

БОЗОРИ ТЕХНИКАИ КИШОВАРЗӢ ДАР КИШВАРҲОИ РӢ БА
ИНКИШОФ: СТРАТЕГИЯИ РУШДИ УСТУВОР
НАҶМУДИНОВ МАНУЧЕҲР САҒАРАЛИЕВИЧ.....199

РУШДИ ЭКОСИСТЕМАВИИ НИЗОМИ ИННОВАТСИОНИИ
МИНТАҚАВӢ
НУРДИНОВ БАҲРИДДИН ХИЗРАЛИЕВИЧ.....210

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ХИЗМАТРАСОНИИ ЭКСПЕРТИЗАИ ГУМРУКӢ
ДАР ШАРОИТИ МУОСИР
РАҶАБОВА НУРҲАЁТ РАҶАБОВНА.....219

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ХОРИҶШАВӢ, ВОБАСТАГӢ, ЗАЪФ: ЧӢ ГУНА МУҲОҶИРАТ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ТОҶИКИСТОНРО ДИГАРГУН МЕСОЗАД (АСОСИ МЕТОДОЛОГӢ)

ШОИДАРВОЗОВА МАРЗИЯ САИДВАЛИШОЕВНА.....234

НАҚШИ САӢЕҲИИ САНОАТӢ ДАР РУШДИ ИҶТИМОИӢ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ БЕЛАРУС

РУСАК ПРИНА НИКОЛАЕВНА.....243

ОМИЛҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ МИНТАҚАҲО

БАТУРОВ ХУРШЕДХОН ДАДОҶОНОВИЧ.....255

МАБЛАҒГУЗОРИ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИММИ ТАЪМИНИ САМАРАНОКӢ ДАР РАВАНДИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

ЮСУФЗОДА ҲАМЗАЛӢ ФАЙЗУЛЛО.....268

БУҶЕТИ ОИЛАВИИ ВИЛОЯТИ СУГД: ДАВЛАТ, ПРОБЛЕМАҲО ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

БОБОЕВА ГУЛБАҲОР РАҲИМОВНА.....277

ҶОМЕАШИНОСӢ

НАҚШИ ОИЛА ДАР Б АЛАНД БАРДОШТАНИ ХУДШИНОСИИ ШАХС

АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР.....288

ИМКОНИЯТҲОИ БАРҲЕ АЗ БАХШҲОИ ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ШУҒЛИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТИИ ИХРОҶШУДА

АРИФОВ ҲАМИДҶОН ОБИДОВИЧ.....296

ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МОҲИЯТИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАҲКИМИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ

(Дурнамои танзими муҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

ҚУРБОНОВ АЛИШЕР САФАРОВИЧ.....306

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

<i>МЕСТО НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА В СОЦИОТВОРЧЕСКОМ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА</i> УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН.....	14
<i>СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ НАУЧНОЙ ЭЛИТЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ</i> САФАРАЛИЗОДА ХУДЖАМУРОД КУДДУСИ, ЮСУФЗОДА АВАЗИ НУРАЛИ.....	24
<i>ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА: КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА</i> МУСТАДЖОБОВА РУДОБА МУКАРРАМШОЕВНА.....	45
<i>СУТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНИЦИАТИВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОБЛАСТИ ВОДЫ И КЛИМАТА</i> ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР.....	55
<i>ВКЛАД ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ПРОЦЕСС ВОЗРОЖДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И НАЦИЕСТРОИТЕЛЬСТВА ТАДЖИКОВ</i> ВОХИДОВ НАСРИДИН ХИЗБУЛЛОЕВИЧ.....	66
<i>НАЦИОНАЛЬНАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ: (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКИСТАНА)</i> БЕДИЛЗОДА ХУСАЙН КАБУТ, ТОШОВ ХОДЖИАКБАР МУХИДИНОВИЧ.....	83
<i>ИЕРАРХИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ОБЩИНЫ И СВЕТСКОЕ ГОСУДАРСТВО</i> КОЧЕТКОВА ИРИНА ВЯЧЕСЛАВОВНА, САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ.....	97
<i>НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗМЕНЕНИЯ ЗАКОНА ДЖЕКСОНА-ВЭНИКА ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ США С ГОСУДАРСТВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ</i> ТАЛБАКОВ САИДАХТАМ ИСРОИЛОВИЧ.....	107
<i>АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В МЕНЯЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ</i> ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН.....	116
<i>ПОЛИТИЧЕСКИЙ РАДИКАЛИЗМ И РАССМОТРЕНИЕ ПРИЧИН ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ</i> САИДОВ МУХАММАДЖОН РАДЖАБМАДОВИЧ.....	124

*“ЗЕЛЕННЫЕ” ТЕХНОЛОГИИ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР
ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ЭКОСИСТЕМ*

МУРТАЗОДА ОРАЗ.....132

*МОНИТОРИНГ ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ УСЛУГ СЛУЖБАМИ ЗАНЯТОСТИ
НАСЕЛЕНИЮ В ПРОЦЕССЕ ДОСТИЖЕНИЯ ПРОДУКТИВНОЙ
ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ*

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН.....145

*ОЦЕНКА МИРОВОГО ОПЫТА В ОБЛАСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ И
ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ*

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ,

РАХМАТЗОДА РУСТАМ.....157

*ФЕНОМЕН “САМОЗАНЯТОСТИ” В СТРУКТУРЕ СОВРЕМЕННОГО
РЫНКА ТРУДА ТАДЖИКИСТАНА*

КОМИЛОВ СИРОДЖИДДИН ДЖАЛОЛИДДИНОВИЧ

АЗИМОВ НАИМДЖОН ХАЛИМДЖОНОВИЧ.....166

*СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА
РЕАЛИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН*

ХОДЖАЕВ ПАРВИЗ ДАВРОНОВИЧ,

СУЛАЙМОНЗОДА ШУХРАТ ФИРДАВС.....178

*РАЗВИТИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ
БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ*

ФАКЕРОВ ХАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,

САИДОВА МУНАВАР ХАМИДОВНА.....188

*РЫНОК СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ
СТРАНАХ: СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ*

НАЖМУДИНОВ МАНУЧЕХР САФАРАЛИЕВИЧ.....199

*ЭКОСИСТЕМНОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ
СИСТЕМЫ*

НУРДИНОВ БАХРИДДИН ХИЗРАЛИЕВИЧ.....210

*СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОКАЗАНИЯ УСЛУГИ
ТАМОЖЕННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ*

РАДЖАБОВА НУРХАЁТ РАДЖАБОВНА.....219

*ОТТОК, ЗАВИСИМОСТЬ, УЯЗВИМОСТЬ: КАК МИГРАЦИЯ
ТРАНСФОРМИРУЕТ РЫНОК ТРУДА ТАДЖИКИСТАНА
(МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА)*

ШОИДАРВОЗОВА МАРЗИЯ САИДВАЛИШОЕВНА.....234

*РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОГО ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ*

РУСАК ИРИНА НИКОЛАЕВНА.....243

ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

БАТУРОВ ХУРШЕДХОН ДАДОДЖАНОВИЧ.....255

*ИНВЕСТИЦИИ– ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ОВОЩЕЙ*

ЮСУФЗОДА ХАМЗАЛИ ФАЙЗУЛЛО.....268

*БЮДЖЕТ СЕМЬИ В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ: СОСТОЯНИЕ,
ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ*

БОБОЕВА ГУЛБАХОР РАХИМОВНА.....277

СОЦИОЛОГИЯ

РОЛЬ СЕМЬИ В ПОВЫШЕНИИ САМООЦЕНКИ ЧЕЛОВЕКА

АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР.....288

*ВОЗМОЖНОСТИ НЕКОТОРЫХ СЕКТОРОВ ЭКОНОМИКИ
ТАДЖИКИСТАНА ДЛЯ ТРУДОУСТРОЙСТВА МИГРАНТОВ*

АРИФОВ ХАМИДЖОН ОБИДОВИЧ.....296

*ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО
ЗНАЧЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ.
(Перспективы регулирования трудовой миграции в Республике
Таджикистан)*

КУРБОНОВ АЛИШЕР САФАРОВИЧ.....306

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

THE ROLE OF NATIONAL UNITY IN THE PRACTICE OF MODERN STATE-BUILDING IN TAJIKISTAN

USMONZODA KHAYRIDDIN USMON.....14

STRUCTURE AND FUNCTIONS OF THE SCIENTIFIC ELITE IN MODERN SOCIETY

**SAFARALIZODA KHUJAMUROD QUDDUSI,
YUSUFZODA AVAZI NURALI.....24**

THE PRESIDENT'S ADDRESS AS AN IMPORTANT FACTOR IN STRENGTHENING NATIONAL UNITY

MUSTAJOBOVA RUDOBA MUKARRAMSHOEVNA.....45

THE ESSENCE OF INTERNATIONAL INITIATIVES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FIELD OF WATER AND CLIMATE

SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR.....55

EMOMALI RAHMON'S CONTRIBUTION TO THE PROCESS OF REVIVING STATEHOOD AND NATION-BUILDING OF THE TAJIKS

VOHIDOV NASRIDIN HIZBULLOEVICH.....66

NATIONAL INDEPENDENCE IN THE CONTEXT OF MODERN GEOPOLITICAL STRATEGY: (THE CASE OF TAJIKISTAN)

**BEDILZODA HUSAYN KABUT,
TOSHOV HOJIAKBAR MUHIDINOVICH.....83**

HIERARCHY OF RELIGIOUS COMMUNITY AND SECULAR STATE

**KOCHETKOVA IRINA VYACHESLAVOVNA,
SAIDOV ABDUSATTOR ABDULMANONOVICH.....97**

THE NECESSITY OF AMENDING THE JACKSON-VANIK AMENDMENT TO STRENGTHEN U.S. RELATIONS WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES

TALBAKOV SAIDAHTAM ISROILOVICH.....107

CURRENT ISSUES OF PROTECTING CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY IN THE CONDITION OF CHANGING SOCIETY

SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON.....116

POLITICAL RADICALISM AND THE EXAMINATION OF ITS ORIGINS IN THE CONTEXT OF POLITICAL THEORIES

SAIDOV MUHAMMADJON RAJABMADOVICH.....124

ECONOMY

“GREEN” TECHNOLOGIES AS A KEY FACTOR IN THE FORMATION OF INNOVATIVE ECOSYSTEMS

MURTAZUZODA ORAZ.....132

MONITORING OF SERVICES PROVIDED BY EMPLOYMENT SERVICES TO THE POPULATION IN THE PROCESS OF ACHIEVING PRODUCTIVE EMPLOYMENT OF THE POPULATION

JURAKHONZODA SAODAT JURAKHON.....145

EVALUATION OF WORLD EXPERIENCE IN THE DIRECTION OF FINANCING AND SUPPORT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

ODINAZODA AMIN IBROHIM,

RAHMATZODA RUSTAM.....157

THE PHENOMENON OF “SELF-EMPLOYMENT” IN THE STRUCTURE OF TAJIKISTAN’S MODERN LABOR MARKET

KOMILOV SIROJIDDIN JALOLIDDINOVICH,

AZIMOV NAIMJON HALIMJONOVICH.....166

IMPROVEMENT OF THE ECONOMIC MECHANISM OF INDUSTRIAL POLICY IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHOJAEV PARVIZ DAVRONOVICH,

SULAYMONZODA SHUHRAT FIRDAVS.....178

DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION IS THE BASIS FOR INCREASING THE LEVEL OF WELL-BEING OF THE POPULATION

FAQEROV HAMIDULLOKHON NURIDDINOVICH,

SAIDOVA MUNAVAR HAMIDOVNA.....188

MARKET OF THE AGRICULTURAL MACHINERY IN DEVELOPING COUNTRIES: STRATEGIES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

NAJMUDINOV MANUCHEHR SAFARALIEVICH.....199

ECOSYSTEM DEVELOPMENT OF THE REGIONAL INNOVATION SYSTEM

NURDINOV BAHRIDDIN KHIZRALIEVICH.....210

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM FOR PROVIDING CUSTOMS EXPERTISE SERVICES IN MODERN CONDITIONS

RAJABOVA NURHAYOT RAJABOVNA.....219

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

OUTFLOW, DEPENDENCE, VULNERABILITY: HOW MIGRATION TRANSFORMS THE LABOR MARKET OF TAJIKISTAN (METHODOLOGICAL FRAMEWORK)

SHOIDARVOZOVA MARZIYA SAIDVALISHOEVNA.....234

THE ROLE OF INDUSTRIAL TOURISM IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF BELARUS

RUSAK IRYNA NIKOLAEVNA.....243

FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS

BATUROV KHURSHEDKHON DADAJONOVICH.....255

INVESTMENTS AS AN IMPORTANT FACTOR IN ENSURING EFFICIENCY IN THE PROCESS OF AGRICULTURAL PRODUCTION

YUSUFZODA HAMZALI FAYZULLO.....268

FAMILY BUDGET OF SUGHD REGION: STATE, PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

BOBOEVA GULBAHOR RAHIMOVNA.....277

SOCIOLOGY

THE ROLE OF FAMILY IN RAISING HUMAN SELF-AWARENESS

ABILZODA GULANDOM SARDOR.....288

OPPORTUNITIES OF SOME SECTORS OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN FOR EMPLOYMENT OF DEPORTED LABOR MIGRANTS

ARIFOV HAMIDJON OBIDOVICH.....296

THE ADDRESS OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS ESSENCE IN THE PROCESS OF STRENGTHENING SOCIAL POLICY. (Prospects for regulating labor migration in the Republic of Tajikistan)

QURBONOV ALISHER SAFAROVICH.....306

**ҶОЙГОҶИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ДАР АМАЛИЯИ ҶОМЕАСОЗИИ
МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН**

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,

узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, директори Маркази
тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 93-453-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

Ваҳдати миллӣ, ҳамчун яке аз рухҳои аслии таҳкими давлатдории миллӣ, дар таҳаввулоти ҷомеасозии Тоҷикистон нақши калидӣ ва муассирро иҷро менамояд. Ин арзиши иҷтимоиву сиёсӣ дар асоси таҷрибаи таърихӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва сиёсати стратегияи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шакл гирифта, барои нигоҳдории суботи сиёсӣ, таъмини амният ва рушди устувори иҷтимоиву иқтисодии кишвар заминаи воқеӣ фароҳам меоварад. Ваҳдати миллӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ба таври доимӣ дар муҳити тағйирёбандаи сиёсӣ иҷтимоии дохилӣ ва ҷаҳонӣ таҳти таъсири омилҳои гуногун қарор дошта, дар ҳифзи иттиҳоди қишрҳои гуногуни ҷомеа ва таҳкими ҳудудиносии миллӣ нақши муассир мебозад. Таҳлилҳои муосир нишон медиҳанд, ки таъмини ваҳдати миллӣ яке аз шартҳои муҳими устувори ҷомеа ва рушди давлатдории муосир мебошад ва бе он таҳими пояҳои давлатдории миллӣ ғайримمکن аст. Аз ин рӯ, сиёсати ваҳдатпарваронаи давлат ва созмонҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон, ки таҳти роҳбарии Пешвои миллат амалӣ мегарданд, намунаи равшани дастовардҳои таърихӣ ва заминаи таҳими рушди минбаъдаи кишвар мебошанд. Дар маҷмӯъ, ваҳдати миллӣ, ҳамчун рухҳои муҳими ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ ва кафили амнӣи миллӣ, барои таҳими истиқлол, рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва муттаҳидии қулли сокинони Тоҷикистон нақши барҷаста дорад.

Калидвожаҳо: Ваҳдати миллӣ, давлатдории миллӣ, ҷомеасозӣ, ҳудудиносии миллӣ, суботи сиёсӣ, таҳими амният, Пешвои миллат, стратегияи миллӣ, Истиқлол, Тоҷикистон.

Агар ба дилхоҳ ҷомеа, ҳамчун низомӣ зинда, назар андозем, пас табиист, ки ваҳдат ҳамчун унсури муҳими ташаккулдиҳандаи он ҳамеша дар сабзиш, инкишоф ва тағйирёбӣ қарор дорад. Дар ин равандҳо шароити омилҳои гуногун ба сифати падидаи маъзури иҷтимоӣ таъсир расонида, ба он маъзуну мундариҷаи наву ба муҳити мушаххаси таърихӣ мансубро мебахшанд. Аммо, дар баробари ин таҳаввулот, моҳияти калидии ин падида, ки аз ташаккули дарку эҳсоси ҳамшарикӣ дар ҳифзу рушди ҷомеа

иборат аст устувор боқӣ мемонад ва ба иҷрои муносиби вазифаҳои тақдир таъмин мебахшад.

Ваҳдати миллии кишвари мо низ дар ҳудуди соҳаҳои зиёди аз замони бунёдаш сипаригаҳта таърихи рушди даврони соҳибистиклолии моро бо ҳама шебу фарозаш инъикос менамояд ва имрӯз низ ин расолатро сарбаландона идома медиҳад. Бинобар ин таҳлилу баррасиҳои аз ин падида муаррифишаванда чӣ дар гузашта ва чӣ имрӯз ҳамеша аз андешаҳои нотақрору ҳадафманд саршоранд, зеро онҳо маҳсули муҳити ҳосил тақдорнашавандаи ҳодисаҳои воқеаҳои таърихиянд.

Иброи чунин қазовати мо то андозае аз он таҷрибае бармеояд, ки соҳаҳои 2012 -ум бо дастури Кумитаи иҷроияи Ҷаҳрати ҷамъиятии ваҳдати милли ва эҳёи Тоҷикистон масъулияти мураббатсозии китоби сечилдаи “Назария ва методологияи Ваҳдати милли” ба дӯшамон вогузор шуда буд. Дар ин китоб силсилаи таҳқиқоти баррасиҳои олимони, сиёсатмадорон ва ходимони намоёни ҷамъияти гирд оварда шуда, дар маҷмӯъ, он ба як китоби нодиру пайвасти иқтибосшаванда аз ҷониби муҳаққиқон таъдир ёфт[1]. Хусусан, сарсухани ҷилди сеюм ва мақолаи дар онҳо овардашудаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле арзишманд буда, дар ин ҷо таъкиди мегардад, ки ваҳдати миллии мо ҳеҷ ягон ҷониб надорад ва он маҳсули заҳмату тавофуқи тамоми сокинони ин сарзамин аст [4]. Дар паёми табриқоти соли гузашта, роҷеъ ба ҷашни Ваҳдати милли низ Пешвои миллат таъкиди намуданд, ки мо бояд дар роҳи мубориза бо ҳама гуна ҳатари таҳдидҳои ҷаҳони муосир сарҷамъу муҷтаҳид бошем. Ватани азизи ҳудуди содиқона дӯст дорем ва барои расидани ба ҳадафҳои олиии давлатдории миллиамон софидолонаву содиқона хизмат намоем.

Ин таъкиди Сарвари давлат ба он нигаронида шудааст, ки кишвари соҳибистиклоли мо ба марҳалаи рушди таърихӣ ворид шуда истодааст, ки барои он бештар аз пештар тақвияти ҳамешагии қудрати посухгӯӣ ба равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ маънавии ҳаёти дохилии ҷомеа, минтақа ва ҷаҳон аҳамияти аввалиндараҷа касб менамояд. Таъмини бархӯрди мутавозин бо ин равандҳо ба доштани иродаи босуботи сиёсӣ алоқамандӣ дорад, ки он дар устувории рукнҳои ҳудуди миллии, ваҳдати миллии, маҷмӯъи ҳаёти расмӣ, баёнияҳо, ҳуҷҷатҳои барномавии рушд ва дигар санаду амалҳои созанда таҷассум меёбад.

Ҳудуди нимсолаи сипаришавандаи соли 2025 мо шӯҳиди зуҳури силсилаи бешумори чунин амалҳои таҷаббусҳои сиёсӣ роҳбарияти олиии кишварамон будем, ки онҳо гувоҳи даст рӯйи набзи равандҳои зудҷаҳрати соҳаҳои ҳудуди ҳаёти ҷомеа доштани низомии ҷорӣ сиёсӣ мо мебошад. Яке аз намунаҳои барҷастаи чунин амали файзбори сиёсӣ ин таҷлили 28-солагии Ваҳдати милли ба шӯмор меравад, ки имрӯз ҳам бидуни ҳеҷ як

шакку шубҳа, роҳи давлату ҷомеаи соҳибистиклоли тоҷиконро ба сӯйи ободӣ, саодату хушбахтӣ фурузон мекунад.

Бовариямон ба чунин қазоват ҳангоме меафзояд, ки чун мебинем ҷомеаи башарӣ имрӯз ба марҳилае ворид шуда истодааст, ки барои он дар баробари дигар масъалаҳои баҳсбарангез, инчунин, ҳамла ба мақоми соҳибхитӣрии давлатҳо рӯ ба афзоиш аст [7]. Ин тамоюлоти зиддиятноку доманадор давлатҳоро дар навбати худ водор месозад, ки бо ибтикороти беш аз пеш оид ба ояндаи хеш бомасъулиятона андеша намоянд ва ногузир дар оламе, ки дар он равобити қаблан ба хубӣ созмонёфтаю мудириятшавандаи абарқудратҳову кишварҳои дигар роҳандозӣ шуда буд, вале акнун осебпазир шудааст, ҳарчи зудтар худро ба сабку усулҳои амалкунанда одат кунонанд.

Яъне, бидуни ҳеҷ шакке, ин масир барои давлатҳои рушдбанда тахту ҳамвор набуда, барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо онҳоро меояд чандин роҳҳои пурпечутобро убур кунанд. Ин печутобҳо аз он бармеоянд, ки на танҳо дар ҷӣ нуқтаи ояндаи муносибе қарор гирифтани мо равшан маълум нест, балки айнаи замон тасаввуроти комиле оид ба он ки ҷӣ навъ низоме минбаъд ҷойгузини системаи дар ҳоли фурупошӣ қарордошта мешавад дастрас нест. Пешфарзҳои вучуддошта алҳол самарай муроди тасаввурии дили аксар ба назар мерасанд, на маҳсули ба тавофуқ наздикшавии марказҳои қудрати ҷаҳонӣ минтақавӣ. Алҳол бештари ин марказҳо дар талоши ба баҳс кашидану маҳдуд кардани нақшу мақоми ҳамдигар дар тарҳи равобити ташаккулёбандаи стратегияи нави глобалӣ овора мебошанд[6].

Бинобар ин давлатҳои хурду миёна дар шароити имрӯза нигоҳдории ҳастию шукуфои худро бештар муҳим мешуморанд. Зеро бозҳои бузурги геополитикӣ атрофи ҳадафҳои ҷарх мезананд, ки танҳо марбути талоши дастрасӣ ба захираҳои давлатҳои хурду миёна нест, балки вобастаи талоши дар вазъи ҷаҳру заъфи сиёсӣ нигоҳ доштани онҳо низ ҳаст. Бинобар ин, иқдомоти ин кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба он нигаронида шудааст, ки худро ҳарчи бештар аз нигоҳи иқтисодӣ қавитар созанд, пояҳои давлатдорӣ худро мустаҳкам кунанд ва бовар ба ояндаи дурахшони давлати миллиро дар замири шаҳрвандон ҷой диҳанд.

Дар мадори чунин равандҳои имрӯза таҳкими алоқаю муносибатҳои ба ваҳдат асосёфта арзиши беандоза касб менамояд. Маҳз бо така аз мафкураи ваҳдатгарӣ. низомии имрӯз ҷорӣ кишварамон барои дар мизони эътидол нигоҳ доштани унсурҳои шарикӣ низомии истехсолоти давлатию хусусӣ бо ҳамохангсозии онҳо бо хусусиятҳои маҳаллӣ кӯшиш менамояд. Ин тавонмандии низомии мазкурро бештар намуда, сиёсатгузориҳои кишварро барои ҳавасмандсозии сармоягузориҳо нармтар ва баҳри ҷалби тавачҷуҳи самимонаи мардум ба корҳои созандагӣ ҷолибтар сохтааст. Яъне

Ҳамаи ин талошҳо ба он нигаронида шудаанд, ки ҳамагон бовар ҳосил намоянд, ки самараи рушди иқтисодии мамлакат барои беҳбудии зиндагии иҷтимоии мардум таъсири мусбат мерасонад. Масалан, таъкидҳои Сарвари давлат барои таъмини мардум бо қувваи барқ яке аз намунаҳои барҷастаи он ба шумор меравад.

Лозим ба таъкид аст, ки дар радифи омилҳои иқтисодӣ, пояи мафкуравии рушди низоми ҷамъиятии ба ваҳдат асосёфтаи кишварамон, инчунин, эҳёи хотираи таърихии ҷомеа, амалияи ба ҳам созиш додани анъаноҳои фарҳангии қавму халқиятҳои гуногуни маскунӣ ин сарзамин маҳсуб меёбад.

Ин гуна фазои ҷомеасозӣ тадриҷан заминаи асосиро барои ташаккули хувияти шаҳрвандии кулли сокинони мамлакат фароҳам меоварад ва онҳо, новобаста аз мансубияти қавмию этникӣ, ҳудро ҳамчун «тоҷикистонӣ» мешиносанд ва дар симои давлати миллии қафилӣ таъмини амниятӣ зиндагии шоистаи ҳудро мебинанд. Зеро онҳоро арзишҳои эълмдоштаи сохти давлатдорӣ имрӯзаи Тоҷикистон дар ғояи эъмори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ атрофи худ гирд овардааст.

Воқеан, ҳам ин самараи татбиқи он сиёсатест, ки аз қору пайкори созандаи Сарвари давлатамон маншаъ мегирад ва дар симати Пешвои миллат ҳузури ӯ дар арсаи сиёсӣ тавонист шароитро фароҳам оварад, ки идеалҳои дар зехну қалби мардум нухуфта ба воқеият табдил ёбанд.

Дар тақвияти андешаи мазкур метавон гуфт, ки ваҳдат барои ба воқеият пайвастан ва иҷрои муносиби вазифаҳои иҷтимоию сиёсии худ ба арзишҳои муносиби ақидаӣ, назариявӣ, таърихӣ ва иҷтимоии ҳосе така менамояд, ки вижагиҳои дарки маҳсули вучуди олам, тасаввури ташкили ҷомеаи инсонӣ, сатҳи робитаи унсурҳои ташкилдихандаи онҳо, тақомули заминаи робитаҳои иҷтимоӣ асоси онро ташкил медиҳад.

Баҳусус, бидуни ташаккули манзараи илмӣ оламе, ки инсон дар он зиндагӣ мекунад, имконияти дар амал татбиқ намудани арзишҳои ба ваҳдати ҷомеа мусоидаткунанда мушкул аст. Агар муҳтавои манзараи диди олами аъзои ҷомеа анбоштаи тасаввуроти устуравӣ, динӣ ё назарияи илмӣ бошад, пас диди ӯ ҳам аз дарки падидаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла муҳтавои арзишҳои ташкилдихандаи ваҳдати он ҳам ҳамин гуна хусусиятро ба худ мегирад.

Ҳамин тавр, Ваҳдати миллии маҳсули иштироки омилҳо ва заминаҳои гуногуне ҳаст, ки дар шароити мушаххаси иҷтимоӣ ба саҳнаи ҳаёти ҷамъиятии мардум ворид мешавад. Ба воқеият пайвастан талошҳои ваҳдатгароёна мавҷудияти дастгирии оммавии ирода ва ҳадафи олии ба ин мақсад расиданро низ талаб мекунад. Пас аз баргузори Иҷлосияи ХУҶ дар атрофи ғояи ҳимояи Истиқлоли давлати миллии ҳудамон маҳз ана ҳамин гуна иродаю ҳадафгузори умумимиллӣ ташаккул ёфт, ки фаъолият

корнамоии сарвари сиёсии мамлакат онро суръату устувории комил бахшид.

Ҳаракати ҷамъиятии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон, ки 28 сол аз таъсисаш сипарӣ мегардад, дар шароити кунунӣ, бо шарофати сиёсати хирадмандона ва ваҳдатгароёнаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Ҳаракати ҷамъиятии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонист, ки аъзои худро дар заминаҳои аҳдофи умумимиллӣ муттаҳид гардонад. Ниҳоди мазкур давоми солҳои тулонии фаъолияти худ рисолаташонро доир ба таҳкими ғояҳои ваҳдати миллӣ, эҳё ва густариши анъанаю суннатҳои миллӣ дар ҷомеа, тавсеаи ҳудудҳои боварии иҷтимоӣ, тарбияву ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ, худшиносӣву ҳудудҳои мардумон, баррасии дастаҷамъонаи масоили мубрами умумимиллӣ бо ширкати фаъолони тамоми нерӯҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии Тоҷикистон пайваста пайгирӣ менамояд. Ин созмон, ки роҳбарияшро Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба зимма доранд, то имрӯз қорҳои арзишмандро амалӣ гардонид, дар таҳкими воқеии ваҳдат, эҳёи арзишҳои миллию густариши худшиносӣ ва ҳудудҳои шаҳрвандони кишвар нақши мондағор гузоштааст.

Агар аз назари илмӣ ва шинохту таҳлил ба мавзӯи мазкур рӯ оварем ба натиҷае мерасем, ки ҳуҷҷати “Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ” дастоварди бузурге гардид, ки кишвари тозаистиклоли моро аз хатари парокандашавӣ наҷот дод [3]. Аммо он наметавонист дарозмуддат суботу оромиро дар ҷомеа таъмин кунад, фазои мусоиди сиёсиро барои рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат фароҳам биоварад. Ҷомеаи кишвар ба сатҳи болотари камолоти ғоявӣ сиёсӣ ва маънавӣ фарҳангӣ зарурат дошт.

Ба ин хотир, дар ҷараёни таҳаккуки оштии миллӣ аз ҷониби Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сиёсати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон ба миён омад, ки мебоист ҷомеаи моро пайваста ба дараҷаҳои нави сифатан нави рушд бирасонад. Ин сиёсат, яъне масъалаи таҳкими ҳамешагии ваҳдати миллӣ ва эҳёи кишварро Пешвои муаззами миллат аз давраи оғози ба маснади Раиси Шурои Олӣ интиҳоб гардидан, ташаккул додаанд. Инҳо ҳадафҳои воқеӣ мебошанд, ки Сарвари давлатамон дар роҳи онҳо ҳамеша собитқадмона талош кардаанд ва зарурати ба ин ҳадафҳо расиданро дар ҳар суҳанронӣ пайваста таъкид менамоянд.

Сониян, мафҳуми эҳё бо паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа алоқамандӣ дорад: ҳам бо сиёсат, ҳам бо иқтисоду ҷомеа, ҳам бо тарбияву фарҳангу маънавият, ҳам бо ҳолати руҳиву равонии аҳли ҷомеа ва ғайра. Аз ин лиҳоз, ташаккули эҳё ва эҳсоси ягонагии мардум, таҳкиму тақвияти

Ваҳдати миллий кори пурмашаққати бардавомест, ки ду даҳсолаву се даҳсола ҳам барои иҷрои муваффақонаи он басандагӣ намекунад.

Қобили зикр аст, ки зуҳури ҳар як падидаи иҷтимоӣ ба ҷараёни инкишофи ҳаёти ҷомеа алоқамандии ногустастанӣ дорад. Бо дарки талаботи раванди инкишофи ҷомеа ва батадриҷ ҷустуҷӯ намудани роҳҳои мусоиди таъмини ин талаботҳо мафҳумҳои ифодакунандаи чунин талошҳо батадриҷ ба неруи тақондихандаи ғайриқонунии аъзоёни ҷомеа табдил меёбанд, ки мафҳуми эҳё низ ҳамин марому мақсадро ифода мекунад. Яъне тавассути тамоюлҳои эҳғаронаю ваҳдатгарой мо ба қорҳои созандагӣю бунёдқориҳо ва эҷоди ғазои ҳусни тафохуму таҳаммулпазирӣ миёни кишварҳои мухталифи ҷомеа ҷойгоҳи муайяну устувори ҳудро нигоҳ дошта истодаем. Маҳз дар партави чунин андешаи эҳғарӣ рустою шаҳрҳои муттарақӣ бунёд мешаванд ва бо ин зиндагии шоистаи мардум таъмин мегардад. Оянда низ дар заминаи ҳарчи бештар вусъат додани тамоюли эҳёю ваҳдатгарой ҳадафҳои миллиамон амалӣ гардида, рушди соҳаҳои муҳими кишварамон вусъат хоҳанд ёфт.

Тамоюли ба эҳғарӣ рӯ овардани кишварҳои пешрафта, ҳусусан, кишварҳои абарқудрат дар ҷаҳон, дар ҳоли ҳозир дар ҳолати рушд аст. Мисоли инро дар амалқарди кишварҳои абарқудрат, монанди Амрико, Чин, Русия, дар минтақа Ёзбекистон ва ғайра мушоҳида мекунем, ки талошҳои эҳғаронаи ҳудро ошқоро баён медоранд. Масалан Доналд Трамп дар барномаи пешазинтиҳоботиаш шиори “Мо Амриқоро аз нав эҳё мекунем”-ро пайваста ва то имрӯз дар суҳанронихояш вирди забон меорад. Инчунин, зимни сафари Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳри Сияни Ҷумҳурии Мардумии Чин, Раиси ин кишвар Си Чин Пин зимни изҳороташ ба масоили эҳёи нави давлатдорӣи миллиашон дар шароити муосир изҳори назар намуд. Чунин тамоюлро Федератсияи Русия муваффақона пеш бурда истодааст, ки дар мисоли низоъ бо Украина бармало аст. Ҳамзамон, Ёзбекистон низ талош ва нақшаҳояшро барои аз нав эҳё намудани таъриху фарҳанг пеш гирифта, батадриҷ амалӣ намуда истодааст, ки мисоли равшани он номгузорӣ қардани боғи замонавӣю муосир бо номи “Эҳёи Ёзбекистон” аст, ки онро бо нигораҳо ва бозёфтҳои бостоншиносӣ аз қадим то имрӯз гирдоварӣ ва бо тарзи муосир боғро оро дода, оғози таърихашро аз давраи Авасто муаррифӣ мекунад.

Яъне вазъияти имрӯзаи кишварҳои пешрафта моро ба он водор месозад, ки дар мавриди пешбинӣ намудани самти сиёсати кишварамон бештар ба ҷустуҷӯи роҳи ҳалли амалии масъалаҳое таваҷҷуҳ намоем, ки аз натиҷаи мусбати онҳо суботи иҷтимоӣю сиёсии ватамон вобастагӣ дорад. Зеро ба тамоюли эҳғарӣ рӯй овардани кишварҳои ҷаҳони муосир ба мо ҳушдор медиҳад, ки мо наметавонем ба пуррагӣ ҳудро аз асари номатлуби баъзе аз ин падидаҳо дар қанор гирем. Намешавад гуфт, ки ин ҳатарҳо аз

мо дуранд. Ҷаҷони имрӯза марзҷову сарзаминҳоро наредонад. Барои ба ин ҳадаф расидан, баъзе аз кишварҳои абарқудрат дар зери ниқоби ҳифзи манфиатҳои миллии худ ва дифоъ аз ҳуқуқи башар на танҳо аз қудрати фишороварию таҳримҳо, ҳатто аксар маврид аз неруи ҳарбии худ низ суиистифода менамоянд. Василай аз ҳама қавӣ дар муқобили ин ҷолишҳои болозир Ваҳдати миллист [5].

Қазовату далелҳои зикршуда баёнғари онанд, ки ваҳдатро дар таркиби умумияти таърихӣ ҳамчун миллат ба даст овардан кори сахлу осон нест, балки ҳеле мураккабу сангин аст. Аз ин рӯ, нақши он воқеан ҳам, барҳақ, дар мустаҳкамсозии пояҳои давлатдорӣ милли ҳеле беназиру ивазнашаванда аст. Ин масъала низ бояд мадди назар бошад, ки Ваҳдати дар фазои давлати милли бадастомада доираи боварии байни мардумро, ки дар аввал ба хатари фурӯпошӣ рӯ ба рӯ шуда буд, минбаъд устувору фарохтар сохт. Дар сурате, ки новобаста ба мустаҳкамии нисбияшон ваҳдату ҳамбастагиҳои гурӯҳию қавмӣ ва авлодию минтақавӣ доираи боварии иҷтимоии ҷомеаро дар доираи танҳо ҳамон гурӯҳу қавм ва авлоду минтақа маҳдуд нигоҳ медоранд. Аз ин ҷиҳат, бо маҳорати нодир атрофи як ҳадафи умумии давлатсозии милли ташаккул додани иродаи умумиллию бо ин усул ба даст овардани эътимоди байнихамдигарии мардуми ин сарзамин яке аз хизматҳои бузурги таърихӣ Пешвои миллат ба шумор меравад.

Эътимоди васеи иҷтимоии дар натиҷаи Ваҳдати милли бадастомада имрӯз қафили шуқуфии иқтисодӣ ва таъмини суботи сиёсӣ мебошад. Хушбахтона, имрӯз арзишҳои марбут ба падидаи сулҳу субот алҳол дар тамоюли ҷаҳонбинӣ мардум ҷойгоҳи арзандаи худро ёфтааст ва таҳти таъсири онҳо доираи боварии иҷтимоии аъзои ҷомеаи тоҷик дар муқоиса бо марҳилаҳои пештараи рушди таърихӣ ҷомеаамон фарохтар шудааст. Эътимоди иҷтимоӣ яке аз ҳадафҳои муҳими Ваҳдати милли аст ва он бояд дар ҳамаи зинаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ ниҳодина шавад.

Мавриди зикр аст, ки Ваҳдати милли ҳамчунин, дар заминаи таҳкими ҳувияти милли ташаккул ва истеҳком меёбад. Ин ифодагари он аст, ки таҳкими пояҳои шакли мувофиқи ҳувият метавонад ба таҳкими ваҳдат дар ҷомеа таъсири мусбат расонад. Зеро ошкор кардани шакли бартариятдоштаи муайяннамоии ҳувият ба фаҳмидани он чиз имкон медиҳад, ки дар асоси қадом омилҳо эҳсоси ваҳдат байни аъзои гурӯҳҳо ва умумиятҳои иҷтимоӣ шакл мегирад.

Ҳамин тавр, ҳар як ҷомеа табиатан ниёз ба ягон шакли ҳамбастагии ваҳдатро дорад, то ба василаи он одамонро ба он одат диҳад, ки онҳо дар доираи як ҷомеа умумиятҳои наздик бо ҳамдигар доранд ва ривочу нигоҳдошти ин умумиятҳо дархӯрди талаботи инкишофи онҳо аст. Ҳарчанд сифату вижагиҳои иҷтимоии ин ваҳдату ҳамбастагиҳо дар ҳама

даври замон ва дар ҳар як ҷомеаи алоҳида якхела буда наметавонад, вале дар маҷмӯъ, он ҳамон як вазифаи эҷоди фазои дарку тасаввури бо ҳамдигар наздики аъзоёни умумиятҳои иҷтимоӣ, ҷомеахоро дар мавриди доштани умумиятҳои муштаракашон ба дӯш дорад. Аз ин лиҳоз, таҷрибаи Тоҷикистон дар ин самт хеле нодир ва воқеан ҳам, шоистаи ба мерос додан ба наслҳои минбаъда ва омӯхтан ба кишварҳои муқабалони даргирию нооромии тули чандин солҳо идомаёбанда мебошад.

Зарурати роҳандозии сайёу талоши ваҳдатгарии ҷомеаи мо дар даври кунунии инкишофаш на камтар аз солҳои пештара аст, балки дар мавриди кунунӣ он ба маротиб меафзояд. Зеро шиддати муқовимату рақобати кишварҳо ошкоро бештар ба ҷашм мерасад [2]. Дар муқобили чунин муқовиматҳо ҳамон ҷомеае метавонад аз худ истодагарӣ нишон диҳад, ки дар баробари имрӯза ҳодисаю воқеаҳои пурэҳсоси ҷаҳон, инчунин, пойдевори мустаҳками ваҳдати миллӣ дошта бошад. Баръакс, заъфи чунин неру боиси фӯрӯпошии босуръати низомҳои сиёсӣ иҷтимоӣ мегардад, ки солҳои охир мо шӯҳиди зуҳури чунин падида дар як қатор мамлакатҳои дунёи муосир гаштем. Дарки эҳтимоли минбаъд ҳам афзоиш ёфтани чунин анғезаву падидаҳои хатарзо дар ҳаёти кишварҳои муосир моро ба он водор месозад, ки нерӯю захираҳои ҷомеаро барои таҳкими Ваҳдати миллӣ ва таъмини рушди босуботи Ватани маҳбубамон ҳарчи бештар равона созем.

Таъсиси Ҳаракати сартосарии ҷамъиятии Ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон, инчунин, дар дохили сохтори ин созмон таъсиси Шӯрои куҳансолони Ҳаракати ваҳдати миллӣ, ки ҳар ду бо иқдоми хирадмандонаи Сарвари давлатамон рӯйи кор омада буданд, аз натиҷаҳои амалии татбиқи сиёсати имрӯзаи Роҳбарияти олии кишвар дар самти таҳким ва ҳифзи дастовардҳои Ваҳдати миллӣ маҳсуб мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Назария ва методологияи Ваҳдати миллӣ. – Душанбе, Дониш, 2013
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ аз 28 декабри соли 2024 [манбаи электронӣ]. URL: <https://president.tj/event/news/49225> (санаи истифодабарӣ: 10.06.2025)
3. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 25-солагии Рӯзи ваҳдати миллӣ [манбаи электронӣ]. URL: https://president.tj/event_by_theme/internal_politics/national_unity/26050 (санаи истифодабарӣ: 15.06.2025)
4. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллӣ дар ноҳияи Рашт аз 26.06.2019 [манбаи электронӣ]. URL: https://president.tj/event_by_theme/internal_politics/national_unity/18620 (санаи истифодабарӣ: 15.06.2025)

5. Усмонзода, Х. У. Муътадилсозии муносибатҳои иҷтимоӣ дар қиблаи ҷолишҳои нав дар заминаи арзишҳои дунявиятмехвар / Х. У. Усмонзода, У. Н. Раҳматов // Муносибатҳои байналмилалӣ ва мният. – 2024. – №. 4 (12). – С. 14-27.

6. John J. Mearsheimer and Sebastian Rosato. How States Think. Rationality of Foreign Policy. – Yale University Press, 2023

7. Pagden Anthony. Beyond states. Powers, Peoples and Global order. – Polity Press, 2024

МЕСТО НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА В СОЦИОТВОРЧЕСКОМ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,

доктор философских наук, директор Центра стратегических
исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 93-453-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

Национальное единство является одним из ключевых столпов укрепления национального государства и процесса формирования общества в современном Таджикистане. Эта социально-политическая ценность, основанная на историческом опыте, культурных традициях и стратегической политике уважаемого Лидера нации Эмомали Рахмона, создает реальную основу для поддержания политической стабильности, обеспечения безопасности и устойчивого социально-экономического развития страны. Национальное единство, как социальное явление, постоянно находится под воздействием различных факторов в изменяющейся внутренней и международной политико-социальной среде, играя важную роль в сохранении сплоченности различных слоев общества и укреплении национального самосознания. Современные исследования показывают, что обеспечение национального единства является одним из необходимых условий устойчивости общества и развития современного государства, без которого невозможно укрепление основ национального государства. В связи с этим политика национального единства, проводимая государством и общественными институтами Таджикистана под руководством Лидера нации, является ярким примером исторических достижений и фундаментом для дальнейшего развития страны. В целом, национальное единство выступает в качестве важного элемента формирования гражданского общества и гаранта национальной безопасности, способствуя укреплению независимости, социально-экономическому развитию и единству всех жителей Таджикистана.

Ключевые слова: Национальное единство, национальное государство, формирование общества, национальное самосознание, политическая стабильность, обеспечение безопасности, Лидер нации, национальная стратегия, независимость, Таджикистан

THE ROLE OF NATIONAL UNITY IN THE PRACTICE OF MODERN STATE-BUILDING IN TAJIKISTAN

USMONZODA KHAYRIDDIN USMON,

Doctor of philosophy sciences, Director of the Center for
Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89;
tell.: (+992) 934-53-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

National unity constitutes one of the fundamental pillars for strengthening national statehood and the process of societal formation in modern Tajikistan. This socio-political value, grounded in historical experience, cultural traditions, and the strategic policies of the Leader of the nation, his Excellency Emomali Rahmon, provides a concrete foundation for maintaining political stability, ensuring security, and achieving sustainable socio-economic development in the country. As a social phenomenon, national unity is continuously influenced by various factors within the changing internal and international politico-social environments, playing a crucial role in preserving the cohesion of diverse social strata and reinforcing national consciousness. Contemporary studies indicate that securing national unity is an essential condition for societal stability and the development of a modern state, without which the consolidation of national statehood cannot be realized. Accordingly, the policy of national unity pursued by the government and public institutions of Tajikistan under the leadership of the Leader of the nation stands as a vivid example of historical achievements and serves as a foundation for the country's further progress. Overall, national unity functions as a critical component in the formation of civil society and a guarantor of national security, contributing to the strengthening of independence, socio-economic development, and the unity of all inhabitants of Tajikistan.

Keywords: National unity, nation-state, societal formation, national consciousness, political stability, ensuring security, Leader of the nation, national strategy, Independence, Tajikistan.

СОҲТОР ВА ВАЗИФАҶОИ ЭЛИТАИ ИЛМӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

САФАРАЛИЗОДА ХУҶАМУРОД ҚУДДУСӢ,

доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, декани факултети фалсафаи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;

тел.: (+992) 988-12-73-83; e-mail: quddusov@mail.ru

ЮСУФЗОДА АВАЗИ НУРАЛӢ,

унвонҷӯи шӯбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;

тел.: (+992) 901-99-58-82

Дар мақолаи мазкур сохтор ва вазифаҳои элитаи илмӣ дар ҷомеаи муосир баррасӣ гардидаанд. Барои муайян кардани элитаи илмӣ равишҳои гуногуни илмӣ методологӣ, аз ҷумла сотсиометрика, меёрҳои арзёбии нуфуз ва мавқеи олимони таҳлил карда мешаванд. Ба нақши элитаи илмӣ дар таъшаққули сиёсати илмӣ, тақсимоии захираҳо ва муайян кардани самтҳои афзалиятноки илм диққати махсус дода мешавад. Таъсири ҷаҳонишавӣ ва тиҷоратикунони илм ба сохтор ва вазифаҳои элитаи илмӣ таҳқиқ карда шудааст. Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ ва маълумоти эмпирикӣ модели пешниҳод карда мешавад, ки хусусиятҳои ва механизмҳои асосии фаъолияти элитаи илмиро дар ҷомеаи муосир тавсиф мекунад. Хавфҳои ва манфиатҳои эҳтимолии фаъолияти элитаи илмӣ муҳокима гардида, инчунин, тавсияҳои доир ба таъмини шаффофияти идоракунии соҳаи илм пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: элитаи илмӣ, сохтори элитаи илмӣ, вазифаҳои элитаи илмӣ, сиёсати илмӣ, меёрҳои арзёбии фаъолияти олимони, тайёр кардани кадрҳои илмӣ, муҳаққиқон.

Элитаи илмӣ, ҳамчун поягузори пешрафту тараққиёт, миқёси донишҳои мавҷударо таъшаққул медиҳанд ва ба самтҳои рушди ҷомеаи муосир таъсири муайянкунанда мерасонад. Нақши он аз таҳқиқоти бунёдии ғояҳои инноватсионӣ то татбиқи амалии кашфиёти илмӣ, тағйир додани соҳаҳои иқтисодӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагӣ иборат аст. Сохтори элитаи илмӣ системаи мураккаби иерархиро таъкил медиҳад, ки дар он олимоне бартарӣ доранд, ки дар рушди соҳаи дониши худ саҳми муҳим гузоштаанд. Ин иерархия дар асоси эътирофи хидматҳои доираҳои илмӣ таъшаққул меёбад ва аз ҷунин унсурҳои иборат аст: наشري натиҷаи таҳқиқоти илмӣ дар маҷаллаҳои бонуфуз, иштирок дар лоиҳаҳои бузурги таҳқиқотӣ, гирифтани ҷоизаҳои бонуфуз ва

интиҳоб гардидан дар академияи илмҳо. Унсуре муҳимми ин сохтор мактабҳои илмӣ ва марказҳои таҳқиқотӣ мебошанд, ки ҳамчун омили муттаҳидсоз ва идомадиҳандаи анъанаҳои илмӣ барои элитаи илмӣ амал мекунанд. Маҳз дар ин ҷо интиқоли таҷриба ва дониш аз олимони насли калонсол ба муҳаққиқони ҷавон сурат мегирад. Ин раванд пайдарпайии интиқоли анъанаҳои илмиро ташкил дода, таҷдиди таркиби элитаи илмиро таъмин мекунад.

Вазифаҳои элитаи илмӣ гуногун буда, аз доираи истехсоли дониш берун мераванд. Элитаи илмӣ дар қабули қарорҳои сатҳи давлатӣ нақши қоршинос ва мушовирро мебозад, дар таҳияи сиёсати илмӣ-техникӣ иштирок мекунад, афкори ҷамъиятиро доир ба масъалаҳои илм ва технология ташаккул медиҳад. Илова бар ин, элитаи илмӣ ҳамчун мақоми ахлоқӣ баромад карда, меъёрҳои ахлоқии фаъолияти илмиро муайян мекунад ва риояи онҳоро назорат менамояд. Нақши он дар оммавиғардонии илм ва баланд бардоштани сатҳи саводнокии илмии аҳоли аҳамияти махсус пайдо мекунад. Маҳз элитаи илмӣ ба ташаккули тафаккури интиқодӣ ва дарки огоҳонаи дастовардҳои илмӣ мусоидат менамояд.

Механизмҳои ташаккули сифатӣ миқдории элитаи илмӣ системаи таълим ва тайёр кардани кадрҳои илмӣ, системаи маблағгузори таҳқиқоти илмӣ ва системаи арзёбии фаъолияти илмиро дар бар мегиранд. Дар ин раванд системаи маориф нақши муҳим мебозад. Маориф бояд сатҳи баланди омодагии мутахассисонро барои мустақилона қор кардан, таъмин намояд. Маблағгузори таҳқиқоти илмӣ дар фароҳам овардани шароит барои гузаронидани таҳқиқоти пешрафта ва ҷалби олимони болаёқат нақши ҳалкунанда дорад. Системаи арзёбии фаъолияти илмӣ бояд объективӣ ва шаффоф бошад, ки имкон медиҳад олимони ояндадорро ошкор ва рушди минбаъдаи онҳоро ҳавасманд кунад.

Ҳамкориҳои элитаи илмӣ бо ниҳодҳои дигари иҷтимоӣ, аз қабилӣ мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои тижоратӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ омили муайянкунандаи рушди бомуваффақияти илм ва технология мебошад. Давлат нақши фармоишгари асосии таҳқиқоти илмӣ ва танзимгари фаъолияти илмиро мебозад, зеро вай маблағгузорӣ ва татбиқи амалии самтҳои афзалиятноки илму техникаро таъмин мекунад. Ташкилотҳои тижоратӣ ба тижоратикунонии кашфиёти илмӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, ҳамчун шарик ва сармоягузор, манфиатдоранд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ба истифодаи дастовардҳои илмӣ барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагӣ тавассути иштирок дар муҳокима ва арзёбии лоиҳаҳои илмӣ манфиатдор аст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологӣ элитаи илмӣ бо як қатор мушкилот ва ҳамзамон, имкониятҳои нав мувочех мешавад. Ҷаҳонишавӣ аз элитаи илмӣ талаб мекунад, ки ҳамкориҳои байналмилалиро густариш диҳад ва дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, паҳншавии бемориҳои сироятӣ ва амнияти озуқаворӣ иштирок кунад. Пешрафти технологӣ дар назди элитаи илмӣ саволҳои зиёдеро мегузорад. Аз ҷумла, ояндаи инсоният,

зарурати назорат аз болои рушди зеҳни сунӣ ва дигар технологияҳои пешрафта диққати олимони ба худ ҷалб намуда истодаанд. Дар ин шароит масъулияти элитаи илмӣ дар назди ҷомеа ва зарурати нигоҳ доштани стандартҳои ахлоқӣ дар фаъолияти илмӣ барои пешгирӣ кардани оқибатҳои манфии кашфиёти илмӣ ва таъмини рушди устувори тамаддун меафзояд.

Дар муҳити муосири илмӣ масъалаи муайян кардани меъёрҳои, ки барои ворид шудани олимони ба таркиби элитаи илмӣ имкон медиҳанд, ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад. Ин ба зарурати арзёбии объективии саҳми муҳаққиқон, ташаккули захираи кадрҳои илмӣ ва рушди инфрасохтори илмӣ вобаста аст. Таснифи меъёрҳо ҳам нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва ҳам хусусиятҳои сифатиро дар бар мегирад, ки ҳар кадоми онҳо ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ ва ҳолати иқтисодии илмиро ифода мекунад.

Нишондиҳандаҳои миқдорӣ аксар вақт нишондиҳандаҳои аввалияи нуфузи илмӣ ва сатҳи салоҳияти олимони мебошанд. Ба онҳо наشريҳои илмӣ, иқтибосҳо, индекси Хирш, иштирок ва пирӯзӣ дар озмунҳо ва барномаҳои грантӣ дохил мешаванд.

Фаъолнокии олимони дар самти интишороти илмӣ яке аз нишондиҳандаҳои маъмултарини миқдорӣ мебошад. Тибқи маълумоти пойгоҳи иқтибосоварии «Scopus», дар соли 2023 олимони муаллифи фаъол ҳисобида мешавад, агар ӯ дар панҷ соли охир дар маҷаллаҳои тақризшаванда на камтар аз 5 мақолаи илмӣ нашр карда бошад [18]. Аммо андозаи наشريҳо бе арзёбии сифат ва таъсири онҳо кофӣ нест. Масалан, профессори Донишгоҳи давлатии Маскав Н.Н. Иванов дар соли 2024-ум 15 мақолаи нашр кардааст, ки ҳафттои онҳо беш аз 50 иқтибоси гирифтаанд. Ин аз нишондиҳандаҳои миёнаи соҳаи илмӣ ӯ хеле зиёдтар аст.

Иқтибосоварӣ нишондиҳандаи муҳиммест, ки таъсири қори олимони ба ҷомеаи илмӣ инъикос мекунад. Дар шароити илми муосир мавҷудияти иқтибосҳои кумулятивӣ зиёда аз 1000 аз рӯи маълумоти охири пойгоҳи иқтибосоварии «Web of Science» мақоми бешубҳа ҳисобида мешавад. Индекси Хирш (h-индекс), ки соли 2005 аз ҷониби физикдони амрикоӣ Хорхе Хирш пешниҳод гардида буд, ҳамаҷун воситаи арзёбии самаранокии фаъолияти илмӣ ва муайян намудани аҳамияти қорҳои илмӣ хизмат мекунад [19]. Масалан, тибқи маълумоти соли 2024, муҳаққиқи рус В.Н. Смирнов h-индекси баробар ба 45 дорад. Ин нишондод аз мавҷудияти ҳадаи аққал 45 наشريи ӯ шаҳодат медиҳад, ки ҳар кадоми онҳо на камтар аз 45 маротиба иқтибос оварда шудаанд.

Иштирок дар лоиҳаҳо ва грантҳои байналмилалӣ низ ҳамаҷун нишондиҳандаи миқдории сатҳи эътироф ва миқёси фаъолияти илмӣ хизмат мекунад. Масалан, пирӯзӣ дар озмунҳои миллӣ ва байналмилалӣ грантҳои илмӣ аз рақобатпазирии баланди олимони шаҳодат медиҳад.

Нишондиҳандаҳои сифатӣ арзёбии дастовардҳои илмиро аз нуқтаи назари навиғониҳо, аслият, байнисоҳавӣ будани таҳқиқот ва аҳамияти амалии онҳоро

дар бар мегиранд. Нишондиҳандаҳои сифатӣ бештар хусусияти объективӣ доранд, аммо зарур аст, ки мундариҷаи таҳқиқот ва саҳми он дар рушди соҳаи дахлдори дониш ба таври амиқ таҳлил карда шавад.

Дар доираҳои илмӣ ба наwgонии илмӣ ва асолати таҳқиқот баҳои баланд дода мешавад. Масалан, кашфӣе, ки парадигмаи мавҷударо ба таври назаррас тағйир медиҳанд ё рушди самтҳои нави илмиро ба вучуд меоваранд, олимро дар ҷомеа шахси намоён мегардонанд. Ба ин, масалан, таҳқиқоти Павлус Иванов дохил мешаванд. Ё бори аввал модели нави муносибати мутақобилаи шабакаҳои нейронӣ ҳангоми коркарди функсияҳои маърифатиро пешниҳод кардааст [3].

Эътирофи байналмилалӣ натиҷаҳои илмию таҳқиқотӣ нишонаи сатҳи баланди элитаи илмӣ мебошад. Ин метавонад тавассути интиҳоб шудан ба ҳайати таҳририяи маҷаллаҳои бонуфузи илмӣ (масалан, Nature, Science) ё гирифтани ҷоизаҳои бонуфузи байналмилалӣ (масалан, Ҷоизаи нобелӣ, Ҷоизаи ба номи Эрнест Лауренс, Ордени Иттиҳоди Аврупо барои хидматҳо дар назди илм) зоҳир шавад. Масалан, дар соли 2024 олими рус Клавдия Петрова барои саҳмгузори дар таҳқиқи «геном» Ҷоизаи байналмилалӣ гирифт, ки ин мақоми ўро дар таркиби элитаи илмӣ баланд мебардорад.

Аҳаммияти амалӣ ва иҷтимоию фарҳангии натиҷаҳои илмӣ як ҷанбаи дигари нишондиҳандаҳои сифатӣ мебошад. Таҳқиқоте, ки ба таҳияи технологияҳои нав, доруҳо ё усулҳои истехсолот оварда расониданд, ба равардҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва саломатии ҷамъиятӣ таъсири назаррас мерасонанд. Ҷорӣ намудани усулҳои терапияи генӣ аз ҷониби таҳиягарони Пажӯҳишгоҳи тиббии ҷаҳонӣ мисоли ин гуфтаҳо мебошад. Ин коркарди илмӣ имкон дод, ки фавт дар байни беморони гирифтори саратон дар панҷ соли охир 15 дарсад кам карда шавад [13].

Фаъолияти таълимӣ ва роҳбарӣ ба корҳои илмӣ шогирдон, ҷанбаи муҳимми ташаккули элитаи илмӣ мебошад. Олимоне, ки ба корҳои илмию таҳқиқотӣ унвонҷӯён ва муҳаққиқони ҷавон роҳбарӣ менамоянд, баррасиҳо ва дастурҳои методиро нашр мекунанд, ки ба рушди муҳити касбӣ мусоидат менамояд, мақоми шахсони бонуфузро ба даст меоваранд. Дар доираи ин дастовардҳо, тайёр кардани кадрҳои илмӣ, роҳбарӣ ба корҳои илмӣ унвонҷӯён ва пешбурди фаъолияти таълимӣ дар ин зинаи таҳсилот (таҳсилоти баъдидипломӣ) сатҳи эътирофи олимро инъикос менамояд.

Бояд гуфт, ки муносибати маҷмӯӣ, аз ҷумла муносибате, ки нишондиҳандаҳои миқдорӣ (шумораи нашрияҳо, иқтибосҳо, грантҳо) ва арзёбиҳои сифатӣ (навгонӣ, аҳаммияти амалӣ, хусусияти байнисоҳавии таҳқиқот)-ро дар бар мегирад, барои асоснок намудани раварди ташаккулёбии элитаи илмӣ хеле мувофиқ аст. Ин гуна равиш имкон медиҳад, ки иштибоҳоти субъективӣ пешгирӣ карда шаванд ва инъикоси объективии дастовардҳои илмӣ муҳаққиқ муайян гардад. Масалан, маълумот дар бораи фаъолнокии

олим дар самти интишороти илмӣ метавонад фаъолияти доимии ӯро нишон диҳад, аммо мақоми олим дар таркиби элитаи илмӣ бо маҷмуи корҳои иқтибосшудаи ӯ, натиҷаҳои инноватсионӣ ва эътирофи байналмилалӣ ба даст оварда мешавад. Дар шароити ҷаҳонишавии илм маҳз чунин ҳамгироии меъёрҳо симои элитаи илмиро ташаккул медиҳад. Дар маҷмуъ, чунин низомии меъёрҳо имкон медиҳад, ки сатҳи сифати фаъолияти олимони ҳам ба таври объективӣ ва ҳам субъективӣ арзёбӣ карда шавад.

Элитаи илмӣ ин маҷмуи олимону муҳаққиқонест, ки дар низомии фаъолияти илмӣ мавқеи пешрафтaro ишғол мекунанд ва сатҳи баланди салоҳият, эътибор ва нуфузи касбӣ доранд. Сохтори элитаи илмӣ бо ёрии нишондодҳои гуногун, аз ҷумла ҳам соҳаи фаъолияти илмӣ ва ҳам меъёрҳои расмӣ эътирофшуда муайян карда мешавад. Дар илми муосир навҳои гуногуни элитаи илмӣ мавҷуданд.

Чун анъана, элитаи илмиро ба намоёндагони фанҳои гуногуни илмӣ: илмҳои табиӣ, техникӣ, гуманитарӣ ва иҷтимоӣ тақсим кардан мумкин аст. Ин равиш бо донишҳои таҳассусӣ, рушди назариявӣ методологӣ ва усулҳои таҳқиқотӣ, ки барои ҳар як соҳа хос аст, асос ёфтааст.

Дар илмҳои табиӣ физикҳо, химикҳо, биологҳо ва геофизикҳо мавқеи намоёнро ишғол мекунанд. Масалан, ба сафи чунин олимони дорандагони Ҷоизаи Нобелӣ дар соҳаи физика ва химия, ба монанди Александр Прохоров ё Пётр Капитсаро ворид кардан мумкин аст. Саҳми онҳо бо кашфиёти бунёдӣ, ки ба рушди технология ва заминаи назариявии физика таъсир расондаанд, вобаста аст.

Ба соҳаи илмҳои иҷтимоӣ иқтисоддонҳо, сотсиологҳо, сиёсатшиносон дохил мешаванд. Дар байни онҳо сотсиологӣ немис Макс Вебер, ки ба назарияи сотсиологӣ таъсири назаррас гузоштааст, ё сиёсатшиносии амрикоӣ Роберт Далро, ки шухрати ҷаҳонӣ дорад, ворид намудан мумкин аст.

Илмҳои гуманитарӣ аз ҷониби таърихшиносон, филологҳо, файласуфон пешниҳод карда мешаванд. Масалан, Людвиг Витгенштейн принсипҳои фалсафаи таҳлилиро таҳия кард ва Франс Блади, муҳаққиқи масоили ҳамкориҳои фарҳангӣ, дар рушди таҳқиқоти фарҳангӣ саҳм гузошт. Ин гуна таснифот бо хусусияти вазифаҳои таҳқиқотӣ ва фарқҳои методологӣ вобаста аст. Дар доираи ҳар як гурӯҳи илмҳо симоҳои барҷастае мавҷуданд, ки маҳз онҳо равишҳо ва мактабҳои илмиро роҳбарӣ мекунанд.

Меъёрҳои, ки мақоми иҷтимоии элитаи илмиро муайян мекунанд, ба меъёрҳои расмӣ, ба монанди мавҷудияти дараҷаҳои илмӣ, унвонҳои илмӣ, вазифаҳои академӣ ва меъёрҳои ғайрирасмӣ, ба монанди эътибори олим дар доираҳои илмӣ, нуфузи олим, дараҷаи эътироф ва маъруфияти ӯ дар байни олимони дигар тақсим карда мешаванд [20]. Меъёрҳои расмиро муфассалтар ба таври зерин нишон додан мумкин аст:

– мавҷудияти дараҷаҳои илмӣ (номзад ё доктори илм);

- унвонҳои илмӣ (дотсент ё профессор);
- унвонҳои академӣ (узви вобаста ё узви пайвастаи (академик)-и академияҳои миллӣ ё академияҳои соҳавӣ);
- вазифаи ишғолнамудаи олим дар муассисаи илмӣ (ходими хурди илмӣ, ходими пешбари илмӣ ё сарходими илмӣ), ё таълимӣ (дотсенти кафедра, профессори кафедра);
- миқдори интишороти олим ва иқтибосҳои ба онҳо овардашуда (аз ҷумла индекси Хирши олим дар пойгоҳҳои ватанию байналмилалӣи иқтибосоварӣ);
- мукофотҳо, ҷоизаҳо (масалан, Ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ), аз ҷумла ҷоизаҳои байналмилалӣ (масалан, Ҷоизаи Нобел, Ҷоизаи ба номи Ломоносов).

Меъёрҳои мазкур барои муайян кардани мавқеи расмӣи олим дар низомии илм, ҳамчун нишондодҳои асосӣ, ба инобат гирифта мешаванд. Масалан, доктори илме, ки унвони профессорӣ дораду дар қатори академикҳо дохил мешавад, аксар вақт сатҳи олии элитаи илмӣ ба ҳисоб меравад.

Меъёрҳои ғайрирасмиро ба таври зерин муайян кардан мумкин аст:

- эътироф гардидани олим аз ҷониби ҳамкорон;
- таъсири олим ба ташаккули парадигмаҳои илмӣ;
- зоҳир намудани ташаббусҳои нав дар пешбурди таҳқиқоти илмӣ;
- қобилияти ҷалб карда тавонистани маблағгузорӣ ва татбиқ намудани лоиҳаҳои калон;
- таъсири олим ба сиёсати илмӣ ва доираҳои илмӣ.

Бояд гуфт, ки на ҳамеша меъёрҳои расмӣ воқеияти самаранокии фаъолияти илмиро ба таври кофӣ инъикос мекунанд. Масалан, иштирокчиёни лоиҳаҳои бузурги байналмилалӣ, ба монанди иштирокчиёни лоиҳаи «CERN»¹, метавонанд эътибори баланди ғайрирасмӣ дошта бошанд, ҳатто агар онҳо мавқеи расмӣ роҳбариро ишғол накунанд ҳам. Ғайр аз ин, элитаи илмӣи кушода ва пӯшидаро низ аз ҳам фарқ мекунанд: баъзе олимони майл ба пӯшиши беруна доранд ва онҳо гурӯҳи худро ташкил мекунанд. Барои ворид шудан ба ин гуна доираҳои илмӣ меъёрҳои қатъӣ ҷорӣ карда шудааст; олимони гурӯҳи дуюм бошанд, демократӣ мебошанд. Маҳз онҳо ба ҳаракати васеи гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар дохили доираҳои илмӣ мусоидат мекунанд [14].

Дар ҷомеаи муосир афзоиши босуръати маълумоти илмӣ ва мураккабшавии лоиҳаҳои таҳқиқотӣ ба мушоҳида мерасад. Чунин ҳолат ба зиёдшавии шаклҳои ташаккули элитаи илмӣ оварда мерасонад. Аз ҷумла, ба истилоҳ «элитаи илмӣи ҷаҳонӣ» рушд мекунад, ки он олимони кишварҳои гуногунро дар бар мегирад. Онҳо тавассути лоиҳаҳои байналмилалӣ ва

¹ Аз забони фр. *Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire (CERN)* – Ташкилоти аврупоӣ доир ба таҳқиқоти ядрой. CERN созмони илмӣ байнидавлатӣи Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки он соли 1954 дар наздикии сарҳади Швейтсария ва Фаронса таъсис ёфтааст. Аз рӯйи миқёси фаъолият дар ҷаҳон калонтарин лабораторияи физикаи ҳастай ба шумор меравад.

рейтингҳои ҷаҳонӣ муттаҳид карда мешаванд. Рейтинги ӯ шохисҳои иқтисодоварӣ, ба монанди «Science Citation Index» ё «Scopus», ба эҷоди меъёрҳои объективии арзёбӣ мусоидат мекунанд, дар ҳоле ки як гурӯҳ олимони чунин усули арзёбии фаъолияти илмиро барои эҳтимоли ноҳада гирифтани меъёрҳои ғайрирасмӣ эътироф танқид мекунанд. Масалан, олимоне, ки дар рушди самти нави илмӣ саҳм гузоштаанд, аксар вақт мукофотҳои расмӣ камтар мегиранд, аммо дар байни ҳамкоронашон обрӯи баланд пайдо мекунанд [16].

Кӯшиши ба як низомӣ муайян даровардани таснифоти мавҷудаи элитаи илмӣ, боиси ба амал омадани «системаи бисёрқабата»-и он мешавад. Дар чунин таснифоти бисёрқабата академикҳо, соҳибони ҷоизаҳои байналмилалӣ, олимони дар доираҳои илмӣ маҳдуд эътирофшуда мавқеи баландтарро ишғол мекунанд. Дар ин замина таснифоти зеринро пешниҳод карда мешавад:

- элитаи дохилиилмӣ (олимони варзида дар доираи самтҳои мушаххаси илм, ки ба дастовардҳои касбӣ таъяс мекунанд);
- элитаи миллӣ (олимоне, ки барои саҳмигузори дар рушди илм ва технология дар сатҳи давлат эътироф шудаанд);
- элитаи байналмилалӣ (олимоне, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ эътироф гардида, нуфузи баланд ба даст овардаанд) [15].

Пажӯҳишҳо дар бораи таснифоти элитаи илмӣ нишон медиҳанд, ки сохтори онҳо бо сабаби динамикаи парадигмаҳои илмӣ доимо тағйир меёбад. Масалан, дар даврони «илми рақамӣ» (ё худ илм ба маълумоти рақамӣ асосёфта) мутахассисони «big data» ва «зеҳни сунӣ» аҳамияти махсус пайдо кардаанд. Масалан, дар соҳаи технологияҳои марбут ба «зеҳни сунӣ», чунин олимони, ба монанди Йошуа Бенжио ё Демис Хассабис, ки дастовардҳои онҳо дар ҳамоишҳои байналмилалӣ баҳои баланд гирифтаанд, бонуфузтарин ҳисобида мешаванд [12]. Ба андешаи олими рус В.В. Иванов: «Тағйироти сохтори соҳаи илм ба дигаргуншавии ҷеҳраҳои элитарӣ оварда мерасонад. Дар чунин ҳолат на танҳо самаранокии фаъолияти илмӣ, балки малакаҳои таъкилию коммуникатсионии олим дар мадди аввал қарор мегиранд» [4, с.52]. Афзоиши шумораи олимоне, ки дар консорсиумҳои ҷаҳонӣ иштирок мекунанд ва афзоиши нақши менечерони илмӣ дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти илмӣ таҳқиқотӣ гувоҳи гуфтаҳои боло мебошанд. Таҳқиқи нақши меъёрҳои ғайрирасмӣ дар муайян кардани мундариҷаи элитаи илмӣ бо қорҳои илмӣ як қатор олимони, аз ҷумла асарҳои илмӣ Ю.Трофимов ва Е. Кузнетсов, асоснок карда мешавад. Онҳо дар асарҳои худ аҳамияти сармояи иҷтимоӣ ва шабакаи коммуникатсияи илмиро барои пешрафти олимони дар рушди касбӣ таъкид мекунанд [10].

Ҳамин тариқ, таснифоти муосири элитаи илмӣ системаи мураккабест, ки дар он ҳам дастовардҳои расмӣ ва ҳам ғайрирасмӣ эътироф нақши муҳим мебозанд. Дар заминаи таснифоти мавҷуда, чун анъана, сохтори элитаи илмӣ аз

рӯйи соҳаҳои илм шахсиятҳоеро муайян мекунад, ки дар самти мушаххаси илм сатҳи баланди салоҳиятро доро мебошанд. Инчунин аз рӯйи меъёрҳои эътироф олимоне, ки ба рушди парадигмаҳои илмӣ таъсир мерасонанд ва муҳити илмӣ чомеаро ташаккул медиҳанд, аз ҳам ҷудо карда мешаванд. Хусусияти фарқкунандаи чомеаи муосир ин талошҳо барои ҳамгироии ин хусусиятҳо дар доираи шабакаҳои илмӣ ҷаҳонӣ мебошад, ки ба ташаккули сохтори бисёрҷабатаи элитаи илмӣ мусоидат мекунад.

Раванди босуръати пешрафти илмӣ ва ҷорӣ гардидани технологияҳои инноватсионӣ хоси чомеаи муосир мебошад. Чунин вазъ зарурати доштани мутахассисони баландхаттос (ё худ элитаи илмӣ)-ро ба вуҷуд меорад, то ки ташаккул ва рушди донишҳои нав дар сатҳи чомеа таъмин карда шаванд. Дар доираи ин вазифа, элитаи илмӣ нақши ташаббускорон, таҳиягарон ва паҳнкунандагони донишҳои инноватсиониро иҷро мекунад. Маҳз иҷрои ин вазифа имкон медиҳад, ки пешрафти соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ таъмин карда шавад. Дар робита ба ин масъала, вазифаҳои инноватсионии элитаи илмӣ ва инчунин, аҳамияти он барои ба амал баровардани рушди илм ва технология бояд ба таври муфассал баррасӣ ва арзёбӣ карда шавад.

Ба вуҷуд овардани назария, усул ва таҷрибаҳои нав, ки заминаи асосии тавсеа бахшидани донишҳои мавҷуда ба шумор мераванд, вазифаи аввал ва асосии элитаи илмӣ мебошад. Намояндагони элитаи илмӣ барои фаҳмидани равандҳои мураккаби табиӣ, техникаӣ ва иҷтимоӣ таҳқиқоти бунёдӣ анҷом медиҳанд. Масалан, дар соҳаи физика ҳисобҳои квантӣ ва криптографияи квантӣ босуръат рушд мекунанд. Дар қоркарди онҳо олимони варзидаи соҳа, ба мисли А. Ахиезер ва М. Золотарев саҳми назаррас мегузоранд. Дар асоси таҳқиқоти онҳо заминаҳои технологияеро, ки аз ҷиҳати имкониятҳои худ аз ҳамтоёни классикии онҳо хеле болотар мебошанд, сохтан мумкин аст. Чунин қорҳои илмӣ арзишманд дар маҷаллаҳои бонуфузи «Nature» ва «Physical Review Letters» пайваستا нашр мегарданд [21].

Таҳия ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав вазифаи дигари элитаи илмӣ мебошад. Элитаи илмӣ танҳо бо таҳияҳои назариявӣ маҳдуд намешавад, балки дар пайвастани илм бо истеҳсолот фаъолона иштирок мекунад. Масалан, дар соҳаи биотехнология, олимони Карл Симмерман ва Хироси Ивасаки, усули муҳандисии генетикиеро, ки дар асоси таҳияи шаклҳои нави доруворӣ ва усулҳои нави табобат ба вуҷуд оварда шудааст, дар амалия мавриди истифода қарор додаанд. Дар натиҷа, дар заминаи қори илмӣ онҳо навгонӣҳо ҷорӣ карда шудаанд, ки барои табobati бемориҳои ирсӣ бо роҳи генетикӣ ва табobati бемориҳои саратон бо роҳи иммунологӣ имкониятҳои нав фароҳам овардаанд [22]. Чунин пешрафти илмӣ нишон медиҳад, ки вазифаҳои элитаи илмӣ дар соҳаи технология ба рушди тиб, саноат ва амнияти экологӣ таъсири бевосита мерасонанд.

Вазифаи навбатии элитаи илмӣ бо коркарди методологии равишҳои таҳқиқотӣ ва ҳамгирии байнисоҳавии дониш алоқаманд аст. Дар шароити муосир ба мураккабии мушкилоти ҳалталаб ва зарурати омезиш додани донишҳои соҳаҳои гуногун диққати асосӣ равона карда мешавад. Масалан, пажӯҳишҳои соҳаи зеҳни сунъӣ омезиши донишҳои информатика, илми маърифатӣ, забоншиносӣ ва психологияро талаб мекунад. Дар ин замина, намояндагони элитаи илмӣ олимони муҳандисоне мебошанд, ки алгоритмҳои омӯзиши мошинҳои электрониро таҳия меkunанд. Дар ин самт ба корҳои илмӣ як гурӯҳ муҳаққиқон таҳти роҳбарии Йошуа Бенджио ва Гвидо Ланс дар мавриди меъморӣ шабакаҳои навӣ трансформерҳо, ки барои низомҳои муосири тарҷумаи матн ва коркарди забонӣ истифода мешаванд, афзалияти бештар дода мешавад [23]. Ҳамин тариқ, элитаи илмӣ ба эҷоди усулҳои мусоидат мекунад, ки метавонанд вазифаҳои мураккаби амалиро ҳал кунанд. Чунин коркардҳо ба рушди соҳаи технологияҳои иттилоотӣ таъсири мустақим доранд.

Иштироки фаъолонаи элитаи илмӣ дар ҳамкориҳои байналмилалӣ яке аз хусусиятҳои фаъолияти элитаи илмӣ дар ин соҳа мебошад. Дониши муосири илмӣ дар доираи шабакаҳои таҳқиқотӣ ҷаҳонӣ торафт бештар ташаккул меёбад. Мисоли равшани ин гуфтаҳо лоиҳаи «CERN» мебошад. Дар лоиҳаи мазкур олимони зиёда аз 100 кишвар барои таҳқиқи сохтори материя дар сатҳи субатомӣ саъю талош меkunанд. Ин гуна фаъолияти илмӣ на танҳо ба кашфи зарраҳои нав, балки ба рушди технологияҳои коркарди маълумот, ба монанди системаҳои нигоҳдорӣ ва таҳлили массивҳои бузурги иттилоот мусоидат мекунад [24]. Чунин шакли фаъолият шаҳодат аз он медиҳад, ки тавлиди донишҳои нав бидуни ҳамгирии захираҳо ва салоҳиятҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ имконнопазир аст. Дар навбати худ, иштироки элитаи илмӣ дар ҳамкориҳои илмӣ байналмилалӣ муҳимтарин вазифаи элитаи илмӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ мебошад.

Илова бар ин, вазифаҳои элитаи илмӣ ташаккули парадигмаи илмӣ, эҷоди стандарт ва меъёрҳои нави танзимкунандаи фаъолияти таҳқиқотиро дар бар мегиранд. Иштироки олимони дар таҳияи кодексҳои ахлоқӣ касбӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокии ва масъулияти таҳқиқоти илмӣ мусоидат меkunанд, аҳамияти калон дорад. Масалан, Кодекси байналмилалӣ ахлоқ барои омӯзиши инсон ё ҳайвонот ҳамчун роҳнамо барои таъмини таҷрибаҳои инсонӣ ва ахлоқӣ хизмат мекунад [25]. Дар доираи равандҳои мазкур элитаи илмӣ ба арзёбии интиқодии усулҳои мавҷуда ва пешниҳоди равишҳои нав, ки ба кам кардани хатарҳо ва беҳтар намудани сифати пажӯҳишҳо равона шудаанд, машғул аст.

Дар баробари таъкид намудани нақши элитаи илмӣ дар тавлиди дониш ва технологияҳои нав, вазифаи онҳоро дар таъмини фаъолияти таълимӣ низ қайд кардан лозим аст. Дар заминаи омода кардани кадрҳои илмӣ ва тарбияи наслҳои

нави пажухишгарон, олимони варзида таҷрибаи пешқадамро ба онҳо меомӯзонанд, дар онҳо тафаккури таҳқиқотӣ ва стандартҳои касбиро ташаккул медиҳанд. Донишгоҳҳо, пажухишгоҳҳо ва лабораторияҳо на танҳо ҳамчун заминаи омӯзиши амалӣ, балки ҳамчун фазои ҳамгироии концептуалии донишҳо амал мекунанд. Чунин раванд аз афзоиши мунтазами шумораи олимони ҷавон, ки соҳиби ҷои ва грантҳои байналмилалӣ мегарданд, шаҳодат медиҳанд. Ин гуна фаъолият устувории дарозмуддати системаи илмиро таъмин намуда, ба рушди соҳаи илм ва баланд гардидани иқтидори илмии ҷомеа мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, вазифаҳои тавлиди дониш ва технологияҳои нав дар фаъолияти элитаи илмӣ аҳамияти ҷамъонибаи онҳоро барои ҷомеаи муосир нишон медиҳанд. Фаъолияти онҳо на танҳо бо корҳои илмӣ анъанавӣ, балки бо рушди технологӣ, ҳамкориҳои байнисоҳавӣ, танзими ахлоқӣ ва тарбияи кадрҳои нав алоқаманд мебошад. Дар шароити мураккаб шудани вазифаҳои илмӣ ва пешрафти босуръати технологӣ нақши элитаи илмӣ барои таъмини пешрафти иҷтимоӣ ва рушди устувор хеле муҳим мегардад.

Ҷомеаи муосир ба зарурати таҳия ва татбиқи сиёсати самараноки илмӣ, ки рушди технологияҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани саводнокии илмӣ аҳоли ва таҳкими рақобатпазирии миллиро таъмин менамояд, мувочеҳ шудааст. Дар ин замина нақши элитаи илмӣ, махсусан, вазифаҳои экспертию машваратии он аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин вазифаҳо имкон медиҳанд, ки неруи илмӣ, таҷриба ва дониши онҳо муттаҳид карда шаванд, то дар сатҳи сиёсати давлатӣ қарорҳои асоснок қабул гардида, мувозинати байни мустақилияти илмӣ ва талаботи идоракунии беруна таъмин карда шаванд.

Коршиносон ва мушовирони илмӣ, ҳамчун пайвандгари байни доираҳои илмӣ ва мақомоти давлатӣ, амал карда, дар табдилдиҳии маълумоти мураккаби илмӣ ба тавсияҳои амалӣ ва стратегияҳои рушд мусоидат мекунанд. Дар ин раванд ҷанбаи асосӣ сифати экспертиза, объективӣ ва муттасилии он мебошад. Масалан, ҳангоми таҳияи барномаҳои миллии рушди инноватсионӣ ё сиёсати экологӣ олимони коршинос маълумоти мавҷударо ҷамъониба таҳлил мекунанд, оқибатҳои эҳтимолии тадбирҳои пешниҳодшударо пешгӯӣ менамоянд ва роҳҳои самараноки татбиқи онҳоро тавсия медиҳанд. Ин равиши системавӣ барои кам кардани хатарҳои қабули қарорҳои нодуруст ва баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳои давлатӣ ба илм мусоидат мекунад.

Татбиқи амалии вазифаи экспертӣ дар таъсиси шӯроҳои махсус, комиссияҳо ва шӯроҳои илмӣ назди мақомоти ҳокимияти давлатӣ зоҳир мегардад. Ба онҳо олимони варзидаи соҳаҳои гуногун дохил мешаванд. Олимони мазкур дар заминаи истифодаи усулҳои таҳлилӣ ва муносибати байнисоҳавӣ аз рӯйи масъалаҳои муҳимтарини тараққиёти илм ва техника тавсияҳои зарурӣ тартиб медиҳанд. Масалан, Шӯрои илм ва инноватсия дар назди Президенти Федератсияи Русия, ки соли 2019 таъсис ёфтааст, барои

арзёбии ташаббусҳои стратегӣ аз зарфияти зеҳнии коршиносони илмӣ ба таври васеъ истифода мебарад [9]. Чунин ташаббус имкон медиҳад, ки лоиҳаҳо дар марҳалаи банақшагирӣ ислоҳ гарданд ва аз саҳву хатоҳои марбут ба арзёбии нокифояи хатарҳо ва дурнамои татбиқи технологияҳои нав пешгирӣ карда шаванд.

Вазифаи муҳимми экспертиза инчунин, мониторинги тамоюлҳои илмӣ ва муайян кардани самтҳои ояндадори таҳқиқотӣ мебошад. Чунин шакли мониторинг метавонад аҳамияти назарраси иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дошта бошад. Таҳлили ин равандҳо истифодаи усулҳои махсус, аз қабili пурсишҳои экспертӣ, таҳияи рейтингӣ муассисаҳои илмӣ ва таҳлили фаъолияти нашриявиро талаб мекунад. Масалан, таҳқиқоте, ки дар доираи лоиҳаи «Илм дар асри рақамӣ» гузаронида шуд, нишон дод, ки навсозии доимии пойгоҳҳои коршиносон имкон медиҳад, ки бо дарназардошти таҳдиду хатари технологияҳои навин барномаҳои нави илмӣ таҳия карда шаванд [5].

Функцияи машваратӣ дар раванди қабули қарорҳо имкониятҳои элитан илмиро васеъ намуда, баҳисобгирӣ хусусиятҳои заминаи илмӣ ва дастовардҳои муҳимми илмиро таъмин мекунад. Дар ин ҷо эътимоди байни коршиносон ва қонунгузoron, инчунин, механизми таъмини шаффофият ва масъулият ҳангоми истифодаи тавсияҳои илмӣ аҳамияти калон дорад. Масалан, Шурои аврупоӣ оид ба илм ва технология дар доираи барномаҳои худ расмиёти машварат ва арзёбии кушодро фаъолон чорӣ мекунад [26]. Чунин иқдом нисбат ба тавсияҳои илмӣ эътимоди одамонро афзоиш медиҳад ва ба татбиқи бомуваффақияти онҳо мусоидат менамояд.

Экспертиза инчунин, таҳияи хулосаҳо, таҳқиқи маълумоти нав тавассути гузаронидани ташаббусҳои таҳқиқотӣ ва таҷрибаҳо, инчунин, омода кардани баррасиҳои коршиносонро, ки барои ислоҳи стратегияҳои миллӣ истифода мешаванд, дар бар мегирад. Мисоли ин гуна фаъолият нақши машваратҳои илмӣ дар таҳияи “Стратегияи рушди устувор” мебошад, ки дар он коршиносон таъсири навовариҳои технологӣ ба муҳити зист ва баробарии иҷтимоиро тавассути пешниҳоди тавсияҳо барои рушди устувор арзёбӣ мекунанд.

Барои таъмини самаранокии фаъолияти коршиносон сохтори институтсионалӣ ва механизмҳои ҳамкорӣ муҳим аст. Ба онҳо ташкилоти маъмурии ҳадамоти экспертиза, маблағгузории онҳо, стандартҳои сифат ва расмиёти назорат дохил мешаванд. Дар кишварҳои тараққикардаи олам чунин институтҳо вазифаҳои худро тавассути шуроҳои илмӣ-экспертии назди вазорату идораҳо, инчунин, тавассути марказҳои экспертии назди институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ амалӣ мекунанд. Дар баробари ин, рушди доимии касбияти коршиносон, чорӣ намудани платформаҳои рақамӣ ва системаҳои иттилоотӣ низ зарур мебошад, зеро ин гуна чораҷӯйҳо имкон медиҳад, ки автоматикунонии равандҳои арзёбӣ ва мубодилаи маълумот анҷом дода шавад.

Ҳамин тариқ, вазифаҳои экспертиза ва машварати илмӣ, ки аз ҷониби элитаи илмӣ амалӣ карда мешаванд, унсури муҳимтарини системаи муосири сиёсати илмӣ мебошанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки асоснокии илмӣ қарорхо, баланд бардоштани сифат ва мувофиқати онҳо ба ҳадафҳои дарозмуддати давлат таъмин карда шавад. Ҳамкориҳои коршиносон ва сиёсатмадорон, инчунин, рушди институтҳое, ки ин ҳамкорихоро дастгирӣ мекунанд, ба ташаққули ҷомеаи устувор ва инноватсионӣ таъсири назаррас мерасонад.

Яке аз вазифаҳои ниҳоят муҳимми элитаи илмӣ замони муосир тайёрии касбӣ ва омӯзиши доимии кадрҳои илмӣ мебошад. Зеро иҷрои ин вазифа стандартҳои баланди фаъолияти илмӣ ва рушди инноватсиониро таъмин мекунад. Дар шароити рушди босуръати технологияҳои нав, бахусус дар раванди ҳамгироии донишҳои байнисоҳавӣ ва ҷаҳонишавии фазои илмӣ, нақши мутахассисони соҳибхисос барои нигоҳ доштани рақобатпазирии системаҳои илмӣ милли аҳамияти махсус пайдо мекунад. Омода намудани кадрҳои илмӣ на танҳо таҳсилоти олии расмӣ, балки ҷанбаҳои тайёрии баъдидипломӣ, бозомӯзӣ, тақмили ихтисос ва аккредитатсияи мутахассисонро дар соҳаҳои гуногуни таҳқиқот дар бар мегирад. Ин раванд ба ташаққули мутахассисоне мусоидат мекунад, ки қодиранд вазифаҳои мураккаби таҳқиқотиро иҷро кунанд, усулҳои инноватсиониро ҷорӣ намоянд ва ба манзараи тағйирёбандаи илмӣ мутобик шаванд.

Имрӯз системаи бисёрзинагии омодагии академӣ аспирантҳо, докторантҳо, олимони ҷавон, мутахассисони соҳаи таҳқиқоти амалӣ ва назариявӣ мавҷуд аст. Масалан, дар Русия дар доираи барномаи давлатии «Илм ва донишгоҳҳо» лоиҳаҳои баланд бардоштани ихтисоси кормандони илмӣ, ки ба азхудкунии методологияҳо ва технологияҳои нав равона шудаанд, амалӣ карда мешаванд [2]. Чунин таҷриба дар кишварҳои аврупоӣ низ мушоҳида мешавад. Масалан, дар Олмон барномаи «Дастгирии тахассуси илмӣ» амал мекунад. Дар доираи ин барнома роҳнамоӣ ва рушди малакаҳои таҳқиқотӣ пешбинӣ мегардад [27].

Унсури муҳимтарини тайёр кардани кадрҳои илмӣ иштирок дар фаъолияти лоиҳавӣ, ҷамоиниҳои байналмилалӣ, нашри мақолаҳо ва монографияҳо мебошад. Дар доираи омодагӣ ба малакаҳои муошират, қобилияти асоснок кардани нуқтаи назари худ ва кор дар гурӯҳҳои байнисоҳавӣ аҳамияти калон дода мешавад. Масалан, иштирок дар гурӯҳҳои таҳқиқотии байналмилалӣ, ба монанди «CERN», ё «Horizon Europe» ба олимони ҷавон имкон медиҳад, ки на танҳо донишҳои назариявиро дар амал татбиқ кунанд, балки ба шабакаи ҷаҳонии илм ҳамгиро шаванд ва манбаъҳои маблағгузорӣ ва дастрасӣ ба захираҳои беназирро васеъ намоянд.

Ғайр аз ин, вазифаи муҳимми элитаи илмӣ дар доираи тайёр кардани кадрҳо ташаққули стандартҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои ростқавлии илмӣ мебошад. Татбиқи барномаҳои баланд бардоштани ахлоқи илмӣ, ба монанди ташаққули

фарҳанги академӣ дар доираи барномаҳои «Еразмус», аҳаммияти риояи меъёрҳои софдилона ва масъулиятнокии натиҷаҳои таҳқиқотро нишон медиҳад [28].

Дар ин раванд баланд бардоштани нақши мактаби устоду шогирд низ муҳим аст. Дар солҳои охир дар муҳити илмӣ дарки зарурати интиқоли таҷриба ва ҷорӣ намудани усулҳои роҳбарӣ ба корҳои илмӣ олимони ҷавон тақвият меёбад. Дар Русия системаи роҳбарони илмӣ ва мушовирони илмӣ амал мекунад, ки метавонанд на танҳо рушди касбии олимонро, балки ҳамгироии онҳоро ба ҷомеаи илмӣ таъмин кунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мактаби устоду шогирд дар заминаи ниҳоди роҳбари илмӣ ва мушовири илмӣ амал менамояд. Мувофиқи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ В. Гаспер, А. Иванов ва М. Петрова, чунин таҷриба ба нишондиҳандаҳои фаъолияти нашрия ва муваффақияти анҷоми лоиҳаҳои илмӣ таъсири мусбат мерасонад [1].

Дар раванди омода кардани кадрҳои илмӣ истифодаи технологияҳои муосир барои омӯзиш ҷанбаи хеле муҳимми ин масъаларо ташкил медиҳад. Татбиқи платформаҳои фосилавӣ, курсҳои онлайнӣ, лабораторияҳои виртуалӣ ба тавсеаи дастрасӣ ба таҳсилот, бахусус барои намояндагони минтақаҳо ва кишварҳои дорои захираҳои маҳдуд мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, лоиҳаҳои платформаи «Coursera» ва «EdX» имкон медиҳанд, ки аз курсҳои донишгоҳҳои пешрафтаи ҷаҳон баҳрабардорӣ карда шавад ва ин дар навбати худ сифати тайёр кардани кадрҳои илмиро хеле баланд мебардорад [8]. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ ин барои рушди иқтисоди илмӣ ва ташаккули элитаи илмӣ ватанӣ ва ҷаҳонӣ шароит фароҳам меоварад.

Дар ниҳоят, вазифаи тайёр кардани кадрҳои илмӣ на танҳо беҳтар намудани барномаҳои таълимӣ, балки фароҳам овардани шароит барои рушди инноватсионӣ, ҳавасмандкунӣ, ташаккули фарҳанги таҳқиқотӣ ва инчунин, муколамаи байнисоҳавии олимони ояндаро дар бар мегирад. Ин равиш ба рушди устувори элитаи илмӣ мусоидат намуда, на танҳо қодир аст, ки вазифаҳои ҷориро бомасъулият иҷро кунад, балки инчунин, барои пешрафти ҷомеа дастурҳои нав диҳад.

Яке аз вазифаҳои дигари элитаи илмӣ дар шароити муосир маъмулгардонии донишҳои илмӣ ва ҳавасмандгардонии саводнокии илмӣ дар байни қишрҳои гуногуни ҷомеа мебошад. Дар шароити пешрафти босуръати технологӣ ва афзоиши ҳаҷми иттилоот, аҳаммияти ин самт хеле афзудааст, зеро баланд бардоштани фаҳмиши равандҳо ва натиҷаҳои илмӣ ба ташаккули эътимод ба илм, нигоҳ доштани тафаккури интиқодӣ ва қабули қарорҳои масъулиятнок дар сатҳи инфиродӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Оммавигардонии илм то ба сатҳи мафкураи омма мутобиқ сохтани концепсияҳои мураккаби илмиро тақозо менамояд. Пешниҳоди донишҳои илмӣ дар шаклҳои дастрас ва ҷолиби муошират тавассути васоити ахбори оммаи анъанавӣ, лексияҳои оммавӣ, нашрияҳои илмӣ ва платформаҳои нави ВАО

(масалан, шабакаҳои иҷтимоӣ) амалӣ карда мешаванд. Дар ин замина, рушди адабиёти илмӣ-оммавӣ ва мундариҷаи ВАО аҳаммияти махсус пайдо мекунад, зеро маҳз ин воситаҳо имкон медиҳанд, ки донишҳои илмӣ табақаҳои васеи ҷомеа ро фаро гиранд [29]. Масалан, видеопорталҳо, блогҳо ва намоишҳои телевизионӣ, бахусус шабакаҳои телевизионии соҳаи илм, ки дастовардҳои навини илму техникаро намоиш медиҳанд, ҷавонон ва калонсолони омодашударо ба омӯзиши масъалаҳои мубрами физика, биология, космология ва дигар фанҳо ҷалб мекунад.

Яке аз олимоне, ки дар самти оммавигардонии илм саҳми арзанда гузоштааст, астрофизики машҳури амрикоӣ Карл Эдвард Саган мебошад. Ӯ дар яке аз асарҳои худ қайд намуда буд, ки «илм на танҳо неъмат дониш аст, балки санъати муоширати онҳост» [30, 112]. Дар ҷомеаи муосир яке аз воситаҳои пешбари оммавигардонии илм шабакаи интернет мебошад. Шабакаи интернет дастрасии фаврӣ ба иттилооти илмиро таъмин мекунад ва имкон медиҳад, ки шаклҳои фаъоли иртиботи ҷамъиятӣ ба вуҷуд оварда шаванд. Ин дар навбати худ ба ташаккули нафароне, ки қодиранд дастовардҳои навтарини илмиро оқилона қабул намояд ва далели илмиро аз изҳороти хурофотӣ фарқ кунанд, мусоидат мекунад. Барои мисол, дар шароити паҳншавии бемории сироятӣ «COVID-19» дарки иттилооти илмӣ дар бораи пешгирии беморӣ ё ваксингузаронӣ дар байни аҳоли махсусан, муҳим буд. Дар чунин шароит як қатор созмонҳои илмӣ, ба монанди Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ ва «CDC»², инчунин, ташаббусҳои байналмилалӣ, ба монанди «ScienceMatters» ё «КовидНаука» дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба оммавигардонии илм фаъолона машғул гардида буданд [31].

Баланд бардоштани саводнокии илмӣ аҳоли бо баланд бардоштани сатҳи тафаккури интиқодӣ зич алоқаманд аст. Саводнокии илмӣ ва ҷаҳонбинии илмӣ ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки маълумоти аз сарчашмаҳои гуногун воридшударо ба таври оқилона арзёбӣ кунанд. Дар ин замина, вазифаи муҳимми илм ташаккули ҷаҳонбиние мебошад, ки тавассути он фарқ кардани далелҳои раднопазир аз афсонаҳои илмӣ, бартараф кардани маълумоти бардурӯғ ва манипулятсия имконпазир мегарданд. Дар шароити муосир, ки ноустувории иттилоотӣ хосси он аст, нақши маориф дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ шаҳрвандон аҳаммияти стратегӣ пайдо мекунад. Масалан, системаи таҳсилоти мактабӣ (бахусус таҳсилоти олии) дар заминаи муттаҳид кардани равиши илмӣ ва фаъолияти таҷрибавӣ ба рушди малакаҳои таҳлилии насли ҷавон мусоидат мекунад [32].

Истифодаи технологияҳои нав, аз қабili технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки самаранокӣ оммавигардонии натиҷаҳои илмию техникӣ ба таври

² CDC: Centers for Disease Control and Prevention—Маркази назорат ва пешгирии бемориҳо дар ИМА.

самаранок ба роҳ монда шаванд. Яке аз намунаҳои чунин нишондиҳанд лоиҳаи «Илм дар ҷайб» мебошад. Ин лоиҳа аз ҷониби олимони рус дар доираи барномаи «Мақтаби рақамӣ» роҳандозӣ шудааст, ки дар он тавассути барномаҳои мобилӣ экскурсияҳои интерактивӣ, таҷрибаҳои лабораторӣ ва видеолексияҳо амалӣ карда мешаванд ва корбарони ин гуна шабакаҳои иттилоотӣ худро дар озмоишгоҳи илмӣ тасаввур менамоянд [6]. Ба ҳамин монанд, осорхонаҳо ва марказҳои илмӣ байналмилалӣ платформаҳои мултимедиявиро барои гузаронидани экскурсияҳои виртуалӣ фаъолон истифода мекунанд. Ин имкон медиҳад, ки дар шароити ҷорӣ гардидани маҳдудиятҳои марбут ба пандемия (масалан, карантин) таваҷҷуҳи одамон ба масъалаҳои мубрами илм ҷалб карда шавад ва аз таъсири иттилооти бардурӯғ ҳимоя гарданд.

Аҳамияти фестивали ҷорабинҳои илмӣ, аз қабili «Ҳафтаи илм» ё «Мақтаби тобиствонаи мактаббачагон», ки дар кишварҳои гуногун баргузор мешаванд, набояд ноғида гирифта шаванд. Онҳо на танҳо ба муаррифии донишҳои илмӣ, балки ба ташаккули манфиатҳои касбӣ дар байни ҷавонон, инчунин, ба фароҳам овардани муҳити мусоид барои муколамаи байни олимони ва ҷомеа мусоидат мекунанд. Масалан, дар Русия аз соли 2014 фестивали «Шабҳои илмӣ» баргузор мешавад, ки дар доираи он дар вақти шабона лексияҳо, мастер-классҳо, муаррифии технологияҳои нав ва коркардҳои илмӣ гузаронида мешаванд [7].

Дар маҷмӯъ, оммавиғардонии илм, муаррифии дастовардҳои илмӣ ва техникаи ва баланд бардоштани саводнокии илмӣ аҳолӣ, ҳамчун фаъолияти махсуси олимони, ҷузъи муҳими сохтори элитаи илмӣ замони муосир мебошад. Он ба таҳкими нақши илм дар ҷомеа, рушди маъсулияти шаҳрвандӣ ва нигоҳ доштани иқтисоди инноватсионии давлат мусоидат мекунад. Таъбиқи самаранокӣ ин вазифа муносибати ҳамаҷонибаро талаб менамояд. Таъкили маърақаҳои иттилоотӣ, истифодаи технологияҳои муосир ва бештар намудани унсурҳои илмӣ дар системаи таълим самтҳои афзалиятноки оммавиғардонии илм маҳсуб меёбанд.

Элитаи илмӣ дар сохтори ҷомеаи муосир мавқеи марказиро ишғол карда, манбаи ташаккули донишҳои нав, ғояҳои инноватсионӣ ва қарорҳои технологӣ мебошад. Бинобар ин, фаъолияти касбии онҳо ба пешрафти иқтисоди иқтисодии кишвар мусоидат мекунад. Саҳми элитаи илмӣ дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ на танҳо аз рӯи тахассус ва иқтисоди илмӣ олимони алоҳида, балки аз рӯи сохтори ниҳодҳое, ки дар онҳо фаъолияти илмӣ амалӣ карда мешавад, инчунин, аз рӯи низоми механизмҳое, ки интиқоли инноватсияро дар амалияи ҷамъиятӣ таъмин мекунанд, муайян карда мешавад.

Яке аз унсурҳои муҳимтарини нақши элитаи илмӣ дар рушди инноватсионии ҷомеа қобилияти эҷоди донишҳои нав мебошад. Зеро маҳз

донишҳои нав заминаи асосии пайдоиши молҳо, хидматҳо ва технологияҳои нав ба шумор мераванд. Масалан, дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ маҳз олимону муҳандисон зехни сунӣ, ҳисоббарории квантӣ ва технологияҳои блокчейнро таҳия кардаанд. Татбиқи ин дастовардҳо дар саноат афзоиши ҳосилнокии меҳнат, таъсиси бозорҳои нав ва инчунин, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллиро таъмин менамояд. Дар доираи ин раванд, элитаи илмӣ ҳамчун интиқолдиҳандаи дониш аз озмоишгоҳҳои илмӣ ба баҳши истеҳсоли баромад карда, нақши пайвандгари байни илм ва тичоратро амалӣ мекунад.

Вазифаи дигари элитаи илмӣ, ки ниҳоят муҳим ба шумор меравад, ташаккули сиёсат ва стратегияи инноватсионӣ мебошад. Иҷрои ин вазифа ба ҳавасмандгардонии пешрафти илмӣ-техникӣ равона шудааст. Ба андешаи олимон, давлатҳо, ки рушди элитаи илмӣ худро таъмин мекунанд, сатҳи баланди рушди иқтисодӣ ва рушди устуворро соҳиб мегарданд. Масалан, тибқи гузориши Бонки Ҷаҳонӣ, давлатҳои пешрафтаи олам, аз ҷумла Кореяи Ҷанубӣ, Исроил ва Олмон барои гузаронидани таҳқиқоти илмӣ маблағҳои зиёдро сармоягузорӣ намуда, аз иқтисодии зехнии олимон ва муҳандисони худ барои ташаккули экосистемаҳои инноватсионӣ фаъолони истифода мебаранд [33]. Элитаи илмӣ дар ин кишварҳо ҳангоми таҳияи барномаҳои миллий доир ба рушди соҳаҳои нав, аз қабилӣ биотехнология, нанотехнология ва энергияи барқароршаванда ба неруи бузурги зехниро эҷодӣ табдил меёбад.

Дар сохтори элитаи илмӣ ҷомеаи муосир диверсификатсияи баланд ва ҳамгирии байнисоҳавӣ ба амал меояд. Дар сохтори он олимоне дохил мешаванд, ки дар соҳаҳои гуногун: илми бунёдӣ, технологияҳои амалӣ, илмҳои иҷтимоӣ ва фанҳои гуманитарӣ таҳқиқот мегузаронанд. Дар ин замина афзоиш ёфтани шумораи олимони байнисоҳавӣ як тамоюли муҳимме мебошад, ки мутахассисони соҳаҳои гуногунро барои ҳалли мушкилоти мураккаб (*масалан, рушди устувор ё тағйирёбии рақамии ҷомеа*) муттаҳид мекунанд. Баръакси элитаи классикӣ, ки аз шахсиятҳои алоҳидаи барҷаста иборат аст, элитаи илмӣ муосир торафт бештар аз ҷониби консорсиумҳо ва шабакаҳои байналмилалӣ ҷалб карда мешаванд.

Сохтори элитаи илмӣ инчунин, коршиносон ва фаъолони афкори ҷамъиятиро низ дар бар мегирад, зеро онҳо ба ташаккули сиёсати давлатӣ ва корпоративӣ таъсири назаррас мерасонанд. Салоҳияти онҳо, ки бо натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи амалӣ тақвият ёфтааст, барои мутобиқ кардани дастовардҳои илмӣ ба ниёзҳои ҷомеа кӯмак мерасонад. Масалан, дар шароити паҳншавии бемории сироятии “Covid-19” коршиносони соҳаи эпидемиология ва вирусология дар таҳияи стратегияҳои мубориза бо паҳншавии вирус, ташаккули қоидаҳои санитарӣ ва барномаҳои эмгузаронӣ нақши ҳалкунанда доштани худро нишон доданд. Фаъолияти онҳо нишон медиҳад, ки элитаи

илмӣ на танҳо бо соҳаи фаъолияти академӣ маҳдуд аст, балки дар равандҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона иштирок мекунад.

Мушкилоти замони муосир, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, рақамисозии иқтисодиёт ва равандҳои ҷаҳонишавӣ аз элитаи илмӣ на танҳо сатҳи баланди касбиро талаб мекунанд, балки қобилияти воқуниши саривақтӣ, ҷамоҳангсозӣ ва иртибот бо ҷомеа ва ниҳодҳои давлатиро низ тақозо доранд. Барномаҳои давлатии дастгирии илм, ба монанди «Русия – 2035» ё “Стратегияи миллии ИМА дар соҳаи инноватсия”, фароҳам овардани шароит барои ҳамкориҳои институтҳои илмӣ, тижоратӣ ва мақомоти ҳокимияти давлатиро дар бар мегиранд [11]. Дар ин шароит элитаи илмӣ субъекти муҳимтарини ин раванд ба шумор рафта, стратегияҳои рушди устуворро тавассути таҳияи қарорҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ кардани онҳо ташаккул медиҳад.

Барои арзёбии саҳми элитаи илмӣ дар рушди инноватсионии ҷомеа нишондиҳандаҳои гуногун истифода мешаванд: ҳаҷми сармоягузорӣ дар соҳаи илм ва пешбурди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, шумораи патентҳо, мақолаҳои ҷопшуда дар маҷаллаҳои илмӣ байналмилалӣ, нишондиҳандаҳои тижоратикунории коркардҳои илмӣ, сатҳи иштироки олимони дар ташаббусҳои технологӣ ва ғайра. Масалан, дар соли 2022 Кореяи Ҷанубӣ аз рӯйи шумораи мақолаҳои нашршуда дар соҳаи нанотехнология ва ҳисоббарории квантӣ дар ҷаҳон ҷойи сеюмро ишғол кард, ки ин нишондиҳандаи фаъолияти баланди элитаи илмӣ дар ин соҳаҳо ва қобилияти он барои таъмини пешрафти инноватсионӣ мебошад [17].

Дар маҷмӯъ, нақши элитаи илмӣ дар ҷомеаи муосир ҳамчун омили бунёдии муайянкунандаи иқтисодии инноватсионии кишвар ё минтақа баромад мекунад. Ин нақш дар эҷоди донишҳои нав, ташаккули стратегияҳои рушд, ҳамгирии дастовардҳои илмӣ ба саноат ва иштироки фаъолона дар ташаккули ниҳодҳои ҷамъиятӣ зоҳир мешавад. Элитаи илмӣ тавассути салоҳиятҳо, робитаҳо ва нуфузи худ батадрич бартараф кардани мушкилоти муосир ва таъмини пешрафти устувор мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, сохтори элитаи илмӣ дар ҷомеаи муосир як низомии мураккабест, ки дар он олимони алоҳида, гурӯҳҳои таҳқиқотӣ, институтҳои илмӣ ва донишгоҳҳо бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, барои ноил шудан ба пешрафтҳои илмӣ ва паҳн кардани донишҳои нав кӯшиш мекунанд. Гузашта аз ин, таркиби элитаи илмӣ якрағ нест, балки аз зергурӯҳҳои зиёде иборат аст, ки дар соҳаҳои гуногуни илм фаъолият доранд ва дар фаъолияти таҳқиқотии ҳеш равишҳои гуногуни илмиро истифода мебаранд.

Вазифаҳои элитаи илмӣ гуногун буда, доираи васеи фаъолияти илмию фарифатии онҳоро фаро мегиранд. Пеш аз ҳама, онҳо ташаккулдиҳандаи донишҳои нав ва муҳаррики пешрафти илмӣ мебошанд. Дар таркиби элитаи илмӣ олимони барҷастае мавҷуданд, ки ба таҳқиқоти бунёдӣ машғуланд, то ки қонунҳои бунёдии табиат ва ҷомеаро фаҳманд. Онҳо инчунин, таҳқиқоти

амалиро барои ҳалли мушкилоти мушаххас ва таҳияи технологияҳои нав анҷом медиҳанд.

Ғайр аз ин, элитаи илмӣ дар низоми таҳсилоти баъдидипломӣ ва омодагории наслҳои нави олимони (кадрҳои илмӣ) нақши муҳим мебозад. Олимони пешқадам дар донишгоҳҳо дарс медиҳанд, аспирантҳо ва докторантҳоро роҳбарӣ мекунанд ва донишу таҷрибаи худро ба онҳо меомӯзанд. Онҳо инчунин, дар ташаккули барномаҳо ва стандартҳои таълимӣ, муайян кардани мундариҷа ва усулҳои таълим дар соҳаҳои гуногуни илм иштирок мекунанд.

Ниҳоятан, элитаи илмӣ дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва қабули қарорҳои сиёсӣ нақши муҳим мебозад. Олимони коршинос ба арзёбии лоиҳаҳои илмӣ-техникӣ, таҳияи асосҳои илмӣ барои ташаббусҳои гуногуни сиёсӣ ҷалб карда мешаванд. Онҳо инчунин, дар муҳофизаҳои оммавӣ доир ба масъалаҳои мубрами илмӣ ва иҷтимоӣ иштирок намуда, натиҷаҳои таҳқиқоти худро ба ҷомеа мерасонанд ва мафҳумҳои мураккаби илмиро шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Дар ниҳоят, самаранокии фаъолияти элитаи илмӣ омили асосии рушди инноватсионии ҷомеа ва баланд бардоштани рақобатпазирии он дар ҷаҳони муосир мебошад.

АДАБИЁТ

1. Гаспер, В. Менторство как фактор развития научных кадров [Текст] / В. Гаспер, А. Иванов, М. Петрова // Журнал «Наука и образование». – 2022. – №4. – С.45-59.
2. Государственные программы развития науки [Текст].–М.: Минобрнауки РФ, 2024.
3. Иванов, П.П. Новая модель нейронных взаимодействий и её влияние на когнитивные функции [Текст] / П.П. Иванов // Журнал нейронауки. – 2024. – Т.12. – №3. – С.45-60.
4. Иванов, В.В. Структура современной научной элиты: теоретические подходы и эмпирические исследования [Текст] / В.В. Иванов // Журнал современной науки и технологий. – 2023. – №4. – С.45-60.
5. Иванов, А.В. Наука в цифровую эпоху: вызовы и возможности экспертной оценки [Текст] / А.В. Иванов, М.Н. Петрова // Журнал современной науки. – 2022. – №4. – С.45-63.
6. Иванова, Н. Виртуальная реальность в научном просвещении: опыт реализации образовательных проектов [Текст] / Н. Иванова, С. Петров, А. Смирнова // Международный журнал цифровых технологий. –2021. –Т.5. –№2. –С.78-89.
7. Кобилинский, А. Научные ночи как формат популяризации науки: российский опыт [Текст] / А. Кобилинский, С. Белоусов // Вестник науки и образования. – 2020. –№3. –С.44-52.
8. Ковальчук, Е. Использование онлайн-платформ для повышения квалификации ученых [Текст] / Е. Ковальчук // Вестник образования и науки. – 2023. – №2. –С.122-130.

9. Козовикова, Т.А. Роль экспертных советов в формировании научной политики России [Текст] / Т.А. Козовикова // Вестник Российской академии наук. – 2019. – №10. – С.987-995.
10. Кузнецова, Е.П. Социальные факторы формирования научной элиты: анализ межличностных связей и научных сетей [Текст] / Е.П. Кузнецов, Ю.М. Трофимов // Научный обзор. – 2021. – №2. – С.78-92.
11. Мартин, Г. Структура научных элит и их влияние на инновационные экосистемы [Текст] / Г. Мартин и др. – СПб.: Наука, 2021.
12. Мельников, А.В. Оценка формальных и неформальных признаков научной элиты: международные перспективы [Текст] / А.В. Мельников, И.П. Сидоров // Вестник науки и образования. – 2020. – №8. – С.142-156.
13. Министерство здравоохранения РФ. Отчёт о внедрении генной терапии в клиническую практику [Текст]. – М., 2024.
14. Рассолова, Е. Н. Закрытые исследовательские сообщества: повседневность в профессиональных коммуникациях разных поколений исследователей [Текст] / Е. Н. Рассолова, О. А. Максимова // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика. – 2019. – № 4. – С. 67-75.
15. Ройтбурд, А.А. Парадигмы современной науки и элита: новые тенденции и вызовы [Текст] / А.А. Ройтбурд // Наука и общество. – 2018. – №3. – С.33-47.
16. Ткачёв, А.Н. Роль международных рейтингов в формировании элиты: плюсы и минусы [Текст] / А.Н. Ткачёв // Международный научный журнал. – 2022. – №12. – С.57-73.
17. Юлия, Е. Наука в эпоху цифровых технологий: вызовы и перспективы [Текст] / Е. Юлия // Вестник научных исследований. – 2023. – №9. – С.45-60.
18. Scopus. Scientific performance indicators. – URL: <https://www.elsevier.com/solutions/scopus> (дата обращения: 27.04.2025)
19. Hirsch, J. E. An index to quantify an individual's scientific research output // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2005. – Vol.102. No.46. – P.165–172.
20. Li Zheng. Typology of the global scientific elite in the context of globalization // Journal of Global Science. – 2019. – No.5. – P.101-115.
21. Kjaergaard, M. Superconducting qubits: Advances and challenges // Nature Reviews Physics. – 2019. – No.1. – P.105–121.
22. Doudna J.A., Charpentier, E. The new frontier of genome engineering with CRISPR-Cas9 // Science. – 2014. – Vol.46. – No.6. – P.125-149.
23. Vaswani, A. Attention is all you need // Advances in Neural Information Processing Systems. – 2017. No.30. – P.98-108.
24. Evans L., Bryant, P. CERN and the Large Hadron Collider // Science & Global Security. – 2008. – Vol.16. – No.1. – P.35-53.
25. World Medical Association. WMA Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects, 2013.
26. European Research Council // Guidelines for transparency and open consultation procedures, 2021. <https://erc.europa.eu>
27. Wissenschaftliche Qualifikations förderung in Deutschland. – Bonn: Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2023.

28. Report on Ethics and Responsible Conduct in Research. – Brussels: European Commission, 2024.
29. Hassan R., Alghamdi A., Alhassan R. Science Communication and Public Engagement: Strategies for Effective Outreach // Journal of Science Communication. – 2019. –Vol.18. –No.4. –P.123-142.
30. Ball, P. The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark. –HarperOne, 2012.
31. Miller, A. Science communication during a pandemic: Challenges and strategies // Public Understanding of Science. –2020. –Vol.29. –No.7. –P.763-776.
32. Lemke J.L., Clark J. Scientific literacy and critical thinking: The role of inquiry-based education // Journal of Educational Research. – 2017. –Vol.110. –No.2. –P.180-194.
33. World Bank. Investment in Research and Development: A Global Analysis. – Washington, 2023.

СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ НАУЧНОЙ ЭЛИТЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

САФАРАЛИЗОДА ХУДЖАМУРОД КУДДУСИ,

доктор политических наук, доцент, декан философского факультета,
Таджикского национального университета,
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 988-12-73-83; e-mail: quddusov@mail.ru

ЮСУФЗОДА АВАЗИ НУРАЛИ,

соискатель отдела политологии Институт философии, политологии и права
имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана,
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 901-99-58-82

В данной статье рассматриваются структура и функции научной элиты в современном обществе. Анализируются различные подходы к определению научной элиты, включая социометрический, репутационный и позиционный. Особое внимание уделяется роли научной элиты в формировании научной политики, распределении ресурсов и определении приоритетных направлений исследований. Исследуется влияние глобализации и коммерциализации науки на структуру и функции научной элиты. На основе анализа литературных источников и эмпирических данных предлагается модель, описывающая ключевые характеристики и механизмы функционирования научной элиты в современном обществе. Обсуждаются потенциальные риски и преимущества деятельности научной элиты, а также предлагаются рекомендации по обеспечению большей прозрачности и демократичности в управлении наукой.

Ключевые слова: научная элита, структура научной элиты, функции научной элиты, научная политика, критерии оценки деятельности ученых, подготовка научных кадров, исследователи.

STRUCTURE AND FUNCTIONS OF THE SCIENTIFIC ELITE IN MODERN SOCIETY

SAFARALIZODA KHUJAMUROD QUDDUSI,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Philosophy of the Tajik National University,
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 988-12-73-83; e-mail: quddusov@mail.ru

YUSUFZODA AVAZI NURALI,

applicant of the Department of political science of the Institute
of Philosophy, Political Science and Law named after
Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan.,
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.: (+992) 901-99-58-82

This article examines the structure and functions of the scientific elite in modern society. Various approaches to defining the scientific elite are analyzed, including sociometric, reputational, and positional. Particular attention is paid to the role of the scientific elite in shaping scientific policy, allocating resources, and determining priority research areas. The impact of globalization and commercialization of science on the structure and functions of the scientific elite is examined. Based on the analysis of literary sources and empirical data, a model is proposed that describes the key characteristics and mechanisms of functioning of the scientific elite in modern society. Potential risks and benefits of the activities of the scientific elite are discussed, and recommendations are offered to ensure greater transparency and democracy in science management.

Keywords: scientific elite, structure of the scientific elite, functions of the scientific elite, science policy, criteria for assessing the activities of scientists, training of scientific personnel, researchers.

**ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТ – ҶАМҶУН ОМИЛИ МУҶИММИ ТАҶКИМИ
ВАҶДАТИ МИЛЛӢ**

МУСТАҶОБОВА РУДОБА МУКАРРАМШОЕВНА,

номзади илмҳои филология, унвонҷӯӣ (докторанти) кафедраи равандҳои сиёсӣ
дар Тоҷикистони факултаи фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 934-80-15-03; e-mail: rudobaimukarram@mail.ru

Мақолаи мазкур фарогири шарҳи мукаммали Паёми навбатии Пешивои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2024 мебошад. Муаллиф дар мақола нуктаҳои асосии Паёми Сарвари давлатро доир ба таҳкими Ваҳдати миллӣ аз ҷиҳати фалсафӣ ва сиёсӣ мавриди таҳлили васеъ қарор дода, роҳи василаҳои муҳими ҳифзу ғиромидошти арзишҳои миллӣ ва тақвияти фарҳанги сулҳро дар ҷомеа баён кардааст. Дар мақола арзишҳои маънавӣ, аз қабилӣ фарҳанг, забон, ҳувият ва ҳудудиносии миллӣ аз наҳлуҳои гуногун тафсир шуда, нақшу аҳаммияти онҳо дар рушду такомули низоми давлатдорӣ миллӣ арзёбӣ гардидааст. Паёмҳои солони Сарвари давлат дар баробари рушд бахшидан ба иқтисоди миллӣ ва муайян сохтани дурнамои ояндаи дурахшони кишвар, ҳамзамон, дар шаклирии андешаи миллӣ нақши арзишманд мегузоранд. Ин нуктаҳо дар таҳлили анҷомдодани муаллиф ба таври хос ва возеҳ гуногуннаҳлу баён ёфтаанд. Чунин гуногунсамтии муҳтавои таҳлили анҷомишуда арзиши назариявии мақоларо баланд мебардорад.

Калидвожаҳо: Президент, Паём, ваҳдат, ваҳдати миллӣ, истиқлоли маънавӣ, фарҳанг, ватандорӣ, забон, ҳувият, халқ, ҳудудиносию ҳудодоҳӣ.

Паём қавитарин рукни фалсафаи умури давлатдорӣ ва ҷомеатарин дастуруламали ғаболияти ба шумор меравад. Мо имрӯз агар Паёмро ба таври васеъ ва аз зовияҳои гуногун мавриди тафсиру тавзеҳ қарор диҳем, ҳар як банди возеҳи он як модели назариявии рушд ва такомулро дар тафаккури мо эҷод мекунад.

Вочибтарин рисолат, мукаддамтарин амал, баландтарин масъулияти ҳар як Роҳбари давлат, муайян намудани сарнавишти халқи худ аз тариқи Паём аст. Ҳушбахтона, бо шарофати истиқлоли комили кишвар ва Ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонистанд ба унвони як чехраи қавии сиёсӣ ва давлатмарди баландпояи ҷаҳонӣ ин рисолати ҳудро дар тули зиёда аз се даҳаи давлатдорӣ навини тоҷикон дар баргузор намудани ин рӯйдоди тақдирсоии сиёсӣ сарбаландона иҷро намоянд [7].

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28-уми декабри соли 2024 чун солҳои қаблӣ бо як мақому мартабаи суҳансанҷию суҳанварӣ ва эҳсоси баланди милливу ватандӯстӣ аз тарафи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва халқи кишвар ироа гардид. Паёми навбатӣ фарогири барномаҳои дақиқу амиқ, муҳтавои ҷолиб ва ҳулосаҳои мустанад буда, аз низоми густурдаи давлатдорӣ, зеҳнӣ ва муаммалӣ дунёдаркнамоӣ ва сиёсати ояндагари он гувоҳӣ медиҳад.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавассути Паёми навбатии худ як бори дигар эҳсоси бузург ва масъалаи ватандориро дар ниҳоди ҳар як фарди тоҷик бедор намуданд ва халқро бовар кунониданд, ки беҳтарин ҳунар, ватандорист, зеботарин сифот, васфи Ватан ва олитарин ибодат, имон овардан ба рукнуҳои муҳимтарини давлату давлатдорист.

Бояд қайд намуд, ки дар Паёми навбатии Пешвои миллат тамоми масъалаҳои мубрами сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷомеа мавриди таҳлили муаммал қарор гирифтанд. Мо хостем ба яке аз муҳимтарин самтҳои давлатдорӣ – нигоҳдошти истиқлоли маънавӣ тавачҷуҳ намоем, зеро ин нукта дар Паёми Сарвари давлат махсусан таъкид гардидааст. Пеш аз иброи андеша оид ба ин масъала, мувофиқ аст, ки мафҳуми “истиклол”-ро маънидод намоем. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” вожаи мазкур ба маънои «муҳтору мустақил будан, бе мудоҳилаи касе соҳибхотӣ кори худ будан», тавҳҳ дода шудааст [8, 584]. Ин маъноҳои забонӣ бо мафҳуми истиқлоли маънавӣ ҳамоҳанг буда, ҷавҳари андешаҳои Пешвои миллатро дар мавриди маърифату худшиносӣ ифода менамоянд.

Нигоҳдошти истиқлоли маънавӣ, ки муҳимтарин рукни таҳкими Ваҳдати миллий арзёбӣ мешавад, бешубҳа, самти асосии давлатдорӣ имрӯза мебошад. Дар Паёми навбатии Пешвои миллат низ ин андеша бо шакли возеҳ таъкид шудааст: *“Иқдоми дари замони соҳибистиқлолӣ амалинамудани Ҳукумати мамлакат ба рушди фарҳанг, ҳифзи меросу анъана ва суннату арзишҳои миллий ва дари натиҷа, ба раванди болоравии сатҳи маънавияти ҷомеа тақони бузург бахшиданд. Дари робита ба ин, бари дигар таъкид мекунам, ки фарҳанг ҳасти миллат аст”*[1].

Фарҳанг, аз нигоҳи илмӣ, маҷмуи арзишҳо, тафаккур, ҳулку атвор ва симои маънавии миллатро таҳкил медиҳад. Муҳаққиқ Б.Ерасов дари таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки “дари шароити дигаргуниҳои шадиди иҷтимоӣ ва ҷаҳонишавӣ, фарҳанг нақши таҳкимбаҳиши ҳувиёт ва муқовимат ба бегонашавии арзишҳо мебозад” [10,112].

Дари шароити ҷаҳонишавӣ, ки фарҳангҳои миллий таҳти фишори равандҳои иттилоотӣ қарор доранд, нигоҳдошти фарҳанг ба маънои ҳифзи истиқлоли маънавист.

Бояд гуфт, ки дар фарҳанги миллии хусусиятҳои таърих, тафаккур, ҳулуқатвор, расму русум ва анъанаҳои он таҷассум меёбанд. Фарҳанг нишонаи сатҳи ҷаҳони маънавӣ ва ҳазинаи нигоҳ доштани арзишҳои маънавии он аст. Дар ҳақиқат, фарҳанг арзишмандтарин ҷанбаи ҳастии инсоният мебошад. Нақши фарҳанг дар масири давлату давлатдорӣ аз он зиёд аст, ки танҳо фарҳанг тавона ва қодир аст, ки дар рушди истеъдоду фитрати инсон мусоидат намояд. Аз таҷриба ва мушоҳидаҳои таърих ба мо маълум аст, ки дар ҳама давраи замон, дар марҳалаҳои муайянкунандаи таърих, миллат ё халқ фақат тавассути ғиромидошти фарҳанг зинда мемонад. Бояд қайд намуд, ки ҳар як рӯйдоди таърихӣ, ҳоҳ тақдирсоз бошад, ё тақдиршикан, дар ҳама ҳолат ба фарҳанг ва унсурҳои фарҳангӣ таъсири мусбат ё манфӣ мегузоранд.

Дар раванди бошитоби ҷаҳонишавӣ фарҳанг низ дар ҳолати таҳаввул ва таракқӣ қарор дорад. Он, чун муҳимтарин падидаи пешрафт, таҳаввул ва мақоми ҷамъиятро на танҳо дар минтақа, балки дар муқоиса бо дигар фарҳангҳо инъикос менамояд. Робита байни инсон ва унсурҳои фарҳангӣ ҳамеша дар ҳама давраи замон аз худ дарак меод. Зеро дар марҳалаи эҷод ва тақомули фарҳанг ҳудуди инсон қамол меёбад. Бидуни ин, “фарҳанг–намои аввалини ваҳдати миллатҳост. Ва нақши муассири ӯ дар баробари арзиши волотарин ин аст, ки чун намоди ваҳдат амниятро оромӣ ва муҳити иҷтимоии ҷомеа ва кишварҳои гуногун онро қомилан таъмин менамояд ва пешро бурхонҳои маънавиро меғирад” [7].

Бояд қайд намуд, ки сармояи иқтисодии ягон кишвар бе ғустариши сармояи фарҳангӣ пеш намеравад. Дар он кишваре, ки маърифати фарҳангии мардум қоста мегардад, назму низом ва ваҳдати миллии халал меёбад, байни инсонҳо тафриқаи низоъ ба амал меояд ва дар ниҳоят зиндагии мардум ба шикастагиву пастӣ мувоҷеҳ мешавад.

Дар ҳақиқат, таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки бе пуштибонии маънавию фарҳангӣ ваҳдат ва суботи миллии ноустувор боқӣ мемонад. Агар маърифати фарҳангӣ қоста шавад, ҷомеа бо бурхони ахлоқӣ ва иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мегардад ва дар ҷунин шароит ҳатто рушди иқтисодӣ наметавонад фазои ваҳдатро нигоҳ дорад.

Аз ин рӯ, ҳифзи истиқлоли маънавӣ ва таҳкими фарҳанг бояд дар меҳвари сиёсати давлатӣ қарор дошта бошад. Маҳз тавассути ин иқдомот мо метавонем муқобили таҳдидҳои фарҳангӣ ва идеологӣ, ки ба вуситаи ВАО ва шабақаҳои иҷтимоӣ ба зехни ҷомеа ворид мешаванд, истодагари намоем.

Худшиносиву худогоҳӣ ва ифтихор аз давлату давлатдорӣ яке аз рукнҳои муҳимтарини истиқлоли маънавӣ маҳсуб ёфта, он дар ҳамаи бандҳои Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун омили аслии рушди миллии ва давлатдорӣ, таҷассум ёфтааст. Миллат ва давлат танҳо дар он ҳолат метавонад ба сатҳи баланди пешрафт ва пешоҳангӣ расад, ки ҷомеа дар асоси

дарки амиқи мафҳуми “худшиносӣ” ва “худогоҳӣ” мақоми ҳешро дар арсаи миллӣ ва байналмилалӣ шиносад ва ҳифзи намояд.

Дар ҷаҳони имрӯза, ки раванди ҷаҳонишавӣ ба вусъатёбии муборизаҳои мафкуравӣ ва ғасби шуур ва тафаккури инсонӣ мусоидат мекунад, бедор намудани эҳсоси худшиносӣ ва бедории маънавӣ дар байни насли нав муҳимтарин амал дар ростои ҳифзи манфиатҳои миллӣ мебошад. Ягона неруе, ки метавонад халқу миллатро аз таъсири манфии чунин муборизаҳо наҷот диҳад, бедор намудани ҳисси худшиносӣ ва ҳувият аст.

Худшиносӣ ва ҳувиятҳои миллӣ имрӯз ба се рӯкни аслии тақия мекунад:

1. Мерос – таҷрибаи фарҳангӣ, таърихӣ ва арзишҳои ниёгон;
2. Хотира – ҳофизаи таърихӣ ва гиромидошти рӯйдодҳои гузашта;
3. Мансубият – эҳсоси тааллуқ ба миллат ва давлати худ.

Барои пойдеории миллат ва давлат зарур аст, ки шаҳрвандон аввалан аз таърихи пурғановати хеш ва ҳувияти миллӣ бохабар бошанд ва онро ҳамчун сарчашмаи ифтихор ва шинохт қабул намоянд. Ифтихор аз гузашта танҳо дар ҳолати огоҳии амиқ ва шуқҳмандии воқеии таърихӣ ба вуҷуд меояд, ки дар натиҷа, ватандорӣ ва худшиносии миллӣ рушд меёбад. Дар ин замина, суннат ва анъанаҳои гузаштагон, ҳамчун таҷриба дар тақвияти фарҳанги миллӣ, нақши муҳим мебозанд. Тақвияти суннат ва ҳифзи он ба устувории фарҳанг ва пойдеории ҳувияти миллӣ мусоидат мекунад.

Дар асл, суннат воситаи асосии интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ ва фарҳангии наслҳо ба ҳамдигар мебошад, ки ин раванд заминаи устувории фарҳангиро таъмин мекунад. Аз ин рӯ, худшиносӣ бояд ҳамчун ҷузъи муҳими худшиносии миллии замони муосир қабул ва бо равишҳои нав ва фарогир тақмил дода шавад, то бо таҳаввулоти ҷомеа ҳамқадам бошад.

Сеюмин рӯкни истиқлоли маънавӣ таҳкими илм, дониш ва маърифат мебошад. Дар Паёми навбатии Пешвои миллат масъалаи маориф ва маърифатомӯзӣ ҳамчун масъалаи асосӣ ва муҳим таъкид гардида, зикр шудааст: *“Ҷамеа дар хотир бояд нигоҳ дошт, ки ҷамаи пешравию пирузии ҳар як давлат ва ҷомеаро мактабу маориф ва илму дониш таъмин мекунад”* [1].

Дар ҳақиқат, сатҳи маърифати ҷомеа ва аҳолии асосан ба сатҳи китобдӯстию китобдорӣ он вобаста буда, ин нишонаи фарҳанги маънавӣ ва сатҳи маърифатомӯзии миллат мебошад. Халқе, ки фарҳанги китобдорӣ ва паҷуҳишро рушд додааст, ҳамчун қавми асил ва соҳибтамаддун, ҳифзи ганҷинаҳои илмию адабӣ ва фарҳангӣ барои наслҳои оянда ро таъмин мекунад.

Дар раванди бархӯрди тамаддунҳо ва муосиршавии ҷомеа илм ва дониш асоси ҳама гуна камолу саодати башарӣ мебошанд. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҷомеа ва ҳар шахс ҳамчун хостгори илм ва маърифат бошад ва ин сармояи ҷовидонӣ ва манбаи пешрафти беохирро аз ҳар манбаъе, ки мумкин аст, ҷустуҷӯ ва истифодабарӣ намояд.

Ҳамчуни, мо–халқи тоҷик, ки таърихи пурағановат ва овозадор дорем, бояд дар масири илму маърифатомӯзӣ ҳамеша пешсаф бошем. Дониш бояд ҳамчун ҷавҳар ва сарчашмаи зиндагӣ барои расидан ба ҳадафҳои бузург ва созандаи зиндагӣ шинохта шуда, барои густариши он саъю талошҳои пайвастаи ҷомеа ва давлат лозим аст.

Истиқлоли маънавию бидуни бузургӣ ва азамати забон тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро забон на танҳо василаи иртибот, балки ҷузъи аслии ҳувият ва ҳастии миллӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳифзи забон ва ҳимояи он дар шароити пешгӯйинашавандаи ҷаҳонишавӣ ба яке аз вазифаҳои муқаддаси ҳар як соҳибзабон табдил ёфтааст.

Азамати Паёми навбатии Президенти мамлакат низ, пеш аз ҳама, дар забони шевою фасеҳ, ҷаззоб ва таъсиргузори он ифода ёфтааст. Зеро он на танҳо санади раҳнамо, балки маҳсули маҳорату фарҳанги баланди суҳанварӣ ва забоншиносии Пешвои муаззами миллат аст, ки бо забони ноби тоҷикӣ баён гардидааст. Ҳанӯз аз оғози даврони соҳибистиклолӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи эҳё, нигоҳдошт ва рушди забони давлатӣ тавачҷуҳи маҳсус зоҳир намуда, онро яке аз рукнуҳои муҳими истиқлол ва давлатдорӣ миллӣ арзёбӣ кардаанд. Дар Паёми навбатӣ низ ин мавзӯ ҳамчун як самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ таъкид гардид.

Тавре Пешвои миллат дар асари арзишманди худ «Забони миллат– ҳастии миллат» зикр мекунанд: *«Ҳар як миллатро пеш аз ҳама, забон зинда медорад ва танҳо дар сурати ҳифзу ғиромидошти забони модарӣ мо метавонем арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ ва маънавии худро ба наслҳои оянда бирасонем»* [2, 38].

Ҳифзи забони тоҷикӣ дар шароити кунунии афзоиши таъсири фарҳангҳои бегона вазифаи муқаддас ва масъулияти шаҳрвандии ҳар як шахси бедордил ва ватандӯст мебошад. Забон ҷабҳаи аввали мубориза барои ҳувияти миллӣ, истиқлоли маънавӣ ва ваҳдати фикриву ахлоқӣ дар ҷомеа мебошад. Миллате, ки забони худро азиз медорад, онро пок нигоҳ медорад ва меомӯзад, ҳеҷ гоҳ зери таъсири бегонапарастӣ ва ғуломии фарҳангӣ қарор намегирад.

Дар ҳақиқат, забон ҳамчун падидаи фарҳангиву маънавӣ дар дарозии таърих ҷанбаи иртиботӣ, таърихӣ, ахлоқӣ ва эҷодии худро нигоҳ дошта, воситаи асосии нигоҳдорӣ ҳофизаи таърихӣ ва асолати миллӣ мебошад. Яке аз муҳаққиқон дар робита ба ҷойгоҳи забон навиштааст: *«Бе шакку шубҳа, фарҳанг ва тамаддуни ҳар миллате бар асоси тавоноии забон устувор аст. Ин танҳо қудрати забон аст, ки ба инсонҳо тавоноӣ ва неру мебахшад, то фарҳангҳои биефаранд, таҷрибаҳои анбошта намоянд ва онҳоро ба наслҳои оянда интиқол диҳанд»* [7].

Аз ин рӯ, масъулияти мо аст, ки бо ҳисси баланди худшиносии миллӣ забони модарии ҳешро ғиромӣ дорем, онро аз олудагӣҳо ҳифз намоем ва ҷунганчи бебаҳои маънавӣ ба наслҳои оянда ба таври шоиста интиқол диҳем. Танҳо дар ин сурат мо метавонем пояҳои истиқлоли маънавии давлату

миллатро таҳким баҳшем ва дар масири рушди устувори фарҳангиву маърифатӣ муваффақ гардем.

Таҳким ва устуворсозии Ваҳдати миллӣ бидуни рушди зарфиятҳои маънавӣ ва фарҳангии ҷомеа ғайриимкон аст. Яке аз масъалаҳои марказии Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа гардид, маҳз ба масъалаи тарбияи маънавӣ ва аҳаммияти он дар низоми давлатдорӣ бахшида шудааст. Зеро маънавияти баланд ва ахлоқи солим метавонад ҷавобгӯии талаботи Стратегияи миллии давлатдорӣ тоҷикон дар асри XXI гардад. Тибқи таъкиди Президенти кишвар: *“Сабаби асосии бадбахтии ҳар як миллат ва давлат, эътибор надодан ба сифати мактабу маориф, саҳлангорӣ кардан ба тарбияи кӯдак аз хурдсолӣ ва фароҳам наовардани муҳити мусоид барои таълиму тарбия мебошад. Яъне, то вақте ки тамоми ҷомеа ба мактаб ва низоми маориф рӯй наоварад, миллат дастнигар, хору зор, таҳқиргашта ва афроди он моил бо ҳама гуна ҷиноятҳои сангину пешгӯйинашаванда боқӣ хоҳанд монд”* [1].

Дар ҷомеае, ки дар он кӯдак аз хурдсолӣ бо арзишҳои ватандорӣ, худшиносӣ ва ифтихори миллӣ парвариш меёбад, дар оянда ба фазои устувори Ваҳдати миллӣ ва амнияти иҷтимоии он замина гузошта мешавад. Дар ҳақиқат, инсон ҳамон вақт мақому манзалати хешро шарофатмандона дар ҷомеа ҳифз карда метавонад, ки агар дар овони кӯдакӣ тарбияи неку ҳасанаро дошта бошад.

Зинаи аввали тарбиятро инсон дар хонавода мегирад. Аз ин рӯ, падару модарро зарур аст, ки дар овони кӯдакию наврасӣ ба фарзандон маънию мантиқи асосӣ ва аслии мафҳумҳои “Ватан”, “Ваҳдат”, “Истиқлол” ва дигар муқаддасотро жарфтар фаҳмонанд. Бо чунин дараҷаи фаҳмиш дар дили фарзанд аз кӯдакӣ меҳру муҳаббати зиёд ба ватану ватандорӣ бедор мегардад ва ӯ ҳеҷ гоҳ ба халқу ватан хиёнат намекунад. Агар инсон ҷойгоҳи худ ва ҳадафи офариниши хешро нағз бишносад, ба зинаи маърифат мерасад. Халқ бузургтарин офаридагори фарҳанг ва тамаддун аст, ки дар пешрафту тақомули он саҳми калон дорад. Фарҳанги ҳар қавм аз таълиму тарбияи халқи он вобастагӣ дорад, яъне инсон дар раванди таълиму тарбия соҳиби фарҳанг мешаванд. Меъёри тарбият, мактаб, падару модар ва ҷомеа аст. Аз эҳсолатарин ва муҳимтарин даври таълиму тарбия даври кӯдакӣ ба ҳисоб меравад. Агар пояҳои аввали даври кӯдакӣ аз тарафи мактаб, падару модар ва ҷомеа дуруст гузошта шаванд ва дар раванди таълиму тарбия дар рушди зехниятӣ ҳамон кӯдак ягон монеа эҷод нагардад, чунин кӯдак дар бузургсолӣ унсури муфид ва боарзиш барои ҷомеа хоҳад шуд.

Аз дидгоҳи соҳаҳои антропологияи сиёсӣ ва раваншиносии иҷтимоӣ, фазои маънавии ҷомеа танҳо дар сурате солим боқӣ мемонад, ки байни ниҳодҳои тарбиявӣ–хонавода, мактаб ва ҷомеа робитаи устувор вучуд дошта бошад.

Ҳамин тавр, тарбияи ватандӯстонаи насли наврас ва ҳимояи он аз ҷараёнҳои бегона, ки хосияти идеологии хатарнок доранд, бояд дар маркази тавачҷуҳи давлат ва ҷомеа қарор гирад. Ин масъала махсусан, дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳо ва таблиғи шабакавии идеологияҳои ифротӣ, аҳаммияти калидӣ пайдо мекунад.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми “ваҳдати миллӣ” ва ҳифзи он дар шароити кунунӣ дар ҳатти муқаддами ҳар як банди Паём чун муҳимтарин рукн ва василаи ягонаи амалӣ гардидани тамоми ҳадафҳои неки Ҳукумати Тоҷикистон аз худ дарак медиҳад. Зеро маҳз ваҳдати миллӣ, истиқлол ва сулҳу амонӣ аст, ки Президенти кишвар сарнавишти халқи худро муайян мекунад. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба ин арзиши воло дар Паёми навбатӣ чунин ёдоварӣ карданд: *“Мо бояд мисли ҳамеша сарҷамъу мутаҳҳид бошем. Ватанамонро сидқан дӯст дорем, онро соҳибӣ кунем, ҳисси баланди миллӣ дошта бошем, аз тоҷик будани худ ифтихор намоем ва доим дар фикри фарзандони худ, ҳушбахтиву осоиши онҳо, ободии Ватан, миллат ва давлати хеш бошем. Зеро ба иттиҳоду сарҷамъӣ, ваҳдати миллӣ, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва савбӯ талошии ҳастаоназири ҳар фарди ҷомеа эътимоду итминон дорам.*

Хуб медонем, ки мо бо чунин мардуми ватандӯсту заҳматкаш тамоми нияту нақшаҳои некамонро дар солҳои наздиктарин амалӣ мегардонем ва Тоҷикистони азизамонро ба як кишвари нешрафтаву неруманд ва ободу сарсабз табдил медиҳем” [7].

Аз нигоҳи илми иҷтимоӣ, баҳусус, дар тафсири назарияи таҳкими ҳувияти миллӣ, истиқлоли маънавӣ ҷузъи таркибии амнияти миллӣ маҳсуб меёбад. Он ҳамзамон, бо истиқлоли сиёсӣ ва иқтисодӣ амал мекунад ва решаи он ба таълиму тарбия, фарҳанг, забон ва воситаҳои идеологии ҷомеа бармегардад. Дар мисоли Тоҷикистон, ин маънои эҳёи арзишҳои тамаддуни миллӣ, рамзҳои давлатдорӣ, забони модарӣ ва фарҳанги суннатиро дорад.

Таҳлили таҷрибаи таърихӣ халқи тоҷик нишон медиҳад, ки маҳз гум кардани руҳияи миллӣ, шикасти маънавӣ ва бегонашавии фарҳангӣ сабаби нооромӣ ва заъфи давлатҳо гардида буд. Аз ин рӯ, муҳимтарин воситаи ҳифзи Ваҳдати миллӣ дар замони муосир эҳёи маънавияти миллӣ ва муқовимат бо ҷаҳолат, хурофот ва ифротгароӣ мебошад.

Бар асоси таҳлили маҷмуи масъалаҳои дар Паёми навбатии Пешвои миллат матраҳгардида метавон ба хулосае расид, ки истиқлоли маънавӣ ҳамчун омили стратегии рушди миллӣ ба самтҳои зерин таъсир мекунад:

1. Рушди маориф ва таъмини дастрасии босифат ба таҳсилот, махсусан дар самти илмҳои табиӣ, дақиқ ва гуманитарӣ;
2. Эҳёи арзишҳои миллӣ ва баланд бардоштани мақоми забони давлатӣ дар ҳама сатҳ;

3. Зиддият бо хурофот, таассуб, ифротгарой ва ҷаҳолат ба воситаи маърифати ҷомеа;

4. Тарбияи шахсияти худшиносу ҳудогоҳ, ватандӯст ва масъули иҷтимоӣ, ки ба рушди давлат ва суботи он саҳм мегузорад.

Бо дарназардошти ҳамин омилҳо, метавон гуфт, ки татбиқи пурраи Паёми Пешвои миллат танҳо дар шароити иттиҳод, ваҳдати сиёсӣ ва маънавии тамоми кишрҳои ҷомеа имконпазир аст. Садоқат ба Ватан ва масъулияти шахсӣ ҳар як шаҳрвандро водор месозад, ки дар таҳкими Ваҳдати миллий ва пешрафти Тоҷикистон саҳми арзандаи ҳешро гузорад.

Ҳамин тариқ, таҳлил ва тафсири Паёми навбатии Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун дастури созанда нишон медиҳад, ки дар маркази сиёсати Президенти кишвар маҳз истиқлоли маънавӣ, эҳёву тақвияти фарҳангу забон, худшиносиву ҳудогоҳӣ, ифтихор аз давлату давлатдорӣ, ҳувияти миллий, таълиму тарбияи насли имрӯза, иттиҳоду сарчамӣ, ҳисси баланди ватандориву ватандӯстӣ ва ҳифзи арзишҳои манфиатҳои миллий қарор гирифта, боз аз як қадами устувор дар роҳи пешрафти Тоҷикистон, Ваҳдати миллий, суботу амният ва сулҳу озоиштагӣ дарак медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 28 декабри соли 2024 [Матн]. – Душанбе, 2024.

2. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат–ҳастии миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.

3. Шарифзода А. Фарҳанг ҳастии миллат аст [Матн] / А. Шарифзода. – Душанбе, 2021. – 432 с.

4. Абдулмуинзода С. Эмомалӣ Раҳмон ва худшиносии миллий [Манобеи электронӣ].–Низоми дастрасӣ: <https://farazh.tj/sahifai-asosy/jomea/jemomal-rahmon-va-hudshinosii-mill/>. (Санаи мурочиат: 11.02.2025).

5. Ваҳдат, Давлат, Президент [Матн]. – Душанбе, 2010. – Ҷ. 10.- 348 с.

6. Восеъ Қ. Маромгӯии Ваҳдат ва Истиқлолият [Матн] / Қ. Восеъ.– Душанбе, 2017. – 418 с.

7. Нашрияти “Ваҳдат” [Матбуот], №24 (488), декабри соли 2024.

8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн]. Ҷ. 1. – Душанбе, 2010. – 996с.

9. Раҳмон Ҳ. Худшиносӣ – шинохти моҳияти ҳастӣ [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://shuroiulamo.tj/tj/articles/ids/983>. (Санаи мурочиат: 29.01.2025).

10. Ерасов Б.С. Социальная культурология: Учебник для студентов высших учебных заведений. - Издание третье, доп. и пе-рераб. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 591 с.

ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА: КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА

МУСТАДЖОБОВА РУДОБА МУКАРРАМШОЕВНА,

кандидат филологических наук, соискатель (докторант)
кафедры политических процессов в Таджикистане философского факультета
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел.: (+992) 934-80-15-03; e-mail: rudobaimukarram@mail.ru

В данной статье представлено подробное разъяснение послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики от 28 декабря 2024 года». В статье автор проанализировала основные положения послания Главы государства об укреплении национального единства с философско-политической точки зрения, а также раскрыла важные пути и средства защиты и уважения национальных ценностей, укрепления культуры мира в обществе. В статье с разных сторон анализируются нравственные ценности, такие как культура, язык, национальная идентичность и самопознание, а также раскрываются их роль и значение в развитии и совершенствовании национальной государственной системы. Ежегодные послания Главы государства, наряду с развитием национальной экономики и определением перспектив развития страны, также играют ценную роль в формировании национального мышления. Эти моменты выражены в авторском анализе конкретно и ясно. Такое разнообразие содержания анализа повышает теоретическую ценность статьи.

Ключевые слова: Президент, Послание; единство, национальное единство, духовная независимость, культура, патриотизм, язык, личность, люди, самопознание и самосознание.

THE PRESIDENT'S ADDRESS AS AN IMPORTANT FACTOR IN
STRENGTHENING NATIONAL UNITY

MUSTAJOBVA RUDOVA MUKARRAMSHOEVNA,

candidate of philological sciences, an applicant (doctoral) of the department of political processes in Tajikistan, faculty of philosophy of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 934-80-15-03; e-mail: rudobaimukarram@mail.ru

This article offers a comprehensive analysis of the Address delivered by the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, the Honorable Emomali

Rahmon, to the Supreme Assembly of the state on December 28, 2024, titled "On the Main Directions of Internal and External Policy of the Republic." The author examines the key points of the President's Address concerning the reinforcement of national unity from both philosophical and political perspectives. Additionally, the article outlines key strategies for preserving and promoting national values and for fostering a culture of peace within society. The analysis further explores moral values such as culture, language, identity, and national self-awareness from various angles, emphasizing their significance in the development and evolution of the national statehood system. The annual Addresses of the Head of State not only contribute to advancing the national economy and shaping a prosperous future for the country but also play a vital role in the formation of national consciousness. These points are expressed in a unique, clear, and diverse manner in the author's analysis. Such diversity of content of the analysis increases the theoretical value of the article.

Keywords: *President, Address, unity, national unity, spiritual independence, culture, patriotism, language, personality, people, self-knowledge and self-awareness.*

**THE ESSENCE OF INTERNATIONAL INITIATIVES OF THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN IN THE FIELD OF WATER AND CLIMATE**

SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR,

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of analysis and forecasting of Regional Security Issues, of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

The article analyzes the importance of international initiatives of the Republic of Tajikistan in the field of water and climate. In the article, the author discussed four main issues in order to reflect the essence of Tajikistan's initiatives in the field of water and climate, and in this context, by collecting a wide range of information, he showed their relevant and timely. Analyzing various aspects of Tajikistan's initiatives, the article shows the contribution of the Leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon, in solving water and climate problems, and made specific proposals to recognize Emomali Rahmon as the founder of water diplomacy.

Keywords: *essence, initiative, water, climate, timeliness, contribution, problem, founder of water diplomacy, recognition, deficit, climate change, sustainable development, "green" economy, large water resources, hydropower potential, Dushanbe process.*

The catastrophic consequences of climate change - extreme warming, floods, droughts, fires and other natural disasters, as well as water shortages and hunger - are posing a serious threat to the planet's population.

In this regard, joint efforts to address the above-mentioned risks and threats and achieve the goals of the 2030 Agenda for Sustainable Development have become imperative. This indicates that countries have understood the fundamental nature of the water shortage issue and the extent to which humanity depends on this invaluable resource, which is the basis for the existence of life on Earth.

On the other hand, the rapid growth of the world's population has increased the demand for drinking water and its intensive use in production, household use, and agriculture, exposing humanity to a global water crisis.

Therefore, the problem of drinking water shortages and other issues related to climate change have become a pressing issue for humanity.

In the context of achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) and the compliance of the international activities of the Republic of Tajikistan with the norms of international law, which has been recognized as an initiative country for more than

two decades through the consistent implementation of water diplomacy, it is worth emphasizing several important points regarding the essence of our country's international initiatives in solving water and climate problems.

The essence of Tajikistan's international initiatives in addressing water and climate issues can be summarized in several aspects:

First, a consistent position on solving the planet's water and climate problems. It is worth emphasizing that at a new stage of targeted pursuit of solving water and climate problems on the planet and the adoption of the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) on May 9, 1992 [7], which reflects the approaches to regulating the activities of countries in addressing climate issues, until the UN Climate Summit, which was held on September 23-27, 2019 in New York, USA, Tajikistan is the first country to present its five initiatives at the international level with the consistent implementation of water diplomacy.

In this context, over the past two decades, the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon has made more than 40 speeches directly addressing water and climate issues in influential countries around the world, from the UN General Assembly to international conferences and forums, including the USA, Switzerland, Denmark, Brazil, Hungary, France, and the United Arab Emirates.

Also, given our country's contribution for promoting water diplomacy, Dushanbe has become the "Water Capital of the World" [11] and the "Dushanbe Process" has gained international recognition as an important platform for analyzing and discussing solutions to water and climate problems.

In this regard, the proof is the holding of 10 international conferences from the following 9 of which were held in Dushanbe:

1. International Conference on Regional Cooperation in Transboundary River Basins (30 May – 1 June 2005, Dushanbe);
2. International Conference on Water-Related Disaster Reduction (June 27-29 2008, Dushanbe);
3. High-level international conference on the comprehensive mid-term review of the implementation of the International Decade for Action "Water for Life, 2005-2015" (2010, Dushanbe);
4. High-Level International Conference on Water Cooperation (21-22 August 2013, Dushanbe);
5. High-Level International Conference on the Mid-Term Comprehensive Review of the Implementation of the International Decade for Action "Water for Life, 2005-2015" (June 8-10, 2015, Dushanbe);
6. First High-level International Conference on the International Decade for Action "Water for Sustainable Development, 2018-2028" (20-21 June 2018, Dushanbe);
7. Second High-level International Conference on the International Decade for Action "Water for Sustainable Development, 2018-2028" (6-9 June 2022, Dushanbe);

8. UN Conference on the Mid-Term Comprehensive Review of the Goals of the International Decade for Action “Water for Sustainable Development, 2018-2028” (22-24 March 2023, New York);

9. The Third Dushanbe Conference on the Implementation of the International Decade for Action “Water for Sustainable Development, 2018-2028”, (10-13 June 2024, Dushanbe); [10]

10. Tajikistan will host the High-Level “International Conference on Glacier Protection” (on May 29–31, 2025, in Dushanbe).

It should be noted that on the sidelines of the Third Conference the most important events were held, including 9 Forums, the Parliamentarians’ Forum, the Glacier Protection Forum, the Women and Water Forum, the Private Sector Forum, the African Water Forum, the Adolescent and Youth Forum, the Basin Organizations Forum, the Science and Technology Forum, the Central Asia Forum, and 5 interactive dialogues, as well as 15 side events.

At the same time, the capital of Tajikistan will host a Water and Glacier Festival, a concert program, an exhibition of folk crafts, and a presentation of Tajikistan’s industrial and agricultural potential. They will include a wide range of experts and representatives of countries and international organizations, and will directly contribute to strengthening the effectiveness of the “Dushanbe Water Process” and the countries’ efforts to achieve the SDGs.

Moreover, in accordance with the UN Resolution declaring “2025 the International Year of Glaciers”, which was proposed by the President of the Republic of Tajikistan on March 3, 2021, at the first meeting of the High-Level Panel on Water and Climate Issues, the United Nations General Assembly Resolution was adopted on December 14, 2022 to declare the “International Year of Glaciers”. [2]

It is important to emphasize that the purpose of the “High-Level International Conference on Glacier Conservation” is primarily to raise awareness of the urgency of preventing glacier melting and its global consequences, to encourage international cooperation in the field of research, policy and resource mobilization, and to support UN Resolution 77/158: International Year of Glacier Conservation 2025.

The Conference will also contribute significantly to promoting scientific research and innovative glacier monitoring technologies, strengthening transboundary cooperation to protect glaciers and their socio-economic benefits, developing climate change adaptation strategies for glacier-dependent communities, coordinating global efforts with major international summits (UN Ocean Conference 2025, HLPF, COP15, COP30, UN Water Conference 2026), and integrating glacier protection into global water, energy, and food security strategies.

In addition, 10 relevant resolutions of the United Nations General Assembly have been adopted to explain the implementation process of Tajikistan’s initiative until 2023.

In this regard, the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon directly participated and spoke at the high-level dialogues within the framework of the 54th (1999), 58th (2004), 63rd (2008), 64th (2010), 67th (2013), 69th (2015), 71st (2016), 72nd (2017), 75th (2020), 76th (2021), 77th (2022), 78th (2023), and 79th (2024) sessions of the United Nations General Assembly. [14]

It is worth noting that, as part of Tajikistan's initiatives, in accordance with the UN resolution, starting in 2025, the world will celebrate water-related holidays for three consecutive days from March 21 to 23 in the following form:

- World Glaciers Day - March 21: (declared with the initiative of Tajikistan at the 77th Session of the UN General Assembly (September 13, 2022), and a UN Resolution was adopted on December 14, 2022, supported by 153 countries. This initiative was presented by the President of the Republic of Tajikistan on March 3, 2021 at the first meeting of the High-Level Panel on Water and Climate Issues).

- World Water Day – March 22: (celebrated since 1993 in accordance with UN General Assembly Resolution No. A/RES/47/193).

- World Meteorological Day – March 23: (March 23 marks the founding of the World Meteorological Organization (WMO), which now has 187 member countries. Since 1961, the date of the founding of the WMO has been celebrated as World Meteorological Day.) [13]

Moreover, the UN Water Conference, held from March 22 to 24, 2023 under the chairmanship of Tajikistan and the Kingdom of the Netherlands, which is the second such conference at the global level.

It should be recalled that the last UN Conference on Water was held in Mar de Plata, Argentina, in 1977. That is, after 46 years, the Water Conference was held again at the United Nations, in the pages of whose history Tajikistan occupied a pivotal position. [12].

Also, within the framework of the Water Action Agenda, Tajikistan welcomes the commitments set forth therein and considers it necessary to pursue their broad implementation.

Moreover, the Water Action Agenda was widely followed up at the key United Nations event, the Future Summit – 22-23 September 2024. In this context, President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon emphasized that we are committed to enhancing our collaborative efforts with other nations to advance our constructive initiatives aimed at addressing water resource management and climate change.

This issue will also be actively pursued at the World Summit on Social Issues – to be held in Doha, Qatar, from 4 to 6 November 2025, as well as through the annual High-Level Political Forums on the Human Development, stakeholder conferences on climate, biodiversity and, of course, the “Dushanbe Water Process”.

Second, the compliance of the Republic of Tajikistan's initiatives in the field of water and climate with international standards and Sustainable Development

Agendas. It should be noted that after the end of the Millennium Development Goals, on September 25, 2015, in accordance with the UN Resolution, a new global agenda was adopted, “SDGs”, which consists of 17 goals covering 169 issues and covers the period until 2030.

Tajikistan’s international initiatives are consistent with SDG 6 “Ensure access to and sustainable use of water and sanitation for all” [17] and SDG 13 “Take urgent action to combat climate change and its impacts” [16], as well as the provisions of Article 1 of the 1992 UN Framework Convention on Climate Change, [6] “Recognizing that climate change and its adverse effects are of general concern to mankind,” to which Tajikistan acceded in 1998, [9] and the goals of the UN Environment Programme, adopted in 1972, [5].

It should be noted that Central Asia has vast water resources. Tajikistan, as an upstream country with abundant water resources in the region, which accounts for 60% of its water resources, is committed to the fair and rational use of these resources through international and regional cooperation. In this context, Tajikistan sees the consistent implementation of water diplomacy as the only way to solve problems in this area.

Taking into account the above, in the Concept of Foreign Policy of Tajikistan, “Water Cooperation Diplomacy” is included in the priorities of the country’s foreign policy the founder of which is the President of the Republic of Tajikistan and Leader of the nation his Excellency Emomali Rahmon.

In the context of the above, it is worth emphasizing that no country in the world has specifically addressed the issue of “water diplomacy” in its Foreign Policy Concept as Tajikistan has. Therefore, Tajikistan is the only country promoting “water diplomacy”.

In fact, the Republic of Tajikistan, in accordance with the provisions of international law, has the full right to use its natural resources, including the water resources of its territory, for the sustainable development of the country and ensuring a decent life for its people [3]. However, the Republic of Tajikistan exercises this right to use water resources taking into account common regional interests and based on the principles of neighborliness, respect and a genuine understanding of mutual interests, dialogue and cooperation in solving existing problems. Tajikistan, as an upstream country and the main source of formation of water resources in Central Asia, does not create obstacles to the provision of water to the region.[4]

Third, Tajikistan has essentially transformed “water diplomacy” from theory to practice. By conducting extensive “Water Cooperation Diplomacy”, the Republic of Tajikistan pursues the goal of playing an active role in solving water-related problems at the global level.

In this regard, Tajikistan’s contribution to promoting water diplomacy is reflected in the following aspects:

First, *Tajikistan has raised the concept of water diplomacy to a practical level and has practically perfected it.* Because the idea of water diplomacy differs from its traditional or classical understanding and requires the implementation of new negotiation technologies that can contribute to the successful resolution of disputes and conflicts over the management and use of water resources of transnational rivers, an example of which is the international recognition of the “Dushanbe Water Process”;

Second, *Tajikistan’s initiatives contribute to creating a solid foundation for coordinating and stimulating efforts* to address water management challenges;

Third, *Tajikistan’s initiatives will help attract greater and more inclusive attention to the implementation of the Sustainable Development Goals* and their targets.

Fourth, timely support for the initiatives of the Republic of Tajikistan in the field of water and climate for the survival and sustainable development of humanity.

First of all, it should be noted that the initiatives of the Republic of Tajikistan in solving water-related issues for the survival and sustainable development of humanity go beyond the national interests of our country and are also in the interests of the international community. Therefore, they are of great humanitarian importance, because due to the abundant water resources, our country has large reserves of drinking water.

Another aspect of this issue is that Tajikistan’s initiatives in the water sector are being presented at a time when humanity is facing the following challenges:

- Population growth, expansion of agricultural land (70% of water resources are used in agriculture), irrational use of water resources, climate change and environmental problems, the issue of lack of fresh water, the use of small and large transboundary rivers, and other water-related issues have become factors influencing the system of international relations;

- Every day, people’s demand for drinking water is increasing compared to the natural resources of the Earth. According to data from the World Health Organization (WHO) and UNICEF for 2023, about 2.2 billion people are currently living without access to drinking water, including 115 million people who drink surface water;

- According to WHO, about 90% of human diseases originate from dirty water and its improper use in household appliances. 2.2 million people die every year from using dirty water. Therefore, due to climate change, not only small countries, but also large countries of the world are facing increasing problems.

Threat of country collapse. Many small countries in Asia are currently facing the threat of climate change. Today, 80% of the 1,190 islands of the Maldives, located in South Asia, are only one meter above sea level, making them very vulnerable to rising sea levels.

The highest point of the Maldives is 2.4 meters, and according to official data, 90% of them are experiencing warming, and 97% of their beaches are washed away.

This is despite the fact that their income, food, and livelihoods depend on recreational tourism.

According to scientists, the level of the world's oceans could rise by 1.1 meters by 2100. If this prediction is correct, the ring-shaped islands of the vast Indian Ocean face great danger.[8]

Recognizing that climate change and its negative consequences are a cause for general concern for humanity, attention can also be paid to the following issues:[6]

While some regions are water-secure, 10/3 people in the world lack access to safe and controlled sources of drinking water, and 10/6 lack access to sanitation. It is predicted that by 2025, at least 3.5 billion people, nearly half of the world's population, will suffer from water scarcity.

Direct economic losses from disasters are estimated at \$3 trillion. Climate-related and geophysical disasters killed an estimated 1.3 million people between 1998 and 2017. According to the International Labor Organization, increasing heat stress could lead to a global productivity loss of 80 million full-time jobs by 2030.

According to official statistics, an investment of US\$6 billion over 15 years in poverty reduction, will result in a return of US\$360 billion by the end of the investment period.

The global economic loss from projected climate change-related losses has been estimated at US\$36 billion annually since 2010. This trend is expected to increase by 100 percent to US\$157 billion by 2030.[18]

According to scientists, the damage from floods in the United States has increased by 25%. By 2050, the United States will suffer \$40 billion in annual damage from floods, compared to \$32 billion today. According to scientists, about 7 million Americans will suffer from global warming in this country by 2050, which is 97% more than today. Flooding will increase by up to 50% in the states of Texas and Florida.[15]

The above indicators indicate that now not only small countries, but even large countries in the world, such as the United States, will not be immune to the consequences of climate change.

Moreover, over the next decade, the importance and value of water will be discussed as a key factor in Sustainable Development, and Tajikistan, as a country with water resources, will, on the one hand, strive to solve water-related problems at the global level, and on the other hand, emphasize to the world the importance of this natural resource and invaluable asset.

Also, in the modern context of international relations, water, taking into account transboundary rivers, becomes a factor of conflict and tension in the relations between countries, because transboundary waters now account for 60% of the world's freshwater flow, and at least one of the 310 transboundary river and lake basins is located in 153 countries [1. P. 35].

Therefore, in terms of finding solutions to climate change-related problems, the Republic of Tajikistan focuses on creating an enabling environment to achieve the following issues:

- Support for the widespread use of renewable energy sources, which will create a favorable basis for the development of a “green economy”;
- Comprehensive assistance from donor countries and international and regional financial structures to the practical implementation of national climate change adaptation strategies and programs;
- Strengthen monitoring of water sources, especially glaciers;
- Strengthen international cooperation on water source protection and, to this end, implement our proposal to establish an International Glacier Protection Fund, which has already been implemented;
- Developed countries and international organizations should provide comprehensive financial and technical assistance to developing and least developed countries to monitor and protect glaciers and other water resources.[12]

In general, it is worth emphasizing that Tajikistan will continue to make consistent efforts to maintain its role and stable position in addressing water and climate problems at the international level, and considers the main tool in this direction to be the effective implementation of cooperation diplomacy in the water sector.

In connection with the effective implementation of water diplomacy and ensuring positive recognition of Tajikistan at the international level as an initiative country, we consider the following proposals to be timely and necessary:

- In the context of implementing “Water Cooperation Diplomacy”, it is necessary to open a special page or information portal in “Wikipedia, the free encyclopedia” in three languages under the name “Water Diplomacy” and “World Glacier Day”, and regularly post the achievements of Tajikistan’s foreign policy in this area;
- The President of the Republic of Tajikistan should be presented at the international level as the “Founder of modern water diplomacy”, because it was Emomali Rahmon who raised the concept of water diplomacy to a practical level and practically perfected it. He also implemented new negotiation technologies, which are the recognition of the “Dushanbe Process” and 5 initiatives of the President of Tajikistan in the global arena;
- Taking into account the changing situation in the region and the world, as well as the international contribution of our country to the practical implementation of “Water Diplomacy” and Tajikistan’s achievements in two decades, the goals of “Water Cooperation Diplomacy” should be specifically improved in the Concept of Foreign Policy of the Republic of Tajikistan;
- In order to enhance Tajikistan’s reputation as a country with large sources of drinking water, it is necessary to attract foreign investment and implement projects to

ensure that the population in all regions of the country has a comprehensive drinking water supply infrastructure, because despite the large potential of drinking water resources, the drinking water supply infrastructure in various regions of the country (including mountainous regions) needs improvement;

- Considering that 93% of Tajikistan's territory is mountainous, and some of these mountainous areas do not even have soil, but are rich in water, using the experience of developed countries, hydroponic production of agricultural products (a soil-free method of growing agricultural products in an artificial environment) should be established, which will have an impact on ensuring the country's food security.

LIST OF BIBLIOGRAPHY AND USED SOURCES

1. Blueprint for Acceleration: Sustainable Development Goal 6 Synthesis Report on Water and Sanitation 2023. Published by the United Nations. New York, New York 10017, United States of America. Design and layout: UN-Water Geneva, Switzerland. Version, August 2023. P. 90.

2. Participation in the International High-level Conference on International Decade for Action "Water for Sustainable Development", 2018-2028. 20.06.2018. [electronic source]. URL: https://president.tj/event_by_theme/international_structures/un/16301. (application date: 10.03.2025).

3. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву. Ст. 193. Суверенное право государств разрабатывать свои природные ресурсы. [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf. (дата обращения: 19.03.2025).

4. Concept of the Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. [electronic source]. URL: <https://www.mfa.tj/en/main/view/988/concept-of-the-foreign-policy-of-the-republic-of-tajikistan>. (application date: 10.03.2025).

5. Программа ООН по окружающей среде. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.unepcom.ru/unep/unep/competence.html>. (дата обращения: 20.03.2025).

6. Рамочная конвенция Организации Объединенных Наций об изменении климата, принята 9 мая 1992 года. [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/climate_framework_conv.shtml. (дата обращения: 13.03.2025).

7. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года. [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml. (дата обращения: 20.03.2025).

8. Самая уязвимая страна в мире: власти предупредили о риске исчезновения Мальдив из-за изменения климата. 19 мая 2021 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/429771-samaya-uyazvimaya-strana-v-mire-vlasti-predupredili-o-riske>. (дата обращения: 19.03.2025).

9. Speech at the Third World Climate Conference. 03.09.2009, Switzerland. [electronic source]. URL: <http://www.president.tj/node/2638>. (application date: 15.03.2025).

10. The Statement of the President of Republic of Tajikistan H.E. Emomali Rahmon at the closing ceremony of the UN 2023 Water Conference. 25.03.2023, ИМА. [electronic source]. URL: <https://www.president.tj/event/speeches/34492>. (application date: 11.03.2025).

11. Speech at the closing ceremony of the International Forum on Clean Water Issues, 01.09.2003, Dushanbe. [electronic source]. URL: <http://www.president.tj/node/6642>. (application date: 18.03.2025).

12. Speech of the President of the Republic of Tajikistan H.E. Mr. Emomali Rahmon at the General Debate of the 75th Session of the United Nations General Assembly, 23.09.2020, Dushanbe city. [electronic source]. URL: <https://www.president.tj/event/speeches/21607>. (application date: 20.03.2025).

13. Speech at Side event "Roadmap for 2025: International Year of Glaciers' Preservation". 22.03.2023, United States. [electronic source]. URL: <https://www.president.tj/event/speeches/34471>. (application date: 12.03.2025).

14. Statement at High level Side event on the margins of the UN SUMMIT for sustainable development "Catalyzing Implementation and Achievement of the Water-related SDGs". 27.09.2015, United States. [electronic source]. URL: <https://www.president.tj/event/speeches/9226>. (application date: 17.03.2025).

15. США предупредили об «ошеломляющем» ударе природы. [Электронный ресурс]. URL: <https://iz.ru/1288089/2022-02-07/ssh-predupredili-ob-oshelomliaiushchem-udare-prirody>. (дата обращения: 14.03.2025).

16. Цели в области устойчивого развития. Цель 13: Принятие срочных мер по борьбе с изменением климата и его последствиями. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/climate-change/>. (дата обращения: 18.03.2025).

17. Цели в области устойчивого развития. Цель 6: Обеспечение наличия и рационального использования водных ресурсов и санитарии для всех. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/water-and-sanitation/>. (дата обращения: 16.03.2025).

18. Climate Action Summit, 23 September UN General Assembly Hall. [Electronic resource]. URL: <https://www.un.org/en/summits2019/pdf/Climate-Action-Summit.pdf>.

МОҶИЯТИ ТАШАББУСҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҶАИ ОБУ ИҚЛИМ

ШАРИФЗОДА САИДҶОМИД САФАР,

номзади илмҳои таърих, сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии
масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

Дар мақола моҳияти ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи обу иқлим мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола чор масъалаи асосиро ҷиҳати инъикоси моҳияти ташаббусҳои Тоҷикистон дар соҳаи обу иқлим баррасӣ намуда, дар ин замина бо ҷамъовариш доираи васеи маълумот мубрам ва саривақтӣ будани онҳоро ба таври зарурӣ нишон додааст. Бо таҳлили ҷанбаҳои гуногуни ташаббусҳои Тоҷикистон, дар мақола саҳми Пешивои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли мушкилоти обу иқлим нишон дода шуда, пешиҳодҳои мушаххас дар самти эътирофи ӯ ба ҳайси асосгузори дипломатияи обӣ ироа гардидааст.

Калидвожаҳо: моҳият, ташаббус, об, иқлим, саривақтӣ, саҳм, мушкилот, асосгузори дипломатияи обӣ, эътироф, норасоӣ, тағйирёбии иқлим, рушди устувор, иқтисоди «сабз», захираҳои бузурги обӣ, иқтисодии гидроэнергетикӣ, “раванди оби Душанбе”.

СУТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНИЦИАТИВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОБЛАСТИ ВОДЫ И КЛИМАТА

ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР,

кандидат исторических наук, начальник Управления анализа и прогнозирования вопросов региональной безопасности Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

В статье анализируется значение международных инициатив Республики Таджикистан в области воды и климата. В статье автор рассмотрел четыре основных вопроса, чтобы раскрыть содержание и значение этих инициатив, и в этом контексте, собрав широкий спектр данных, показал их актуальность и своевременность. Анализируя различные аспекты инициатив Таджикистана, в статье показан вклад Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в решении водно-климатических проблем, а также высказаны конкретные предложения признать Эмомали Рахмона основоположником водной дипломатии.

Ключевые слова: сущность, инициатива, вода, климат, своевременность, вклад, проблема, основоположник водной дипломатии, признание, дефицит, изменение климата, устойчивое развитие, зеленая экономика, большие водные ресурсы, гидроэнергетический потенциал, Душанбинский процесс.

САҶМИ ЭМОМАЛӢ РАҶМОН ДАР РАВАНДИ ЭҶӢИ ДАВЛАТСОЗИЮ
МИЛЛАТСОЗИИ ТОҶИКОН

ВОҶИДОВ НАСРИДИН ҶИЗБУЛЛОЕВИЧ,

муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои

амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

Мавзуи раванди давлатсозию миллатсозӣ дар илмҳои сиёсӣ яке аз масъалаҳои мураккабу печида буда, марҳалаи тулониро фаро мегирад. Раванди мазкур аз унсурҳо, аз ҷумла унсурҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ, фарҳангиву сиёсӣ, диниву мазҳабӣ, забониву ҳувиатӣ ва ҳатто баъзан аз унсури роҳбарӣ ва ё шахсӣ вобаста мебошад.

Дар мақола муаллиф бо дарназардошти унсури ниҳойӣ, яъне унсури роҳбарӣ ё шахсӣ кӯшиши намудааст, ки саҳми муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар эҷи давлатсозию миллатсозии тоҷикон ба риштаи таҳқиқ кашида, ба ҳонанда муҳтавои корҳои анҷомдодаи роҳбари давлатро пешниҳод намояд.

Мусаллам аст, ки ташаққули давлатдории миллии тоҷикон ва эҷи мақому манзалати он дар арсаи ҷаҳонӣ ба заҳмат ва талошҳои пайвастаи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқамандии ногусастанӣ доранд. Аз ин рӯ, месазад, ба фаъолият ва нақши ӯ дар таҳаввули давлатсозию миллатсозии тоҷикон назар афканем.

Калидвожаҳо: давлатсозӣ, миллатсозӣ, унсурҳо, забон, фарҳанг, таърих, ҷуғрофиё, дин, мазҳаб, ҳувиат, сиёсатмадор, Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқрори сулҳ, ризояти миллий, давлатдории миллий, эҷе, манфиатҳои миллий.

Соли 2025 дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон ду санаи таърихӣ ба вуқӯ мепайвандад, ки ба сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаи ногусастанӣ дошта, дар раванди эҷи давлатсозию миллатсозии навини тоҷикон бағоят муҳим арзёбӣ мегарданд. Яке 33-солагии Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигаре 28-солагии ба имзо расидани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллий дар Тоҷикистон” аст. Дар баробари ин, ду рӯйдоди муҳимми таърихӣ метавон санаи дигареро низ илова намуд, ки ба рӯйдодҳои болозикр робитаи ногусастанӣ дошта, дар таърихи давлатдории навини тоҷикон аз аҳаммиати бузурге бархӯрдор мебошад. Ин 34 соли фаъолияти давлатсозию миллатсозии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад ва эҳёи тамоми равандҳои ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангии ҷумҳурӣ ба он робита дорад.

Аз дидгоҳи имрӯз, ташаккули давлатдорӣ миллии халқи тоҷик ва эҳёи мақому манзалати он дар арсаи ҷаҳонӣ ба заҳмат ва талошҳои пайвастаи Сарвари давлат, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон робитаи ногусастанӣ доранд.

Соли 2025 миллати моро дар заминаи солгарди навбатии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи дигари таърихӣ – 34-солагии ғайолияти сиёсии Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷодаи давлатсозӣ миллатсозӣ дар пеш аст. Дар ин се даҳсола, ки солҳои ҳифзи истиқлоли воқеӣ, поягузорӣ ва таҳкими рукҳои давлатдорӣ миллий, ташаккули ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд тавассути ислоҳоти фароғири сиёсӣ иҷтимоӣ, эҳёи арзишҳои моддӣ ва маънавии миллати тоҷик, роҳандозии рушди устувори кишвар унвон мегарданд. Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз дар натиҷаи татбиқи стратегияи санҷидашудаи сиёсати хориҷии Сарвари давлат, ки бо унвони сиёсати “дарҳои боз” маълум аст, имрӯз дар арсаи ҷаҳонӣ мақоми сазовори ҳудро устувор намудааст.

Аз ҷумла, рӯйдодҳои сиёсии солҳои 1991–1992 ин ҳақиқатро бори дигар собит сохтанд. Ҳизбу гурӯҳҳои, ки дар ин марҳала дар сахнаи муборизаҳои сиёсии Тоҷикистон қарор доштанд, ки аз дарки таҳаввулоти геополитикии замони пасошуравӣ ва оқибатҳои он огоҳ набуда, дар пайи ҳадафҳои маҳдуди худ манфиатҳои миллию давлатӣ, оянда ва мақоми кишварамонро дар ҷаҳони муосири пур аз таҳдиду хатарҳои нав нодида гирифтанд. Дар баробари онҳо силсилаи сиёсатмадороне, ки дар ин давра зимоми ҳокимиятро дар даст доштанд, бар асари маҳдудияти иродаи сиёсӣ натавонистанд вазифаҳо ва мундариҷаи ғайолияти давлатро дар ин марҳалаи сарнавиштсоз дуруст муайян намуда, тавассути таъмини тавозуни манфиатҳои гурӯҳҳои мухталифи ҷомеа, онро барои ба даст овардани ҳадафҳои созандаи умумимиллӣ сафарбар созанд [5].

Бояд таъкид дод, ки роҳандозии сиёсати хориҷии ҷумҳурӣ низ дар он шабу рӯз чун ҷузъи раванди умумии ҳаводиси кишварҳои пасошуравӣ сурат мегирифт. Ҳамин тариқ, пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ шуруъ аз охири декабри соли 1991 теъдод аз кишварҳои хориҷӣ Истиқлоли давлатии Тоҷикистонро эътироф намуда, қисме аз онҳо дар пойтахти кишвар намоёндагҳои дипломатии ҳудро ифтиҳо намуданд. Вале, мутаассифона, роҳбарони сиёсии он вақт натавонистанд низомии муносибатҳои байналмилалӣ дар кишвар дуруст ба роҳ монда, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба танзими вазъи нооромии ҷумҳурӣ ҷалб созанд. Баръакс, бо вусъати ташаннуҷи вазъи ҷумҳурӣ шуруъ аз тобистони соли 1992 муносибатҳои дӯстонаи Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ тадриҷан коҳиш ёфта, як қатор намоёнда-

ғиҳи дипломатии кишварҳои хориҷӣ ҳайатҳои худро ихтисор ва ё фаъолиятшонро дар ҷумҳурӣ муваққатан боз доштанд.

Вусъати муқовимати мусаллаҳонаи байни ҷонибҳои даргир ва фалач гаштани ҳокимияти марказиву сохторҳои маҳаллии он, охири тирамоҳи соли 1992, дар маҷмӯъ, тамомияти арзӣ ва Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро зерӣ хатар гузоштанд. Дар ҷунин вазъӣ ногувор кишвар ба роҳбаре ниёз дошт, ки аз санъати идоракунии давлатӣ ва иродаи қавии сиёсӣ бархӯрдор буда, ба хоҳири ба даст овардани манфиатҳои миллий, ки бешубҳа, афзалиятноктарини онҳо дар ин марҳала ҳифзи Истиқлоли давлатӣ, ба даст овардани Ваҳдати миллий ва барқарорӣ сулҳу субот дар кишвар буд, қудрати барқарор намудани ҳокимияти устувори давлатиро дошта бошад. Ҷунин шахсиятро метавон бо вожаи «давлатмадор» унвонгузорӣ намуд. Ин мафҳум, мазмунан, ба қалимаҳои русии «государственник» ва «державник» ва то қадре бо истилоҳи англисии «statesman» ҳамвазн мебошад. Франклин Делано Рузвелт, Уинстон Черчилл, Де Гол, Жорж Помпиду, Маргарет Тэтчер, Индира Ганди, Дэн Сяопин ва қилсилаи зиёди дигар ҷеҳраҳои сиёсии асри XX, ки барои таҳким ва тақвияти пояҳои давлатдорӣ кишварҳои худ хизматҳои арзанда кардаанд, дар таърих ба ҳайси шахсиятҳои давлатмадор эътироф карда шудаанд.

Дар ин замина, Эмомалӣ Раҳмон аз замони ба вазифаи Раиси Шурои Олии Тоҷикистон интиҳоб шуданашон, ки моҳи ноябри соли 1992 дар Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифт, рисолати ҳифзи Истиқлоли давлатии ҷумҳурии тозабунёди тоҷиконро бо дарки комили масъулият барои ояндаи миллату давлат ба зиммаи худ гирифт.

Он вақте ки Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Роҳбари давлат дар Қасри Арбоби Хучанд аз минбари Иҷлосияи XVI Шурои Олии ҷумҳурӣ муаррифӣ шуд, дар саҳнаи сиёсии ҷумҳурӣ шахсияти тамоман нав буданд. Вале фосилаи кӯтоҳи вақт собит сохт, ки ӯ дар ҳақиқат, давлатмадори соҳибтадбир буда, илочи мушкilotи пешомадаро пайдо мекунад. Бо шарофати хиради стратегӣ, иродаи қавӣ ва хориқаи (феномени) беназири сиёсии худ, сарвари навинтиҳоби ҷумҳурӣ тавонист дар як муддати нисбатан кӯтоҳ асосҳои давлатдорӣ миллиро эҳё намуда, шиддати ҷанги шаҳрвандиро паст кунад ва ба раванди барқарор намудани ваҳдати миллий ва сулҳу субот дар кишвар оғоз бахшад [18, 8].

Дар ин замина, Роҳбари давлат истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷударо ҷиҳати фуру нишондани алангаи ҷанги шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳу субот дар кишвар ба ҳайси вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати давлатӣ қарор дод. Ӯ зимни аввалин муроҷиатномаи худ ба халқи шарифи Тоҷикистон аз 12 декабри соли 1992 изҳор намуд, ки барои ба ҷумҳурӣ ёрӣ расонидан ба СММ ва ҷомеаи ҷаҳонӣ муроҷиат хоҳад кард.

Ин раванд 27 июни соли 1997 бо имзо намудани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллий дар Тоҷикистон” анҷом ёфта, ба муқовимати

чандсола дар кишвар хотима бахшид. Аҳаммияти рӯйдоди мазкур дар суҳанронии Сарвари кишвар ба муносибати 20-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин арзёбӣ шуда буд: *«Баъди зиёда аз панҷ соли муҳолифати мусаллаҳона, “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” ба имзо расид, ки дастоварди нодиртарини халқи тоҷик дар даври истиқлол мебошад ва ҳоло таҷрибаи сулҳофарии тоҷикон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардида, ба мактаби омӯзиши табдил ёфтааст»* [9].

Бешубҳа, марҳалаи мазкур, сарфи назар аз душворию мураккабиҳои мавҷуда, бо ибтикори Сарвари давлат оғози эҳёи давлатсозию миллатсозии Тоҷикистон гардид ва бидуни муболиға соли 1993-ро метавон чун оғози таҷдиди давлатдорӣ Тоҷикон арзёбӣ намуд. Дар ин сол ҳамчунин, ниҳодсозӣ ва таҷдиду эҳёи вазорату кумитаҳо ва агентҳо оғоз гардида, фаъолияти онҳо ба ҳайси мақоми асосии банақшагирӣ ва татбиқи сиёсати давлатии ҷумҳурӣ ба талаботи замон ҷиҳати тавсеа ва тақвияти асосҳои идракунии кишвар бо стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ карда шуд.

Бояд тазаққур дод, ки давлатсозию миллатсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароите шуруъ шуд, ки рӯйдодҳои сиёсии кишвар дар солҳои 1991–1992 ва омилҳои берунае, ки онҳоро мутаҳаррик сохта буданд, ба нуфузи байналмилалӣ ва хусусан, ба мавқеи он дар минтақа халали ҷиддӣ ворид намуда буданд. Дар робита ба ин марҳалаи давлатсозию миллатсозӣ, Президенти кишвар дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012 доир ба ташаққули давлатсозию миллатсозии Тоҷикон таъкид намуда, аз ҷумла, чунин иброз доштанд: *«Ба иллати оғоз ёфтани ихтилофоти дохилӣ, шиддат ёфтани он ва ниҳоят, забона задану доман паҳн кардани оташи ҷанги таҳмили шайхвандӣ, раванди шаклгирӣ ва татбиқи сиёсати давлатии мо бо мушкилоти зиёди муҳталиф рӯ ба рӯ шуд»*[3].

Дар ин қарина, паҳноӣ тафаккури давлатии Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун сиёсатмадор, дар он зоҳир гашт, ки дар иртибот ба рӯйдодҳои марҳалаи аввали истиқлоли кишвар ва таҳаввулоти геополитикии замони муосир ҷиҳати ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ зарурати дар муносибатҳои байналмилалӣ нигоҳ доштани тавозун байни қудратҳои ҷаҳонӣ рушди давлатсозиро саривақт дарк намуд. Ин нукта аз ҷониби ӯ дар Иҷлосияи XVII Шурои Олӣ чунин арзёбӣ гардид: *«Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам»*[2]. Самти мазкур дар нутқи барномавии Сарвари давлат дар ҷаласаи навбатии Парлумони кишвар тақвият дода шуда, заминаи аввалин моддаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро фароҳам овард.

Доир ба муҳимияти Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012 чунин ибрози андеша намуданд: *“Бояд ёдовар шуд, ки Иҷлосияи таърихӣ XVI-уми Шурои Олӣ барои*

барқарорсозии сохти конституционии кишвар ва эъмори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дуниявии Тоҷикистон оғози устувор бахшид ва заминаи нахустини ҳамдигарфаҳмиву ризоияти миллӣ ва сулҳи тоҷиконро фароҳам овард. Дар натиҷаи азму талош ва ҷонбозиҳои зиёд бист сол қабл хиради азалии халқи тоҷик собит сохт, ки Ваҳдати миллӣ ва ҳамдигарфаҳмии афроди ҷомеа муҳимтарин омили давлатсозию миллатсозӣ мебошад”. Маҳз ба шарофати ин рӯйдодҳои муҳими таърихӣ мо тавонистем, ки аркони давлатдорӣ ва шохаҳои фалачшудаи ҳокимиятро дар давлат барқарор намоем, пояҳои Истиқлоли давлатии Тоҷикистонро мустаҳкам намоем. Муҳимтар аз ҳама ин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ваҳдати миллӣ, сулҳи пайдору суботи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фазои озоди бунёдкориву созандагӣ фароҳам оварда шуд [4].

Дар иртибот ба ин ташаббуси раҳнамунсози Эмомалӣ Раҳмон суҳанҳои шоир ва мутафаккири бузурги фаронсавии асри XIX Виктор Гюгиро хотирнишон кардан бамаврид аст: *«Хусусияти фарқкунандаи ходимони давлатии асил маҳз дар он аст, ки онҳо метавонанд аз ҳар як зарурат, ҳатто аз ҳолатҳои фоҷиабор нафъе пайдо намуда, онро барои манфиати давлат равона созанд*».

Эмомалӣ Раҳмон низ аз он ходимони давлатии асиле мебошанд, ки дар ҳолатҳои зарурӣ ва ниҳоят ҳассос барои мавҷудияти давлат ва миллати тоҷик нафъе пайдо намуда, на танҳо давлату миллатро аз вартаи нобудӣ, балки пояҳои давлатдорӣи Тоҷикистонро аз ҳар ҷиҳат устувор намуда, нуфуз ва имичи миллати тоҷик ва давлати Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ба таври шоиста ва мусбат муаррифӣ намуд. Аз ин нигоҳ, тасмимҳои ҷиддии Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати татбиқи бомуваффақияти ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодӣ иҷтимоӣ, бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд, рушди ҳамаҷонибаи ҷомеаи демократӣ, дар маҷмӯъ, миллатсозию давлатсозии тоҷиконро эҳё ва тақвият бахшиданд. Ба шарофати чунин сиёсати воқеъбинона, Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ тавонист худро дар арсаи байналмилалӣ ба ҳайси кишвари сулҳдӯсту инсонпарвар, пайрави арзишҳои демократӣ, тарафдори ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои бисёрҷониба муаррифӣ намояд.

Агар раванди давлатсозию миллатсозии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро таҳлил намоем, он марҳалаҳои гуногунро паси сар намудааст, ки ҳар марҳалаи ин раванд дорои хусусиятҳои хосси худ мебошад. Марҳалаҳои давлатсозию миллатсозии асосгузори давлати нави Тоҷикон Эмомалӣ Раҳмонро шартан ба 6 давра тақсимбандӣ намудан мумкин аст.

Давраи аввал солҳои душвортарини барқарорсозӣ ва ташаккули сохторҳои давлатӣ (аз 19 ноябри соли 1992 то 6 ноябри соли 1994)-ро дар бар мегирад.

Эмомалӣ Раҳмон 6-ноябри соли 1994 бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ, дар асоси алтернативӣ, бо гирифтани беш аз 60 дарсади раъйи мардум ба мансаби

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардида, марҳалаи дуҷуми давлатсозии тоҷиконро оғоз намуданд [19, 197].

Бори нахуст 16 ноябри соли 1994 муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазъи тантанавӣ ҳангоми шуруъ кардан ба иҷрои вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба халқи Тоҷикистон савганд ёд намуданд, ки *“тамоми ҳастиву фаъолияти ҳешро барои рушду пешрафти давлати Тоҷикистон, таъмини шароити арзанда ва шоиистаи зиндагии ҳар фард, ҳифзи тамомияти арзии давлат, истиқлоли сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар мебахшам”*.

Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун Сарвари давлат, бо қотеият таъсиси давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро ҳадафи ниҳоии сиёсати худ эълон доштанд. Ҳамзамон бо ин, Роҳбари давлат моҳияти “Консепсияи ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд”-ро бар пояи хусусиятҳои манфиатҳои миллӣ, таърихӣ ва динии тоҷикон таъйид намуд, ки дар асоси омӯзиши мактабҳои давлатдорӣи Шарқу Ғарб ба вуҷуд омадааст. Ин вусъат ва умқи андешаву тафаккури сиёсии Пешвои миллат бозтоби ҳешро дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо намуд ва бо раъю иродаи мардум тасдиқ гардид.

Ба ин маънӣ, низоми нави сиёсиву ҳуқуқӣ, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз раъйпурсии умумихалқӣ роҳандозӣ намуд, дар батни худ ҳам ҷавҳари таҷрибаи тафаккури мардумсолорӣи ҳазорсолаҳо ва ҳам таҷрибаи сиёсати имрӯзаи ҷаҳони муосирро фаро гирифта буд.

Ҳамин тавр, хизмати бузургу таърихӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар дуҷумин марҳалаи таърихи давлатсозӣ дар солҳои 1994–1999 аз он иборат аст, ки маҳз ба шарофати истеъдод ва фазилатҳои давлатдорӣ ӯ, хатари нобудшавии давлату миллатро пешгирӣ намуд, оташи ҷанги шаҳрвандиро хомӯш кард, сохторҳои фалаҷгардидаи ҳокимият, хусусан, мақомоти ҳифзи ҳуқуқро барқарор сохт, артиши миллӣ ва неруҳои посбони сарҳадро таъсис дод, барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароит фароҳам овард, сулҳу ризояти миллиро бунёд намуд, гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба Ватан бозгардонид, заминаи устувори эъмори ҷомеаи навини Тоҷикистонро гузошт, ислоҳоти конститутсиониро амалӣ кард, таҳияи Конститутсияи нави Тоҷикистон, муқаддасоти миллӣ аз ҷумла Парчам, Нишон ва Суруди миллиро роҳбарӣ намуд, имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллиро таъмин ва заминаҳои эҳёи миллиро фароҳам сохт, ба корҳои азими созандагӣ ифтиҳо бахшид, вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро ба кулӣ тағйир дод, эътибори сиёсии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ баланд бардошт [14].

Гузашти солҳо собит намуд, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар натиҷаи амалӣ сохтани сиёсати хирадмандонаву дурандешона барои пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиву сиёсии кишвар хизматҳои беназирро анҷом доданд. Ин ҳама

дастовардҳо, ки иборат аз сулҳ, ваҳдат, ободӣ, рушд, амният ва ҷовидонагии давлати миллии мо мебошанд, натиҷаи сиёсати хирадмандонаи фарзандони донишманду худшиносу ҳудӯгоҳи миллати тоҷик ва хоссаан, заҳмату талошҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва марҳалаи муҳиму тақдирсози таърихи навини халқи тоҷик ба шумор мераванд.

Бояд гуфт, ки дар ин марҳала дар кишвар асосҳои ҳуқуқии таъсиси ҳам мақоми олии намоёндагӣ—Маҷлиси Олӣ ба сифати ягона мақоми қонунгузор ва ҳам мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллӣ ба вучуд оварда шудаанд, ки яке аз унсурҳои асосии раванди давлатсозиву миллатсозӣ ба шумор мераванд.

Бо дарназардошти тағйирёбии вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва интиҳоботи навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид.

Санаи 6 ноябри соли 1999 Эмомалӣ Раҳмон дар асоси алтернативӣ ва бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ бори дуюм ба муҳлати ҳафт сол Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардиданд [15].

Дар фосилаи пас аз интиҳоботи соли 1999 то соли 2006 мардуми шарифи Тоҷикистон таҳти роҳбарии хирадмандонаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дигаргунсозии кулӣ ва созандагиву бунёдкорӣҳои азим ноил гардид, аз ҷумла, ба бунёди инфрасохтори зарурӣ, ба монанди сохтмони нақби Анзоб, роҳи оҳани Қўрғонтеппа–Қўлоб, роҳи байналмилалӣ мошингарди Душанбе–Қўлоб–Хоруғ–Қўлма–Қароқурум, ба истифода додани қони гази Ҳочасартез ва идомаи сохтмони НБО-и «Роғун» муяссар гардид, рушди иқтисодиву иҷтимоии кишварро таъмин намуданд.

Таҷлили ҷашни 1100-солагии давлатдорӣи Сомониён дар ин марҳала на танҳо дар самти шинохти миллий ва давлатдорӣи тоҷикон яке аз рӯйдодҳои муҳим ба шумор меравад, балки гувоҳи баланд бардоштани обрӯю эътибори байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҷашни мазкур давлатдорӣи Сомониён парчае гардид, ки ваҳдати мардуми моро таҳким бахшид, ҳувияти миллий ва ҳисси худшиносии онҳоро боло бардорад, оромиву осудагӣ ва сулҳу суботро пойдор сохт.

Таҳияи ҳуқуқи миллий бо қабули қонунҳои миллий яке аз дастовардҳои нодири Роҳбари давлати Тоҷикистон аст, ки сифати асосгузори низомии ҳуқуқи миллиро ба ӯ мансуб медонанд. Қабули нахустин қонуни миллий—Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар моҳи июни соли 2007 дар ҷомеаи анъанавӣ қори осон набуд ва заҳмати дуру дарозро тақозо дошт. Роҳбари давлат, баъд аз сулҳу салоҳ ва рӯ овардан ба арзишҳои таърихӣ, соли 1999 масъалаи мазкурро бо зиёиён ва мардуми кишвар барои андешаронӣ ба миён гузошта, худ пайи таҳлил ва татбиқи ислоҳоти ҳаёти иҷтимоӣ роҳҳои қонуниро ҷустуҷӯ дошт, ки он бояд ба замони нав, ба сиёсати нав—таъмини шароити арзандаи зиндагӣ мусоидат мекард [22, 110].

Дастоварду комёбиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву сиёсии давлат дар давоми солҳои 2006–2013 таҳти раҳнамоӣ ва иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беназир буда, ин давраро олимону пажӯҳишгарон беҳуда давраи «оғози фатҳи қуллаҳо» номгузорӣ накардаанд.

Дар ин солҳо “Стратегияи миллии рушди кишвар то соли 2015” таҳия ва амалӣ гардида, 10-солагии ба имзо расидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон» бо ташаббус ва иштироки бевоситаи Эмомалӣ Раҳмон ба таври пуршукӯҳ таҷлил гардид.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 6 ноябри соли 2013 бо дарёфти 84,2 дарсади раъӣи интихобкунандагон барои давраи чорум дар интиҳоботи навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба таври умумихалқӣ, мустақим, баробар, овоздиҳии пинҳонӣ ва алтернативӣ бо иштироки шаш нафар номзад–намоёндагони шаш ҳизби сиёсии кишвар баргузор шуд, ғолиб омад [20, 3].

Қобили зикр аст, ки ин чорабинӣ дар таърихи давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон бо чунин тартиб бори дуюм чараён гирифта, аз эҳёи боз як оини бостонии давлатдорӣ тоҷикон гувоҳӣ медиҳад.

Ба хотири арҷгузорӣ ва эҳтиром ба мансаби олии давлатӣ – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун рамзи садоқат ба Ватан, Президент ва Миллат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ ва воқеияти ҳаёти ҳуқуқии Тоҷикистон, лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид»-ро ба баррасии Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олӣ пешниҳод кард, ки он 14 марти соли 2016 аз ҷониби Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олӣ қабул ва 15 апрели соли 2016 аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ ҷонибдорӣ гардид ва дар асоси он ҳамасола 16 ноябр дар давлат “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҷлил карда мешавад.

Дар натиҷаи ниҳодсозӣ ва таҷдиди сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, чиҳати баланд бардоштани нақши мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ ва бо мақсади ташаккули низоми самараноки идоракунии давлатӣ, таъмин намудани банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори иқтисодиву иҷтимоии давлат, рушди хизмати давлатии касбӣ тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 ноябри соли 2013 «Дар бораи тақмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд, ки яке аз нишонаҳои таваҷҷуҳи махсуси Пешвои миллат ба низоми хизмати давлатӣ мебошад [8, 63-64].

Бо мақсади ташаккули низоми самараноки идоракунии давлатӣ чиҳати таъмин намудани банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори иқтисодиву иҷтимоии давлат, дар асоси Фармони мазкур ба сохтори Ҳукумати кишвар як

қатор тағйирот ворид карда шуданд. Дар заминаи Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати энергетика ва захираҳои об ва Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуданд.

Бо мақсади пешбурди ислоҳот дар низоми идоракунии маҳал, ҷамоаҳои маҳалли мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, инчунин, мусоидат ба рушди баробари минтақаҳои кишвар, Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфт.

Бо мақсади тақвияти низоми ҷамоаҳои маҳалли сиёсати рушд, 17 январи соли 2014, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷдиди сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расид, ки ҳадафи он дар давраи гузариш аз ҷамоаҳои маҳалли таҷдиди сиёсати миллии рушд, таъмин намудани маҳалли Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун ҳомии Конститутсия ва кафили ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин, маҳалли Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буда, ба таҳлили вазъ дар макроиқтисодиёт, таҳияи ташаббусҳои стратегӣ, дурнамо ва мониторинги таҷдиди стратегияҳо ва сиёсат, ҷамоаҳои маҳалли раванди ислоҳот, муайян кардани афзолиятҳои рушд ва таҳияи пешниҳодҳои асоснок дар самтҳои зикршуда иборат аст [21, 110].

Яке аз фазилатҳои умдаи фарҳанги давлатсозии миллатсозии Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи хос ба дурнамои ҳаёти кишвар ва ҳастии миллат аст, ки дар тарҳрезии самтҳои тарбияи фикриву ахлоқи ҷомеа, таҳияи барномаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таҷаддуи умури идорӣ нақши равшан гузоштааст.

Тасодуфӣ нест, ки аз ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мавқеи мақом ва рисолати ҷавононро дар ҷамоаи ибтикорот ва тасмимгириҳои худ дар мадди аввал гузошт. Соли 1993 нахустин вохӯрии Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун мулоқоти Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намояндагони ҷавонони кишвар, баргузор гардид, ки ҳосили ин суҳбати гарму самимона таъйини ҷавонони болаёқат ба вазифаҳои пурмасъулияти давлатӣ, сарпарастии ҷавонон ва ғамхориҳо нисбат ба ин табақаи ояндасозии ҷомеа ба ҳисоб мерафт.

Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид мекунанд: *«Мо бояд сиёсати давлатии ҷавононро дар қатори масъалаҳои стратегии давлатӣ гузорем, зеро ҷавонон дар раванди бунёди давлати соҳибистиқлол, демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон мақоми ҳалкунанда дошта, тақдири ниҳоди раванди мазкур аз бисёр ҷиҳатҳо ба ин қувваи бузург сахт алоқаманд аст»*.

Ба шарофати сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлат нақш ва ҷойгоҳи ҷавонон дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат афзун гардид. Бо дарназардошти нуфуз ва мақоми ҷавонон дар ҷомеаи кишвар, дар заминаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии

ҷавонон», Президенти кишвар Кумитаи ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дод, ки баъдан аз тариқи ҷамоҳангсозии фаъолияти бахши ҷавонон ва нақши онҳо дар ташаккули варзиш ва сайёҳӣ дар давлат ин ниҳод ба мақоми давлатии муттаҳидкунандаи ҳар се самти мазкур табдил ёфта, Кумитаи кор бо ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон номгузорӣ шуд. Кумитаи мазкур бо фаъолияти гуногунҷабҳаи худ ҷавононро барои мусоидат дар пешрафти самтҳои гуногуни ҳаёти кишвар ҳидоят намуд, яъне давлат бо шинохти ҷойгоҳ ва мақоми ҷавонон дар ҷомеа барои ташаккули истеъдод ва неруи эҷодии онҳо шароити мусоид фароҳам овард [12].

Бо мақсади боз ҳам тавсеа бахшидани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя ва омода кардани кадрҳои боистеъдоду масъулиятшинос соли 2017 бо ташаббуси Пешвои миллат дар заминаи Кумитаи кор бо ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш ва Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуданд.

Дар баробари сиёсати давлатии ҷавонон, масъалаи мақоми зан дар ҷомеа, ки имрӯз 25 дарсади хизматчиёни давлатӣ, 73 дарсади кормандони соҳаи маориф, 71 дарсади кормандони соҳаи тиб, 47 дарсади кормандони соҳаи фарҳанг, 37 дарсади олимони ва 30 дарсади соҳибкоронро занону духтарон ташкил медиҳанд [1], аз ҷумлаи масъалаҳои мубраму муҳим ба шумор мерафт, ки аз солҳои 90-уми асри гузашта ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи Сарвари давлат қарор дошт. Бояд гуфт, ки Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» аз 3 декабри соли 1999, ташкили мақоми давлатии Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷалби занон ба вазифаҳои роҳбарикунанда, ширкати бонувонро дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавии давлат бамаротиб вуҷъат бахшиданд. «Нақшаи миллии тадбирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақом ва нақши занон барои солҳои 1998–2005», Барномаи миллии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», «Барномаи миллии саломатии репродуктивӣ ва ҳуқуқи репродуктивӣ» аз 2 декабри соли 1999, «Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007–2016», «Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» ҳалқаҳои як занҷирае мебошанд, ки давра ба давра асосҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии рушди иҷтимоии занонро фароҳам оварданд [7, 228].

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Бо мақсади оморасозии боз ҳам беҳтару босифати кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ ва мусоидат ба татбиқи сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати кишвар, ки аз самаранокии фаъолияти онҳо вобастагии зиёд дорад, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 феввали соли 2020 дар заминаи Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон–Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки метавонад ба ташкили васеътари даврҳои бозомӯзӣ, такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ, ташкили таҳқиқоти бунёдӣ оид ба идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ такони ҷиддӣ бахшад.

Яке аз самтҳои фаъолияти пурмахсули Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар эъмори давлати навини тоҷикон, ин ниҳодсозиву азнавсозии биноҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо мебошад ва ин унсур ниҳодсозӣ яке аз равандҳои муҳими давлатсозӣ ба шумор меравад.

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ бо роҳбарӣ ва сарпарастии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аксари биноҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои давлат, ба шумули сохторҳои суду прокуратура, вазоратҳои адлия, қорҳои дохилӣ, маорифу илм, тандурустӣ ва хифзи иҷтимоии аҳоли, Кумитаи андоз, Бонки давлатии амонатгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк» ва дигар ниҳодҳои давлатӣ бунёд ва азнавсозӣ карда шуданд, ки маросими расмӣ ифтихои аксари, онҳо бо дарназардоши муҳимияти онҳо, бо иштироки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифтааст.

Ҳамзамон, дар кишвар вилояту ноҳияҳои нав, аз ҷумла 2 декабри соли 1992 аз ҳисоби якҷоя кардани вилоятҳои Қўлобу Қўрғонтеппа вилояти Хатлон ташкил гардида, маркази маъмуриаш шаҳри Қўрғонтеппа (ҳозира шаҳри Бохтар) муқаррар карда шуд, дар ҳудуди ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 14 январӣ соли 1992 ноҳияи Шаҳринав, 2 феввали соли 1996 дар вилояти Хатлон ноҳияҳои Бешкент ва Балҷувон, 2 феввали соли 1996 дар вилояти Суғд ноҳияи Қўҳистони Мастҷоҳ таъсис ёфта, дар муддати кўтоҳ тамоми сохторҳои ҳокимияти иҷроияи маҳаллии ин ноҳияҳо ташкил карда шуда, ба фаъолият оғоз намуданд, яъне онҳо самарави замони соҳибистиқлолии давлат мебошанд.

Бо ташаббуси бевоситаи Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади арҷгузори ба гузаштаи пурифтихори миллати тоҷик ва зинда нигоҳ доштани номҳои ходимон ва бузургворони миллат, инчунин, эҳёи номҳои маконҳои таърихӣ миллати тоҷик дар воҳидҳои маъмуриву сохтори кишвар, аз ҷумла, моҳи декабри соли 1993 ноҳияи Пролетар ба Ҷаббор Расулов, моҳи ноябри соли 1994 Вилояти Автономии Бадахшони Қўҳӣ ба Вилояти Мухтори Қўҳистони Бадахшон, моҳи июни соли 1999 ноҳияи Хучанд ба Бобоҷон Ғафуров, моҳи ноябри соли 2000 вилояти Ленинобод ба Суғд, шаҳри Ёротеппа ба Истаравшан,

моҳи апрели соли 2001 ноҳияи Ғарм ба Рашт, моҳи июли соли 2003 шаҳри Кофарниҳон ба Ваҳдат, ноҳияи Дарбанд ба Нуробод, моҳи ноябри соли 2003 ноҳияи Фрунзе ба ноҳияи Сино, ноҳияи Марказӣ ба ноҳияи Фирдавсӣ, ноҳияи Ленин ба Рӯдакӣ, Нов ба Спитамен, моҳи феввали соли 2004 ноҳияи Совет ба Темурмалик, Ҳочамастон ба Абдурахмони Ҷомӣ, Ғозималик ба Хуросон, ноҳияи Москва ба Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, моҳи июли соли 2004 ноҳияи Роҳи Оҳан ба Шоҳмансур, Бешкент ба ноҳияи Носири Ҳусрав, марти соли 2012 шаҳри Табошар ба Истиқлол, феввали соли 2016 шаҳри Қайроққум ба Гулистон, Чкалов ба Бӯстон, ноҳияи Ҳисор ба шаҳри Ҳисор, ноҳияи Ҷилликӯл ба Дӯстӣ, Қумсангир ба Ҷайхун, Колхозобод ба Ҷалолиддини Балхӣ, Шурообод ба Шамсиддин Шоҳин, Тавилдара ба Сангвор, Ҷиргатол ба Лахш, Ғончӣ ба Деваштич, феввали соли 2018 шаҳри Қӯрғонтеппа ба Бохтар, шаҳри Сарбанд ба Леваконт ва ноҳияи Бохтар ба Қӯшонийн номгузорӣ шуданд [13]. Эҳёи номҳои ҷуғрофий таърихӣ аз шаҳраку деҳот то ноҳияву вилоятҳои бузург, аз қабилӣ Хатлону Суғду Рашт ва ба номи Исмоили Сомонӣ, Рӯдакиву Фирдавсӣ, Синову Носири Ҳусрав, Темурмалику Спитамен, Абдурахмонӣ, Ҷомӣ, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ ва Ҷалолиддини Балхӣ, ки ҳадиси рӯзгор ва корномаҳои ҳар кадоме аз ин бузургворон як саҳифаи дурахшони таърихи миллатро ташкил медиҳанд, на танҳо далели барҷастаи арҷгузорӣ ба ҷеҳраҳои оламшумули таърих ва фарҳанг, балки аз сарчашмаҳои муҳими ташаккули худшиносии миллии насли имрӯз ба ҳисоб меравад.

Солҳои 2013 то 2020-ро метавон давраи идомаи тадбирҳо барои рушди устувор таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон номид. Ин марҳала аз 6 ноябри соли 2013 оғоз гардида, барои баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволӣ ва фароҳам сохтани зиндагии шоиста равона гардидааст. Дар ин марҳала, муайян ва татбиқ намудани ҳадафҳои стратегияи Ҳукумати мамлакат ин расидан ба истиқлоли комили энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунории босуръати кишвар таҳти роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон амалӣ гашта, ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани сатҳи некуаҳволӣ ва зиндагии шоистаи мардум равона гардидааст.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки дар давраи солҳои 2013–2020 ҳаҷми воқеии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) беш аз ду баробар афзуда, суръати миёнаи солонаи рушди он ба 7 дарсад баробар гардид. Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар як сокини мамлакат 1,7 баробар, даромади пулии аҳоли беш аз 2 баробар ва музди миёнаи меҳнати як корманд 2,4 баробар афзоиш ёфт [10].

Дар давраи зикршуда муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои 245 ҳазор хонанда, муассисаҳои тандурустӣ бо 9 ҳазор раҳти хоб ва манзили истиқоматӣ ба масоҳати 9 миллион метри мураббаъ ба истифода дода шуданд. Дар ин давра беш аз 1500 километр роҳҳои мошингард, 190 пул, 50 километр роҳи оҳан бунёд гардида, имкониятҳои транзитии кишвар тавсеа пайдо намуда,

барои марҳалаҳои баъдии раванди давлатсозӣю миллатсозӣю заминаи мусоидро фароҳам намудааст.

Агар ба таърихи ҳафт соли зикршуда назар афканем, мушохида мегардад, ки дар ин давра дар баробари муаррифии шоистаи давлату миллати тоҷик дар арсаи олам бо талошҳои шабонарӯзии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва бо пуштибонии миллати шарафманди тоҷик аз сиёсати созандаи роҳбарияти давлату Ҳукумат барои шукуфоии сарзамини аҷдодӣ, рушду пешрафти иқтисодӣю иҷтимоӣю, беҳдошти сатҳи зиндагии мардум ва татбиқи ҳадафҳои созанда, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

Ба қор шуруъ намудани ду агрегати НБО-и «Роғун», мавриди амал қарор гирифтани «Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030», инчунин, чандин барномаҳои давлатию лоиҳаҳои сармоягузорию инфрасохторӣ ва дигар нақшаҳои созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ пешрафтҳои азиму назаррасро дар ҳамаи соҳаҳои иқтисоду иҷтимоии кишварамон собит месозанд.

Хизматҳои Эмомалӣ Раҳмон дар марҳалаи нави эҳёи давлатсозиву миллатсозии Тоҷикон бағоят бузур аст. Мардуми сарбаланди тоҷик хизматҳои шоёнро ҷоннисориҳои ӯро дар эҳё ва бунёди давлати навини Тоҷикистон посушта, ӯро маротибаи панҷум ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ намуданд. Санаи 11 октябри соли 2020 тариқи интиҳоботи умумихалқӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ба даст овардани 90,92 дарсад овози интиҳобкунандагон, ба таври алтернативӣ аз нав ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардиданд.

Ин ғазилати хосси давлатдорӣю Президент аст, ки бо ҳусни таваҷҷуҳ ба ормонҳои мардуми Тоҷикистон адолати иҷтимоиро асли бунёдии низоми нави давлатдорӣю эълон намуд ва ин асл аз ҷумлаи заминаҳои муҳимми рушду тараққиёти Тоҷикистони тозаистиклол гардид.

Хизматҳои Эмомалӣ Раҳмон дар таъсиси давлати навини тоҷикон, барҳақ, таърихӣ ва бениҳоят бузург мебошанд. Аз ин лиҳоз, миллати тоҷик ба поси азхудгузаштагӣ ва муборизаву фидокориҳои Пешвои худ дар эҳёи давлатсозӣю миллатсозии муосири Тоҷикистон, ӯро барои сазовор гардидан ба унвони “Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат” пешбарӣ намуданд.

Дарвоқеъ, қабули Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» рӯйдоди одилонаи таърихӣ мебошад, ки 26 октябри соли 2016 аз ҷониби вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон яқдилона қабул карда шуд.

Бо баррасӣ ва муайянсозии нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳаввули давлатсозӣю миллатсозии Тоҷикон дар даврони Истиклоли давлатӣ, моҳияти таҳаввулот, сатҳу самти рушди давлатсозӣю миллатсозӣю ва дастовардҳои

Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти роҳбарии Пешвои миллатро арзёбии амалӣ ва ҷамъбасти назариявӣ намуда, ба ҳулосаҳои зерин расидем:

—дар даврони Истиқлоли давлатӣ зери роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон дар Тоҷикистон таҷрибаи нодири эҳёи давлатдорӣ ҳосил гашта, мактаби мукаммали давлатдорӣ шакл гирифта, масъалаҳои асосии давлатсозию миллатсозӣ ҳалли худро пайдо намуданд;

—дар ин марҳалаи ҳассоси таърихӣ, аз ҷумла, давлатдории миллии Тоҷикон аз вартаи ҳалокат наҷот ёфта, якпорчагии ҳудудии кишвар ҳифз карда шуд, аркон ва сохторҳои давлатдорӣ барқарор гаштанд, модели давлатсозию миллатсозии мусоири тоҷикон шакл гирифт, сулҳу ваҳдати миллий таъмин карда шуд, раванди эҳёи миллий самту суръат пайдо намуд, бухрони шадиди иқтисодӣ баргараф гашта, мақоми устувори байналмилалӣ Тоҷикистон таъмин карда шуд;

—бо ҳалли ин масъалаҳои усулии давлатсозӣ, марҳалаи эҳё ва барқарории давлатдории миллий ҷамъбаст гардида, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун воҳиди мустақили сиёсӣ ва унсури устувори низоми байналмилалӣ, ба таври инкорнашаванда ва бебозгашт шакл гирифт;

—тоҷикон истиқлоли сиёсӣ ва давлатдории миллии худро соҳибӣ намуданд. Ин дастовард на танҳо як қомеъии сиёсӣ, балки ормони ҳазорсолаи миллий ва пирӯзии адолати таърихӣ маҳсуб меёбад;

—дар ин марҳала Эмомалӣ Раҳмон раванди давлатсозию миллатсозии мусоири тоҷиконро ба нуқтаи кулминатсионии худ расонида, самти ҳаракат ва дуринамои онро муайян ва ҳамвор намуданд.

Ҳулосаи калом, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дурахшонтарин чеҳрае мебошад, ки рисолати муқаддаси хизмат ба халқ дар фитраташ танидаву сиришта шудааст. Ӯ нахустин тоҷике дар таърихи навини миллати тоҷик мебошад, ки дар маснади роҳбарӣ паёмҳои миллии моро дар паҳнои ҷаҳон муаррифӣ намуда, ба рағми тоҷикситезиҳо ва кӯтоҳбиниҳо бо хираду ҷасорати камназир Тоҷикистонро бо он ҳама сармояҳои бузурги фарҳангӣ ва тавонмандиҳояш дар ҷодаи бунёди давлати миллии демократӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври шоиста муаррифӣ намуда, мақоми шоистаи кишварамонро дар арсаи байналмилалӣ ба таври мусбат таъмин намуданд.

Хотирнишон намудан бамаврид аст, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон раванди давлатсозию миллатсозии тоҷиконро баъд аз ҳазор сол дубора эҳё намуда, тамоми унсурҳои, ки раванди мазкурро таквият мебахшанд, аз ҷумла, ваҳдати саросарӣ, суботи сиёсӣ, ниҳодсозӣ, эҳёи ҷашнҳои таърихиву фарҳангӣ, гиромидошти шахсиятҳои таърихӣ, ба таври шоиста истифода намуданд.

АДАБИЁТ

1. Суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи модар санаи 07.04.2025, шаҳри Душанбе. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://prezident.tj/event/speeches/49921>. (санаи мурочиат: 20.04. 2025)

2. Иҷдосияи 16-уми Шурои Олӣ ва сарнавишти Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://javonon.tj/news/social/i-losiyai-16-umi-sh-roi-ol-va-sarnavishti-to-ikiston/> (санаи мурочиат: 15. 04.2025).

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 20.04.2012, шаҳри Душанбе. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/1084> (санаи мурочиат: 15.04.2025).

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 20.04.2012, шаҳри Душанбе. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/1084> (санаи мурочиат: 17.04.2025).

5. Пельц, А. Прямой дороги к миру нет [Текст] / А. Пельц // Красная звезда, 1994. – 4 ноября.

6. Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон; мураттибон А.Асадзода, Қ.Ғуломзода; муҳаррирон А. Каримов, Э. Назаров, А. Абдураҳмонзода. – Душанбе: Ирфон, 2021. – Ҷ.20 (2020, 15 январ – 2020, 31 январ). – 424 с. – С.228.

7. Салимӣ Н., Шарифзода А. Тоҷики оламшумул (Нашри дувуми тақмилёфта). [Матн] / Салимӣ Н., Шарифзода А. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 63-64.

8. Суханронӣ ба муносибати 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатӣ. // Сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/196>. (санаи мурочиат: 21.04.2025).

9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 30 октябри соли 2020 [Матн] // Ҷумҳурият, 30 октябри соли 2020, №213.

10.Филмномаи “Эмомалӣ Раҳмон–Асосгузори давлати навини тоҷикон”. Филми 2 (муаллифон: Шарифзода А., Ҳақимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021). Дақиқаҳои 06:23-07:48.

11.Филмномаи “Эмомалӣ Раҳмон–Асосгузори давлати навини тоҷикон”. Филми 3 (муаллифон: Шарифзода А., Ҳақимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021). Дақиқаҳои 00:18:31-00:20:40

12.Филмномаи “Эмомалӣ Раҳмон–Асосгузори давлати навини тоҷикон”. Филми 2 (муаллифон: Шарифзода А., Ҳақимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021). Дақиқаҳои 00:42:18-00:43:49

13.Филмномаи “Эмомалӣ Раҳмон–Асосгузори давлати навини тоҷикон”. Филми 2 (муаллифон: Шарифзода А., Ҳақимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021). Дақиқаҳои 00:45:09-00:45:27

14.Филмномаи “Эмомалӣ Раҳмон–Асосгузори давлати навини тоҷикон”. Филми 2 (муаллифон: Шарифзода А., Ҳақимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021). Дақиқаҳои 00:59:22-00:59:55

15.Шарипов А. Эмомалӣ Раҳмонов – наҷотбахши миллат (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1992 –1995). [Матн] / А. Шарипов, С. Фаттоев. Китоби 1. – Душанбе: Деваштич, 2006. – С. 197.

16.Шарифзода А. Эмомалӣ Раҳмон ва 30-соли Истиқлолият (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021). [Матн] / Шарифзода А., Айниддин С. - Китоби 21. – Душанбе: Дониш, 2022. - С. 3.

17.Шарифзода А. Асосгузори давлати навини тоҷикон. [Матн] / А. Шарифзода, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 368 с. –С.110.

18.Шарифзода А. Асосгузори давлати навини тоҷикон. [Матн] / Шарифзода А., Сатторзода А. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 368 с. –С.110.

ВКЛАД ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ПРОЦЕСС ВОЗРОЖДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И НАЦИЕСТРОИТЕЛЬСТВА ТАДЖИКОВ

ВОХИДОВ НАСРИДИН ХИЗБУЛЛОЕВИЧ,

заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования проблем
региональной безопасности Центра стратегических исследований при

Президенте Республики Таджикистан,

734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;

тел: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

Тема процесса государственного строительства и нациестроительства в политической науке является одной из самых сложных и многогранных проблем, охватывающих длительный период времени. Этот процесс зависит от таких факторов, как географические, исторические, культурные и политические, религиозные и сектантские, языковые и идентификационные, а также лидерские или личностные особенности..

В статье автор, принимая во внимание последний элемент, а именно лидерский или личностный фактор, попытался исследовать вклад Эмомали Рахмона в возрождение государственности и национализацию таджиков, а также представить читателям обзор проделанной Главой государства работы.

Неоспорим тот факт, что становление таджикской национальной государственности, возрождение её статуса и значимости на мировой арене неразрывно связаны с упорным трудом и постоянными усилиями Главы государства Эмомали Рахмона. Поэтому важно обратить внимание на деятельность и роль этого верного и преданного сына народа в развитии государственности и национализации таджиков.

Ключевые слова: государственное строительство, формирование нации, элементы, язык, культура, история, география, религия, секта, идентичность, политик, XVI сессия, Верховный Совет Республики Таджикистан, мирострои-

тельство, национальное согласие, национальная государственность, возрождение, национальные интересы.

**EMOMALI RAHMON'S CONTRIBUTION TO THE PROCESS OF
REVIVING STATEHOOD AND NATION-BUILDING OF THE TAJIKS**

VOHIDOV NASRIDIN HIZBULLOEVICH,

Deputy head of the Department of analysis and forecasting of regional
security issue of the Center for Strategic Research under the

President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;

tel.:(+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

The topic of the process of state - building and national - building in political science is one of the most complex and difficult issues, covering a long period. This process is dependent on elements, including geographical, historical, cultural and political, religious, linguistic and identity elements, and sometimes even on the leadership or personal element.

In the article, the author, taking into account the final element, namely the leadership or personal element, has tried to draw the contribution of Emomali Rahmon to the revival of state-building and national-building of the Tajiks into the thread of research, and to present to the readers a fragment of the work done by the head of state.

It is undeniable that the formation of the national statehood of the Tajiks and the revival of its status and position in the world arena are inextricably linked to the hard work and continuous efforts of the Head of State Emomali Rahmon. Therefore, it is worth taking a look at the activities and role of this loyal and devoted son of the nation in the development of state-building and national-building of the Tajiks.

Keywords: *state-building, national-building, elements, language, culture, history, geography, religion, sect, identity, politician, XVI Session, Supreme Council of the Republic of Tajikistan, peace-building, national consensus, national statehood, revival, national interests.*

УДК: 321.01:327.1(575)

**НАЦИОНАЛЬНАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ В КОНТЕКСТЕ
СОВРЕМЕННОЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ:
(НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКИСТАНА)**

БЕДИЛЗОДА ХУСАЙН КАБУТ,

кандидат политических наук, доцент, начальник отдела политических проблем международных отношений Института философии, политологии и права имени

А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;

тел.: (+992) 907-42-44-22; e-mail: kbedilov@mail.ru

ТОШОВ ХОДЖИАКБАР МУХИДИНОВИЧ,

доктарант PhD, ассистент кафедры общественных дисциплин

ГООУ “Таджикский государственный медицинский университет

им. Абуали ибни Сино”,

734003, Таджикистан, город Душанбе, улица Сино 29-31;

тел. (+992) 300-07-90-99; e-mail: a.toshov1994@gmail.com

В статье рассматриваются вопросы укрепления национальной независимости Таджикистана в контексте современной геополитической нестабильности и трансформации международных отношений. Авторы акцентируют внимание на необходимость формирования сбалансированной внешнеполитической стратегии, ориентированной на защиту национальных интересов, обеспечение государственного суверенитета и устойчивого экономического развития. Анализируется точка зрения таджикских исследователей, подчеркивающих риски и угрозы, возникающие в результате вмешательства внешних акторов, поддерживающих радикальные и экстремистские силы с целью реализации собственных геополитических интересов. Особое внимание уделено роли Таджикистана в системе международных отношений, его стремлению к мирному и конструктивному взаимодействию, а также выстраиванию прагматичной внешней политики, основанной на уважении международного права, гуманизма и взаимовыгодного сотрудничества. Отмечается важность учета геоэкономических факторов в построении внешнеполитического курса, особенно в условиях глобализации. Авторы делают вывод о необходимости развития собственной стратегии, укрепления политической воли и национальной идентичности для противодействия внешнему давлению и сохранения политической самостоятельности.

Ключевые слова: Таджикистан, Национальная независимость, геополитика, внешняя политика, международные отношения,

государственный суверенитет, национальные интересы, стратегия безопасности, глобализация, геоэкономика.

Геополитическая ситуация современности имеет сложный характер, а отношения между различными глобальными игроками остаются неясными. Изменение позиции, изменение взаимоотношений, благотворное влияние на политику стран, применение силы, вступление в вооруженные конфликты и создание новых конфликтных точек в мире—это политическая реальность современного мира. В такой сложной и противоречивой ситуации защита национальных интересов стала затруднительна не только для развивающихся стран, но и для развитых. В связи с этим разработка эффективного механизма защиты национальных интересов остается сложной проблемой. Ситуация в Афганистане, продолжение спецоперации на Украине и вовлечение в нее европейских стран посредством предоставления оружия и военных советников сделали политическую ситуацию в мире сложной и непредсказуемой.

В то же время следует отметить, что справедливый и гуманистический путь решения мировых проблем позволяет человечеству, особенно новым независимым национальным государствам, являющихся членами мирового сообщества, перестать бороться и враждовать друг с другом. Новая мировая система – это не только идея, но и практическая реальность, она дает народам мира возможность стать ближе друг к другу. Но это не более чем проект. Реальность совсем в другом. Целью реализации нового мирового порядка является управление и контроль мира со стороны сверхдержав.

Необходимо отметить, что политические процессы и борьба, столкновение геополитических интересов между сверхдержавами мира имеют давнюю историю и продолжают по сей день. В основе всей борьбы и конфронтации лежит стремление получить геополитические интересы и получить влияние в новой мировой системе. Такая тенденция в процессе мировой политики с момента ее зарождения государств на земном шаре можно наблюдать и по сей день. Эта тенденция может стать основной причиной возникновения политических конфликтов. Современная геополитика достигла точки поворота, когда ведущие державы вновь стремятся разделить мир между собой — эта тенденция отчётливо проявляется в их стратегических действиях.

Анализ событий последних десятилетий свидетельствует о том, что сила и влияние как глобальных, так и региональных держав напрямую отражаются на внутренней политике других государств. Некоторые страны, обладая значительным военным и экономическим потенциалом, оказывают влияние на мировом уровне и формируют политический ландшафт определённых регионов. Так называемые сверхдержавы, а также государства с мощной экономикой, но менее выраженным политическим весом, играют ключевую роль в развитии политической системы третьих стран. Это достигается путём

установления экономических и финансовых связей, участия в международных организациях, а также активного вовлечения в процессы глобального управления с целью реализации собственных стратегических интересов.

Этим преимуществом, наряду с крупными державами, пользуется и некоторые страны, которые по разным причинам и факторам не имеют большого прогресса, но имеют привилегированное географическое и геополитическое положение. Таким образом, каждая страна, маленькая или большая, развитая или нет, в своих отношениях с другими странами и международными организациями, пытается использовать это сотрудничество для реализации своих целей и интересов.

В этом контексте заслуживает внимания мнение таджикского исследователя З.Д.Хукумшоева, который, анализируя современную геополитическую ситуацию и уязвимость национальных интересов, подчёркивает: «В современном мире наблюдается тенденция использования скрытых методов давления, включая поддержку радикальных, террористических и экстремистских сил, крупными государствами в целях защиты и продвижения собственных геополитических и экономических интересов. Столкновение интересов ведущих мировых держав нередко превращает отдельные страны в заложников внешних стратегий. Примерами этого являются Афганистан, Сирия, Ирак, Ливия и Йемен–государства, ставшие ареной чужих геополитических игр. Потеря политической воли и стратегического видения может привести и другие страны к аналогичной судьбе. В условиях нарастающей глобальной турбулентности, каждая нация, утратившая политическую бдительность и способность к самостоятельному принятию решений, рискует подорвать свою государственность, а также политическую и экономическую независимость. Для эффективной защиты национального суверенитета необходимо опираться на собственные ресурсы, проявлять мудрость во внешнеполитических действиях и сохранять высокую степень политической осознанности» [8, 79].

В условиях современного геополитического контекста, Республика Таджикистан стремится определить и укрепить своё положение в формирующемся мировом порядке, предпринимая последовательные шаги для защиты национальных и геополитических интересов. Основной задачей в этом процессе выступает определение геополитического статуса и роли Таджикистана на международной арене, а также обеспечение их комплексной защиты. В этой связи государство выстраивает свою внутреннюю и внешнюю политику, исходя из приоритета национальных, геополитических и геостратегических интересов, активно участвует в многоуровневом взаимодействии с ключевыми субъектами мировой политики и стремится находить решения по самым актуальным и сложным международным вопросам.

Основные цели внешней политики Республики Таджикистан остаются неизменными и направлены на защиту национальных интересов на международной арене, создание благоприятных внешних условий для устойчивого развития страны, содействие укреплению основ независимости и государственного суверенитета Республики Таджикистан [4].

Следует отметить, что в системе геополитических отношений Республика Таджикистан имеет свою цель, которая оценила концепцию своей внешней политики следующим образом: «Внешняя политика Таджикистана будет действовать на основе уважения общечеловеческих норм, принципов международного права и ориентации на высшие национальные интересы, что соответствует стремлению страны проводить сбалансированную и прагматичную политику, свободную от односторонности» [12].

В современном мире, где страны движутся к глобализации, внешняя политика представляет собой большую возможность увеличения национального богатства. В современном мире не только развитые страны, но и многие развивающиеся страны извлекают выгоду из внешней политики и дипломатии для достижения своих политических, экономических и культурных целей.

Международные отношения выступают одним из ключевых факторов, способствующих развитию экономической деятельности, особенно в долгосрочной перспективе. Мирное и конструктивное сотрудничество с другими странами мира рассматривается как важнейшее направление обеспечения национальной безопасности, а также как инструмент снижения рисков и неопределённости, связанных с привлечением как внутренних, так и иностранных инвестиций. Экономическое развитие является одной из приоритетных целей любого суверенного государства, которое стремится защитить и расширить свои экономические интересы, задействует внешнеполитические инструменты и механизмы.

С другой стороны, экономические исследования показали, что любая страна, которая вносит большой вклад в международную экономику, расширяется больше. Другими словами, обширный торговый обмен является одним из основных факторов экономического развития стран.

Сверхдержавы мира с их справедливой, разумной и гуманной политикой должны быть примером для других стран мира. Поэтому только в рамках своих геополитических интересов разрабатывать собственную политику и игнорировать интересы других стран – это совершенно неправильно.

В то же время следует отметить, что геополитическое пространство является ареной столкновения интересов стран мира, и роль сверхдержав в нем весьма заметна. Стабильность политической ситуации на геополитическом пространстве мира во многом зависит от справедливой и разумной политики государств-сверхдержав, и эти два фактора могут обеспечить хорошее

взаимопонимание в международных отношениях. Хотя государства-сверхдержавы играют ведущую роль в большой политике и обладают огромным военным и экономическим потенциалом, их политика должна быть гуманной и поддерживать баланс защиты интересов в международных отношениях. Наряду со своими политическими и экономическими интересами в геополитическом пространстве мира сверхдержавы должны учитывать и интересы других стран, поскольку политические процессы нового века в мировой политике создали ситуацию, когда защита политической независимости и защита геополитических интересов стала первоочередной задачей международных политических акторов. Глобальные, региональные и даже малые государства пытаются защитить свои национальные и геополитические интересы, независимо от своих возможностей. Защита геополитических интересов важна для большинства государств, и этого требуют политические процессы нового столетия. Великие государства защищают свои национально-геополитические интересы в регионе, находящемся под их влиянием, используя свою политическую силу. Однако государствам, не обладающим политической властью, будет сложно защитить свои геополитические интересы. Либо они попадают под политическую экспансию какого-то политического актора, либо попадают в перманентную зависимость от какой-то другой силы. В обоих случаях такие страны потеряют полную политическую независимость. Страна под влиянием какого-то актора политически зависим или зависим от какой-либо мировой державы, не может претендовать на политическую независимость.

Республика Таджикистан, установившая свою внешнюю политику на основе метода интеграции и дружественных отношений со всеми странами мира, на первое место среди различных целей, определяющих основу межгосударственных отношений, ставит экономические цели. Потому что наша главная цель – как можно скорее ликвидировать бедность и создать необходимые условия для достойной жизни таджикистанцев [6].

Будучи независимым государством, Республика Таджикистан находится в контакте и сотрудничестве с государствами региона и мира. Политическая независимость дала Таджикистану возможность наладить взаимовыгодное сотрудничество со всеми странами планеты, тем самым защитив свои геополитические интересы на международной арене.

Ведь в современном мире политическая независимость считается основным средством защиты геополитических интересов и перспектив развития стран. Следует сказать, что в целях защиты политической независимости центральная роль отводится «национальной власти». «Национальная власть» – единственный способ избавиться от зависимости. Как только у нас будет «национальная власть» и возможность «использовать

национальную власть», тогда у нас будет полная политическая независимость и сила ее защищать.

Природа и характеристики власти в истории политической мысли всегда важные и спорные вопросы. Власть – многогранное понятие, имеющее разные значения. Многогранность понятия и сущности власти привела к тому, что власть нелегко поддается диагностике и проверке. Спорный характер понятия власти привел к продолжению интеллектуальных дебатов о власти и различных определениях понятия власти.

Существуют разные теории о понятии, сущности и источнике власти. Большинство ученых считают власть основным понятием политической науки. Другая группа считает концепцию власти сутью политики и представляет политику как организованную власть.

Власть – одна из концепций, обсуждаемых и обсуждаемых в большинстве социальных наук. Морис Дюверже придерживается мнения, что: «Понятие политической власти является многогранным и неоднозначным. С одной стороны, глава государства обладает властью как официальным инструментом управления, с другой — каждый гражданин одновременно находится под действием власти и в определённой степени сам реализует властные полномочия, например, через участие в выборах и других политических процессах». К этим понятиям относятся влияние, власть, правительство, давление, энергия, которая показывает превосходство одного человека над другим [7].

Политическая власть в системе государственного управления – современное и позитивное явление, создающее условия для защиты и развития национальных интересов. Ее задача не лишать и подавлять, а главная задача власти – укреплять и объединять общество на основе защиты национальных интересов, последствиями чего являются сохранение независимости, национальной безопасности, организация национального единства и творчества.

Поэтому государству Таджикистан необходимо сотрудничать с каждым стратегическим партнером, учитывая защиту геополитических интересов и национальных ценностей.

В соответствии с проводимой международной политикой Таджикистан расширяет и укрепляет дружественные отношения и взаимовыгодное сотрудничество со всеми странами, признающими его как независимое демократическое государство.

В настоящее время в рамках этой политики республика поддерживает отношения со странами Содружества Независимых Государств, в том числе с Российской Федерацией и азиатскими республиками, Китайской Народной Республикой, Исламской Республики Иран, Соединенными Штатами Америки, Европейским Союзом и другими странами мира установили дружественные

отношения и взаимовыгодное сотрудничество и успешно их реализуют, прежде всего, с учетом национальных интересов [12].

С начала обретения политической независимости Таджикистан наладил сотрудничество с Россией в сферах политики, экономики, военной области и т.д., и в некоторой степени они разделяют геополитические интересы. Роль России в развитии нового независимого Таджикистана можно оценить положительно. Однако Россия объединяется с Таджикистаном на основе защиты своих геополитических интересов. Многолетние усилия России по укреплению своего влияния в Центральной Азии не позволяют ей передать регион какой-либо другой державе. Именно отсюда она сохранила свое влияние в регионе.

Следует сказать, что на уровне геополитических отношений Китайская Народная Республика является одним из активных стратегических партнеров Таджикистана. Китай, как крупная страна региона, наладил сотрудничество с Таджикистаном по различным направлениям и день ото дня укрепляет свои позиции. Роль Китая как активного стратегического партнера более заметна в сфере экономики, культуры и безопасности. Солидарность с Китаем дала серьезный импульс экономическому развитию Таджикистана: сформировалась рыночная экономика, было построено несколько малых и крупных предприятий, увеличился экспорт товаров за границу, что сыграло практическую роль в развитии и перспективах нового Таджикистана. Современному Таджикистану необходимо наладить более тесное сотрудничество с этой великой экономической страной в этом направлении. Китай, как стратегический партнер, в экономическом развитии страны, обеспечивает благоприятную основу, но создав её также преследует свои геополитические интересы в этом регионе.

Необходимо отметить, что дипломатические отношения Республики Таджикистан в современных условиях новой системы направлены на взаимовыгодное сотрудничество на пути защиты национальных интересов страны. Республике Таджикистан и другим национальным государствам необходимо всегда стремиться поддерживать и защищать национальные интересы в таких условиях. В связи с этим вопросом Президент страны в своем послании Парламенту страны в 2015 году высказал следующее: «На сегодняшний день методы, основы и приоритеты этой политики, которые заключаются в защите национальных интересов, защите свободы и независимости страны, безопасности и стабильности общества и развития Таджикистана, не изменились» [3].

Следует отметить, что в мировой политике сверхдержавы мира занимают особое положение, особенно в системе геополитических отношений. Сверхдержавы мира, которые продвигают и поощряют идеи либеральной идеологии и действуют под прикрытием демократии, должны соблюдать

принципы демократии на международной арене. В этом контексте можно упомянуть «волну насильственной демократизации», которая используется в мире как геополитический инструмент. Потому что этот процесс проектируется и реализуется с помощью различных технологий, включая цветные революции и прямое насилие.

В случае, если пространство свободы той или иной страны мира ограничено и сверхдержавы действуют, исходя только из собственных интересов, такое отношение может оказать негативное влияние на влияние и стабильность демократии. По нашему мнению, демократия не должна быть лозунгом и защитой геополитических интересов той или иной сверхдержавы мира. Отношения в геополитическом пространстве мира должны основываться на справедливости и общечеловеческих ценностях. имеют место универсальные интересы. Хотя развивающиеся страны мира имеют слабую экономическую и социальную платформу, политическое мышление общества в этих странах обладает способностью анализировать политическую среду. Поэтому дипломатические отношения сверхдержав мира анализируются международным сообществом, и им дается реальная оценка. В демократизации и гуманизации политики в международных отношениях статус и роль мировых сверхдержав очень важны, и стабильность мировой политической атмосферы сильно зависит от этих стран.

Анализы показывают, что природа и характер национальных интересов в системе государственного управления проявляются, прежде всего, в потребностях и осознаваемых интересах государства, которые вытекают из требований, экономических и геополитических отношений, лежащих в основе развития государства, историко-культурных традиций, стратегии обеспечения безопасности и защиты национальной безопасности, защиты населения от внешних угроз и внутренних гражданских волнений, экологических катастроф, а также будущих геостратегических задач развития государства, других политических институтов общества и т.д.

Сверхдержава и защита положения в международной политической системе основаны на защите геополитических интересов. Потому что в современном мире, в зависимости от региональной и глобальной нестабильности, на каждом шагу можно столкнуться с различными процессами, явлениями и приключениями, которые нашли свое выражение в системе знаний и идей. Это создает своего рода процесс генерации идей. В частности, многих действий можно ожидать от глобальных и региональных держав. По крайней мере, они высказываются и сообщают другим о своих целях. В конце концов, они начинают формировать организации и движения, которые немедленно предпримут действия по изменению отношений и ситуации в мировой политической системе [1].

Таджикистан как независимая страна имеет свои интересы как участник международных отношений и как независимое государство с политической независимостью. Таджикистан не должен идти на компромисс ни с одной страной в защите своих национальных и геополитических интересов, от которых зависит политическое будущее нации и государства. Для нас защита геополитических интересов в мировой политике станет гарантией выживания таджикского государства. Мы, «прохожие», не можем защитить Родину, ее независимость и территориальную целостность. Нам нужна «национальная сила» для защиты политической независимости и способности защищать геополитические интересы. Сила, которая является одновременно властью нации и властью государства.

В зависимости от упомянутого вопроса, он находится в компетенции ученых и экспертов. Есть разные мнения. Одним из них является возрождение Великого Хорасана, которое также известно как «Учение Великого Хорасана».

По их мнению, «Великий Хорасан» рассматривается как фактор современного геополитического развития мира, как фактор, определяющий статус Таджикистана и стран этой цивилизации в современной мировой системе и представляющий их на необходимом уровне. По мнению Г. Н. Зокирова: «В частности, необходимо обратить серьезное внимание на то, что доктрина «Великого Хорасана» сохраняет землю арийского народа как реальный элемент исторического развития. Это действительно позитивный и конструктивный фактор в условиях Центральноазиатского региона, который в контексте особой цивилизационной реальности формируется как источник развития и безопасности личности, нации и национальных государств»[1].

На основе геополитической теории расширения солидарности стран Таджикистана, Ирана и Афганистана создается возможность укрепления потенциала стран по обеспечению своих национальных интересов. Общая культура, общий язык, общая территория и общая религия создадут ситуацию в отношениях между этими странами, которая через десятилетие примет форму национальной державы.

Отдаление этих трёх стран друг от друга как в истории, так и в современных условиях осуществили некоторые государства, опасавшиеся объединения Таджикистана, Ирана и Афганистана. Поэтому заинтересованные страны все еще работают над тем, чтобы не допустить реализации этой теории. По поводу раздела этих трёх стран таджикский учёный Мухаммадджон Шакури высказал следующее мнение: «С конца третьей четверти XIX века, когда Средняя Азия была присоединена к Российской империи, начали действовать силы, которые способствовали разграничению между Персией и таджиками. Российские колонизаторы и панслависты боролись против ислама и Ирана и хотели держать таджиков подальше от Ирана и Афганистана и, если

возможно, использовать их против Ирана и Афганистана. В частности, они сделали вид, что между народами Средней Азии и Ирана существует большая разница. Например, подчеркивались религиозные различия—суннитско-шиитский конфликт, незначительные различия между персами и ирано-персами, термин «таджикский язык» иногда пытались заменить термином «персидский язык» по отношению к иранцам Средней Азии» [11].

Несмотря на все плюсы и преимущества, которые высказывали ученые и политики по поводу этого союза, по нашему мнению, он пока находится на уровне доктрины.

Формирование политических процессов в современном мире является свидетельством того, что обладание ядерным, химическим и бактериологическим оружием, танками и ракетами не может быть признаком национальной мощи. Сегодня атомными бомбами обладают Индия, Пакистан, Израиль и некоторые другие страны, но никто не считает эти страны сверхдержавами мира. Корея изо дня в день оснащает свою армию новейшей военной техникой, но она не считается мировой сверхдержавой. Что касается Японии, то с развитием коммуникационных технологий она считается развивающейся страной на планете, но не признана мировой сверхдержавой. Почему? Потому что эти страны не обладают национальной мощью. Такие страны зависят от какого-либо политического игрока и не могут адекватно защитить свои национальные ценности. Вот почему национальная власть не формируется в зависимых и подчиненных странах. При этом отечественный политолог А.Н. Махмадов заявил: «...страна, которая всегда нуждается в других, и ее граждане не имеют чувства национализма, всегда будет становиться пленницей других» [2]. Поэтому, чтобы не зависеть от других, необходимо иметь национальную идентичность, национальное чувство и национальное пробуждение.

Сегодня таджикская нация нуждается в национальном возрождении. Возрождение духа государства Саманидов, это национальное возрождение таджиков. Возрождение государства должно выступать национальной идеей таджикской нации, ведь наша национальная идентичность берёт начало в признании самонидов. Этот факт уточняется мнением Главы государства Эмомали Рахмона: «Чем больше мы узнаем об истории Соманийского государства, мы узнаем себя лучше и яснее» [6]. Изучение истории государства Сомани как мощного государства персов (таджиков) имеет практическую роль в пробуждении духа таджикской нации. В истории таджикской государственности Сомония была единственной сверхдержавой, владевшей территорией прародины иранского народа (персо-таджиков), т.е. Великого Хорасана. Владение Великим Хорасаном и возрождение народа Самани—это национальная мечта, которую каждый таджик должен иметь в своем сердце и передать ее будущим поколениям. Если сегодня мы не можем восстановить

Великий Хорасан или возродить Самонское государство, пусть следующее поколение нации будет воспитано в духе патриотизма–любви к Родине и воплотит в жизнь эту великую национальную мечту. Однако долг сегодняшнего поколения–воспитать новое поколение нации. В каком духе это произойдёт: в духе любви к Родине, стремления к свободе и ответственности за судьбу Отечества, или в духе покорности и безразличия? Ответ на этот вопрос зависит от нас».

Действительно, для достижения этих целей можно сказать, что важное значение имеет использование доктрины Великого Хорасана в системе управленческих отношений. Таджикский политолог Г.Н. Закиров отмечает, что «доктрина Великого Хорасана является важным фактором развития политического самосознания, формирования и развития национальной идеологии, важнейшим фактором укрепления патриотизма, объединения и т. д.» [1].

Можно сказать, что интересы государств–сверхдержав могут стать причиной уязвимости национальных интересов слаборазвитых государств. Потому что конфликт интересов в геополитических отношениях приводит к конфликтам и политическим кризисам, что считается важнейшей угрозой среди развивающихся стран.

Таким образом, на основе приведенного анализа можно сделать вывод, что политические силы эффективно используют политические, социальные, экономические, культурные, расовые, национальные, религиозные и религиозные факторы при реализации своих интересов в регионах мира. Если политическое мышление и политическая культура общества в странах мира находятся на высоком уровне, то или иное государство и регион не смогут оказаться на стадии конфликта интересов.

Причиной конфликта геополитических интересов мировых государств и регионов являются несправедливые интересы сверхдержав и низкий уровень политического образования общества. Эти два фактора вместе могут стать основой конфликтов и волнений в странах и регионах мира.

Учитывая формирование политических процессов нового мирового порядка, Таджикистан как участник международных отношений занимает особое положение в мировой политике.

Сегодня государству Таджикистан необходимо рассматривать защиту национальных ценностей как ось своего выживания в процессе глобализации, найти свое место в мировой политической системе и защитить свои геополитические интересы. Получение влияния и позиции в международной политике будет невозможно без национальной мощи.

Следует сказать, что национальные интересы и защита их являются жизненно важным фактором считаются важными для общества, играют заметную роль в процессе функционирования системы государственного

управления. Национальные интересы и развитие перспектив его устойчивого развития требуют от нас ответственности за их защиту.

Распространение «волны насильственной демократизации» через так называемые цветные революции, стремление сверхдержав к расширению сферы влияния, а также политическая нестабильность в межгосударственных отношениях и ослабление роли ООН в глобальной политике — всё это сделало защиту национальных интересов государств более уязвимой.

В такой ситуации необходимо понять и признать истинную природу угроз национальным интересам и правильно оценить геополитическую ситуацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закиров Г. Н. Великий Хорасан (Геополитические исследования) [Текст] / Г. Н. Закиров. – Душанбе, 2021. – 160 с.
2. Махмадов А. Н. Знакомство с национальной идеей [Текст] / А. Н. Махмадов. – Душанбе, 2013. – 112 с.
3. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Верховному Собранию Республики Таджикистан. 23.01.2015 [Электронный ресурс].–Режим доступа: <http://www.president.tj/node> (дата обращения: 30.03.2020).
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, Дistinguished Эмомали Рахмона Верховному Собранию Республики Таджикистан. 22.12.2016 [Электронный ресурс].–Режим доступа: <http://www.president.tj> (дата обращения: 17.11.2019).
5. Саидзода З.Ш. Мудрые слова Президента Таджикистана, Основателя мира и национального единства – Лидера нации Эмомали Рахмона [Текст] / З. Ш. Саидзода. – Душанбе, 2019. – 218 с.
6. Саидов З. Ш. Международная деятельность лидера нации Эмомали Рахмона: возвращение таджикского национального государства на арену мировой политики: монография [Текст] / З. Ш. Саидов.–Душанбе: Мир знаний, 2016. – 69 с.
7. Файзулла Дж. Политическая власть и национальное единство в Афганистане [Текст] / Дж. Файзулла. – Душанбе, 2019. – 24 с.
8. Хукумшоев З. Д. Политический процесс [Текст] / З. Д. Хукумшоев. – Душанбе, 2021. – 79 с.
9. Центральная Азия в меняющемся мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://odkb-csto.org/analytics/?ELEMENT_ID=22100 (дата обращения: 13.05.2025).
10. Шаймергенов Т.Т., Абишева М.А., Рахимжанова, А.Ж. и др. Центральная Азия–2027: меняющийся стратегический ландшафт. Вероятные сценарии на 10 лет вперёд [Электронный ресурс]. –Астана: Библиотеки Первого Президента РК–Елбасы, 2017.–100 с.–Режим доступа: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13872.pdf> (дата обращения: 19.04.2025).

11.Шакури М. Хорасан здесь [Текст] / М. Шакури. – Душанбе, 2006. – 191с.

12.Эмомали Раҳмон. Основатель внешней политики Таджикистана. – Душанбе, 2012. – 12с.

**ИСТИҚЛОЛИ МИЛЛӢ ДАР МАНЗАРАИ СТРАТЕГИЯИ
ГЕОПОЛИТИКӢ: (ДАР МИСОЛИ ТОЧИКИСТОН)**

БЕДИЛЗОДА ҲУСАЙН КАБУТ,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, мудири шӯъбаи масъалаҳои сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинов Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 907-42-44-22; e-mail: kbedilov@mail.ru

ТОШОВ ҲОҶИАҚБАР МУҲИДИНОВИЧ,

докторанти PhD, ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии МДТ
«Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино»
734003, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Сино 29–31;
тел.: (+992) 30-007-90-99; e-mail: a.toshov1994@gmail.com

Дар мақола масъалаи таҳкими Истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи ноустувории геополитикии муосир ва тағйироти муносибатҳои байналмилалӣ баррасӣ мешавад. Муаллифон зарурати ташиаккули стратегияи мутавозин ва ҳадафноки сиёсати хориҷиро таъкид менамоянд, ки ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таъмини соҳибхитиёрии давлатӣ ва руиҳи устувори иқтисодӣ нигаронида шудааст. Дар мақола андешаи таҳлилгарони тоҷик, ки ба хатарҳо ва таҳдидҳои бархоста аз даҳолати субъектҳои хориҷӣ ва дастгирии неруҳои ифротгаро ва террористӣ тавассути давлатҳои дигар, таъкид мекунанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба нақши Тоҷикистон дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ, талоши он барои ҳамкорӣ дар фазои сулҳомез ва созанда, инчунин, ташиаккули сиёсати хориҷии амалгароёна, ки ба эҳтироми ҳуқуқи байналмилалӣ, инсонгароӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд асос ёфтааст, таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст. Муаллифон аҳамияти ба инобат гирифтани омилҳои геоиқтисодӣ дар руиҳи сиёсати хориҷиро, хусусан, дар шароити ҷаҳонишавӣ, таъкид менамоянд. Дар натиҷа, хулоса мешавад, ки таҳияи стратегияи миллии устувор, таҳкими иродаи сиёсӣ ва ҳувияти миллӣ барои муқовимат ба фишорҳои беруна ва нигоҳдории мустақилияти сиёсӣ муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Истиқлоли давлатӣ, геополитика, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, соҳибхитиёрии давлатӣ, манфиатҳои миллӣ, стратегияи амният, ҷаҳонишавӣ, геоиқтисод.

**NATIONAL INDEPENDENCE IN THE CONTEXT OF MODERN
GEOPOLITICAL STRATEGY: (THE CASE OF TAJIKISTAN)**

BEDILZODA HUSAYN KABUT,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Head of the Department of foreign policy issues and International Relations of the Institute of Philosophy, Political Science and Law, named after A. Bahovaddinov,
National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.: (+992) 907-42-44-22; e-mail: kbedilov@mail.ru

TOSHOV HOJIAKBAR MUHIDINOVICH,

Associate Professor of the Department of Social Sciences of
SMI “Tajik State Medical University named after Abuali ibni Sino”, PhD student
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Sino street 29–31;
tel.: (+992) 300-07-90-99; e-mail: a.toshov1994@gmail.com

The article deals with the issues of strengthening the national independence of Tajikistan in the context of modern geopolitical instability and transformation of international relations. The authors emphasize the need to form a balanced foreign policy strategy focused on the protection of national interests, ensuring state sovereignty and sustainable economic development. The authors analyze the point of view of Tajik researchers who emphasize the risks and threats arising from the intervention of external actors supporting radical and extremist forces in order to realize their own geopolitical interests. Special attention is paid to the role of Tajikistan in the system of international relations, its desire for peaceful and constructive interaction, as well as building a pragmatic foreign policy based on respect for international law, humanism and mutually beneficial cooperation. The authors note the importance of considering geo-economic factors in building a foreign policy course, especially in the context of globalization. The authors conclude that it is necessary to develop its own strategy, strengthen political will and national identity in order to resist external pressure and maintain political independence.

Keywords: Tajikistan, national independence, geopolitics, foreign policy, international relations, state sovereignty, national interests, security strategy, globalization, geoeconomic.

ИЕРАРХИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ОБЩИНЫ И СВЕТСКОЕ ГОСУДАРСТВО

КОЧЕТКОВА ИРИНА ВЯЧЕСЛАВОВНА,

кандидат юридических наук, зав. кафедрой правовых дисциплин Тульского
государственного педагогического университета им. Л.Н. Толстого;
тел.: +7 906 626-50-98

САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ,

студент 5-го курса юридического факультета Тульского института ФГБОУ
«Всероссийский государственный университет юстиции»
(РПА Минюста России)

Религиозная иерархия является существенным аспектом многих религий, диктует роли, обязанности и структуру власти в религиозном сообществе. Она помогает прояснить, как различные позиции и роли способствуют религиозным практикам и организации. Религиозная иерархия относится к структурированной организации в её институциональной структуре, которая часто диктует полномочия и роли на основе ранга, например, священники, епископы и архиепископы в христианстве, а в исламе - халифы, улема, хатибы и др. Такая система располагает членов общины в чётко определённом порядке, обеспечивая эффективное управление, администрирование и распространение религиозных учений.

Религиозная иерархия относится к организационной структуре в религии, которая устанавливает различные уровни власти и ролей. Понимание религиозной иерархии имеет решающее значение для интерпретации распределения власти и обязанностей в различных религиозных общинах. Даже в условиях светского государства религиозная иерархия, несмотря на то что не входит в структуру официального управления, сохраняет свою значимость и влияет на действия верующих в контексте исполнения ими своих религиозных обязанностей.

Ключевые слова: религия, иерархия, светское государство, верование, христианство, иудаизм, ислам, общество и др.

В любом обществе религия выполняет определенные социальные, духовные и нравственные функции. В большинстве стран, выбравших путь светского развития, религия отделена от государства, но не от общества, поэтому её роль и влияние в жизни граждан всё ещё достаточно значимы. Общеизвестно, что любая религия имеет свое учение, убеждение, стремится объединить, управлять верующими на основе своих догматов. Религиозные

церемонии и праздники обязательны для верующих, а ритуалы совершаются в строгом порядке.

Религия уделяет особое внимание единству народа, взаимодействию общества и личности. Она также как творец человечества, судьба, суть жизни и бытия индивидов даёт информацию по проблемам мира, оказывая большое влияние на развитие культуры. Религия также помогает сохранять общечеловеческие и национальные ценности и нести их из поколения в поколение [2].

Хотя религиозные действия универсальны, но они не всегда выполняются основным персоналом религиозных организаций, где у кадрового функционера меньше возможностей, чем у безупречного специалиста для приобретения там должности и, таким образом, он может быть менее эффективно интегрирован в неё. Автономная религиозная власть, вероятно, возникнет только там, где мистические и магические должности религиозных функционеров рассматриваются светскими властями как необходимые для легитимации их власти. Такова была функция брахманов в раннем индуизме, хотя они не развили религиозную организацию рационального иерархического типа; превосходство религиозного статуса само по себе могло ограничить такое развитие. Каста брахманов была наследственной гильдией, которая монополизировала религиозные функции; религиозная власть имела тенденцию быть локализованной и частной, рассеянной в более широком обществе, но не подвергавшейся разделению труда и иерархизации внутри слоя [8].

Напротив, христианские священники не имели этой аскриптивной основы статуса; наследственный принцип контролировался наложением celibата; харизма была привязана к должности, а не к личности; и назначение на должность часто зависело от политических агентств. В этих обстоятельствах религиозные функционеры часто находились в отношениях непростой взаимозависимости с политическими властями. Религиозная власть, ограниченная в своем применении над светским обществом, развивалась как иерархическая структура внутри самого религиозного института [9]. Религиозный институт добился согласованности, моделируя себя по образцу политической структуры, которую, при определенных обстоятельствах, он стал заменять или превосходить. Артикуляция ответственности внутри религиозного института обязательно включала в себя настойчивость в согласованности и исключительности доктрины и литургической практики. Эта настойчивость создала разделения в христианстве после того, как политическая и принудительная власть была утрачена церковью, но принципы согласованности и исключительности стали характерными для всех отдельных христианских организаций [3].

Сильно влияющей на религиозную организацию, является степень, где религия основана на пророчестве. Некоторые религии, такие как христианство,

полагаются на обращение в учения, ритуалы, этику и пример пророков, которые их основали. В религиях, которые не прослеживают свою основу до пророка, преданность определяется в основном этнической принадлежностью, хотя даже в традициях основанных религий возникают изолированные религиозные общины, в которых право рождения и, следовательно, этническая принадлежность становятся основными, если не исключительными, критериями права на участие.

Степень добровольной приверженности, которую они требуют, чётко отличает учреждённые религии от не основанных верований. Так христианство почти всегда требует добровольной приверженности, какой бы формальной она ни была на практике. В традиционном индуизме, напротив, добровольное принятие ритуальных обязательств не имеющими на это права было бы немыслимо, в то время как их пренебрежение индуистами, с подразумеваемым отказом от кастовых обязательств и статусных претензий брахманов, могло бы принести только духовную гибель и социальный ostracism. Хотя конвергенция этнического, социального и религиозного статуса в индуизме была оспорена развитием отличительных культовых практик, таких как лингаит (последователи одного из течений шиваизма), эти культы также не имели систематической организации и часто были уязвимы для повторного поглощения кастовой структурой [13].

В иудаизме после диаспоры разрушение Храма и исчезновение священнической власти сделали религиозную практику отличительным критерием еврейской идентичности и средоточием этнических и общественных ценностей. Еврейские общины были организованы вокруг синагоги, которая стала суррогатом Храма, как и раввин – священника. Раввинские патриархи заменили священническую иерархию, но как только они были лишены политической власти и рассредоточены по относительно небольшим общинам, основной функцией раввинов стала функция толкователей закона, и именно из этой функции они черпали свой авторитет как религиозные и общинные лидеры. Высокая степень единообразия веры и порядка основывалась на принципах, взятых из синагогического служения [6]. В то время как пророк узаконивал свою власть с точки зрения божественного вдохновения, а священник с точки зрения наследственного права, совершать жертвоприношения, притязания раввина основывались на его знании закона, который охватывал ритуал, табу и гражданские вопросы, такие как брак, развод и наследование.

Что касается исламского общества, хотя оно раньше было сугубо теократическим, отсутствие жреческих ролей в нём означало, что иерархизация происходила в его политических, а не в религиозных институтах, которые никогда не приобретали автономии от политической системы, установленной во имя пророка [7]. Политическая власть здесь была консолидирована с

религиозной санкцией, в направлении достижения новой интеграции общества, выходящей за пределы племенного уровня. Преемники пророка, халифы (имамы), были, в ортодоксальной суннитской теории, выразителями божественно-вдохновенного закона, и их функция заключалась в сохранении религии и осуществлении лидерства.

В раннем исламе халифы занимали должность судьи, позже делегировали её и в определённые периоды осуществляли королевскую власть. Суннитские халифы не обладали священным характером; они никогда не были папами, как предполагали средневековые христиане, как, например, предполагалось в отношении султана Османской империи в восемнадцатом веке. При этом некоторые шиитские секты считают халифат божественным институтом, но их попытки обеспечить власть потомкам Али не увенчались большим успехом: единственными важными шиитскими халифами были Фатимиды Египта [14]. Иерархизация в исламе происходила в контексте применения священного закона (шариата), а не в связи с выполнением конкретных религиозных функций.

Ислам всегда был сообществом, подчиняющимся закону, а также обществом с определенной религией. Его иерархия определялась не советами, а консенсусом (ижмаа) учёных-докторов (улема), которые отправляли закон в рамках четырёх интерпретационных традиций, которые развивались. Например, в Османской империи политические и религиозные институты были едины в теории и тесно связаны на деле. Религиозные функционеры управляли образованием и законом, но не возникло никакой автономной религиозной организации. Различия между различными функционерами никогда не были жесткими: улема были учителями, проповедниками, законниками и магистратами, иногда меняясь ролями. Поскольку выплаты и пенсии все чаще предоставлялись улема в главных городах, они все больше переходили под централизованный исполнительный контроль. Духовные дела, рассматриваемые в терминах священного закона, в конечном итоге перешли в верховную юрисдикцию муфтия (юрисконсульта) Стамбула, который, будучи официально назначенным главой ведущей школы исламского права, обеспечивал легитимацию власти султана [11].

Но даже это развитие не обеспечило основу для независимой структуры религиозной власти. Наследственный принцип сохранялся на периферии исламской социальной структуры, в рядах сейидов (предполагаемых потомков пророка) и даже в местном офисе муфтия (офисе, отличавшемся от кади тем, что он полагался на плату за юридическую консультацию, а не на жалованье за исполнение официальных обязанностей) [12]. Но поскольку в исламе отсутствовали особые священнические функции, наследственный принцип не привёл к появлению священнической гильдии. Во всех религиях сакраментальный элемент священной должности, по-видимому, является

необходимым условием для развития независимой и централизованной религиозной иерархии.

В исламе основными факторами, препятствовавшими развитию такой иерархии, по-видимому, были ограничения, возникшие в отношении толкования закона; минимальный литургический характер религиозной практики и отсутствие священнослужения; неограниченное право всех мужчин исполнять религиозные функции; и установление социального контроля посредством иерархически организованных агентов, функции которых подчеркивали правовые, а не священные аспекты религиозно данного закона.

Если основанная религия хочет выжить, она должна развить организацию, которая переживет своего харизматического основателя. Макс Вебер назвал этот процесс «рутинизацией харизмы» [17,11-17]. Развиваются и институционализируются новые роли учителя и религиозных правоведов (факихов). Новые функционеры разрабатывают и кодифицируют учения пророка, а священники, если существует клерикальная должность, руководят разработкой ритуалов и литургий.

Ислам всегда демонстрировал равенство верующих, и любой здравомыслящий взрослый мужчина может возглавлять других – в идеале кворум из 40 человек - в молитве. В исламских обществах в больших мечетях возникли различные классы служителей мечетей; имам, который формально замещал халифа, был алимом (учёным). С ним часто ассоциировался проповедник, а также хатиб, который произносил две речи по пятницам; муаззин - служитель мечети, призывающий мусульман на обязательную молитву, был незаменимым, но обычно неоплачиваемым должностным лицом. Кади (кази), которого многие христианские авторы ошибочно принимают за епископа, управлял шариатом, а мухтасиб служил общественным цензором, обеспечивая, среди прочего, поддержание общественной морали и содержание мечети [4].

В сельской местности сегодня, хотя мечеть теряет многие из своих внерелигиозных функций, она по-прежнему является центром церемоний и благотворительной деятельности. Такая мечеть обычно принадлежит общине, но именно постоянные посетители выбирают старейшин, которые присматривают за ней. Местный имам является представителем улама (учёных), но официальных каналов связи нет, и «различные улама не назначают и не увольняют деревенских имамов. Эта ответственность в конечном итоге лежит на членах мечети» [16]. На уровне деревни имам может не получать зарплату и иметь другие способы заработка, во многом так же, как приходской священник в греческой православной церкви. Однако в мечетях больших городов, где правительство или фонд поддерживают религиозную деятельность, обычно есть постоянный имам.

В нынешнюю эпоху глобализации - в то время, когда в обществе усилились различные информационные атаки, влияние «массовой культуры» и виртуального мира, усиливаются действия миссионеров и «охотников за убеждениями». Поэтому последователи религии поддерживают друг друга в собственных интересах, в то время, когда число приверженцев её идеологии не уменьшается.

Безусловно, государство играет важную роль как инициатор и гарант ценностей прав человека и благосостояния общества. Оно использует свою особую власть, которая косвенно влияет на модель религиозной жизни, и разрешает межрелигиозные конфликты, обеспечивая общественную гармонию и содействуя религиозным актам, оно играет важную отцовскую роль в обществе. Религия выполняет существенную функцию в социальной и индивидуальной жизни в традиционных обществах, таких как Таджикистан, потому что она чрезмерно подчёркивает, веками установившиеся обычаи и привычки, и поэтому иногда препятствует модернизации общества. Социальная трансформация с помощью закона создает практические проблемы, поэтому именно общество готовит себя к упорядоченному развитию, уважая первостепенные человеческие ценности. Решение государства держаться на расстоянии от всех религий и подход беспристрастности в обращении обеспечивают трезвость и легитимность его действий. Подобная политика поощряет мультикультурализм, и этот подход устанавливает пути и ограничения для регулирования отношения, а также мышления среди различных религиозных общин.

Согласно словарю Н. Вебстера, слово «секуляризм» означает дух или тенденцию, в частности, систему политической или социальной философии, которая отвергает все формы религиозных верований или поклонения или точку зрения, что вопросы гражданской политики должны проводиться без влияния религиозных верований: Оксфордский словарь определяет слово «светскость» как касающийся мирских дел, а не священных, не монашеских, не церковных. Основная цель секуляризма может быть сформулирована следующим образом: «Пусть государство и религия не смешиваются, в противном случае политика государства будет основана на теократических ценностях, а лица, находящиеся у власти, могут благоприятствовать или не благоприятствовать той или иной религии» [15, 843]. Существует опасение, что может быть нанесен ущерб одной религиозной общине по отношению к другой.

Светскость подразумевает невмешательство государства в дела религии и в то же время также религии в дела государства. Она по закону означает, что государство не должно быть лояльно ни к одному верованию, и у него нет своей собственной религии. Оно защищает все религии: индуизм, мусульманство, христианство, парсизм и т. д. Каждый человек имеет право общаться с Богом в соответствии со своей совестью.

Главное отличие гражданского общества от государственных структур состоит в том, что оно основано преимущественно на конкуренции в горизонтальных отношениях и на взаимоотношениях свободных субъектов, обладающих равными правами. Одним из преимуществ светского государства, где строится гражданское общество, является то, что оно способствует укреплению и развитию демократических институтов посредством передачи государственной власти определённым организациям и органам самоуправления [5].

Неоспоримый факт, что формирование и развитие правового государства во многом зависит от уровня развития гражданского общества. А это, в свою очередь, является объектом социальной основы демократического государства. Религиозные организации — это объединения, созданные и функционирующие для удовлетворения религиозных потребностей людей, мировоззрение и ценности которых близки друг другу. Они осуществляют благотворительную, просветительскую и иную деятельность и оказывают существенное влияние на общество. Также следует отметить, что пока государство не создаст равных условий и возможностей для их деятельности и отправления культа независимо от численности членов или получателей религиозных объединений, помимо своей объединяющей функции, религии с различными религиозными догматами, религиозные объединения могут негативно влиять на развитие гражданского общества, порождая национальную, этническую нетерпимость.

Поэтому необходимо эффективно использовать преимущества религиозных организаций как института гражданского общества в современном Таджикистане. Государственно-религиозные отношения могут также развиваться на основе социального партнёрства [10]. Под социальным партнёрством понимается, прежде всего, система, направленная на установление и реализацию приоритетных целей взаимоотношений государственных органов и религиозных организаций, решающих важнейшие социальные проблемы. Среди важнейших видов социальной деятельности религиозных организаций можно выделить программы, направленные на содействие просвещению, работу с детьми, молодежью, помощь малообеспеченным слоям населения, проведение различных культурных программ и благотворительных мероприятий, укрепление семьи. Деятельность религиозных организаций на основе самофинансирования привлекательна для органов государственной власти. Это свидетельствует об уникальной роли и значении религиозных организаций в обеспечении мира и стабильности в системе развивающихся институтов гражданского общества.

В заключение можно сказать, что при развитии государственности Республики Таджикистан на основе последовательных принципов управления, наряду с общепризнанными нормами международного права в становлении и

развитии гражданского общества, желательно плодотворно использовать и отшлифованные веками ценности священной исламской религии.

Мусульмане, большинство из которых сунниты, составляют 99% населения Таджикистана, и только 1% его граждан принадлежат к другим конфессиям [1]. В настоящее время мусульмане-сунниты и русские православные христиане являются единственными официально признанными и зарегистрированными религиозными общинами в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. В Таджикистане пересчитали все мечети. Электронный ресурс: <https://www.dw.com/ru/%D0%B2-%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B2%D1%81%D0%B5-%D0%BC%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8/a-5866132> (дата обращения: 24.01.2025)

2. Важность религии в жизни людей. Электронный ресурс: <https://proogorodik.ru/polezno/> ... (дата обращения: 07.01.2025)

3. Лебедев А.П. История разделения церквей в IX, X и XI веках. Под науч. ред. М.А. Морозова. - СПб: Алетейя, 1999. - 308 с.

4. Наумкин В.В. Ислам и мусульмане: культура и политика: Статьи, очерки и доклады разных лет. – Москва, 2008. - 767 с.

5. Останин А.В. Светское государство и демократия // Вестник Томского государственного университета: Политологические науки. - 2009. - 325. - С. 104-107.

6. Раевская Н.Ю. Культовая практика иудаизма: теургический и символический аспект // Вестник Русской христианской гуманитарной академии: Философия, этика, религиоведение. -2015. -Том 16. -№ 1. - С.204-217.

7. Усманов Н.Н. Система власти и исламское гражданское общество в современной теократии: На примере Исламской республики Иран: дисс. ... к. полит. н. - Казань, 2004. - 183 с.

8. Успенская Е.Н. Антропология индийской касты. - СПб: Наука, 2010. - 560 с.

9. Царьков, И.И. Священный порядок и право: опыт христианской теологии // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева: Философия, этика, религиоведение. - 2017. Т. 2. - №4 (88). - С. 18-36.

10. Шиманская О.К., Матина, Е.Г. Социальное партнерство государства и религиозных организаций в современной России: методология, подходы, правовой аспект // Научный вестник Омской академии МВД России: право. - 2014.

11. Шишков, В.В. Османская империя: от завоевания и интеграции к попыткам модернизации // Социум и власть. - 2012. - № 6. - С. 111-115.

- 12.Ash-Shatibi. Al-Muwafaqat fi usuli sharia. In 4 vols, vol. 2. - Beirut: Dar al-Maarifa, 2010. - 293 pp.
- 13.Flood, G. Hinduism Reconsidered // Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. - 1999. - T. 62. - № 2. - С. 373-374.
- 14.Juynboll, G.H.A., Brown D.W. Sunna // Encyclopedia of Islam, Second Edition. - Leiden: E.J. Brill, 1997. - Vol. IX. - P. 878-881.
- 15.Oxford Classical Dictionary. Edited by Simon Hornblower, Antony Spawforth, and Esther Eidinow. 4th ed. - Oxford and New York: Oxford University Press, 2012. - 1592 pp.
- 16.Tasar, M. The Ottoman Ulema: their understanding of knowledge and scholarly contribution. - Ankara: «Yeni Türkiye», 2002. - Pp. 841-850.
- 17.Weber, M. Charisma and its transformation // Weber M. Economy and Society / Ed. by G. Roth and C. Wittich. - Berkeley, etc.: University of California Press, 1978. - T. 2. Ch. 14. - Pp. 110-1123.

ДАРАҶАБАНДИИ ҶАМОАТИ ДИНӢ ВА ДАВЛАТИ ДУНИЯВӢ

КОЧЕТКОВА ИРИНА ВЯЧЕСЛАВОВНА,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, мудири кафедраи фанҳои ҳуқуқи

Донишгоҳи давлатии педагогии Тула ба номи Л. Толстой;

тел.: +7 -906-626-50-98

САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ,

донишҷӯи курси 5-уми факултаи ҳуқуқшиносии Донишқадаи Тулаи

Муассисаи таълимии федералии давлатии бучетии «Донишгоҳи давлатии
адлияи умумирусиягӣ» (АХР Вазорати адлияи Русия)

Дараҷабандии (иерархияи) динӣ як ҷанбаи муҳимми бисёре аз динҳо мебошад, ки нақихо, масъулиятҳо ва сохтори ҳокимиятро дар дохили ҷамъияти динӣ ба вуҷуд меорад. Вай кумак менамоянд, ки чи гуна мавқеъҳо ва нақихҳои гуногун ба амалия ва созмони динӣ мусоидат кунанд. Дараҷабандии динӣ ба созмони сохтори ниҳодҳои он ишора мекунад, ки аксар вақт салоҳият ва нақихоро бар асоси рутбаҳо, аз қабili қоҳинон, устуфҳо ва архиепископҳо дар насроният, халифаҳо, уламо, хатибҳо ва дигарон дар ислом илҳо менамояд. Чунин низом аъзои ҷамъиятро ба тартиби аниқ муайян карда, танзим, идоракунӣ ва паҳн кардани таълимоти диниро таъмин месозад.

Дараҷабандии динӣ ба сохтори ташикӣ дар дин тааллуқ дорад, ки он сатҳҳои қудрат ва нақихҳои гуногунро муқаррар мекунад. Фаҳмидани дараҷабандии (иерархияи) динӣ барои тафсири тақсимои қудрат ва масъулиятҳо дар ҷамъоатҳои гуногуни динӣ муҳим аст. Он дар давлати дунявӣ, бо вуҷуди дар қомеа сохтори роҳбарикунанда набудани, ҳолати худро нигоҳ

дошта, ба амалҳои диндорон аз ҷиҳати иҷрои вазифаҳои динии худ таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: дин, дараҷабандӣ (иерархия), давлати дунявӣ, эътиқод, насроният, калимӣ (яҳудият), ислом, ҷомеа ва ғайра.

HIERARCHY OF RELIGIOUS COMMUNITY AND SECULAR STATE

KOCHETKOVA IRINA VYACHESLAVOVNA,

candidate of legal sciences, head of the department of legal disciplines of the
Tula State Pedagogical University named after L.N. Tolstoy;
tel.: (+7) 906-62-65-09

SAIDOV ABDUSATTOR ABDULMANONOVICH,

5th year student of the Faculty of Law of the Tula Institute of the Federal
State Budgetary Educational Institution «All-Russian State University of Justice»
(RPA of the Ministry of Justice of Russia)

Religious hierarchy is an essential aspect of many religions, dictating the roles, responsibilities, and power structure within a religious community. It helps to clarify how different positions and roles contribute to religious practices and organization. Religious hierarchy refers to a structured organization in its institutional framework that often dictates authority and roles based on rank, such as priests, bishops, and archbishops in Christianity, and in Islam, caliphs, ulema, khatibs, and others. This system places the members of the community in a well-defined order, ensuring effective management, administration and dissemination of religious teachings.

Religious hierarchy refers to the organizational structure in religion that establishes different levels of authority and roles. Understanding religious hierarchy is crucial to interpreting the distribution of power and responsibilities in different religious communities. Even in the context of a secular state, religious hierarchy, despite not being part of the official governance structure, remains relevant and influences the actions of believers in the context of the fulfillment of their religious duties.

Keywords: religion, hierarchy, secular state, belief, Christianity, Judaism, Islam, society, etc.

**ЗАРУРИЯТИ ТАҒЙИРОТИ ҚОНУНИ ЧЕКСОН–ВЭНИК БАРОИ
ТАҚВИЯТИ РАВОБИТИ ИМА БО КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

ТАЛБАКОВ САИДАҶТАМ ИСРОИЛОВИЧ,

докторанти PhD-и шуъбаи ИМА ва Канадаи Институти омӯзиши масъалаҳои
давлатҳои Осие ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиебони Рӯдакӣ 33;
тел.: 987-97-59-46; e-mail: talbakov.2018@mail.ru

Шуруъ аз соли 2025 тамоюли робитаҳои ИМА бо кишварҳои Осиеи Марказӣ ба марҳалаи нав ворид мешавад, яъне давраи гузариширо паси сар мекунад. Аз як ҷониб, тағйироти сохторӣ ва мавқеъгириҳои маъмурияти нави ИМА ва, аз ҷониби дигар, ҷанбаҳои меъёрию ҳуқуқии сиёсати минтақавии Вашингтон барои кишварҳои Осиеи Марказӣ ҳамчун масъалаи ҷалталаб менамояд. Ҳамчунин, дар робита ба талошҳои кишварҳои минтақа, ҷониби амрикоӣ низ бо изҳоротҳои гуногуни худ аз дурнамои умедбахшии робитаҳои гувоҳӣ медиҳанд. Аз ин рӯ, муаллиф ҷанбаҳои меъёрию ҳуқуқии масъалаҳои асосии ҳадафҳои стратегии ИМА дар минтақаро дар мисоли тағйироти санади маъруфи Чексон–Вэник мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: тағйироти Чексон–Вэник, робитаҳои тичоратӣ, иқтисодӣ, сармоягузорӣ, кокусӣ дипломатӣ, лагв гардидани маҳдудиятҳо, меъёрҳои қонунгузорӣ, равишҳои Вашингтон, тобишҳои геополитикӣ, Осиеи Марказӣ, тамоюли кишварҳо.

Омӯзиши масъалаҳои муҳраи рӯзноаи ҳамкорӣҳои ИМА бо кишварҳои Осиеи Марказӣ дар низоми илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла равиши муносибатҳои байналмилалӣ мавқеи махсусро ишғол намудааст. Яке аз масъалаҳои ҳассос дар ин самт тағйироти Чексон–Вэник мебошад, ки равобити Амрико ва кишварҳои Осиеи Марказиро маҳдуд менамояд.

Соли 1972 ба сабаби зиёд шудани муҳочират ба Исроил дар шароити низои Арабу Исроил ва бо дарназардошти таҷрибаи Ҷумҳурии Демократии Олмон дар ИҶШС фармоне ба тавсия расид, ки мувофиқи он муҳочироне, ки маълумоти олий доранд, бояд хароҷоти давлатро ҷиҳати таҳсил дар мактабҳои олий пардохт намоянд. Амали мазкур ҷиҳати пешгирии «фирори мағзҳо»–муҳочирати элитаи зеҳнӣ роҳандозӣ гардид.

Дар робита ба ин, соли 1974 бо ташаббуси узви Конгресс Генри Чексон ва Чарлз Вэник ба Қонуни ИМА «Доир ба тичорат» [17] тағйирот ворид карда шуд ва ин меъёр тичоратро бо кишварҳои маҳдуд намуд, ки ба муҳочират монев мешаванд ва дигар ҳуқуқҳои инсонро поймол мекунанд. Инчунин, тағйироти

мазкур татбиқи тарифҳо ва пардохтҳои махсусро нисбат ба молҳое, ки ба ИМА аз кишварҳои дорои иқтисоди ғайрибозорӣ ворид мешаванд, пешбинӣ мекунад.

Гарчанде пас аз лағв гардидани маҳдудиятҳо (соли 1987) дар самти муҳочират дар ИҶШС тағйироти Ҷексон–Вэник моҳияти худро аз даст дод, аммо бо дарназардошти мавҷудияти эътибори қонунӣ ҳар сол ба он мораторий чорӣ карда мешуд, ки аввал нисбат ба ИҶШС ва сипас ба баъзе кишварҳои ИДМ нигаронида шуда буд.

То имрӯз меъёри мазкур нисбат ба 6 давлати пасошуравӣ бекор гардидааст, ки ба ин шумора аз Осиёи Марказӣ танҳо Қирғизистон дохил мешавад. Яъне соли 2000-ум дар робита ба ҳамроҳ шудани Бишкек ба ташаббуси ИМА (аз соли 1998) дар бораи «Эҳёи Роҳи Бузурги Абрешим», ки ҳадафи он эҷоди долони транзитии Авруосиё бо канорагирӣ аз Федератсияи Русия, Эрон ва Ироқ буд (ТРАСЕКА), меъёри тағйироти Ҷексон–Вэник нисбат ба Қирғизистон бекор карда шуд.

Бо дарназардошти он, ки меъёри мазкур то ҳол нисбат ба боқимондаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳанӯз ҳам татбиқ мегардад, солҳои охир ҷиҳати лағв намудани он изҳороти мухталиф ба мушоҳида мерасад, ки дар ин миён ба Қазоқистон ва Ўзбекистон афзалият дода мешавад. Аз ҷониби дигар, Остона ва Тошканд мунтазам кӯшиш менамоянд, то дар масъалаи бартараф намудани монеаҳо ҷиҳати густариши ҳамкориҳо бо ИМА комёб шаванд.

Шуруъ аз ноябри соли 2009 дар Конгресси ИМА Кокуси махсус доир ба Осиёи Марказӣ таъсис дода шуд, ки ҳадаф аз баргузориҳои анҷуманҳои он таҳкими равобити Амрико ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, бахусус дар бахшҳо, аз қабилӣ мубориза бо терроризм ва қочоқи маводи муҳаддир ва ҳамчунин, мусоидат ба рушди манбаъҳои табиӣ минтақа ва рушди демократия мебошад. Дар баробари ин, шуруъ аз соли 2018 Қазоқистон ва Ўзбекистон ба таври алоҳидагӣ дар Конгресси ИМА кокусҳои худро ташкил намуданд. Маҳз дар заминаи талошҳои судманд ташрифи намояндагони воломақоми ИМА ба минтақа бештар гардидааст, ки чунин ҳолат дар ниҳояти қор ба бартараф намудани монеаҳо мусоидат менамояд.

Чунончи, дар таърихи 11–14 июни соли 2024 намояндаи тичорати ИМА Кэтрин Тай зимни сафари қорӣ дар Остона ва Тошканд бо сарони давтаҳои Қазоқистон [4] ва Ўзбекистон [8] мулоқот анҷом дод, ки баррасии масъалаҳои иқтисодию тичоратӣ меҳвари суҳбатҳои дучонибаро фарогир буд. Боиси қаноатмандӣ гардид, ки соли 2023 гардиши мол миёни Қазоқистон ва ИМА ба ҳадди рекордии 4,1 миллиард доллар расида, 30 дарсад афзоишро дар бар гирифт. Ҳоло дар Қазоқистон беш аз 600 ширкати амрикоӣ бомуваффақият фаъолият доранд.

Дар самти Ўзбекистон низ соли 2023 гардиши тичорати мутақобила 30 дарсад афзоиш ёфта, афзоиши шумораи ширкатҳои амрикоиро дар бозори Ўзбекистон, аз ҷумла “Air Products”, ки дар кишвар ба маблағи беш аз 10

миллиард доллар лоиҳахоро сармоягузори амали мекунанд, ҷавобгӯии манфиатҳои мутақобила мебошад.

Аз таҷрибаи Қирғизистон бармеояд, ки дар муносибат бо кишварҳои минтақа то ҳол татбиқи гардидани меъёри мазкур ба он сабаб аст, ки Вашингтон мехоҳад бартараф намудани онро ҳамчун усули фишор дар лаҳзаи зарурӣ истифода намояд. Дар натиҷа, сармоягузори ИМА дар кишварҳои минтақа бояд бештар гардад, аммо, пеш аз ҳама, талаботи сатҳи сиёсии онҳо қонеъ гардонида шаванд.

Моҳи сентябри соли 2023 сенаторҳои амрикоӣ Крис Мерфи ва Тодд Янг қонунгузори дучонибаро роҷеъ ба коҳиш додани маҳдудиятҳои тиҷоратӣ дар муносибат ба Қазоқистон, Ўзбекистон ва Тоҷикистон пешниҳод намуданд, ки ин тадбир ба кишварҳои минтақа имкон медиҳад, то дар робита ба ИМА мақоми доимии равобити тиҷории муқаррариро соҳиб шаванд [15].

Ба андешаи онҳо, ташаббуси мазкур «альтернативаи стратегӣ»-и рушдро барои минтақа фароҳам меоварад. Аммо ин ташаббус шубҳахоро низ ба вуҷуд меоварад. Чунки ин ислоҳот хусусияти номиналӣ дошта, Вашингтон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ робитаҳои амиқи тиҷоративу иқтисодӣ надорад.

Бояд гуфт, ки дар натиҷаи талошҳои ҷонибҳо, махсусан, бо мавқеъгириҳои намоёндагони Конгресси ИМА, аллакай кишварҳои Осиёи Марказӣ ба нуқтаи ниҳии лағв гардидани тағйироти Чексон-Вэник расидаанд. Тибқи гузориши Хадамоти таҳқиқотии Конгресси ИМА (CRS): «Озарбойҷон, Қазоқистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон барои ба мақоми шартии муносибатҳои тиҷоратии муқаррариро соҳиб гардидан, мувофиқ доништа шуданд ва ин тадбир ҳар сол бояд аз нав баррасӣ карда шавад. Аммо Туркманистон дар асоси истисноии президент мақоми муваққатии муносибатҳои тиҷоратии муқаррариро соҳиб мегардад» [16].

Дар ин замина, 11 июли соли 2024 бо ташаббуси Сафорати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар ИМА муштарак бо Кокуси Ўзбекистон дар Конгресси ИМА «Рӯзи Ўзбекистон» баргузор намуд. Дар ҷорабинӣ беш аз 150 намоёндаи воломақоми Конгресс ва Сенати ИМА, мушовири махсуси президенти ИМА (доир ба ҳуқуқи маъиубон), фармондеҳи Горди миллии Миссисипи генерал Ченсон Бойлз, раиси Палатаи тиҷорати ИМА– Ўзбекистон Кэролин Лэмм ва муовини якуми Раиси Сенати Олий Маҷлис (Ўзбекистон) Содик Сафоев иштирок намуданд [10].

Зимни ҷорабинӣ дастовардҳои Ўзбекистон ва ислоҳоти бомуваффақияти он ҳамчун намуна барои тамоми ҷаҳон муаррифӣ гардид. Аз ҷумла, Кэролин Лэмм афзоиши динамикии сармоягузориҳои ИМА-ро ба иқтисодиёти Ўзбекистон, ҳамчун натиҷаи роҳи дурусти сиёсии мамлакат дар ин давраи душвор, арзёбӣ намуд.

Ҳамчунин, 19 ноябри соли 2024 бо ташаббуси Сафорати Ҷумҳурии Қазоқистон дар Вашингтон машварат доир ба бораи дурнамои лағви ин ислоҳ

баргузор шуд, ки дар кори он конгрессменҳо, намояндагони Департаменти давлатӣ, корпуси дипломатӣ, тоҷирон ва коршиносон иштирок намуданд [18].

Зимни ҳамоши сенадор Крис Мерфи, муаллифи лоиҳаи қонуни S.2748 дар Сенаи ИМА, ба аҳаммияти стратегии Осиёи Марказӣ дар сиёсати хориҷии ИМА таъкид карда, қайд намуд, ки лағви ин тағйрот нишонаи талошҳои қидди Вашингтон дар минтақа хоҳад буд. Дар идома, сенадор Стив Дэйнс, ҳамчун ҳамраиси Комиссияи Осиёи Марказӣ дар Сенаи ИМА, ноиби қалони президенти ширкати америкоии «Wabtec» Гохан Байхан ташаббуси мазкурро қонибдорӣ намуда, сарҳодими илмии Маркази сиёсати Хазар ва собиқадори Шурои амнияи миллии Амрико Эрик Руденшолд таъкид намуд, ки ин иқдом бояд қаблан сурат мегирифт.

Бо дарназардошти ин, солҳои охир сафарҳои қори доираҳои гуногуни ИМА қиҳати омӯзиши вазъи минтақа ва баррасии рӯзномаи ҳамкориҳо бештар гардидааст. Аммо тасмири ниҳой ҳамеша ба таъхир афтадааст, зеро раъйдихӣ дар Конгресси ИМА нақши ҳалқунанда дорад, ки то ҳол ба даст наомадааст. Вобаста ба ин, намояндагони Конгресси ИМА қӯшиш намуда истодаанд, ки дар ҳамохангӣ бо сарони кишварҳои минтақа масъалаи мазкурро баррасӣ намоянд. Аз ҷумла, санаи 26 марти соли 2024 дар шаҳри Остона мулоқоти узви Қумитаи энергия ва захираҳои табиӣ, сенадор аз Монтана Стив Дэйнс бо Президенти Қумҳурии Қазоқистон Қосим Жомарт-Тоқаев сурат гирифт. Дар рафти вохӯрӣ доир ба масъалаҳои ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ табодули афкор қараён гирифта, раҳбари Қазоқистон таъкид намуд, ки «кишвари мо ба қалби сармоя, либерализатсияи иқтисод ва рушди саноат таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунад» [3]. Яъне самтҳои қалидии ҳамкориҳои дучониба бахшҳои энергетика, истихроҷ ва қорқарди маъданҳо, навосии зерсохтор ва ғайра арзёбӣ гардид.

Санаи 27 марти соли 2024 Стив Дэйнс ва конгрессмен Майк Рочерс дар Тошқанд бо Президенти Қумҳурии Ёзбекистон Шавқат Мирзиёев мулоқот намуда, зимни суҳбат масъалаҳои таҳкими минбаъдаи муносибатҳои шарикӣ стратегии Ёзбекистон ва ИМА ва густариши ҳамкориҳои бисёрҷанба, аз ҷумла, лағв гардидани тағйироти Ҷексон-Вэникро баррасӣ намуданд [8]. Дар соли 2021 лоиҳаи қонун дар бораи лағви маҳдудиятҳои тичоратӣ нисбати Ёзбекистон пешбарӣ карда шуд, аммо раъйи заруриро соҳиб нагардид.

Ҳамин тавр, дар таърихи 29 марти соли 2024 зимни мулоқоти Стив Дэйнс бо Президенти Қумҳурии Қирғизистон Садир Жапаров доир ба масъалаҳои густариши ҳамкориҳои дучонибаи сиёсӣ ва иқтисодӣ, лоиҳаҳои ояндадор дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт, истихроҷи маъдан ва кишоварзӣ табодули афкор сурат гирифт [6].

Бояд қайд намуд, ки дар миёни кишварҳои минтақа Тоҷикистон ва Туркменистон аз ҷумлаи давлатҳои мебошанд, ки дар давоми 13 сол (2010-2023) ягон намояндаи Конгресси ИМА ташириф наовардааст.

Ҳамзамон, 23 ноябри соли 2024 вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочиддин Муҳриддин бо сенатори ИМА, узви Кумитаи Сенати ИМА доир ба энергетика ва захираҳои табиӣ Стив Дейнс мулоқот кард. Зимни мулоқот ҷонибҳо доир ба зарурати татбиқи зарфиятҳои мавҷуда ва имкониятҳои нав дар ҷодаи тавсеаи минбаъдаи муносибатҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистону Амрико дар руҳияи дӯстию шароқати дарозмуддат таъбодули назари судманд анҷом доданд [2].

Бояд қайд намуд, ки дар муносибат бо Тоҷикистон, ҷониби ИМА ваъда дода буд, ки дар соли 2013 меъёри тағйироти Ҷексон–Веникро бекор мекунад. Гарҷанде, ки ин сол ба аъзошавии Тоҷикистон дар СҶТ (Созмони Ҷаҳонии Тичорат) алоқаманд аст, аммо то кунун масъала ҳалли худро пайдо накардааст [9].

Санаи 27 ноябри соли 2024 Стив Дэйнс зимни сафари худ дар Ашхобод бо Президенти Туркманистон Сердар Бердимухамедов мулоқот анҷом дода, дар баробари дигар масъалаҳо доир ба соҳаи тичорату иқтисод муколамаи судманд анҷом дода шуд. Таъкид гардид, ки дар густариши ҳамкориҳои мутақобилан судманд саҳми Шурои тичоратии Туркманистон ва ИМА мусбат арзёбӣ мегардад [7].

Ҳамин тавр, дар давоми соли 2024 намояндагони воломақоми Конгресси ИМА бо сафари корӣ ба кишварҳои минтақа ташриф оварда, натиҷаҳои музокиротро зимни муҳокимаи номзадии Марк Рубио ба мансаби Котиби давлатӣ дар ҷаласаи Конгресс баррасӣ намуданд. Дар зимн таъкид гардид, ки меъёрҳои тағйироти Ҷексон–Вэник дар самти кишварҳои минтақа лағв карда шаванд.

Дар навбати худ, Марк Рубио иқрор гардид, ки ҳамчун фишанг истифода намудани меъёри мазкур ҷиҳати дастгирии таҳкими ҳуқуқи инсон ё валисае дар муқобили Федератсияи Русия қарор додани он равишҳои даврони гузашта буда, вақти он расидааст, ки дар ин самт аз ҷониби Конгресс қарори ниҳой қабул карда шавад.

Марк Рубио дар замони вакили Конгресс будани худ дар ҷавоб ба саволе доир ба минтақаи Осиёи Марказӣ изҳори бехабарӣ намуда буд, яъне изҳороти ӯ дар ҷавоб баёнғари он буд, ки дар бораи минтақа маълумоти камтар надорад. Бо вучуди ин, номбурда дар барномаи пешазинтихоботии худ ҷиҳати ноил гардидан ба мансаби Котиби давлатии ИМА изҳори боварӣ намуд, ки барои баргараф намудани монеаҳои мавҷуда дар самти робитаҳои ИМА бо кишварҳои минтақа муосидат менамояд [14].

Бо вучуди талошҳои Вашингтон ҷиҳати ҳалли масъала нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ назарҳои манфӣ роҷеъ ба ин равиш ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, коршиноси амрикоӣ Хантер Столл аҳаммияти воқеии ҷунин талошҳоро зерӣ суол мебарад, ки «дар тули қарни XXI Осиёи Марказӣ пеш аз

ҳама ҳамчун як майдони оғози даҳолати ИМА дар Афғонистон хидмат намудааст» [12].

Коришноси Ёзбекистон Бахтиёр Эргашев бар ин назар аст, ки лағви тағйироти Ҷексон-Вэник барои кишварҳои минтақа аҳаммияти чандон ҷиддӣ нахоҳад дошт, махсусан барои Ёзбекистон ва Қазоқистон, ки дар бахшҳои мудофия ва ҳарбию техникӣ маҳсулоти технологӣ, ба хусус молҳои дучониба хеле кам доранд.

Ҳамзамон, масъалаи лағви ислоҳи Ҷексон-Вэник бо қабули қонун дар бораи фаъолияти кайҳонӣ дар Ёзбекистон матраҳ мегардад. Аз ин рӯ, дар робита ба алоқамандии тасмимҳо иброз гардидааст, ки равиши Вашингтон ишораҳои “рамзӣ” ё “аломатӣ” доранд [1].

То як андоза нуқтаи назари мазкурро метавон қобили эътимод арзёбӣ намуд. Ҳатто Ҷеймс Дурсо ҳамчун директори иҷроияи ҶДММ “Corsair”, ки дар самти Осиёи Марказӣ таҷрибаи кории арзишманд дорад, душвории ин равандро ба он алоқаманд медонад, ки дар марҳалаи кунунӣ Вашингтон ба масъалаи Украина, вазъи нигаронкунандаи Ховари Миёна, рақобати тижорати бо Ҷумҳурии Мардумии Чин машғул аст. Аз ин рӯ, барои маъмурияти ИМА лағв намудани тағйироти Ҷексон-Вэник осон арзёбӣ мегардад, назар ба дигар тадбирҳои, ки бояд ҷиҳати таҳкими нуфузи Вашингтон дар минтақа роҳандозӣ карда шавад [13].

Дар сурати ба таъхир афтодани тадбири мазкур доираи нуфузи ИМА дар минтақа боз ҳам маҳдуд гардида, иқониятҳои, ки Вашингтон дар ихтиёр дорад, аллакай алтернативаи онҳоро аз дигар қудратҳои Осиё метавон дарёфт намуд. Масалан, танҳо дар соли 2022 Вашингтон ва Брюссел дарк намуданд, ки онҳо бояд бо Ҷумҳурии Мардумии Чин рақобат намоянд, аз ин рӯ, барномаи «Шарики глобалии инфрасохтор ва сармоягузорӣ»-ро бо арзиши 600 млрд долларро дар баробари лоиҳаи ҷинии «Як камарбанд, як роҳ» бо арзиши 1 трлн доллар таъсис доданд [11].

Яъне тағйироти Ҷексон-Вэник аллакай муддати тулонӣ аст, ки чизеро ҳал накардааст, зеро муносибатҳои тижоратӣ ва робитаҳои сиёсӣ бо санадҳои тамоман дигар танзим карда мешаванд. Аз ин рӯ, равишҳои Вашингтон дар ин самт на ба содагардонии робитаҳои тижоратӣ иқтисодӣ, балки ба тобишҳои геополитикӣ равона гардидаанд. Бо вучуди ин, наздик шудан ба лағви меъёри мазкур, далели он аст, ки ИМА ба кишварҳои минтақа ҳамчун шарикони эҳтимолӣ дар муқобилат бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Федератсияи Русия таъя мекунад.

АДАБИЁТ

1. Виктория Панфилова. США собираются отменить поправку Джексона-Вэника для государств Центральной Азии. 19.01.2025. https://www.ng.ru/cis/2025-01-19/1_5_9173_centrasia.html (Санаи мурочиат: 25.02.2025)

2. Вохӯрии вазири корҳои хориҷӣ бо сенатори Штатҳои Муттаҳидаи Америка. 23.11.2024. <https://mfatj.tg/main/view/16188/vokhurii-vaziri-korhoi-khoriji-bo-senatori-shtathoi-muttahidai-amerika> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)
3. Глава государства принял американского сенатора Стива Дэйнса. 26 март 2024. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-amerikanskogo-senatora-stiva-deynsa-2625150> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)
4. Глава государства принял торгового представителя США Кэтрин Тай. 14 июня 2024. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-torgovogo-predstavitelya-ssha-ketrin-tay-145356> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)
5. Президент Республики Узбекистан принял делегацию США. 11.06.2024. <https://president.uz/ru/lists/view/7308> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)
6. Президент Садыр Жапаров принял сенатора США Стива Дэйнса. 28.03.2024. <https://president.kg/ru/news/21/25240> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)
7. Президент Туркменистана принял сенатора США. 25.11.2024. <https://tdh.gov.tm/ru/post/43086/prezident-turkmenistana-prinyal-senatora-ssha> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)
8. Президент Узбекистана принял делегации парламента США. 27.03.2024. <https://president.uz/ru/lists/view/7120> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)
9. Сенат США может отменить поправку Джексона-Вэника для Таджикистана и Казахстана. 22 февраля 2013. <https://www.rosbalt.ru/news/2013-02-22/senat-ssha-mozhet-otmenit-popravku-dzheksona-venika-dlya-tadzhikistana-i-kazahstana-4095849> (Санаи мурочиат: 28.02.2025)
10. Сенатор принял участие в мероприятии, проведенном в Конгресс США по случаю Дня Узбекистана. 15.07.2024. <https://senat.uz/ru/international-cooperation/post-2395> (Санаи мурочиат: 25.02.2025)
11. Conor M. Savoy and Shannon McKeown. Future Considerations for the Partnership on Global Infrastructure and Investment. June 29, 2022. <https://www.csis.org/analysis/future-considerations-partnership-global-infrastructure-and-investment> (Санаи мурочиат: 27.02.2025)
12. Hunter Stoll. A Case for Greater US Engagement in Central Asia. Sep 11, 2023. <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/09/a-case-for-greater-us-engagement-in-central-asia.html> (Санаи мурочиат: 27.02.2025)
13. James Durso. Washington Must Step Up Its Trade in Central Asia... Or Lose Out. Jul 18, 2024. <https://oilprice.com/Geopolitics/Asia/Washington-Must-Step-Up-Its-Trade-in-Central-Asia-Or-Lose-Out.html> (Санаи мурочиат: 27.02.2025)
14. Marco Rubio Confirmation Hearing. January 15, 2025. <https://www.rev.com/transcripts/marco-rubio-confirmation-hearing> (Санаи мурочиат: 25.02.2025)
15. Murphy, Young Introduce Bipartisan Legislation to Redefine U.S.-Central Asia Policy, Rescind Jackson-Vanik Restrictions. <https://www.murphy.senate.gov/newsroom/press-releases/murphy-young-introduce-bipartisan-legislation-to-redefine->

us-central-asia-policy-rescind-jackson-vanik-restrictions (Санаи мурочиат: 27.04.2025)

16.The Jackson-Vanik Amendment and Permanent Normal Trade Relations. December 20, 2023. <https://crsreports.congress.gov> | IF12556 · VERSION 2 · NEW (Санаи мурочиат: 27.04.2025)

17.Trade Act of 1974

18.U.S. Congress Hosts Discussion on Repealing Jackson-Vanik Amendment in Relation to Kazakhstan. Washington, D.C., November 19, 2024. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-washington/press/news/details/887270> (Санаи мурочиат: 24.02.2025)

НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗМЕНЕНИЯ ЗАКОНА ДЖЕКСОНА-ВЭНИКА ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ США С ГОСУДАРСТВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТАЛБАКОВ САИДАХТАМ ИСРОИЛОВИЧ,

докторант PhD отдела США и Канады Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: 987-97-59-46; e-mail: talbakov.2018@mail.ru

Начиная с 2025 года, отношения США со странами Центральной Азии вступят в новую фазу и претерпят период трансформации. С одной стороны, структурные изменения и позиции новой администрации США, а с другой — нормативно-правовые аспекты региональной политики Вашингтона остаются проблемой для стран Центральной Азии. Что касается усилий стран региона, американская сторона своими различными заявлениями также указывает на многообещающие перспективы отношений. Таким образом, на примере поправки Джексона-Вэника автором проанализированы и рассмотрены нормативно-правовые аспекты основных вопросов стратегических целей США в регионе.

Ключевые слова: поправки Джексона–Вэника, торгово-экономические отношения, инвестиционные вопросы, дипломатические кокус, отмена ограничений, законодательные стандарты, подход Вашингтона, геополитические последствия, Центральная Азия, тенденции стран.

THE NECESSITY OF AMENDING THE JACKSON-VANIK AMENDMENT
TO STRENGTHEN U.S. RELATIONS WITH CENTRAL ASIAN
COUNTRIES

TALBAKOV SAIDAHTAM ISROILOVICH,

Doctoral PhD student of the Department of US and Canadian studies of the Institute of
studying of the problems of Asian and European countries of the National Academy
of Sciences of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.:(+992) 987-97-59-46; e-mail: talbakov.2018@mail.ru

Starting from the beginning of 2025, the trends of relations between the USA and the countries of Central Asia will enter a new stage and will pass the stage of changes. On the one hand, the structural changes and positions of the new US administration, and on the other, the normative-legal aspects of Washington's regional policy remain a problem for Central Asian countries. Also, in relation to the efforts of the countries of the region, the American side, with its various statements, also testifies to the promising prospects of relations. Therefore, using the example of the Jackson-Vanik amendment, the author analyzed and discussed the regulatory and legal aspects of the main issues of the US strategic goals in the region.

Keywords: *Jackson-Vanik Amendment, trade and economic relations, investment issues, diplomatic caucus, lifting of restrictions, legislative norms, Washington's approaches, geopolitical implications, Central Asia, country trends.*

**МАСЪАЛАҶОИ МУБРАМИ ҲИФЗИ МЕРОСИ ФАРҶАНГӢ ВА
ҲУВИЯТИ МИЛӢ ДАР ШАРОИТИ ТАӢИРПАЗИРИИ ҶОМЕА**

ШАРИФХОНЗОДА МОӢИРА ШАРИФХОН,

мутахассиси пешбари Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии Маркази
тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 918-36-21-22

Дар мақолаи мазкур масъалаи ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллӣ дар шароити кунунӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Тағйирпазирӣи ҷомеа дар ҳуд маҷмуи падидаҳо ва ҳодисоти муайянеро дар бар мегирад, ки таъсири онҳо ба рафтори фарҳангӣ, тамоюли рушд ва камранг гардидани аксар фарҳангҳои ҳурду бузург ва амсоли ин оқибатҳоро ба бор меоварад. Ҳамчунин, бархӯрди арзишҳои глобалӣ, талоиҳо барои ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллӣ дар шароити кунунӣ ба яке аз масъалаҳои калидӣ табдил ёфтааст.

Давраи нав ба шарофати талотумҳои иттилоотӣ тафовутҳои фарҳангиро, ки асоси муайян кардани ҳувияти миллӣ барои кииварҳо мебошад, аз байн мебарад. Дар натиҷа, аксар вақт мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллӣ камранг мегардад. Дар заминаи ин гуфтаҳо аз ҳар вақта беиштар ҳувияти миллӣ ба ҳифз ва арҷгузорӣ зарурат пайдо мекунад. Дар мақола паҳлуҳои мусбат ва манфии тағйирпазирӣи ҷомеа ва таъсири онҳо ба мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллӣ мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: мероси фарҳангӣ, ҳифз, ҳувияти миллӣ, тағйирпазирӣи ҷомеа, ҷаҳонишавӣ, арзишҳои нав, муосирӣ, раванд.

Дар ибтидои асри XXI зиндагии инсоният бештар зери таъсири раванди тағйирпазирӣи ҷомеа қарор гирифт. Раванди тағйирпазирӣи ҷомеа, дар шароити ҷаҳонишавӣ аз як ҷониб, барои табодули арзишҳои фарҳангӣ, тавсеаи ҷаҳонбинӣ ва дастрасӣ ба иттилоот имкониятҳои нав фароҳам меорад, аммо аз ҷониби дигар, ба фарҳангҳои миллӣ таҳдидҳо эҷод мекунад. Аксаран ҷаҳонишавиро падидаи манфӣ ва қисман онро падидаи мусбат арзёбӣ менамоянд. Агар зиндагии ҳозираи инсониятро бо садсолаи пеш аз раванди ҷаҳонишавӣ муқоиса карда бароем, дар он ба шарофати ҷаҳонишавӣ марҳалаҳои рушди мунтазамро мушоҳида менамоем, ки бешак, зиндагиро осон ва душворихоро сабук гардонид. Ҷаҳони қабл аз тағйирпазирӣи ҷомеа назму вазъияти дигар дошта, ҳолати сиёсӣ иқтисодӣ куллан дигар буд. Маҳз бо раванди тағйирпазирӣи ҷомеа ҷаҳони ба кулӣ тафовутдошта ба вучуд омад. Ҷаҳонишавӣ ба ҷомеаҳо зиндагиро дар доираи саноатикунонӣ бахшид, ки

инсоният бо сарфи ками меҳнат натиҷаи самаранокро соҳиб мегардад. Дар ин замина, танҳо шуури воқеъбинона ба инсон тамоми дастовардҳоро медиҳад.

Пеш аз ҳама, тағйирпазирии ҷомеа дар худ маҷмуи падидаҳо ва ҳодисоти муайянро дар бар мегирад, ки таъсири онҳо ба рафтори фарҳангӣ, тамоюли рушд ва камранг гардидани аксар фарҳангҳои хурду бузург ва амсоли ин оқибатҳоро ба бор меоварад. Шароити тағйирпазирии ҷомеа робитаҳои гуногунҷанбаи ҳувиятҳои миллий ва мероси фарҳангиро ба роҳ мемонад, ки дар натиҷа, омезиш ба вучуд омада, ба як меъёри муқаррарии ҳаёт табдил меёбад. Агар ин аз як тараф, фазои фарҳангиро васеъ намояд, аз ҷониби дигар, анъанаҳои миллиро заиф мегардонад. Бо дарки гуфтаҳои болозикр, вусъати тағйирпазирии ҷомеа мушкilotи вобаста ба ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллиро ба миён мегузорад.

Баҳсҳо атрофи ҳувияти миллий дар замони тағйирпазирии ҷомеа аз доираи як давлат ё як ҳудуди муайян гузашта, ба баҳси ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Меҳвари тамоми ин баҳсҳо ҷавоб додан ба саволҳои чун: “Мо кистем?”, “Мо ба кучо тааллуқ дорем?” ташкил медиҳад. Албатта, тамоми халқҳои ҷаҳон дар ҳолати ҷавоб додан ба ин савол кӣ будани худро аз назари миллий муаррифӣ менамоянд, ки ин бо нигоҳ андохтан ба меросе, ки онҳо дар тули таърих тааллуқ дошт, ба даст меояд. “Эронӣро аксар вақт “мардуме дар ҷустуҷӯи ҳувият” тавсиф мекунанд, Африқои Ҷанубӣ ба ҳамон ҷустуҷӯӣҳо тавачҷуҳ зоҳир мекунанд.” [1, 64].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мероси ғании фарҳангӣ, аз ҷумла забон, суннат, расму оин ва ҳунар асоси ҳувияти миллий мебошад ҳифзи арзишҳои болозикр дар шароити тағйирпазирии ҷомеа аҳаммияти хоссаро пайдо мекунанд. Мероси фарҳангӣ дар натиҷаи гузашти вақт ва рушду такомули давлат ва миллат ба вучуд омада, дар маҷмӯъ, ҳувияти миллиро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар шароити муносири Тоҷикистон ҳувияти миллий омили муҳимтарини рушди давлатдорӣ ба шумор меравад.

Мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллий як навъ ифодагари таърих ва асолати миллат ба шумор меравад. Яке аз масъалаҳои марказии ҷомеаи муносири кишварро ҳувияти инфиродӣ ташкил медиҳад, ки он ҷузъи таркибии ҳувияти миллий ба шумор меравад. Чунки “таркиботи андешаи миллий, ҳештаншиносии миллий ва дигар нишонаҳои миллий аз ҷузъиёти инфиродӣ–шахсӣ бунёд ёфта, дар маҷмӯъ, ҳувияти миллиро ташкил медиҳад” [5].

Махсусан, дар ҷаҳони муосир, ки дар он муборизаи байни фарҳангҳо шиддат гирифта истодааст, роҳандозӣ намудани диди нав ҷиҳати ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллий муҳим аст.

“Мудҳиштарин хавфе, ки миллатҳо ва давлатдориҳои онҳо дар пеш аст, ин ҷаҳонишавии фарҳангҳои миллий, “шуста шудани” хусусиятҳои миллии маданиятҳо, адабиёту санъат ва тавассути бо ҳам омехташавии арзишҳои гуногуни миллий ташаккул ёфтани “фарҳанги яқранги авомӣ”-и ҷаҳонӣ

мебошад. Паҳншавии технологияҳои якхелаи компютерӣ, тарғиби ҷаҳли чорабиниҳои фарҳангии фароғатӣ, тавассути воситаҳои ахбори умум ошноӣ пайдо кардан ба тарзи ҳайёт, либоспӯшӣ, истироҳату муошират ва расму русуми мамлакатҳои дигар, асолати миллатҳоро, ки маҳз тавассути он мансубияти худро ба умумияти муайяни ҷамъӣ дарк мекунанд, бераҳмона хароб менамояд. Аз байн рафтани асолат, гуногунрангӣ ва таровати арзишҳои миллии ногузир намоёндагони онҳоро ба ҷорсӯйи ноошноӣ фарҳангӣ мебарад, ки онҳо ба кадом роҳ рафтан ва таҷассумгари кадом фарҳанг будани худро равшан тасаввур карда наметавонанд” [10, 34]

Дар қадами аввал муайян намудан лозим аст, ки бо кадом роҳҳо ҳувияти миллии ҳалалдор мегардад? Бо тақия ба он, ки тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар воситаҳои иттилоърасонӣ дар баробари иттилоот, ҳамчунин, фарҳанг низ таълиф карда мешаваду дар нигоҳи аввал фарқҳои фарҳангиро аз байн мебарад. Дар натиҷа, барои аксар кишварҳо сардARGумии фарҳангҳоро ба вуҷуд меоварад. Ҳамин аст, ки дар ин баробари мафҳуми “бетафовутии фарҳангӣ” ба миён меояд. Дар шароити кишварҳои дар ҳоли рушд, диди бетафовутии фарҳангӣ дар миёни кишри ҷавон бештар, миёнсолон камтар ва дар кишри пиронсол ин масъала ҷандон ба назар намерасад.

Кишри ҷавони ҷомеа, ки аксаран таҷрибаи кофӣ надоранд, бо мурури вақт ба бетафовутии фарҳангӣ одат карда, онро як меъёри муқаррарии ҳаёт меҳисобанд. Ҳанӯз Суқрот дар замони худ ибораи “худатро шинос!-ро гуфта буд, чунки ин ягона роҳи доништан ва муайян кардани маъқеъ ва манзалаи шахс дар ҳама ҷо аст. Танҳо дарк ва фаҳмиши дурусти ҳувияти миллии метавонад, падидаи маъкурро ҷилавгирӣ намояд.

“Дар ҳолати маҳлутшавии фарҳанг, худӣ миллат ба як умумияти оӣ аз сураи сиришти миллии ҷомеаи ҷаҳонӣ таъдил медиҳад” [10, 34. Таҷрибаи мамлакатҳои муқарракӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои ҷун Ҷин, Ҷопон, Сингапур ва дигар мамлакатҳо бар асоси тақия ба асолати миллии ба сатҳи баланди таракқӣ расиданд. Бевосита дар тамоми давраҳо нигоҳ дошта тавонистани ҳувияти миллии барои рушду пешрафт кумак хоҳад кард. Ҳамзамон, барои кишварҳои дар ҳоли рушд, тавсия мегардад, ки таҷрибаи тамоми кишварҳоро омӯхта, беҳтаринашро интихоб ва ҳар он ҷи ки ба ҳувияти миллии ҳавф эҷод мекунад, сарфи назар намояд.

Раванди тағйирпазирии ҷомеа ва талотумҳои иттилоотӣ сарҳади фарҳанг ва мероси фарҳангиро аз байн бурда истодаанд. Бо тақия ба фикри болозикр, фарҳанги миллии дар зерӣ фарҳанги беғона қарор мегираду аз лиҳози иқтисодӣ, амниятӣ ва сиёсӣ барои таҳкими пояҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва таҳкими субботи ҷомеа ва давлат мушқилиҳои нав пайдо мегардад.

Таҳти шароити болозикр ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллии коркарди механизмҳои нави сиёсати ҳифзи онҳоро ба миён мегузорад, ки дар амал таъбиқ кардани онҳо хеле муҳим мебошад. Таҳти таъсири ҳуҷуми

фарҳанги бегона ҳамон мероси фарҳангие ҳастии худро ҳифз менамоянд, ки сиёсати фарҳангии ҷаҳол ва самаранокро дар дохил ва берун аз ҳудудашон ба роҳ монда бошанд. Дар дохили кишвар мероси фарҳангӣ барои тавсеаи ҳувиати миллий ва худшиносии миллий, дар берун аз он барои эътирофи ҷомеаи беруна мусоидат хоҳад кард. Дар ин замина, рақобатпазирии фарҳанг бо дарназардошти мутобик шудан ба шароити муосир ва нигоҳ доштани асли худ хеле муҳим мебошад.

Аз ин рӯ, тағйирпазирии ҷомеа бо тамоми дигаргуниҳояш масъалаи тасхири ҳудудхоро не, балки “тасхири ақлҳо”-ро пураҳаммийат гардонидаст. Сиёсати фарҳангии ҳадафмондаи аксар мамлакатҳо барои “тасхири ақлҳо” равона гардидааст, ки дар охир ба тасхири марзҳо оварда мерасонад. Зимни “тасхири ақлҳо” боз ҷавонон латма мебинанду дар авҷи худшиносии худ ба пайроҳаи ноошнои ҳувиати миллий равона мегарданд. Ташаккули низоми “тасхири ақлҳо” таввасути усули фарҳангӣ дар нимаи дуюми асри XX ва ибтидои асри XXI дар аксари кишварҳои олам шуруъ гардида, айни ҳол ба дараҷаи муайяни рушд расидааст. Аз ин хотир, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувиати миллий дар шароити кунунӣ амри зарурӣ аст.

Агар аз як нуқтаи назар, масъалаи мубориза ба “тасхири ақлҳо” мушкил ба назар расад ҳам, аммо аз ҷониби дигар, роҳҳои ҳалли ин масъала дар дохили он нухуфтааст. Ба роҳ мондани муборизаи монанд бо усули “ҷавоб ба мисли савол”, аз манфиат ҳолӣ нест. Ташаккули меъёрҳои идоракунии ин раванд тақвияти бештари корҳоро талаб менамояд, аммо мубориза дар ҳар шакле, ки набошад, бояд ба таъа ба мероси фарҳангӣ сураат гирад.

Ҷолиши навбатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон тафаккури нодурусти ҷавонон ва дуруст дарк накардани масъалаи ҳувиати миллий ба шумор меравад. Таҳлили ҷомеаи имрӯза ба чунин натиҷа моро водор месозад, ки ҷавонон таҳти дарки нодурусти мафҳуми муосирӣ ба оянда нигоҳ менамоянд. Дар асл барои “модерн” будан аз ҳувиати миллий фаромӯш кардан, ин саҳебест, ки ба амнияти миллий таҳдид менамояд. Дар навбати худ, ки аксар ҷавонон дур будани худро аз ҳувиати миллий бо мафҳуми муосирӣ рӯйпуш менамоянд, пеш аз ҳама, аз дуруст дарк накардани муосирӣ дарак медиҳад. Дар мафкураи ин қишр мероси фарҳангӣ мутааллиқ ба асри гузашта буда, дар давраи кунунӣ аз аҳаммийат ӯрӣ менамояд.

Масъалаи дигаре, ки дар раванди тағйирпазирии ҷомеа ба ҳувиати миллии мо таъсир дорад, коста гардидани ахлоқи миллий ба шумор меравад. Тавассути воситаҳои гуногун паҳн гардидани ахлоқи барои мо бегона, мавқеи ахлоқи миллиро рӯз то рӯз танг месозад. Агар аз ҳар зӯвӣ ба ахлоқи миллий назар андозем, он барои мардуми мо сирф мусбат аст. Ахлоқи миллии моро рафторе чун таҳаммулпазирӣ, покӣ, дур будан аз ҳар гуна амали зишт, ки ба саломатӣ зиёновар аст, эҳтиром ба калонсолон ва рушди анъанаҳои неки ниёгон ташкил медиҳад. Баланд бардоштани зарфияти зеҳнии ҷомеа, вобаста ба дарки дурусти

пахлуҳои мусбат ва манфии тафовутҳои тағйирпазирии ҷомеа, рушди шуури таҳлили аҳоли ҷиҳати шинохти мавқеи худ дар олами иқтисоду сиёсат ва муайян кардани масири дурусти зиндагӣ дар ояндаи дур, амри ҳатмӣ ба ҳисоб меравад.

Раванди авҷи босуръати ҷангҳои гибридӣ дар шароити муосир нишон медиҳад, ки дар дохили ин ҷанги иттилоотӣ-психологӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ба суръати амиқ идома дошта, хатарҳои гуногунро ба бор хоҳад овард. Дар ҷараёни ин ҷангҳо, беш аз ҳама, фарҳанг ва дигар унсурҳои зерфарҳангӣ зарар мебинанд. Ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллии қори мураккабест, ки талошҳои ҳамоҳангшудаи давлат, ҷомеа ва ҷомеаи ҷаҳониро тақозо мекунад. Барои ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллии таҳия ва татбиқи стратегияи махсуси ҳамаҷониба, аз ҷумлаи тадбирҳои зарурӣ мебошад.

Дар замири насли наврас ташаккул додани ҳисси ватандӯстӣ ва эҳтиром ба мероси фарҳангӣ, инчунин, дастгирии ташаббусҳое, ки ба ҳифз ва оммавӣ кардани мероси фарҳангӣ нигаронида шудаанд, муҳим аст. Ин калиди рушди устувор ва ояндаи бозғатимоди он мебошад. Аммо ин кор танҳо як қадами аввал дар роҳи ҳалли мушкилоти ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллии дар шароити ҷангҳои гибридии муосир аст.

Таҳқиқоти минбаъда бояд ба таҳияи механизмҳои мушаххаси амалӣ равона карда шавад, стратегияи ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллии, омӯзиши таҷрибаи дигар кишварҳо дар соҳаи ҳифзи мероси фарҳангӣ тақозо мегардад, инчунин, баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеа дар бораи масъалаи ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллии дар ин раванд аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Ҳамзамон, густариши бештари забони тоҷикӣ омили муайянкунандаи фарҳанги қадимии тоҷикон ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки забони хизматрасониҳо, лавҳаҳо, шиору овезаҳо бояд ба забони миллии сураат гирад, ки баръакси ин ҳолат, метавонад ҷойгоҳи забони тоҷикиро танг намояд. Дар ҳолати тамоми амалкардҳо бо забони давлатӣ сураат гирифтани, метавонад забон мавқеи худро устувор гардонад. Ҳоло дар Тоҷикистон омӯзиши забонҳои хориҷӣ суръати баланд касб намудааст, ки тақозои замон мебошад, зеро ворид шудани ба ҷаҳони фанновариҳо бидуни донишони забонҳои хориҷӣ ғайриимкон аст, аммо дар ин замина, ҷиҳаз аз ҳама муҳим нигоҳ доштани ҳувияти миллии мебошад. Ба назар мерасад, ки кишварҳои бузург ва пешрафта стратегияи фарогири зери таъсири худ қарор додани кишварҳо ва миллатҳоро доро мебошанд.

Наشري асарҳои нависандагони маъруфи тоҷик бо забонҳои дигар дар хориҷи кишвар метавонад хонандаро аз фарҳанги миллии тоҷикон огоҳ созад. Алабатта, бояд дарки дурусти психологияи хонанда дар назар гирифта шавад. Дар тақвияти фикрҳои болозикр ба роҳ мондани наشري китоби забони тоҷикӣ барои нафароне, ки ба омӯзиши забони тоҷикӣ мароқ зоҳир менамоянд, амри

зарурист. Китоби таҳиягардида бояд ба мисли аксар китобҳои забонамӯзӣ дарачабандӣ гардад.

Дар робита ба пешгирии ҷолишҳои тағйирпазирии ҷомеа ҷиҳати ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувиати миллии роҳандозӣ намудани тадбирҳои зерин муҳим арзёбӣ мегардад:

– ташаккули шуури ахлоқи миллии дар партави рушди ҳувиати миллии дар таъа ба заминаи таърихи ахлоқи миллии;

– ташаккули ғояи миллии бо таъа ба ҳувиати миллии тоҷикона ва пайдо намудани роҳҳои тақвият додани он барои сокинони кишвар таъти шиори ваҳдати миллии ва ягонагӣ ба манфиат арзёбӣ мегардад;

– ташаккули фикри солими ҷомеа ҷун заминаи дарки воқеии мероси фарҳангӣ ва ҳувиати миллии;

– нигоҳ доштани забони модарӣ барои фарзандони тоҷикони бурунмарзӣ тақвияти дарсҳои забони тоҷикӣ дар муассисаҳо амри зарурӣ ҳисоб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоҳ М. С. Вижагиҳои раванди тағйирпазирии ҷомеа дар Тоҷикистон / М. С. Абдуллоҳ // Вестник педагогического университета. Серия: Философские науки. – 2021. – №. 3-4(3-4). – Р. 138-143. – EDN AAMNCX.

2. Абдуллоҳ М. С. Бухрони ҳувиат (паҷуҳиши илмӣ-фарҳангӣ) монография.–Душанбе: Дониш, 2023. –326 саҳ. –саҳ. 64

3. Аҳмадзода Д. Д. Ташаккулёбии муҳити ҷавонон дар шароити тағйирпазирии ҷомеа / Д. Д. Аҳмадзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №2. – Р. 295-301.–EDN TYSPRO.

4. Каримова З. Ҳ. Тағйирпазирии ҷомеа аз нигоҳи манфиатҳои ниҳони миллии / З. Ҳ. Каримова // Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. –2024. – №. 2-1. – Р. 255-260.–EDN YQAPMK.

5. Мусоев Ш. М. Фарҳанги сиёсӣ ва ҳувиати миллии ҷавонон дар рӯҳияи ифтихори миллии / Ш. М. Мусоев, Ҳ.Ҳ. Самадов // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2016. – Т. 2, № 3(35). – С. 51-55. – EDN YPSUXT.

6. Норбоев Ю. М. Тағйирпазирии ҷомеа: мафҳум ва моҳияти он / Ю. М. Норбоев // Вестник Педагогического университета. Серия: Философские науки. – 2022. – №. 4(8). – Р. 114-119.–EDN LBJIVZ.

7. Норов Х. Ғ. Ташаккули ҷомеаи иттилоотии Тоҷикистон дар шароити тағйирпазирии ҷомеа / Х. Ғ. Норов, Ш. Н. Юсупов // Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ : Маводи Конференсия байналмилалӣ илмию амалии бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон. Душанбе, 2 октябры 2023 года.—Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. — Р. 265-269. — EDN MWBBTZ.

8. Хасанов, М. М. Глобализация и национальная культура / М. М. Хасанов, Д. М. Бойматов // Вестник Таджикского национального университета. — 2019. — № 8. — С. 178-182. — EDN RVRNFG.

9. Худшиноси миллӣ калиди саодат ва гарави Истиқлолияти давлатӣ (Дар хошияи суҳанрони Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 17-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон) // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. — 2008. — No. 11. — Р. 52-67. — EDN VZZHEN.

10. Ҷононов С. Тағйирпазирии ҷомеа ва пешомади фарҳангҳои миллӣ: андешаҳо дар бораи ҷанбаи миллии танзими анъана ва ҷашну маросимҳо / С. Ҷононов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. — 2024. — №.3.—Р. 32-40. — EDN MGKCNA.

11. Мирон Ф. С. Национальная культура, патриотизм и национальная идентичность молодежи Таджикистана в глобальных условиях / Ф. С. Мирон // Национальное самосознание в условиях глобализации: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 3 октября 2023 года. — Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. — С.149-161. — EDN ZPPVZI.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В МЕНЯЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ

ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН,

ведущий специалист отдела анализа и прогнозирования внутренней политики
Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;

тел.: 918-36-21-22

В статье анализируется проблема сохранения культурного наследия и национальной идентичности в современных условиях. Социальные изменения проявляются в конкретных явлениях и событиях, которые оказывают влияние на культурное поведение, развитие и упадок как крупных, так и малых культур. Кроме того, столкновение глобальных ценностей, усилий по сохранению культурного наследия и национальной идентичности стали ключевыми вопросами в современных условиях.

Новая эпоха, благодаря информационным сбоям, устраняет культурные различия, которые являются основой определения национальной идентичности

стран. В результате культурное наследие и национальная идентичность часто становятся менее яркими. В свете этих заявлений национальную идентичность необходимо защищать и ценить больше, чем когда-либо. В статье рассматриваются положительные и отрицательные аспекты общественных изменений и их влияние на культурное наследие и национальную идентичность.

Ключевые слова: культурное наследие, сохранение, национальная идентичность, общественные изменения, глобализация, новые ценности, современность, процесс

CURRENT ISSUES OF PROTECTING CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY IN THE CONDITION OF CHANGING SOCIETY

SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON,

Leading Specialist of the Department of Analysis and Forecasting of Domestic Policy
of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 918-36-21-22

The article analyzes the problem of preserving cultural heritage and national identity in modern conditions. Social changes cover a set of specific phenomena and events that influence cultural behavior, the development and decline of most cultures, large and small, and other similar consequences. In addition, the clash of global values, efforts to preserve cultural heritage and national identity have become key issues in modern conditions.

The new era, thanks to information transformation, eliminates cultural differences, which are the basis for determining the national identity of countries. As a result, cultural heritage and national identity are often lost. In this case, the more a person talks about it, the more they need to protect and honor their national identity. The article examines and evaluates the positive and negative aspects of the resilience of society and their impact on cultural heritage and national identity.

Keywords: cultural heritage, protection, national identity, social change, globalization, new values, modernity, process.

**РАДИКАЛИЗМИ СИЁСӢ ВА БАҶРАСИИ ЗАМИНАҶОИ ПАЙДОИШИ
ОН ДАР ҶОШИИ НАЗАРИЯҶОИ СИЁСӢ****САИДОВ МУҶАММАДҶОН РАҶАБМАДОВИЧ,**

унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

786103, Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айни 67

Муаллиф дар мақола масъалаи радикализми сиёсӣ ва заминаи пайдоиши онро дар ҷошии назарияҳои сиёсӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, ҳолати назариявӣ амалӣ ин зухуроти сиёсиро баррасӣ намудааст. Гузашта аз ин, асоснок намудани воқеияти радикализми сиёсӣ, агар аз як ҷониб, ба талаботи амалияи иҷтимоӣ сиёсӣ вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, мураккабии сохти ин зухуроти номатлуб вазифаҳои хеле мураккабро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, муаллиф собит менамояд, ки назарияҳои сиёсӣ, агар аз як тараф, бо идеалҳои сиёсӣ, аз қабилӣ озодӣ, баробарӣ, адолатнокӣ ва ғайра, таъя намояд, аз ҷониби дигар, принципҳои меъёриро бояд риоя кунанд.

Муаллиф таъкид кардааст, ки радикализми сиёсӣ фаъолияти зиддиҳуқуқие мебошад, ки ҳангоми амалӣ шудани он, ба асосҳои сохти конститусионӣ таҳдид намуда, бо барангехтани кинаю адоват байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ бо ангезаи сиёсӣ, миллӣ, динӣ, наҷодӣ ё маҳалгарой алоқаманд аст. Инчунин, дар мақола радикализми сиёсӣ ва экстремизм, ҳамчун идеологияи назариявӣ, баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: радикализми сиёсӣ, назарияҳои сиёсӣ, зухуроти сиёсӣ, экстремизм, “Ҳизб-ут-таҳрир”, «Ҳаракати Исломии Ўзбекистон», «Салафия», «Ҳаракати Исломии Туркистон», «Ваҳҳобия», «Байъат», «Ансурulloҳ», маърифати сиёсӣ, радикализми динӣ, муқовимат ба радикализми сиёсӣ, таҳдидҳо ба амнияти миллӣ.

Маълум аст, ки ташаккулёбии назарияҳои сиёсӣ ҳанӯз аз замонҳои қадим оғоз гардида буд. Ин анъанаро инчунин, мутафаккироне, ба монанди Н.Макиавелли, Т.Гоббс, Ҷ.Локк, И.Кант, Ш.Л.Монтеске, Милль, Гегел, К.Маркс, Ленин, М.Вебер ва дигарон идома додаанд [6]. Худи мафҳуми “назария” аз калимаи юнонии “theorein” пайдо шуда, маънои баррасӣ намудан, фикр кардан ва пеши назар оварданро ифода менамояд. Ҳанӯз дар замонҳои худ мутафаккирони бузурги аҳди қадим ва назарияпарадозони замонҳои муосир ба чунин шакли фаъолият машғуланд. Маҳз онҳо барои мо системаи донишҳои сиёсиро омода ва манзур намудаанд, ки ба воситаи он ҳодиса, воқеа ва равандҳои ҷаҳони сиёсат ба осонӣ дарк карда мешавад ва инчунин, манзараи рамзии тартиботи ҷамъиятӣ инъикос меёбад.

Назарияҳои сиёсӣ ифодакунандаи тамоюли инсонӣ буда, онро ба равиҳои ақлгарой мутобиқ мегардонад. Маълум аст, ки ҳар як шахс нисбат ба сиёсат ва

умуман радикализми сиёсӣ ва дигар навъҳои ҷараёну назарияҳои манфию мусбат фикру андешаи хешро доранд. Аммо сифати нуқтаҳои назар ва дар амал татбиқ намудани онҳо аз ҳамдигар тафовут доранд. Бинобар ин, дар байни назариячиёни сиёсии касбӣ ва дигар мардумони одӣ тафовут дар гуногнандешӣ вучуд доранд, ки на ҳама кас онҳоро қабул карда метавонанд. Ин аст, ки бештари назарияпардозони сиёсӣ ба донишҳои муосири инсон ва муҳити атроф таъаю намуда, ақидаҳои худро нисбати сиёсат ба таври асосноккардашуда пешниҳод менамоянд.

Масъалаи дигаре, ки қобили зикр аст, ин алоқамандии ислоҳот ва пайдоиши радикализми сиёсӣ мебошад. Тибқи назарияи ниҳодикунонӣ, давлат ҳамчун ташкилоти сиёсӣ марҳала ба марҳала худро бо муҳити беруна бояд мутобиқ созад. Чунин амал ба он хотир зарур аст, ки дигаргуниҳои дар муҳити давлат бавучудода ҳалли худро меҷӯянд ва ниҳодҳои анъанавии ҳокимият қодир нестанд, ки онҳоро ҳаллу фасл намоянд [13]. Аз ин рӯ, масъалаи ислоҳоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд меояд ва ин ҳама ба талаботи давраи замони ҷавобгӯӣ намудани ниҳодҳои давлатӣ ва таъмин намудани устувории онҳо мебошад. Албатта, дигаргуниҳое, ки дар натиҷаи ислоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ ба амал меоянд, донишҳои касбии қисме аз сокинони мамлакатро қорношоям мегардонанд. Аммо қафомонии касбӣ ва маънавию маърифатӣ ҳеҷ гоҳ маънои тундгаро шудан ва ифротгаро буданро бояд надишта бошад. Баръакс, инсонҳо пайваста ба тақмили ихтисос ва таҷдиди назар намудани донишҳои худ бояд машғул шаванд, зеро дигаргуниҳо ҳосси ҷомеаи инсониянд [11]. Бояд гуфт, ки чунин вазъ метавонад дар пайдо шудани радикализми сиёсӣ ва заминаҳои пайдоиши он мусоидат намояд. Масалан, мутафаккири италиявӣ Никколо Макиавелли аввалин шуда мафҳуми «давлат»-ро бо вожаи «*stato*» ифода кардааст. Хизматҳояшро ба назар гирифта, ўро «падар» ё ин ки асосгузори илмҳои сиёсӣ медонанд. Зеро ў мухторият ва мустақилияти соҳаи сиёсиро бо шакли назариявӣ асоснок карда тавонист, ки дорои мантиқи ҳосса аст ва илмҳои сиёсиро аз теология, философия ва ахлоқ ҷудо намуд. Макиавелли предмети асосии илмҳои сиёсиро ҳамчун ҳокимият дар ҳама шаклҳояш медонист. Ў аввалин нафаре мебошад, ки сиёсатро соҳаи мустақили фаъолияти амалӣ муаррифӣ намудааст.

Дар назарияҳои сиёсии Н. Макиавелли тамоми методҳои таҳқиқотиеро, ки баъдан дар илмҳои сиёсӣ мавриди истифода қарор додаанд, метавон дарёфт кард. Аз ҷумла, методҳои равоношиносӣ, таърихӣ, антропологӣ, сотсиологӣ ва ғайра. Ў дар таълимоти худ як қатор масъалаҳои муҳими сиёсиро дар ҳошияи назарияҳои сиёсии худ баррасӣ намудааст. Аз ҷумла, роҳи воситаҳои ба даст овардан ва нигоҳ доштани ҳокимият, аз вазъият воёаста будани хусусияти сиёсат, алоқамандии мақсад ва воситаҳо дар сиёсат, механизмҳои муносибати мутақобилаи миёни давлат ва ҷомеа, самаранокии идоракунии сиёсӣ, сарвари сиёсӣ ва ғайра.

Ғайр аз ин, дар замони муосир ҷараёни сиёсии радикализи сиёсӣ экстремизм ва терроризм дар зери таъсири макиавеллизм ташаккул ёфта истодааст. Махсусан, радикализи сиёсӣ, ки дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ дида мешавад, ифодагари ин мазмун мебошад.

Маълум аст, ки мафҳуми «радикализм» дар Англия, дар охири асри XVIII, дар давраи инқилобҳои саноатӣ ба вуҷуд омадааст. Дар асрҳои XIX–XX идеологияи ҳизбҳои сотсиалистӣ ва сотсиал-демократиро радикалӣ меномиданд. Дар муқоиса бо либерализм ва консерватизм, мафҳуми радикализм вобаста ба вазъият ва бодарназардошти самти фаъолият истифода бурда мешавад. Ба воситаи он асосҳои мушаххаси сиёсатро нею, мавқеи муайяни нерӯҳои сиёсиро дар доираи самти фаъолияти онҳо ҳамчун чапгаро ё ростгаро муайян менамоянд. Дар асри XX радикализм ҳамчун пояи асосии идеологияи як қатор қувваҳои сиёсии чап ва рост гардид [10]. Таърихан радикализи сиёсӣ дар ҳамин замон ҳамчун ҷараёни сиёсӣ, фалсафӣ, динӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ паҳн мегардад [12].

Аммо таҳлили муқоисавии илмӣ нишон медиҳад, ки мафҳуми «радикализи сиёсӣ» хеле сермаъно ва мураккаб аст, ки таҳлилу баррасии он дар илмҳои сиёсӣ ба мушкилиҳои зиёди методологӣ вобаста мегардад. Радикализи сиёсӣ таърихан қўшиши расонидани ақидаҳои номатлуби сиёсӣ ва амалие мебошад, ки дигар ба исбот намудан ниёз надорад. Инчунин, мувофиқи луғати мухтасари фаронсавии «Le Micro-Robert», дар амалияи ҳаёти ҷамъиятӣ масъалаи давлати дунявӣ ва амалинамоии принципҳои он аз давраи Инқилоби Фаронса оғоз меёбад, яъне Инқилоби Фаронса тартиботи ҷамъиятиро бо меъёрҳои дунявӣ мувофиқ гардонид, мактабро аз зери таъсири калосо берун овард ва принципи ҷудонамоии ҷомеаи шахрвандӣ ва ташкилотҳои диниро, ки ягон навъи ҳокимияти сиёсиро доро нестанд, амалӣ намуд [8].

Албатта, нафаре, ки бо радикализи сиёсӣ вобастаю пайваста мебошад, бешубҳа, амалиёти экстремистиро террористиро содир менамояд. Дар замони муосир радикализи сиёсиро ба ду навъ ҷудо мекунанд. Якум, ба радикализи динӣ (исломӣ) ва дуюм ба радикализи дунявӣ. Ба радикализи динӣ нафароне шомил мебошанд, ки онҳо бештар ба муқаддасоти динӣ пайваста, қонуну қоидаҳои давлат ва ҳукуку озодиҳои дигаронро эътироф надоранд. Радикализи диниро инчунин, ба гурӯҳи радикалистони рост дохил менамоянд. Чунин ҳизбу ҳаракатҳо, ҳам дар дини насронӣ ва ҳам дар дини ислом, мавҷуданд. Масалан, асоси ҷаҳонбинии ташкилотҳои радикалии исломиро таълимоте ташкил мекунад, ки мутобиқи он дар муқобили «кофирон» ҷиҳод кардан ва дар «ҷанги муқаддас» иштирок намудан, вазифаи ҳар як мусалмон мебошад. Онҳо на танҳо «беҳудоён» ва намояндагони мазҳабҳои дигарро кофир мешуморанд, балки он мусалмононро ҳам чунин мешуморанд, ки дар тобеияти намояндагони динҳои дигар ҳастанд, бо онҳо дар муошират қарор доранду ғояи «ҷиҳод»-ро маҳкум месозанд [1].

Мавриди қайд аст, ки радикализми ҷап низ истифодаи усулҳои муборизаи сиёиро метавонад дар шаклҳои муътадил ва ё экстремистӣ ба роҳ монад. Вобаста ба ин, то ҳанӯз консепсияи мушаххаси илмӣ ба назар намерасад. Яъне инчӯ чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки ҳам радикализми рост ва ҳам ҷап, инкилобро ҳамчун воситаи муборизаи сиёӣ ва яке аз роҳҳои расидан ба мақсадҳои сиёӣ истифода мебаранд. Бинобар ин, ҳангоми баҳогузориҳои ин ё он инкилоб ва ё мавриди омӯзиш қарор додани ин падидаи иҷтимоӣ сиёӣ тамоюлоти идеологӣ ва ҷанбаҳои радикалии он бояд ба инобат гирифта шаванд. Дар қадом шакле, ки набошад, инкилоб фаъолияти радикалӣ махсуб меёбад. Аммо муайян бояд қард, ки инкилобро радикалистони рост ё ҷап ба амал баровардаанд ва ё ба амал баровардан меҳоянд [2].

Бояд гуфт, ки радикализми исломӣ на танҳо падидаи динӣ, балки бештар зуҳуроти сиёӣ мебошад. Ба андешаи олими рус Р.Г. Ланда, «баъди панисломизми асри XIX ва миллатгароии ибтидои асри XX, радикализми исломӣ марҳалаи навбатии рушди иҷтимоӣ сиёии субъектҳои геополитикии ҷаҳони ислом мебошад» [4].

Новобаста ба ин андеша, радикализми сиёӣ дар динҳои дигар низ аз бунёдгариҳои сар қарда, то амалҳои экстремистӣ террористиро дар худ нигоҳ медорад. Лекин радикализми исломӣ бо дини ислом ҳеч монандие надорад. Хусусияти радикалистӣ қасб намудани исломи сиёӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқ Н.Д.Назиров хеле ҳаққонӣ ва амиқ таҳлил ёфтааст. Ӯ дар таҳқиқоти худ раванди сиёишавии ислом, ташаккули исломи сиёӣ ва сар задани низоъҳои гуногун дар кишварҳои Осиёи Марказиро таҳқиқ намуда, хусусияти радикалӣ доштани ин падида ва таҳдиду хатарҳои онро муайян қардааст [7].

Умуман, дар сатҳи таҳлилу омӯзиши радикализми сиёӣ ва дигар таҳдидҳои замонавӣ олимону мутахассисони соҳавӣ қорҳои таҳқиқоти зиёдеро ба анҷом расонида, назарияҳои муҳталифи худро доранд. Масалан, файласуфи рус М. Гатско дар заминаи омӯзиши санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои сиёӣ ва асарҳои илмии гуногун, таҳлили муқоисавии таҳдидҳоро анҷом додааст. Ӯ дар раванди омӯзиши ин масъала бо мафҳумҳои гуногун мувоҷеҳ мегардад, ки дар онҳо категорияи таҳдид мавқеи марказиро ишғол намудаанд. Чунончи, таҳдидҳо ба амният, таҳдидҳо, таҳдидҳо ба амнияти миллий, таҳдидҳо ба манфиатҳои миллий, таҳдидҳо ба манфиатҳои ҳаётан муҳим ва ғайра. Ӯ дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ ба ҳулосае меояд, ки ҳарчанд мафҳумҳои мазкур аз рӯйи моҳият бо ҳамдигар наздикӣ дошта бошанд ҳам, аммо онҳо мазмуни яхела надоранд ва то андозае аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Ба андешаи ӯ, чунин гуногунрангии ифодаи ин мафҳум бештар аз ҳама дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои сиёӣ ба мушоҳида мерасанд, ки онҳо аз фаъолияти идеологии давлат ва хусусиятҳои соҳаҳои гуногун ҳаёти ҷамъиятӣ вобастаанд [9]. Воқеан, хатарҳои радикализми сиёӣ дар мадди аввал барои шунавандаи одӣ наҷандон ҳамчун хатарҳои ҷиддӣ қабул қарда мешавад. Вале баъди шунидани амалҳои экстремистӣ террористӣ, ки одамони беғуноҳ

ҷони худро аз даст медиҳанд, мардум ба моҳияти ин амалҳои номатлуб сарфаҳм рафта, ба хавфу хатарҳои муосир бо назари дигар муносибат менамоянд.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 2010 дар ин бора қайд намуда буданд, ки *«террорист ватан, миллат, дин ва мазҳаб надорад ва ба роҳ мондани сиёсати дугона нисбат ба нерӯҳои террористӣ дар ҳама ҳолатҳо бояд қатъиян маҳкум карда шавад»* [3]. Воқеан, террорист ба ҷуз аз хоҷагони хоричӣ, ки сарчашмаи маблағгузори он аст, дигар ба ҳеҷ чиз ё кас худро вобаста намедонад. Аммо сарчашмаи пайдоиш ва идеологияи худро аз радикализми сиёсӣ мегиранд.

Вале боиси таассуф аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз гурӯҳҳои радикалӣ ғайраро ҳастанд, ки ин боиси ноором шудани вазъи ҷомеа мегардад. Аз ҷумлаи чунин гурӯҳҳои радикалиро экстремистии динии «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ҳаракати Исломии Ёзбекистон», «Салафия», «Ҳаракати Исломии Туркистон», «Ваҳҳобия», «Байъат», «Ансуруллоҳ» ва ғайра мебошанд.

Терроризм бошад, ба маънии зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он нисбати шахсони воқеӣ, маҷбур кардан ё таҳдиди одамон бо мақсади ҳалалдор намудани сохти ҷамъиятӣ, даҳшатафканӣ, тарсонидани аҳоли ва ноором кардани ҷомеа фаҳмида мешавад, ки асоси пайдоиши он ба радикализми сиёсӣ вобастагӣ дорад. Заминаҳои таърихӣ сиёсии пайдоиши радикализми сиёсӣ дар ҳошияи назарияҳои сиёсии муосир ин сатҳи поёни зиндагӣ, афзудани қарафтҳои иҷтимоӣ ва сатҳи пасти донишҳои ҳуқуқӣ сиёсии шаҳрвандон мебошад. Аз чунин вазъият ашхос ва гурӯҳҳои алоҳида истифода намуда, тавачҷуҳи шаҳрвандон, хусусан, ҷавононро ба гурӯҳҳои радикалиро экстремистӣ ҷалб менамоянд.

Аз ин рӯ, раванди таъбиқи сиёсати давлатӣ дар замони соҳибистиклолӣ дар соҳаи рушди маърифати ҳуқуқӣ барои ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ муҳимияти худро дорад. Маърифати ҳуқуқӣ на танҳо ифодагари амалҳои дохилӣ ва пешгирӣ кардани амалҳои номатлуби сиёсӣ, балки ҳамчун сипари бозғатимод мебошад, ки миллату давлатро ҳимоя карда метавонад.

Дар ин раванд маърифати сиёсӣ инъикоси расмӣ ҳама гуна зухуроти ҳуқуқӣ доништа мешавад. Тавассути баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва донишҳои сиёсӣ ҳисси ифтихори миллӣ дучанд гардида, дар раванди масъалаҳои номатлуби ҷомеа ба мисли таҳдиду хатарҳои муосир – радикализми сиёсӣ, экстремизм ва терроризм тадбирандешӣ карда шавад.

Аз ин рӯ, барои пешгирӣ ва муқовимат ба радикализми сиёсӣ ва экстремизм андешидани чораҳои зерин муҳим аст:

Якум, барқарор ва мустаҳкам намудани ҳамкориҳои дучонибаю бисёрҷониба дар масъалаҳои амният, мубориза бо радикализми сиёсӣ, терроризм ва экстремизм ва дигар ҷараёнҳои номатлуби динию сиёсӣ.

Дуюм, таҳлилу таҳқиқ намудани вазъи радикализми сиёсӣ дар Тоҷикистон ва анғезаи иштироки шаҳрвандони тоҷик дар ҷараёнҳои экстремистӣ, ҳамлаҳои

террористӣ, муайян кардани тарзи ҳаёт, сатҳи диндорӣ, маълумоти дақиқ пайдо намудан оид ба амалҳои номатлуб ва пешниҳоди онҳо ба ҷомеаи байналмилалӣ.

Сеюм, ба танзим даровардани соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқи инсон, маориф, фарҳанг, ташвиқу тарғиби таҳаммулпазирӣ ва рушди маърифати ҳуқуқию донишҳои сиёсӣ.

Дар маҷмӯъ, радикалҳо дар заминаи ақидаҳои идеологӣ барои тағйир додани сохтори ҷамъиятӣ кӯшиш менамоянд. Онҳо аъзои ҳаракати радикалӣ мебошанд, ки одатан, дар доираи сохтори ҷамъиятии мавҷуда мақсадҳои идеологӣ худро ба амал баровардан меҷӯянд. Масалан, демократизатсия, либерализатсия, рушди иқтисоди бозорӣ ё ин ки баръакс, эҳёи арзишҳои сохтори ҷамъиятии пештара. Экстремизм низ ҳаракати иртиҷоии радикалӣ мебошад, ки мақсади идеологӣ он аз байн бурдани сохтори ҷамъиятӣ аст. Бинобар ин, экстремизми иҷтимоӣ-сиёсӣ, экстремизми динӣ-сиёсӣ, экстремизми этникӣ, фарҳангӣ ва ғайраро мушоҳида намудан мумкин аст [5]. Ба ҳар ҳол, назарияҳои сиёсӣ, ки вобаста ба пайвасти ба радикализми сиёсӣ буда, ба дигар навъҳои ҷараёнҳои зӯрварӣ тааллуқ доранд, ба равандҳои сиёсии ҷомеа ҳамеша таъсири манфӣ мерасонанд, ки хушғирӣ сиёсиро тақозо мекунад.

Ҳамин тавр, муқовимат бо радикализми сиёсӣ дар ҳошияи назарияҳои сиёсии муосир бояд хусусияти дастаҷамъона дошта бошад, зеро зухуроти мазкур на танҳо чун амали номатлуби ҷамъиятӣ ба шумор меравад, балки бар зидди зиндагии оммаи башарият равона гардидааст. Хавфҳои муосире, ки радикализми сиёсӣ бо дигар ҷараёнҳои хушунатангез рӯйи кор меоваранд, метод ва усулҳои нави технологӣ сиёсӣ мебошанд, ки метавонанд ба бозиҳои нави геополитикӣ таъсиргузор бошанд. Аз ин рӯ, дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати нави пайдо шуда истодааст, ки ба масъалаҳои назариявӣ мафкуравӣ муносибати дигар бояд дошта бошем.

АДАБИЁТ

1. Арчаков М.К. Политический радикализм: проблема концептуального осмысления [Текст] / М.К. Арчаков // Вестник Амурского государственного университета. Серия: гуманитарные науки. – 2010. – №50. – С.74.

2. Бороздин А.Н. Радикализм как социально-политический феномен [Текст] / А.Н. Бороздин // Вестник экономической безопасности. – 2015. – №6. – С.15.

3. Иштирок дар Шурои роҳбарони мақомоти амният ва хадамоти махсуси кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, 09.11.2010 [Заҳираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/1623> (санаи муроҷиат: 15.11.2020).

4. Ланда Р.Г. Политический ислам: предварительные итоги [Текст] / Р.Г. Ланда. – М.: ИБВ, 2005. – С.79.

5. Лопушанский, И.Н. Радикализм: теория и практика [Текст] / И.Н. Лопушанский. 2-е изд. – СПб., 2016. – С.14-18.

6. Маҳмадов А.Н., Қудусов Х.С. Назарияҳои сиёсии муосир. – Душанбе, 2012. – С. 6

7. Назиров Н.Д. Проблемы политического ислама и конфликты в государствах Центральной Азии [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Н.Д. Назиров. – Душанбе, 2017. – 156 с.

8. Ниг.: Le Micro-Robert. Dictionnaire d'apprentissage de la langue française / Redaction dirigee par Alain Rey. Nouvelle edition 1998. – Italie: La Tipografica Varese, 2000; Paris, 2000. – P. 749.

9. Ниг.: Гацко М.Ф. О соотношении понятий «угроза» и «опасность» [Электронный ресурс]. URL: http://old.nasledie.ru/oboz/N07_97/7_06.HTM (дата обращения: 21.08.2023 г.)

10. Ниг.: Идеологияи сиёсӣ. (Мураттибон: Мухаммад А.Н., Хидирзода М.У.). – Душанбе, 2022. – С.61.

11. Сафарализода Х.Қ. Таҳдиду хатари радикализи динӣ ва экстремизми сиёсӣ дар шароити муосир./Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният . МТС.– Душанбе, 2023.–С.31.

12. Семенов С.Б. Ранний английский радикализм: политическая практика и идейная доктрина (1763-1785) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.03 / С.Б. Семенов. – М., 1997. – 32 с.

13. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. - М.: Прогресс-Традиция, 2004. - 480 с.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ РАДИКАЛИЗМ И РАССМОТРЕНИЕ ПРИЧИН ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ

САИДОВ МУХАММАДЖОН РАДЖАБМАДОВИЧ,

соискатель Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава
786103, Таджикистан, город Бохтар, ул. Айни 67

В статье автор анализирует и исследует проблему политического радикализма и основы его возникновения в рамках политических теорий, а также рассматривает теоретическую и практическую ситуацию этого политического явления. При этом обоснование реальности политического радикализма, с одной стороны, зависит от требований общественно-политической практики, с другой стороны, сложность структуры этого нежелательного проявления предполагает весьма сложные задачи. В этой связи автор доказывает, что политические теории, с одной стороны, связаны с политическими идеалами, такими как свобода, равенство, справедливость и т.п., с другой стороны, они должны соответствовать нормативным принципам. Автор утверждает, что политический радикализм является противоправной деятельностью, угрожающей основам конституционного строя при ее реализации и связанной с разжиганием ненависти и вражды между социальными группами по политическим, национальным, религиозным,

расовым или региональным мотивам. Также в статье рассматриваются политический радикализм и экстремизм как теоретическая идеология.

Ключевые слова: политический радикализм, политические теории, политические проявления, экстремизм, Хизб-ут-Тахрир, «Исламское движение Узбекистана», «Салафия», «Исламское движение Туркестана», «Ваххабизм», «Байат», «Ансурулла», политическое образование, религиозный радикализм, сопротивление политическому радикализму, угрозы национальной безопасности.

POLITICAL RADICALISM AND THE EXAMINATION OF ITS ORIGINS IN THE CONTEXT OF POLITICAL THEORIES

SAIDOV MUHAMMADJON RAJABMADOVICH,

applicant of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav
786103, Tajikistan, Bokhtar city, Ayni str. 67;

In the article, the author analyzes and explores the problem of political radicalism and the basis of its emergence within the framework of political theories, and also examines the theoretical and practical situation of this political phenomenon. At the same time, the justification for the reality of political radicalism, on the one hand, depends on the requirements of socio-political practice; on the other hand, the complexity of the structure of this undesirable manifestation implies very complex tasks. In this regard, the author argues that political theories, on the one hand, are associated with political ideals such as freedom, equality, justice, etc., on the other hand, they must comply with normative principles.

The author mentioned that political radicalism is an illegal activity that threatens the foundations of the constitutional order during its implementation and is associated with inciting hatred and hostility between social groups on political, national, religious, racial or regional grounds. The article also examines political radicalism and extremism as a theoretical ideology.

Keywords: political radicalism, political theories, political manifestations, extremism, “Hizb-ut-Tahrir”, “Islamic Movement of Uzbekistan”, “Salafiya”, “Islamic Movement of Turkestan”, “Wahhabism”, “Bayat”, “Ansurullah”, political education, religious radicalism, resistance to political radicalism, threats to national security.

ТЕХНОЛОГИЯИ “САБЗ” ҶАМЧУН ОМИЛИ КАЛИДИИ ТАШАККУЛИ
ЭКОСИСТЕМАҶОИ ИННОВАТСИОНӢ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми директори Маркази
тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.:(+992 37) 221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

Дар шароити имрӯза, ташаққули экосистемаҳои инноватсионӣ яке аз омилҳои калидии рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Ин экосистемаҳо, ҷамчун платформаи ҷамғирӣ, барои шарикони гуногун, аз ҷумла ширкатҳо, муассисаҳои таҳсилоти олӣ, муассисаҳои таҳқиқотӣ ва давлат, хидмат намуда, ба ташаққули гоյаҳои нав, татбиқи равандҳои инноватсионӣ ва таҳкими рақобатпазирӣ иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Дар ин замина, рушди инфрасохторҳои технологӣ, таъсиси IT-паркҳо ва рушди саноати “сабз” нақши стратегӣ дошта, барои Тоҷикистон, ки дар марҳалаи таҳаввулоти саноатӣ қарор дорад, имкониятҳои муҳимро барои рушди устувор ва таъмини беҳбуди сифати зиндагӣ фароҳам меоварад.

Бо дарназардошти аҳаммияти рушди экосистемаҳои инноватсионӣ дар замони муосир, таҳқиқоти мазкур ба баррасии таъсис ва рушди IT-парки технологӣ, ҷамчун муҳити ҳавасмандкунанда ва асосгузори инноватсия, равона гардидааст. Дар ин замина, технологияҳои “сабз”, ҷамчун як омил калидии ин раванд, ҷудо шуда, нақши онҳо дар ташаққул ва тавсеаи экосистемаҳои инноватсионӣ таъкид мешавад. Дар таҳқиқот диққати махсус ба асосноксозӣ ва тақмил додани механизмҳои таъсиси IT-парки технологӣ дода шуда, аҳаммияти он ҷамчун платформаи муттаҳидкунанда барои ҳамкориҳои тиҷоратӣ, илмӣ ва давлатӣ тасдиқ карда мешавад.

Илова бар ин, истифодаи технологияҳои “сабз” на танҳо барои мусоидат ба ҳифзи муҳити зист, балки барои баланд бардоштани устувории иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо арзёбӣ шудааст. Дар мақола таъкид мегардад, ки чунин экосистемаҳо метавонанд ҷамчун муҳаррики асосии рушди устувор ва мусоидаткунанда ба инноватсияҳои муосир хизмат кунанд.

Калидвожаҳо: равандҳои инноватсионӣ, технологияҳои “сабз”, рушди иқтисодӣ рақамӣ, соҳаи саноат, экосистемаҳои инноватсионӣ, IT-парк, барнома, концепсия, стратегия, фаъолияти инноватсионӣ, нақшаи амал, сармоягузорӣ, ташаққули гоյаҳои нав, таъмини рақобатпазирӣ, ташикили фазои инноватсионӣ ва боэътимоди рақамӣ.

Дар муҳити зиддиятноки ҷаҳонишавии имрӯза ва рақобатҳои афзоянда, ташаккули экосистемаҳои инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун омили ҳамгироӣ барои шарикони гуногун–ширкатҳо, муассисаҳои таҳсилоти олий, муассисаҳои таҳқиқотӣ ва давлат, хизмат мекунанд. Ҳадафи асосии ҳамгироӣ ташаккули ғояҳои нав, ташкили хатҳои нави технологияи истеҳсоли маҳсулот, татбиқи равандҳои инноватсионӣ ва таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ дар арсаи минтақа ва ҷаҳон мебошад.

Алҳол экосистемаҳои инноватсионӣ имкон фароҳам меоваранд, ки бо истифода аз захираҳои инфрасохторӣ, молиявӣ ва зеҳнӣ шарикон дар фазои муштарак фаъолияти самаранок дошта бошанд. Ба андешаи мо, дар доираи экосистемаҳои инноватсионӣ, IT-паркҳо бо сохтани заминаҳои инфрасохторӣ, ташкили марказҳои зеҳнӣ ва платформаҳои рақамӣ, фазои мусоид барои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ фароҳам меоваранд [8]. Аз ин лиҳоз, ташаккули экосистемаҳои инноватсионӣ дар ҷаҳони муосир як зарурати стратегӣ мебошад, ки на танҳо ба ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, балки ба ташкили замина барои рушди технологияи пешрафта ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд. Дар заминаи ин, ҳамкорӣ миёни муассисаҳои таҳсилоти олий ва ширкатҳо барои таҳияи технологияҳои «сабз», омодагии кадрҳои баландихтисос ва татбиқи таҳқиқоти илмӣ нақши калидӣ дошта, дар ин росто илму инноватсия – асоси пешрафти иқтисоди кишвар ба ҳисоб меравад.

Мусаллам аст, ки рушди саноати миллӣ дар шароити саноатикунории босуръат ба омилҳои гуногуни муҳити инноватсионӣ вобаста буда, онҳо бо мурури замон дар сатҳҳои алоҳидаи иқтисодиёт ташаккул меёбанд. Тақвият ва тақмили идоракунии рушди инноватсионӣ дар соҳаи саноат метавонанд тавассути эҷоди муҳити мусоид барои инноватсия, таҳкими инфрасохтори технологӣ ва рақамӣ, инчунин, тақвияти ҳамкориҳои байни соҳаҳо ва сиёсати давлатӣ дар соҳаи инноватсия амалӣ шаванд. Ин сиёсат метавонад бо роҳандозии кумакҳои молиявӣ, имтиёзҳо ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҳамчунин, ташвиқи муҳити озод барои навовариҳо, рушди саноатро дастгирӣ намояд. Бинобар ин, тақмили ин самтҳо метавонад натиҷаҳои муҳим барои пешрафти саноат ва рушди иқтисоди миллӣ дошта бошад.

Мақсади асосии рушди инноватсионии иқтисодиёт бо тавачҷуҳ ба истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ ва технологӣ тақвият бахшидани имкониятҳои истеҳсоли ба ҳисоб рафта, ин масъала ба таври возеҳ аз ҷониби олими рус Ю. Моргунов мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст [6]. Рушди инноватсионӣ бо истифодаи самараноки захира ва технологияҳои “сабз” имкониятҳои нав ва манфиатҳои зиёдро барои иқтисодиёт ва ҷомеа эҷод

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

мекунад. Ин раванд рушди устувор ва беҳбуди сифати зиндагиро таъмин менамояд. Рушди инноватсионӣ на танҳо бо афзоиши маҳсулот ва хидматҳо алоқаманд аст, балки метавонад чараҳои сохтани ҷойҳои нави кориро низ ба вучуд оварад. Инноватсияҳо метавонанд ба беҳтар кардани сифати зиндагии мардум, беҳбудии таҳсилот, бахшҳои тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ мусоидат кунанд. Бо дарназардошти ин, барои Тоҷикистон, ки дар марҳалаи таҳаввул ва рушди соҳаи саноат қарор дорад, чанд самт барои идоракунии рушди инноватсионии соҳаи саноат афзалият доранд. Ба назар мерасад, ки муҳимтарин самтҳо инҳо мебошанд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Самтҳои идоракунии рушди инноватсионии соҳаи саноат

№	Муҳимтарин самтҳо	Афзалиятҳо
1	Технологияҳои рақамӣ	Вобаста ба таҳаввули саноат дар тамоми ҷаҳон, инноватсияҳои дар соҳаи рақамӣ ва технологияҳои “сабз” ва автоматикунонии раванди истеҳсолот имкониятҳои зиёдро пешниҳод мекунад. Дарвоқеъ, воридоти ин технологияҳо метавонад ба самаранокӣ истеҳсолот, ками хароҷот ва боло рафтани сифати маҳсулот мусоидат намояд.
2	Татбиқи инноватсия дар соҳаи энергетика	Тоҷикистон бо захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ ва рушди энергияи офтобӣ ва бодӣ метавонад соҳаи саноатро ба бахши муҳими инноватсионӣ табдил диҳад.
3	Саноати “сабз” ва устувории экологӣ	Рушди технологияҳои экологӣ ва саноати “сабз”, ки эҳтиёҷоти маҳсулотро бе таъсири манфии муҳити зист қонеъ мекунад, барои Тоҷикистон, ки манбаҳои ғании табиӣ дорад, афзалият дорад. Махсусан, дар соҳаҳои ҳӯрокворӣ, кишоварзӣ ва саноати нассочӣ метавон инноватсияҳоро бештар татбиқ намуд.
4	Нанотехнологияҳо	Рушди нанотехнология, ки дар соҳаҳои химия, биотехнология ва материяҳои нави функционалӣ истифода мешавад, метавонад дар равандҳои истеҳсолот, истеҳсоли маводи замонавӣ ва баланд бардоштани сифати маҳсулот таъсиргузор бошад.
5	Бозсозии инфрасохтори саноатӣ	Идоракунии инноватсионии инфрасохторҳо, ки як қисми муҳими рушди саноат мебошанд, ба таҳия ва сохтмони корхонаҳои нави саноатӣ, инчунин, ташкили таъмини логистикӣ ва хизматҳои роҳбарии рақамӣ вобаста аст.
6	Саноати кишоварзӣ ва коркарди ҳӯроквории хонагӣ	Дар Тоҷикистон соҳаи кишоварзӣ ва коркардҳои ҳӯрокворӣ аз бахшҳои муҳим ба шумор мераванд, ки дорои имконоти васеъ барои татбиқи инноватсия мебошанд. Инноватсия дар кишоварзӣ ва истифодаи технологияҳои муосири коркард метавонад ба маҳсулоти аълосифат ва зиёд шудани содирот мусоидат кунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти соҳа.

Дар хусуси ҷадвали 1 метавон гуфт, ки роҳбарии самтҳои мазкур метавонад рушди иқтисодии саноатии Тоҷикистонро суръат бахшад ва имкониятҳои нав барои ба бозор ворид кардани маҳсулоти рақобатпазир ба

вучуд оварад. Бо таваҷҷуҳ ба таҳаввулотӣ саноат дар саросари ҷаҳон, воридоти технологияҳо метавонад ба сифати баланди маҳсулот ва кам кардани хароҷот кумак расонад. Ба андешаи мо, дар айни замон яке аз афзалиятҳои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо мебошад. Муҳимтарин омили афзоиш рушди инноватсионии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки бидуни рушди технологияҳои баланд ва ҷорӣ намудани коркардҳои инноватсионӣ дар саноат ғайриимкон аст [7].

Қобили қайд аст, ки дар шароити рушди иқтисодии рақамӣ, мамлакати мо на танҳо ба рушди равандҳои инноватсионӣ, истехсоли маҳсулот, татбиқи технологияи “сабз” ва ё воситаҳои техникӣ, балки ба инкишофи инфрасохтори инноватсиониро низ дар назар дорад. Дар робита ба ин, бо қарори Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ (аз 7 майи соли 2019, таҳти №276), Корхонаи воҳиди давлатии «Шаҳри хушманд (Smart city)»-и мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе таъсис гардид. Бинобар ин, экосистемаҳои инноватсионӣ маҷмуи шароитҳо ва муносибатҳои мебошанд, ки имконияти рушди иқтисодии инноватсионии кишварро таъмин мекунанд. Аз ин ҷиҳат, IT-паркҳо, ҳамчун ҷузъи ташкили экосистемаҳо, метавонанд нақши калидиро дар пешбурди рақобатпазирии иқтисод ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дошта бошанд.

Бо амалӣ намудани корҳои зикргардида, ҳанӯз соли 2024 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон IT-Парки шаҳри Душанбе таъсис ёфта, бо мақсади дастгирии соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва инноватсионӣ, инчунин, ҷалби стартапҳо ва ширкатҳои соҳа ба рушди иқтисоди рақамӣ татбиқи гардидааст. Яъне IT-Паркҳо дар рушди фазои эҷодӣ ва мусоидат ба татбиқи ғояҳои нав дар ҷомеаи муосир нақши калидӣ доранд.

Лозим ба ёдоварист, ки санаи 7-уми апрели соли 2025 дар доираи намоишгоҳи «ICT WEEK-2025», Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ дар маросими ифтитоҳи бинои IT-Парки шаҳри Душанбе иштирок намуда, зимни суханронӣ таъкид намуданд, ки “дар ҷаҳони муосир иқтисоди рақамӣ ва инноватсия муҳаррики рушди устувори кишварҳо ба ҳисоб мераванд. Тоҷикистон низ ҳамчун узви иқтисоди ҷаҳонӣ аҳаммияти ин равандро ба ҳисоб гирифта, ба марҳалаи нави рушди рақамӣ ворид мегардад” [10].

Дар шароити феълӣ шартӣ асосии таъмини рақобатнокии иқтисодӣ рушди технологияҳои рақамӣ ба ҳисоб рафта, масъалаи мазкур ҳамчун самти афзалиятноки рушди минбаъдаи иқтисодии миллий дар “Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025” [2] ва “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” [3]

дарҷ гардидааст. Дар санадҳои мазкур оварда шудааст, ки рушди минбаъдаи иқтисодии миллий ва соҳаҳои алоҳидаи он дар заминаи истифодаи технологияи рақамӣ ва фароҳам овардани экосистемаи муносиб дар ин самт таъмин карда мешавад. Ин буд, ки бо дастури супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ ва ба ин васила, вусъат бахшидани раванди татбиқи ҳукумати электронӣ, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон таъсис ёфт. Зеро Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ як платформаи асосӣ барои таҳия ва иҷрои стратегияҳои рақамисозии кишвар буда, дар таҳияи хидматҳои электронӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ ва ташкили экосистемаи муосир ва рақамии Тоҷикистон кумак намуда, метавонад ба рушди соҳа, оғози фаъолияти стартапҳо ва ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат намояд.

Мавриди зикр аст, ки ҷаҳони муосир пур аз иттилоот аст ва дар байни ин гуногунии донишҳо, баъзан муайян кардани муҳимтарин чизҳо душвор мешавад. Яке аз қисмҳои асосии раванди таълим фаҳмидани он аст, ки чӣ тавр унсурҳои гуногун дар як система муттаҳид мешаванд. Бо омӯختани таъсири мутақобилаи дониш ва татбиқи он дар амал, шахс мефаҳмад, ки чӣ гуна ҷузъҳои алоҳида метавонанд як тасвири умумиро ташкил диҳанд ва қори харрӯзаи моро осонтар созанд. Дар ин зимн, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ дар расми ифтитоҳи бинои IT–Парки шаҳри Душанбе, дастури супоришҳои мушаххас барои ҳарчи зудтар таҳия намудани лоиҳаи “Мақтаби барномасозӣ” дар пойтахт ва бунёди он дар муддати кӯтоҳтарин ба масъулини мақомоти шаҳри Душанбе дода шуд.

Дар ин хусус, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар иброз намуданд, ки *“мову шумо дида истодаем, ки имрӯз кишварҳои мухталифи дунё бар пояи илму дониш, ихтироъкориву истеҳсол ва истифодаи техникаву технологияҳои муосир чӣ гуна тараққӣ карда истодаанд”* [11]. Албатта, омӯзиши таъсири мутақобилаи унсурҳои дониш на танҳо сатҳи умумии зехро баланд мебардорад, балки ба беҳтар кардани ҳосилнокӣ ва самаранокӣ фаъолият низ мусоидат мекунад. Зимнан, бо пешрафти технологияи «сабз», имкониятҳои эҷоди робитаҳои мураккаб хеле васеъ шудаанд, ки ба инсонҳо имкон медиҳанд, уфукҳои навро кашф кунанд ва ба ҳадафҳои, ки қаблан дастрас набуданд, расанд. Ин раванди ҳамгирӣ ҳам дар соҳаҳои илмӣ ва ҳам дар ҳаёти харрӯза муҳим ва арзишманд аст.

Дар робита ба ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тарбияи кадрҳои баландхаттисос ва ташкили шароити таҳсилоти байналмилалӣ барои ҷавонони тоҷик тайи солҳои соҳибистиклолӣ тибқи квотаҳо ва грантҳои

президентӣ кумак намуда, ба онҳо имкон медиҳад, ки дар донишгоҳҳои бехтарин ва маъруфи ҷаҳонӣ дар соҳаи тиб, муҳандисӣ, иқтисод, иттилоот, илмҳои табию иҷтимоӣ ва дигар риштаҳои илмӣ барои рушди кишвар зарур, таҳсил намоянд.

Мусаллам аст, ки ҳамгироии илм дар шароити муосир ба як масъалаи хеле муҳим ва аввалиндараҷа табдил ёфта, ҳамроҳангии илмӣ дар самтҳои гуногун ва дарки амиқи паҳншавии таъсироти ҳар як инноватсия як қадами муҳим мебошад. Чунки дастовардҳои нави илму техника на танҳо дар як соҳа, балки дар якҷоягӣ бо дигар соҳаҳо метавонанд таъсири пурзӯр дошта бошанд.

Боиси хушнудӣ аст, ки имрӯз Душанбешаҳр бузургтарин маркази илмӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, саноатӣ ва пешоҳанг дар татбиқи босамари ҳадафҳои стратегӣ буда, муаррифгари дастовардҳои беназири даврони соҳибистиклолии кишвар доништа мешавад. Илова ба ин, бо таъсиси IT-Парки шаҳри Душанбе муҳити беҳамто фароҳам гардида, дар он муҳити заминасози ташаққули ғояҳои нав, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва рушди иқтисоди миллӣ тақвият дода мешавад. Ҳамкориҳо дар доираи ин экосистемаҳо имкон медиҳанд, ки дониш ва технология бо суръати баланд паҳн гардад, ки ин ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта, аз ҷумла Корея, Олмон, Шветсия, Канада ва Чин, нишон медиҳад, ки ислоҳоти институтсионалӣ ва рушди сохторҳои иқтисодӣ ба рушди устувор ва рақобатпазирии саноат мусоидат мекунад. Ин кишварҳо тавассути сармоягузорӣ ба инноватсия, технологияи пешрафта ва сиёсати муассир ба дастовардҳои назаррас ноил шудаанд. Барои кишварҳои дар ҳоли рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, чунин моделҳо метавонанд ҳамчун роҳнамо барои ташаққули иқтисоди рақобатпазир хизмат кунанд. Мутобиксозии эҳтиёҷоти глобалӣ ва маҳаллӣ вобаста ба иқтидор, маърифати экологӣ ва технологияи «сабз» дар баробари тағйироти муҳим дар сохтор ва муҳити институтсионалӣ боиси натиҷаҳои мусбат барои рушди иқтисодии онҳо гардид. Илова бар ин, бо такмил ва эҷоди механизмҳои молиявии устувор, рушди инноватсионӣ, ё ин ки тавачҷуҳ ба татбиқи технологияи «сабз» ва экология, онҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷаҳони имрӯза танҳо тавассути мутобикшавӣ ба тағйироти экологии мавҷуда ва истифодаи корбурди бехтарини захираҳо метавон ба иқтисоди рақобатпазир ва устувор ноил шуд. Яъне ин амалҳо нишон медиҳанд, ки бо тағйироти муассир дар институтсионализм ва сохтори иқтисодӣ, кишварҳо метавонанд бехтар ба талаботи муносири экология ва технологияҳои «сабз» мутобик шаванд, ки ба рушди устувор ва таъмини рақобатпазирии саноат кумак мерасонад.

Маврид ба таъкид аст, ки бо ташаббус ва дастгириҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваستا барномаҳои стратегӣ ва иқдомоти дастгирии иқтисоди рақамӣ ва технологияи нав роҳандозӣ гардида, аҳамияти ин соҳа барои рушди устувори кишварро таъкид мекунад.

Бо така ба нуктаҳои асосии Паёми ироагардидаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, солҳои 2026–2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» [1] эълон карда шуд. Ин аст, ки роҳбарияти олии кишвар шартҳои зарурӣ барои рушди экосистемаҳои инноватсионӣ ва рушди соҳаҳои рақамиро фароҳам оварда, ин омил барои таҳкими рақобатпазирии иқтисодӣ, инчунин, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагии мардум мусоидат мекунад. Масалан, фаъолият ва мақоми аъзои доимии IT–Паркро соҳиб гардидани 11 ширкати ватанӣ, далели гуфтаҳои боло мебошад. Ин раванд дар пешрафтҳои технологӣ, тақмили сифати маҳсулот, беҳтар кардани хидматрасонӣ ва афзун намудани рақобатпазирӣ мусоидат мекунад. Зеро мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатии инноватсионӣ–дастгирии давлатии субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ ва ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки механизми ҳамгирии соҳаҳои мазкур метавонад муҳити созанда ва самарабахшро барои таҳия ва амалӣ кардани навоварии илмӣ ва технологӣ ташкил диҳад. Махсусан, аз ҷониби Сарвари давлат дар заминаи эълон гардидани солҳои 2022–2026 ҳамчун «Солҳои рушди саноат» ва муҳити мусоиду имкониятҳои фаровон дар раванди сол бо ҷалби 100 ширкати дигар ба ҳайси аъзои доимии IT–Парки шаҳри Душанбе метавонад дар баланд бардоштани эҷоди дастовардҳои нав ва саноати ватанӣ тақони ҷиддӣ бахшад. Зеро ҳамгирии илм, таҳсилот ва истеҳсолот барои рушди саноати миллий ва иқтисодӣ кишвар як механизм ва стратегияи муҳим аст, ки барои дастбӣ ба рушди устувор ва пешрафти гуногун заминагузор мебошад.

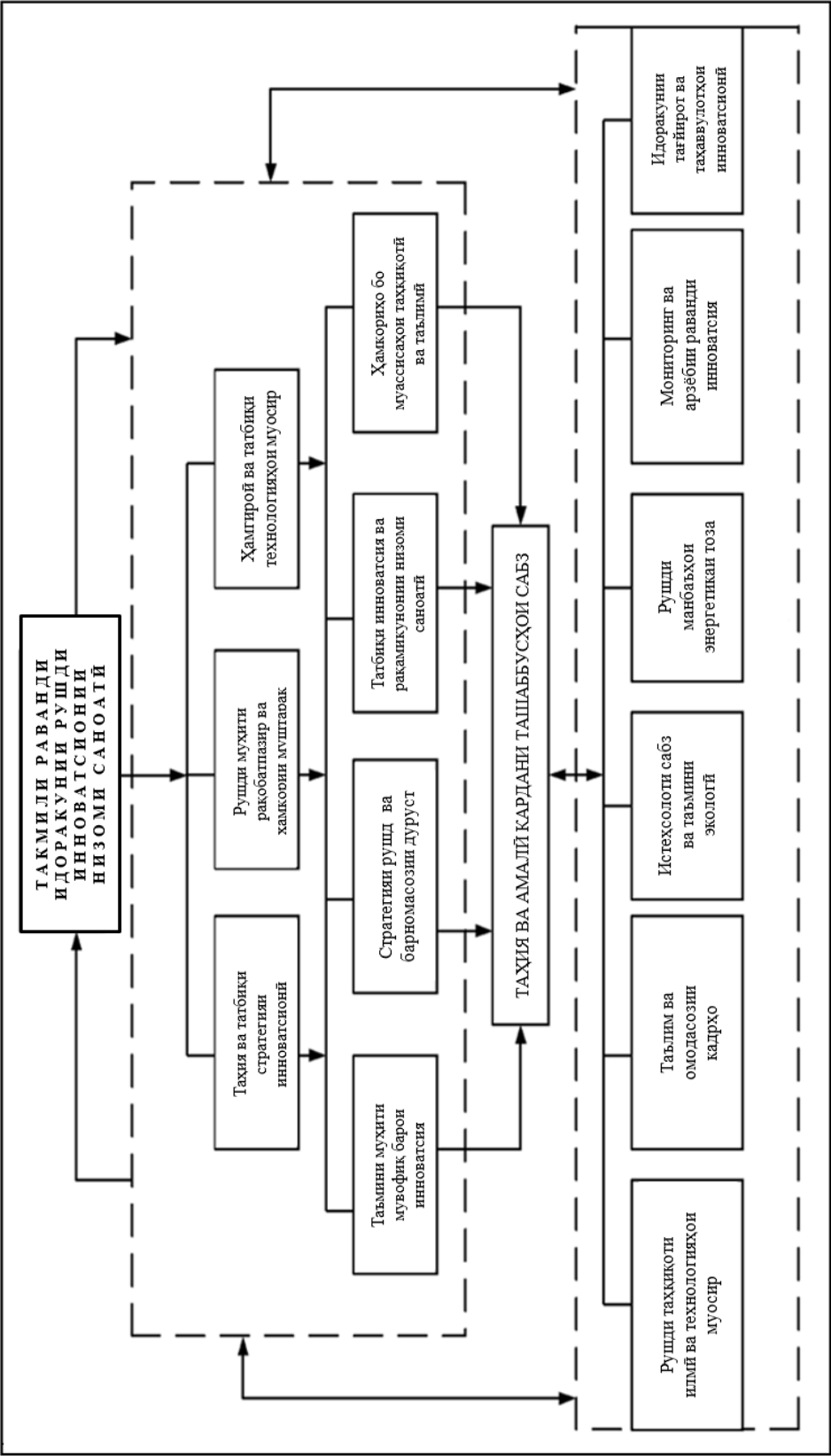
Дар ҳама давраи замон рушди иқтисодӣ ҳар кишвар аз тараққиёти соҳаҳои пешбари он вобастагӣ дорад. Вобаста ба ин, пажуҳишгарони ватанӣ Т. Низомова ва Ҷ. Раҳмонов қайд менамоянд, ки *“айни замон кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон имкониятҳои худро ба он равона карда истодаанд, ки бо така ба унсурҳои инноватсионӣ ва рақамикунонӣ соҳаҳои бартариятноки аҳаммияти иҷтимоӣ-иқтисодидоштаро рушд диҳанд ва бо ин васила, мавқеи худро дар раванди ҷаҳоншиавӣ иқтисодиёт миёни дигар давлатҳо устувортар нигоҳ доранд»* [9]. Дар ҷаҳони муосир кишварҳои пешрафта диққати асосиро ба рушди соҳаҳое, ки қобилияти устувор кардани иқтисодиёт ва тақвияти мавқеи онҳо дар муҳити ҷаҳонӣ доранд, равона мекунанд. Соҳаҳои технологӣ, истеҳсоли ва энергетикӣ бо истифодаи инноватсия ва рақамисозӣ самаранокии худро зиёд менамоянд. Барои кишварҳои рушдбанда ин раванд метавонад ҷолибсоз бошад, аммо ҳамзамон, имкониятҳои калон барои рушди иқтисодӣ ва ҳамгироӣ дар бозори ҷаҳонӣ фароҳам меорад.

Ба андешаи муҳаққиқи ватанӣ С. Комилов: «Дар марҳалаи таҳаввулоти иқтисодӣ дар кишвар афзоиши чандкаратаи сармоягузорӣ ба рушди системаи

таъминоти кадрҳо ва баланд бардоштани стандартҳои давлатии таҳсилот, ки ба талаботи ташаккул ва рушди фаъолияти инноватсионӣ ҷавобгӯ мебошанд, талаб карда мешавад. Илова бар ин, дар кишвар то ҳол системаи инноватсионии роҳнамоӣ, тайёр кардан, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо ба талаботи фаъолияти инноватсионӣ ва соҳаҳои мувофиқ мавҷуд нест» [4,23]. Воқеан, барои рушди инноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар иқтисодиёт, муҳим аст, ки системаи таълим ва таъмини кадрҳо, ки ба талаботи соҳаҳои инноватсионӣ ва муосир мувофиқат мекунад, тақмил дода шавад.

Бояд гуфт, ки тақмили раванди идоракунии рушди инноватсионии соҳаи саноат як ҷанбаи муҳим барои ноил шудан ба рушди устувор ва самараноки иқтисодии миллӣ ва корхонаҳо мебошад. Зеро самтҳои мазкур барои тақмили равандҳои соҳаи саноат аҳамияти калон доранд ва метавонанд дар боло бурдани самаранокии корхонаҳо таъсиргуздор бошанд. Масалан, барои рушди саноат ва рушди инноватсионӣ дар он, зарур аст, ки дониш ва маърифати нав, аз ҷумла таҳқиқоти илмӣ ва таҳияи технологияҳои «сабз», рушд ёбанд. Бинобар ин, дар расми 1 нақшаи тақмили раванди идоракунии рушди инноватсионии соҳаи саноат оварда шудааст, ки то ба таҳия ва амалӣ кардани ташаббусҳои «сабз»-ро дар бар мегирад.

Илова бар ин, доир ба расми 1 метавон гуфт, ки тақмили раванди идоракунии рушди инноватсионии соҳаи саноат, вобаста ба як қатор стратегияҳои мушаххас, истифодаи технологияҳои нав, ғимояи моликияти интеллектуалӣ, таҳияи барномаҳои таълимӣ ва ҳамкориҳои байнисоҳавӣ мебошад. Идоракунии рушди инноватсионӣ бояд ҳамоханг байни корхонаҳои саноатӣ, марказҳои таҳқиқотӣ ва мақомоти давлатӣ анҷом ёбад, то татбиқи самараноки инноватсия таъмин гардад. Ба андешаи пажӯҳишгарони ватанӣ А.Б. Мирсаидов ва Ш.Н. Юсуфов: «...Дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ҳарчи бештар равандҳои ҷаҳонишавӣ тақвият ёфта истодаанд, ки боиси дарки зарурати баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ва идоракунии онро боис шудаанд, зеро рушди муосири хоҷагии ҷаҳонӣ хосиятҳои инноватсионӣ ва рақобатиро касб кардааст. Бинобар ин, муайянкунии ҷойгоҳ ва нақши рақобат дар шароити муосир аҳамияти махсус дорад» [5,42].

СарчайМА: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти соҳа .

Расми 1. Нақшаи амал оид ба раванди идоракунии рушди инноватсионии саноатӣ

Татбиқи ин тадбирҳои инноватсионӣ ба рушди неруи инсонӣ, ҷалби ҷавонон ба таълими муосири босифат мусоидат намуда, дар айни ҳол ба эҷоди шароити рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд. Зеро экосистемаи рақамӣ тавассути ҳамгироии технологӣ, иштирокчиён ва хидматҳое, ки бо ҳам кор мекунанд ва маълумотро мубодила мекунанд, ташаккул меёбад. Дар натиҷа, экосистемаи рақамӣ ташкили фазои инноватсионӣ ва бозътимоди рақамиро осон намуда, дар он корхонаҳои саноатӣ метавонанд зуд мутобиқ шуда, ҳамкориҳои бештарро ба роҳ монанд ва ғолидаи бештар ба даст оваранд. Яъне муҳимият ва аҳамияти ин равандро Тоҷикистон ба ҳисоб гирифта, ба марҳалаи нави рушди рақамӣ ҳамчун узви иқтисоди ҷаҳонӣ қадамҳои устувор мегузорад.

Дар шароити муосир, инноватсия ва технологияҳои «сабз» ба рушди иқтисоди миллӣ таъсири мусбат мерасонанд. Тоҷикистон, бо дарназардошти аҳамияти ин равандҳо, барои ташкили шароити таҳсилоти байналмилалӣ, рушди кадрҳои баландхисос ва ҳамгироии илм бо истеҳсолот кӯшиш мекунад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ ба инноватсия, рақамикунонӣ ва технологияҳои «сабз» метавонад ба афзоиши рақобатпазирӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва беҳбуди сатҳи зиндагии шаҳрвандон мусоидат намояд. Масалан, тибқи маълумоти таҳлилӣ, сармоягузорӣ ба соҳаҳои инноватсионӣ дар кишварҳои пешрафта аз 3 то 5 дарсади маҷмуи маҳсулоти дохилро ташкил дода, ба рушди стартапҳо ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад. Бо дарназардошти ин, Тоҷикистон солҳои 2026–2030-ро ҳамчун "Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия" эълон кардааст, ки ин иқдом имкониятҳои фаровонро фароҳам меоварад. Аз ҷумла, таъсиси IT-Паркҳо ҳамчун марказҳои рушди технологӣ метавонад ба ташаккули стартапҳои муваффақ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат кунад.

Истифодаи технологияҳои «сабз», аз қабili манбаъҳои барқароршавандаи энергия, системаҳои идоракунии партов ва технологияҳои кам-масраф, на танҳо ба ҳифзи муҳити зист, балки ба коҳиши хароҷот ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот оварда мерасонад. Ғайр аз ин, ташаккули экосистемаҳои рақамӣ, ки дар асоси инноватсия ва рақамикунонӣ сохта мешаванд, шароит фароҳам меоваранд, ки Тоҷикистон ба марҳалаи нави рушди рақамӣ ворид шавад.

Ҳамин тариқ, ташаббусҳои дарпешистода ба таври асоснок нишон медиҳанд, ки сармоягузорӣ ба инноватсия, рақамикунонӣ ва технологияҳои «сабз» метавонад ба рушди устувори иқтисодӣ, беҳбуди сифати зиндагӣ ва баланд бардоштани маъёи кишвар дар сатҳи байналмилалӣ мусоидат намояд. Бо таъки ба гуфтаҳои боло, итминони комил дорем, ки бо таъсиси IT-Парки шаҳри Душанбе платформаи ҳамкориҳо миёни корхонаҳо, донишгоҳҳо ва марказҳои таҳқиқотӣ таъмин гардида, ин ба инкишофи технологияҳои «сабз» ва

истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мусоидат мекунад. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ, ҳамкорихои судманду стратегӣ калиди ҳама муваффақиятҳо буда, экосистемаи рақамӣ тавассути иштирокчиёни гуногун ташаккул меёбад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/missives/49225> (санаи мурочиат ба сомона 12.05.2025)

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. аз 26-уми декабри соли 2021, – №460

3. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, аз 30 декабри соли 2019. - № 642

4. Комилов С.Д. Формирование инновационного потенциала как условие индустриально-инновационного развития экономики Таджикистана / С.Д. Комилов, А.А. Курбонов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 4 (29). – С. 19-25.

5. Мирсаидов А.Б., Юсуфов Ш.Н. Идоракунии рушди инноватсионӣ бахши иҷтимоӣ иқтисодиёти Тоҷикистон/Монография – Душанбе: Дониш.– 2021, 168 с. – 24 сах.

6. Моргунов Ю.А. Инновационный потенциал метода обработки как мера эффективности технологических инвестиций//В сборнике: Пром-Инжиниринг. Труды III международной научно-технической конференции. 2017. - С. 54-57.

7. Муртазоев О.Қ. Идоракунии инноватсионӣ рушди корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / О.Қ. Муртазоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2023. – № 1(45). – С. 7-14. – EDN RFHGUL.

8. Муртазозода О. Аҳамияти таъсис додани IT–парки технологӣ ҳамчун экосистемаи инноватсионӣ дар Тоҷикистон. Нашри махсуси нашрияти Маҷмаи иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе бахшида ба Рӯзи пойтахт, 18.04.2025, - 7 с. [Захираи электронӣ] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=566968953079337&set=a.105821382527432> аз 18 апрели соли 2025 (санаи дархост ба сомона 02.06.2025)

9. Низомова Т.Д., Раҳмонов Ҷ.Р. Саноатикунӣ босуръат ва таъмини рушди инноватсионӣ саноати миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. № 2 (78). – С. 134-149

10. Раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмомалӣ ба масъулин чӣхати бунёди Мактаби барномасозӣ дар пойтахт дастур доданд. 8 апрели соли 2025, 09:33 [Захираи электронӣ] <https://khovar.tj/2025/04/raisi-sha-ri-dushanbe-rustami-emomal-ba-masulin-chi-ati-bunyodi-maktabi-barnomasoz-dar-pojtaht-dastur-dodand/> (санаи мурочиат ба сомона 02.06.2025)

11. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар. 30.05.2024 шаҳри Душанбе. [Захираи электронӣ] <https://khovar.tj/2024/05/suhanronii-prezidenti-um-urii-to-ikiston-peshvoi-millat-emomal-ra-mon-dar-mulo-ot-bo-a-li-ilm-va-maorifi-kishvar/?ysclid=m8ia2fmsq2375458> 330 (Санаи мурочиат ба сомона 10.03.2025)

“ЗЕЛЕННЫЕ” ТЕХНОЛОГИИ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ЭКОСИСТЕМ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,

кандидат экономических наук, доцент, первый заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел.: (+992 37)221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

В современных условиях формирование инновационных экосистем является одним из ключевых факторов развития национальной экономики. Эти экосистемы служат интеграционными платформами для различных партнеров, включая компании, высшие учебные заведения, научно-исследовательские институты и правительство, помогая генерировать новые идеи, внедрять инновационные процессы и укреплять экономическую конкурентоспособность. В этом контексте развитие технологической инфраструктуры, создание ИТ-парков и развитие зеленой промышленности играют стратегическую роль, предоставляя Таджикистану, находящемуся в процессе промышленной трансформации, хорошие возможности для устойчивого развития и обеспечения улучшения качества жизни.

Учитывая важность развития инновационных экосистем в наше время, целью данного исследования является изучение создания и развития парка ИТ-технологий как среды, стимулирующей и способствующей инновациям. В этом контексте зеленые технологии выделяются как ключевой фактор этого процесса, подчеркивается их роль в формировании и расширении инновационных экосистем. Особое внимание в исследовании уделено обоснованию и совершенствованию механизмов создания технопарка в сфере ИТ, подтверждена его значимость как объединяющей площадки для коммерческого, научного и государственного сотрудничества.

Кроме того, считается, что использование зеленых технологий не только способствует защите окружающей среды, но и повышает экономическую и социальную устойчивость регионов. В статье подчеркивается, что такие экосистемы могут служить ключевым фактором устойчивого развития и способствовать современным инновациям.

***Ключевые слова:** инновационные процессы, зеленые технологии, развитие цифровой экономики, промышленность, инновационные экосистемы, ИТ-парк, программа, концепция, стратегия, инновационная деятельность, план действий, инвестиции, разработка новых идей, обеспечение конкурентоспособности, создание инновационного и надежного цифрового пространства.*

“GREEN” TECHNOLOGIES AS A KEY FACTOR IN THE FORMATION OF INNOVATIVE ECOSYSTEMS

MURTAZUZODA ORAZ,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, First Deputy Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;

tel.: (+992 37) 221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

In modern conditions, the formation of innovative ecosystems is one of the key factors in the development of the national economy. These ecosystems serve as integration platforms for various partners, including companies, higher education institutions, research institutes and government, helping to generate new ideas, implement innovation processes and strengthen economic competitiveness. In this context, the development of technological infrastructure, the establishment of IT - parks and the development of green industry play a strategic role, providing Tajikistan, which is in the process of industrial transformation, with important opportunities for sustainable development and ensuring an improved quality of life.

Given the importance of developing innovation ecosystems in our time, the aim of this study is to examine the creation and development of an IT technology park as an environment that stimulates and promotes innovation. In this context, “green” technologies are highlighted as a key factor in this process, and their role in the formation and expansion of innovation ecosystems is emphasized. The study pays special attention to the justification and improvement of mechanisms for creating a technology park in the IT - sector, confirming its importance as a unifying platform for commercial, scientific and government cooperation.

In addition, it is believed that the use of “green” technologies not only contributes to environmental protection, but also increases the economic and social sustainability of regions. The article highlights that such ecosystems can serve as a key factor in sustainable development and contribute to modern innovation.

Keywords: *innovation processes, green technologies, development of digital economy, industry, innovation ecosystems, IT - park, program, concept, strategy, innovation activities, action plan, investments, development of new ideas, ensuring competitiveness, creation of innovative and reliable digital space.*

**МОНИТОРИНГ ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ УСЛУГ СЛУЖБАМИ
ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЮ В ПРОЦЕССЕ ДОСТИЖЕНИЯ
ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ**

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН,

к.э.н., заместитель директора Центра стратегических исследований

при Президенте Республики Таджикистан

734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;

тел. +992 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru.

Социально-экономические реформы, проводимые в Республике Таджикистан за годы независимости, реализация Национальной стратегии развития на период до 2030 года и Концепции продуктивной занятости Республики Таджикистан на период до 2040 года[2] с учётом углубляющейся цифровизации ведут к изменению механизмов функционирования рынка труда и обеспечения продуктивной занятости. В статье отражено эмперическое исследование деятельности служб занятости населения Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Служба занятости населения, продуктивная занятость, трудоустройства, работодатель, работник, профессиональное обучение, рынок труда.

Трансформационные изменения экономики Республики Таджикистан основаны на достижениях стратегических целей развития, где одно из важных направлений, это развитие продуктивной занятости на рынке труда.[3] Одним из элементов механизма в достижении продуктивной занятости является процесс эффективного трудоустройства населения, а именно процесс подготовки кадров, развития знаний, навыков и умений, а также деятельность институтов рынка труда.

Служба занятости населения Таджикистана является одним из основных институтов регулирования состояния рынка труда и решения проблем уязвимых слоёв населения. Службы занятости на рынке труда играют большую роль в решении проблем трудоустройства, взаимодействия работодателей и работников, профессионального обучения и переобучения безработных, а также в профессиональной ориентации граждан. Насколько хорошо, слажено и эффективно ведут свою деятельность службы занятости, настолько результативной будет и реализация важнейших социально-экономических стратегий и программ развития государства. [1]

Для определения проблем в деятельности службы занятости, качества и потребности в предоставляемых услугах, необходимо проведение ежегодного мониторинга деятельности агентства.

Мониторинг направлен на периодическую оценку изменяющейся ситуации на рынке труда, оценку эффективности деятельности служб занятости населения, по предоставлению государственных услуг в области содействия занятости населения. Мониторинг осуществляется для выработки и корректировки программ и мероприятий по улучшению ситуации на рынке труда, выявления тенденций, определения лучших практик осуществления переданных полномочий, структурных и организационно-штатных мероприятий.

За период экономических реформ в стране сформировалась достаточно специфическая модель рынка труда. В связи с этим нами было проведено эмпирическое исследование с целью оценки спроса на услуги служб занятости населения на рынке труда Таджикистана, результатом которого стали следующие выводы:

- Опрос экспертов: сотрудников Агентства по труду и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан в городе Душанбе, и городе Гиссаре.

- Проведение анкетирования респондентов граждан, обращающихся в службы занятости.

Для проведения исследования была разработана анкета для граждан обращающиеся в службу занятости, в которую вошло 12 вопросов. В анкетировании приняло участие 55 респондентов.

Из общего числа респондентов прошедших опрос мужчин составило 36%, женщин 64% (Диаграмма 1.)

Диаграмма 1. Разделение опрошиваемых респондентов по полу [5]

В структуре опрошенных основную долю составили граждане в возрасте от 18 до 25 лет-15% и 26-35 лет – 19%. Остальные составили граждане до 18 лет

-1%, 36-45 лет - 6%, 46-55 лет - 6%, старше 55 лет -8%. То есть подавляющая часть опрошенных составляют граждане в диапазоне 18-35 лет. (Диаграмма 2.)

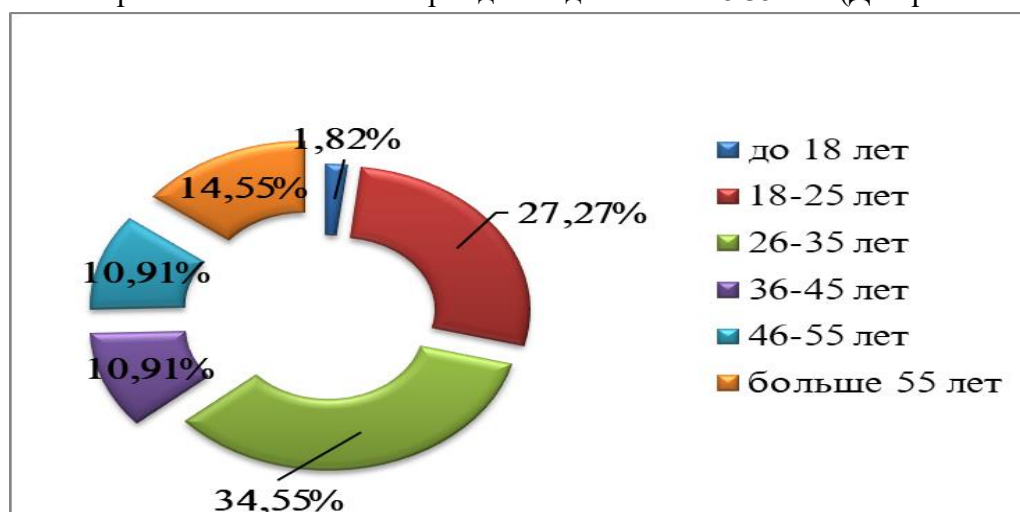

Диаграмма 2. Возраст опрашиваемых респондентов [5]

Из общего числа опрошенных уровень образования респондентов составил высшее 60%, среднее не полное 33% и среднее специальное - 7%, никто из респондентов не отметил начальное профессиональное и другие уровни образования (Диаграмма 3.).

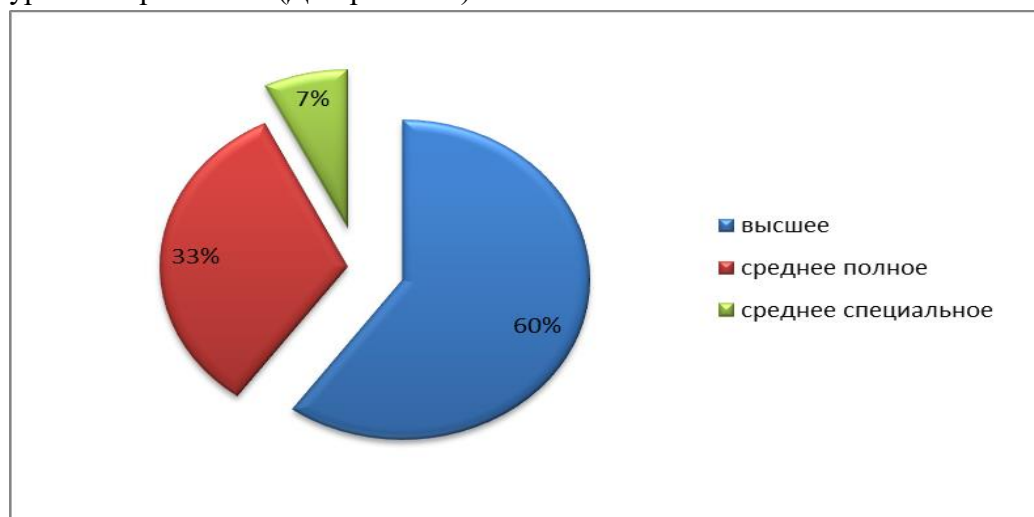

Диаграмма 3. Уровень образования респондентов [5]

Все респонденты имеют ту или иную степень профессионального образования. Рассматривая структуру профессиональной подготовки, можно сказать, что респонденты имеют специализацию, трудящихся в сфере занятости рынка труда, и требующих профессиональную квалификацию.

На вопрос семейное положение основная часть- 69% отметила, что находиться в браке, 20% - холост, 7%-разведён, вдовец/вдова -2% и не ответили на вопрос 2%. Из 7% разведённых и 2% вдовцов женщины составили 100%.

Таким образом, служба занятости населения являются одной из возможности решения социальных проблем уязвимых слоёв населения.

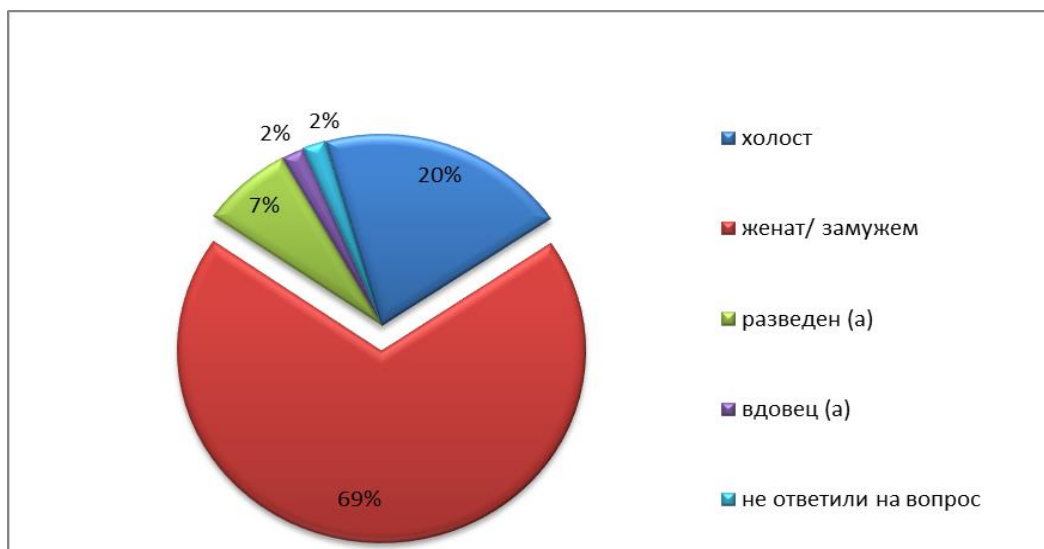

Диаграмма 4. Семейное положение респондентов (только для лиц старше 18 лет) [5]

Основная часть респондентов (62,5 %) проживает в семьях численностью от 3 до 6 человек; 21,43 % — в семьях до 3 человек, 7,14 % — в семьях от 6 до 10 человек, а 8,9 % — в семьях с числом членов более 10 человек.

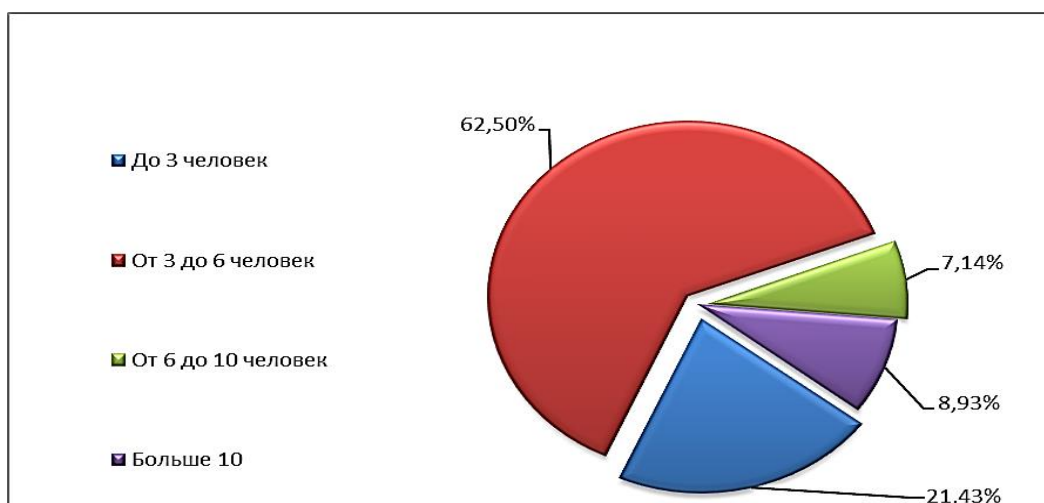

Диаграмма 5. Число людей, проживающих в домохозяйстве респондента. [4]

Исконно таджикские семьи многодетные и это объясняет такое распределение показателей. Опрос показал, что у 47,92% семей работает и обеспечивает семью 1 человек, у 39,58% работают 2 человека и у 14,5% работают 4 человека.

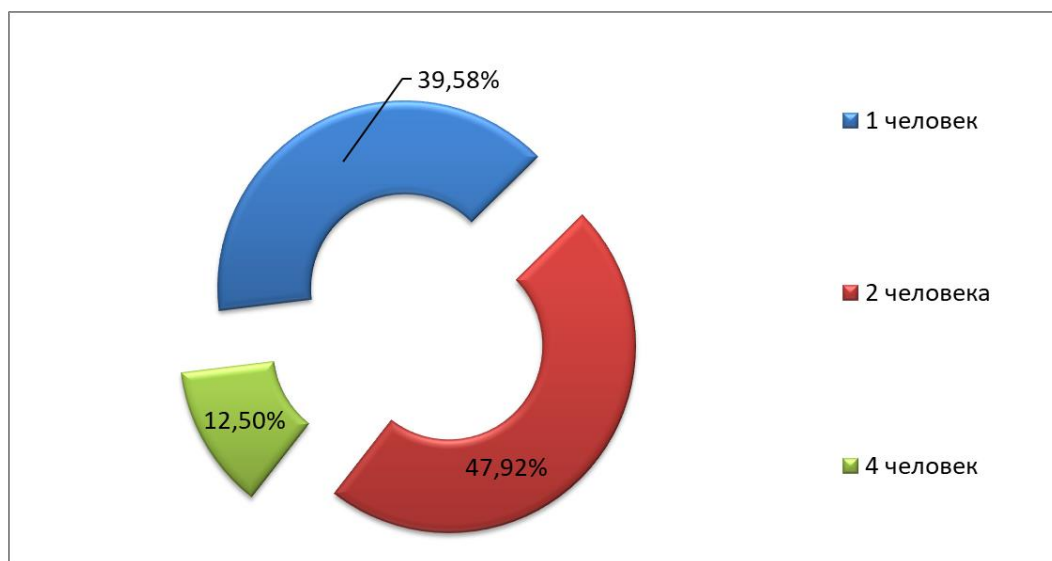

Диаграмма 6. Количество людей в Вашем домохозяйстве работают постоянно (имеют постоянную работу)? [4]

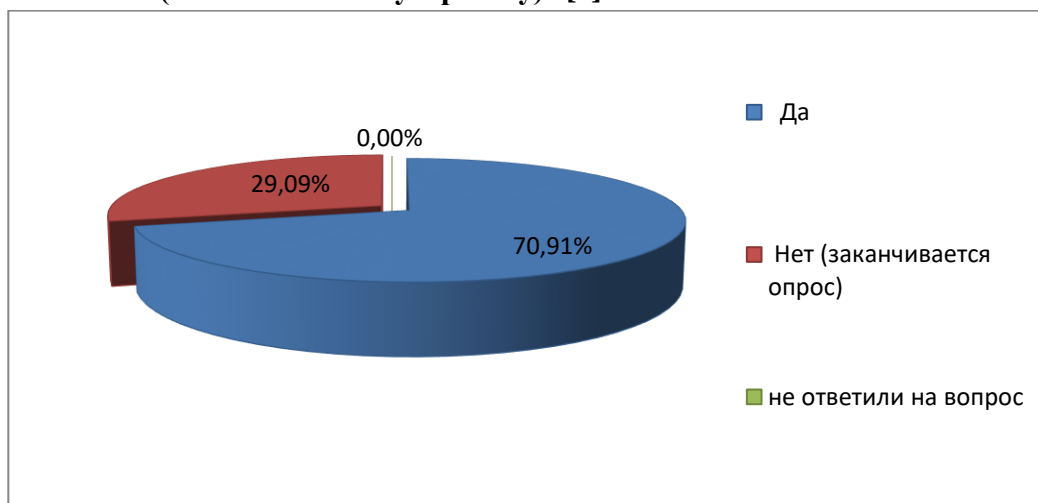

Диаграмма 7. Количество граждан обратившиеся в Агентство по труду и занятости населения. [5]

На вопрос обращались ли вы в Агентство по труду и занятости населения положительно ответили 70,9% или 39 человек, нет ответили 29,1%, это граждане, которые впервые обратились в Агентство и основную часть ответивших «нет» составили женщины, которые недавно узнали о деятельности служб занятости и о услугах которые они представляют.

Из всех респондентов на вопрос по какому вопросу вы обратились в Агентство были даны следующие ответы: трудоустройство – 30,9%, профессиональное обучение – 3,6%, получение пособия – 16,3%, профессиональная ориентация – 16,3%, посещал (а) ярмарку вакансий – 9,9%, не ответили на вопрос – 16,36%. Те респонденты, которые впервые обращались в агентство, не ответили на поставленный вопрос.

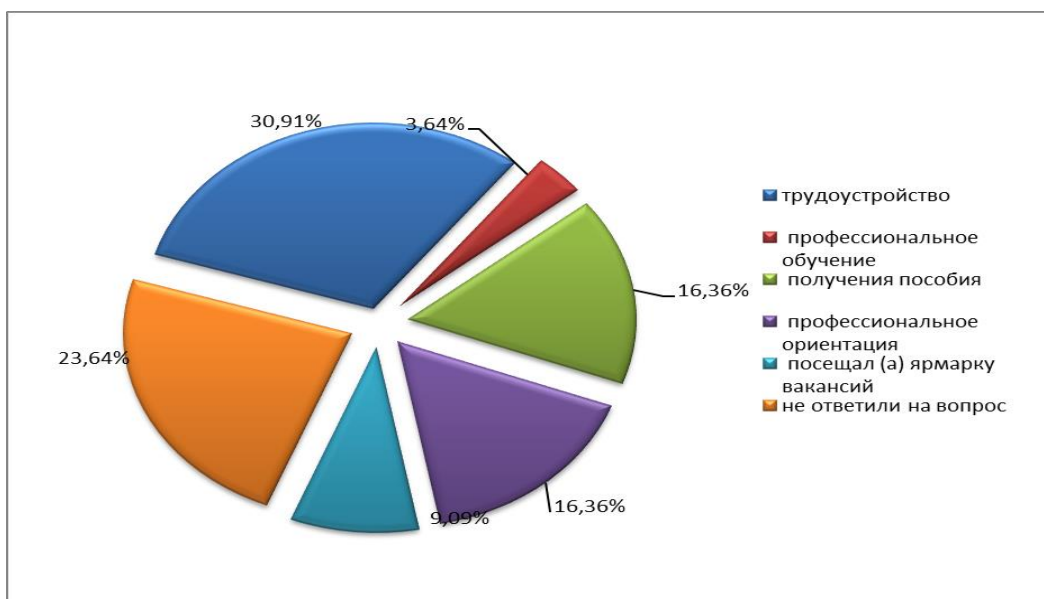

Диаграмма 8. По какому вопросу обращались в Агентство? [5]

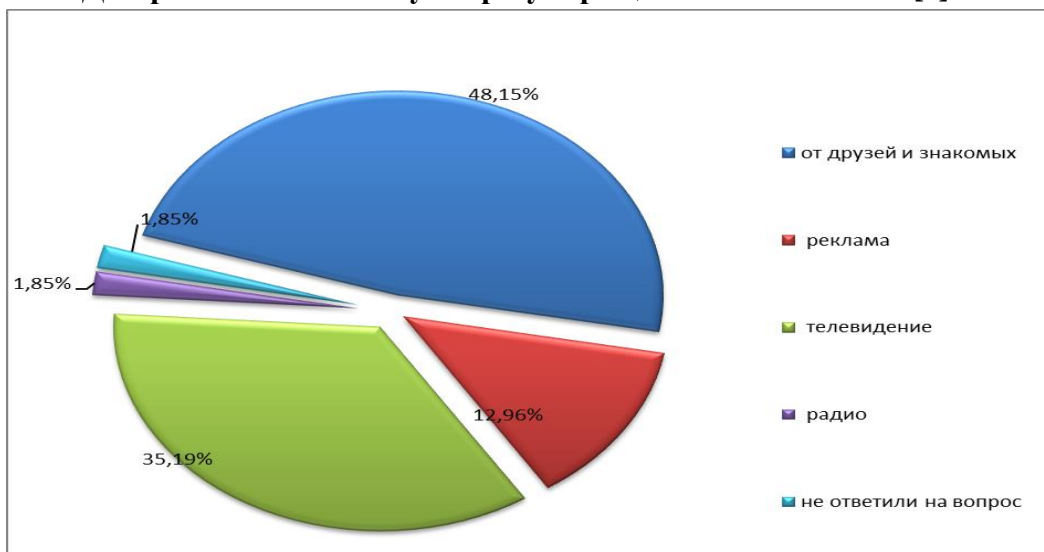

Диаграмма 9. Как вы узнали об Агентство по труду и занятости населения Республики Таджикистан? [5]

Большая часть респондентов на поставленный вопрос об источнике информации о деятельности Агентства ответила, что от друзей и знакомых 48,15%, телевидения – 35,19%, реклама – 12,96% и радио 1,85%. Хотелось отметить, что под рекламой респонденты отмечали о ярмарках вакансий, которые проводит агентство и информационных щитов, вывешенных при зданиях агентства.

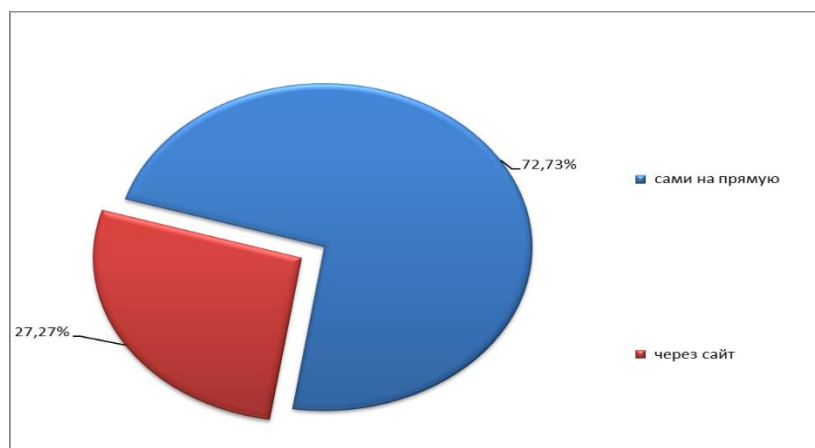

Диаграмма 10. Обращались ли вы в Агентство по труду и занятости населения сами или через сайт? [5]

Выявлено, что на прямую обратилось в Агентство – 72,73% опрошенных и через сайт – 27,27%. Хотелось бы подчеркнуть, что сайт респонденты использовали для получения той или иной информации, а для подачи документов или регистрации обратились в агентство на прямую. На наш взгляд, на данный период времени сайт агентства не отвечает современным требованиям для подачи документов и заявления в системе онлайн. Для выхода на работодателя все равно приходится выходить на агентство, так как в информации о вывешенных вакансиях нет адреса работодателя. Респонденты, обращавшиеся через сайт, являются жителями г.Душанбе и имевшие высшее образование и опыт работы в интернете.

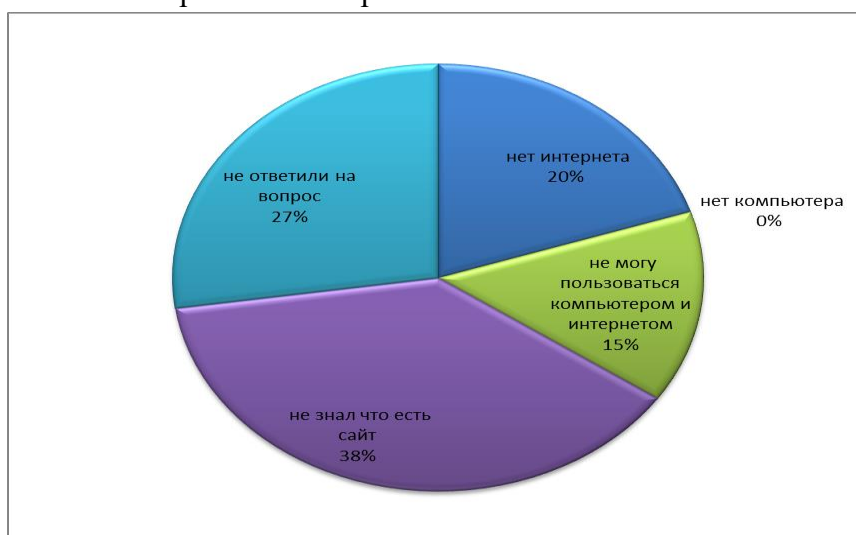

Диаграмма 11. Если нет, по какой причине не использовали сайт Агентства по труду и занятости населения? [5].

38% респондентов не информированы о деятельности сайта, у 20% нет интернета, не могут пользоваться компьютером и интернетом 15% и не ответили на вопрос – 27%. Хотелось подчеркнуть, что та часть респондентов,

отметившая у себя отсутствие интернета проживает за пределами города, 40% из респондентов, ответивших, что не могут пользоваться компьютером и интернетом являлись женщины.

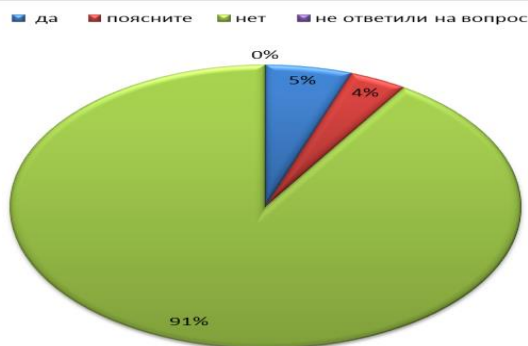

Диаграмма 12. Как вы думаете легче пользоваться услугами Агентства по труду и занятости населения онлайн? [5]

91% респондентов считают, что им тяжело пользоваться услугами Агентства онлайн и основная причина заключается в том, что они не понимают, как это делается, и им легче говорить с сотрудниками, которые могут объяснить ту или иную ситуацию. Также в процессе общения сотрудники могут успокоить клиента и вселить уверенность при получении услуги. Положительный ответ дали только 5% и 4% опрошенных попросили объяснить, что означает онлайн услуги.

Таким образом респонденты не всегда понимали выгоду пользования онлайн услуг, что может отрицательно отразиться в процессе цифровизации и использовании новых технологий в предоставлении услуг службой занятости. При опросе выяснилось, что сотрудники сами еще не осознают и не имеют знаний, навыков в предоставлении услуг и требуется повысить их уровень знаний в использовании новых технологий в работе.

В проведении эмпирического исследования большое внимания уделялось вопросам и проблемам трудоустройства.

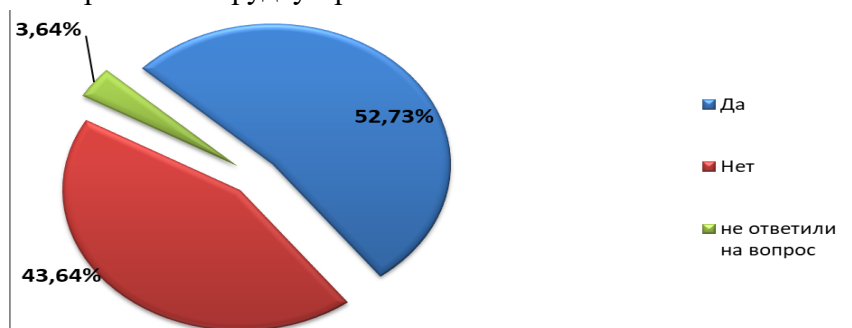

Диаграмма 13. Желаете ли Вы трудоустроиться (сменить место работы)? [5]

52,73% респондентов хотели бы трудоустроиться, при этом основной причиной смены места работы, респонденты отметили низкий уровень

заработной платы и 40% опрошенных считают, что основной причиной является несоответствие работы их профессии. Отрицательный ответ отметил 43,64% опрошенных.

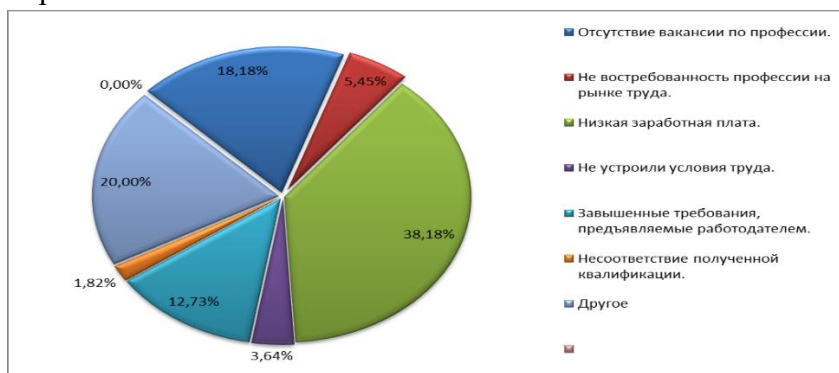

Диаграмма 14. С какими проблемами Вы сталкивались при поиске работы? [5]

На вопрос с какими проблемами вы столкнулись при поиске работы респонденты отметили: низкая заработная плата – 38,18%, отсутствие вакансий по профессии- 18,18%, завышенные требования, предъявляемые работодателем – 12,73%, невостребованность профессии на рынке труда – 5,45%, не устроили условия труда 3,64% и несоответствие полученной квалификации – 1,82%, другое -20%. В структуру ответа другие респонденты отметили следующее: рабочее место находится в другом городе или регионе, время работы, вакансия была уже занята, или работодатель отказал в трудоустройстве, не объясняя причину.

Сотрудниками агентства было отмечено, что действительно большая часть предлагаемых вакансий имеет низкую заработную плату и тем самым порождает отсутствие желания там работать. Так же работодателями завышается планка требований к вытребованному работнику, а большинство обратившиеся в службы занятости по вопросу трудоустройства не всегда имеют необходимый уровень квалификации.

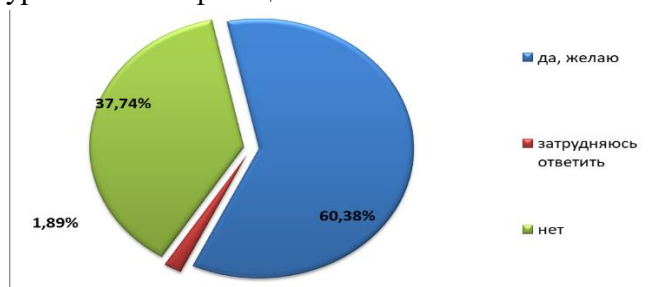

Диаграмма 15. Желаете ли Вы пройти профессиональное обучение (получить новую профессию или повысить имеющуюся квалификацию) бесплатно? [5]

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

60,38% респондентов изъявили желание пройти профессиональное обучение или повысить квалификацию, 37,74%, - не желало и 1,89% воздержались от ответа.

На вопрос какую оценку вы дадите деятельности агентства 70,37%, респондентов ответил-хорошо; 16,67%, —отлично, неудовлетворительно — оценили деятельность работников Агентства -7,41% и неудовлетворительно-3,7%.

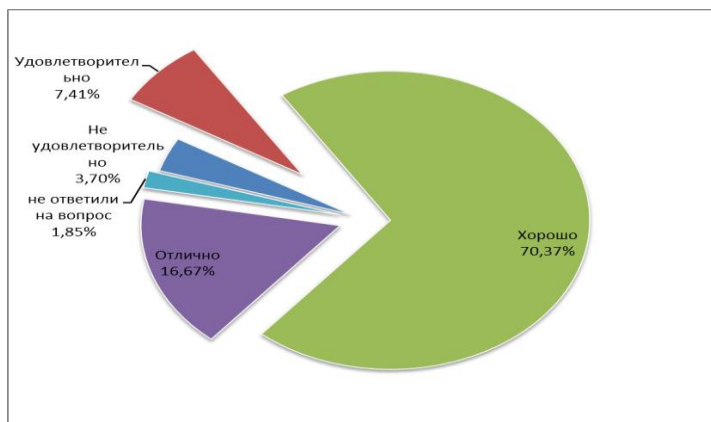

Диаграмма 16. Как оцениваете работу Агентства по труду и занятости населения РТ. [5]

Респонденты давшую оценку неудовлетворительно отметили, основная причина данной оценки заключалась в наличии проблем, стоящих при трудоустройстве и отсутствие подготовки по ряду профессий и тд.

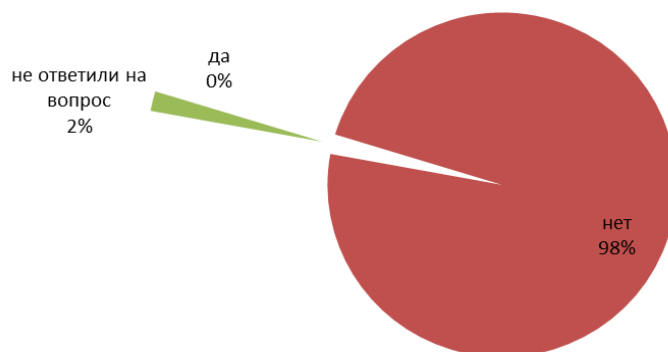

Диаграмма 17. Приходилось ли Вам сталкиваться с недоброжелательным отношением со стороны работников агентства занятости?[5]

98% респондентов отметили доброжелательное отношение работников Агентства, и их стремление помочь при трудоустройстве и понимании проблем и быстром их решении. Респондентам были предложены на рассмотрение проблемы, стоящие перед агентством труда и занятости населения и рекомендовано выбрать то, что на их взгляд, нужно изменить в деятельности и предоставлении услуг (таблица 1.).

Таблица 1.

Направления улучшения деятельности Агентства труда и занятости населения Республики Таджикистан. [4]

1. Проводить чаще ярмарки вакансий и выкладывать все вакансии на сайте агентства	80%
2. Упростить правила подачи и регистрации документов для получения услуг служб занятости населения	28%
3. Увеличить количество предлагаемых профессий для переподготовки и обучения граждан.	59%
4. Постоянно увеличивать банк вакансий и расширить возможность доступности информации о вакансиях.	90%
5. Улучшить доступность информации о предоставляемых услугах агентством	50%
6. Наладить подготовку кадров по потребностям работодателей	86%
7. Повысить техническое оснащение агентства	70%
8. Модернизировать сайт агентства	48%
9. Повысить уровень квалификации работников	72%

Большинство респондентов выделили необходимость постоянно увеличивать банк вакансий и обеспечить доступность информации о вакансиях, а также проводить чаще ярмарки вакансий и выкладывать все вакансии на сайте агентства.

Таким образом, на основе эмпирического исследования нами выявлено, что с развитием продуктивной занятости востребовано улучшение качества предоставления услуг службы занятости таких, как профессиональное обучение и переобучение по требованию работодателей, предоставление информации о вакансиях, используя цифровые платформы, модернизация процесса трудоустройства населения и безработных, налаживание эффективной работы с работодателями во всех регионах страны и повышение уровня квалификации работников агентства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джурахонзода С.Д. Совершенствование механизмов регулирования рынка труда в Республике Таджикистан (на материалах службы занятости населения) Автореферат https://tguk.tj/failes/sovet_explorer/jurakhonzoda_saodat/2-%D0%90%D0%92%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%95%D0%A0%D0%90%D0%A2.pdf (дата обращения 25.05.2025 г.)

2. Концепция развития продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан на период до 2040 года Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28 мая 2022 года, № 263.

3. Национальная Стратегия Развития Республики Таджикистан до 2030 года. – Душанбе, 2016.

4. Разработано на основе проведенного анкетирования при исследовании

5. Составлено автором на основе проведенного анкетирования при исследовании

**МОНИТОРИНГИ ХИЗМАТРАСОНИИ ХАДАМОТИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ
ДАР РАВАНДИ НОИЛШАВӢ БА ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ**

ҶӢРАХОНЗОДА САОДАТ ҶӢРАХОН,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директори Маркази тадқиқоти стратегӣ
дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. +992 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru.

Ислоҳоти иҷтимоию иқтисодии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлол анҷомёфта, татбиқи “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030” ва “Консепсияи шугли пурсамари Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”, бо дарназардошти амиқсозии рақамикунони аҳоли, боиси тағйир ёфтани механизми бозори меҳнат ва таъмини бозори меҳнат гардид. Дар мақола омӯзиши таҷрибавии фаъолияти хадомоти шугли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: хадомоти шугли аҳоли, шугли пурсамар, шугл, корфармо, корманд, таълими касбӣ, бозори меҳнат.

**MONITORING OF SERVICES PROVIDED BY EMPLOYMENT SERVICES
TO THE POPULATION IN THE PROCESS OF ACHIEVING
PRODUCTIVE EMPLOYMENT OF THE POPULATION**

JURAKHONZODA SAODAT JURAKHON,

c.e.s, Deputy Director of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru.

Socio-economic reforms carried out in the Republic of Tajikistan during the years of independence, the implementation of the National Development Strategy for the period up to 2030 and the Concept of Productive Employment of the Republic of Tajikistan for the period up to 2040, taking into account the deepening digitalization lead to changes in the mechanisms of functioning of the labor market and productive employment. The article reflects an empirical study of the activity of employment services in the Republic of Tajikistan.

Keywords: Employment service, productive employment, outplacement, employer, employee, vocational training, labor market.

УДК: 330.364.658.895.

**АРЗЁБИИ ТАҶРИБАИ ҶАҶОНӢ ДАР САМТИ МАБЛАҒГУЗОРӢ ВА
ДАСТГИРИИ ҶАӢОЛИЯТИ СОӢИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ**

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОӢИМ,

номзади илмӢои иқтисодӢ, сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаӢои
соӢибкорӢ ва баҳши хусусии МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони РӯдакӢ 89;
тел. (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

РАӢМАТЗОДА РУСТАМ,

доктори илмӢои иқтисодӢ, профессор, коршиноси Раёсати таҳлили таҳлил ва
ояндабинии иқтисодиёти соҳавии МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони РӯдакӢ 89;
тел.: (+992) 55-502-20-00; e-mail: farzona070489@mail.ru

*Дар мақола таҷрибаи кишварӢои пешрафта, вобаста ба таъмини
молиявии ҷаӢолияти соӢибкории инноватсионӢ, рушди корӢҳои илмӣ
таҳқиқотӢ ва таҷрибавию конструкторӢ, инчунин, сарчашмаӢои маблағгузорӢ
ва роҳи усулӢои дастгирии давлатӢ дар ин самт, таҳлилу арзёбӢи гардида,
истифодаи он дар доираи имкониятӢои ҷойдошта марҳала ба марҳала барои
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ дониста шудааст. Зеро дар шароити
рушди муносибатӢои иқтисоди бозорӢ, таъмини рақобатпазирии иқтисоди
миллӢ бевосита ба ҷаӢолияти устувори инноватсионӢ алоқаманд мебошад.*

Калидвожаҳо: соӢибкории инноватсионӢ, сармоягузориҳои хусусӢ,
механизмӢои имтиёзнok, фонд, субсидияи, грант, парки технологӢ,
конструктор, кластер.

Омӯзиши таҷрибаи ҷаҶонӢ нишон медиҳад, ки ҳоло дар кишварҳои
аз лиҳози иқтисодӢ пешрафта, масъалаи батадриҷ фароҳам овардани
шароити мусоид ҷиҳати таъмини рушд ва баланд бардоштани самаранокии
ҷаӢолияти инноватсионӢ, аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи сиёсати
давлатӢ муайян гардида, дар ин самт пайваста ҷораҳои қатъӢи андишида
мешаванд. Зеро дар шароити имрӯза рақобатпазир гардонидани соҳаҳои
иқтисоди миллӢ бевосита ба рушду тараққии ҷаӢолияти инноватсионӢ
вобаста мебошад.

Дар ин раванд, дар баробари дигар масъалаҳо, дастгирии ҷаӢолияти
инноватсионӢ, бахусус, аз лиҳози молиявӢ, яке аз самтҳои муҳим ва
афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Чунки дар шароити таҳавулотҳои ҷаҳони
муосир рақобатпазир гардонидани соҳаҳои иқтисоди миллӢ, танҳо
тавассути устувори ҷаӢолияти навоарӢ ва истифодаи васеи

технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсоли молу маҳсулот кор ва хизматрасониҳо имконпазир буда метавонад.

Доир ба ин масъала, муҳаққиқони ватанӣ А.Б. Мирсаидов ва О.К. Муртазоев хеле бамаврид қайд намудаанд, ки “дар шароити муосир ташаккули корхонаҳои нави саноатӣ ба мучаҳҳазонидани онҳо бо таҷҳизоти муосир ва технологияҳои нави инноватсионӣ асос ёфтааст, ки қобилияти коркарди ашёи хоми ватаниро ба даст оварда, ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар мусоидат мекунанд” [1].

Маҳз бо дарки амиқи ин масъала, ки таҳқиқи мавзуи интиҳобгардидаро аз лиҳози илмӣ боз ҳам асонок мегардонад, солҳои 2025–2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» дар кишвар эълон карда шуд» [2]. Ҳадафи асосии иқдоми мазкур, пеш ҳама, таъмини рушди рушди инфрасохтори рақамӣ, беҳтар намудани сатҳи дастрасӣ ба хизматрасониҳои интернетӣ, дастгирии васеи стартапҳо, бахусус, дар соҳаҳои техникӣ ва дар маҷмӯъ, вусат бахшидан ба раванди фаъолияти инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб меравад.

Бояд тазаққур дод, ки дар кишварҳои пешрафта маблағгузорӣ ба рушди корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ аз манбаъҳои гуногун сурат гирифта, дар ин самт сармоягузорӣ аз ҷониби соҳибкорон, ки муҳтавои он дар ҷадвали 1 оварда шудааст, аҳамияти хосса дорад ва ин раванд тайи ҷандин даҳсола дар ин мамлакатҳо бо суръати баланд ҷараён дорад.

Ҷадвали 1.

Сохтори манбаҳои маблағгузорӣ ба рушди КИТТК дар кишварҳои гуногун

Гурӯҳи кишварҳо	Харочот ба КИТТК, млн. долл. ИМА	Ҳиссаи бахшҳо дар маблағгузориҳои харочоти КИТТК, %			
		Бахши соҳибкорӣ	Бахши давлатӣ	Сармоягузориҳои хориҷӣ	Дигар манбаъҳои маблағгузорӣ
ИМА	456977	70,0	28,0	4,5	7,0
Чин	333521,6	74,6	21,1	1,0	3,4
Ҷопон	162347,2	75,6	17,3	0,5	6,7
Олмон	102 253	66,1	30,0	4,3	0,4
Корея	68051,5	76,0	23,8	0,3	1,1
Фаронса	57986,8	55,4	35,0	7,6	2,0
Британия	41743,4	47,0	27,0	21,0	6,0
Русия	36614	28,0	68,0	3,0	1,2
Лаҳистон (Польша)	8114	30,0	61,0	5,6	3,4
Тоҷикистон*	112 ,11 млн. сомонӣ	–	83,9	5,12	10,97

Манбаъ: М.С. Кузьмин. Зарубежный опыт государственной поддержки инновационной деятельности. https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/116229/PM2017_95_99.pdf?sequence=-1 (санаи мурочиат: 22.01.2025);_*Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2020 году: аналитический сборник. -Душанбе, НПИЦентр, 2022.–С-65. [3].

Тавре аз рақамҳои ҷадвали мазкур ба назар мерасад, ҳоло ҳаҷми маблағгузории давлатӣ ба рушди фаъолияти инноватсионӣ, бахусус дар заминаи КИТТК, дар кишвар тақрибан 84 дарсадро ташкил намуда, саҳми соҳибкорон ва баҳши хусусӣ дар ин самт қариб, ки мушоҳида намергардад. Ба андешаи мо, чунин вазъ, агар аз як тараф баёнгари тақвияти нисбатан сусти муколамаи давлат бо баҳши хусусӣ бошад, аз ҷониби дигар, далели он аст, ки соҳибкорон ва баҳши хусусӣ дар ҷодаи ба вучуд овардани маҳсулоти илмталаб тавассути корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ чандон ҳавасманд нестанд.

Бинобар ин, тавассути ҷорӣ намудани механизми ҳавасмандгардонӣ ва тақвияти дастгириҳои кафолатноки давлатӣ мунтазам баланд бардоштани сатҳи ҳавасмандии соҳибкорон ва баҳши хусусӣ вобаста ба истеҳсоли маҳсулоти илмталаб ва хусусияти инноватсионидошта яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Қобили қайд аст, ки дар таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дастгирии рушди фаъолияти инноватсионӣ ва маблағгузории он тавассути роҳу усулҳои зерин, ки муҳтавои он дар ҷадвали 1 инъикос ёфтааст, амалӣ карда мешавад:

Ҷадвали 2.

Усулҳои дастгирии фаъолияти инноватсионӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон

	Роҳу усулҳои дастгирӣ	Кишварҳо
Муастаким	Маблағгузории муастаким ба корхонаҳои инноватсионӣ (грантҳо, қарзҳои имтиёзнок)	Британия, Олмон, Норвегия, Дания, Ҳиндустон, Чин, ИМА, Фаронса, Шветсия
	Дастгирии молиявии ширкатҳои венчурии дар соҳаҳои инноватсионӣ фаъолияткунанда	Олмон, Юнон, Норвегия, Шветсия
Ғайримуастаким	Пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои инноватсионӣ	Британия, ИМА, Олмон, Юнон, Ҳиндустон, Ирландия, Испания, Фаронса, Норвегия, Чин, Лаҳистон, Австралия
	Дастгирии иттилоотӣ ва методии иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ	Британия, ИМА, Олмон, Шветсия, Чин
	Дастгирии паркҳои техникӣ ва инкубаторҳои технологӣ	Олмон, Дания, Шветсия, Ҳиндустон, КНР
	Ҳавасмандсозии патентикунонӣ	ИМА, Олмон, Фаронса, Шветсия
	Ҳавасмандсозии таъсиси корхонаҳои муштарак аз ҷониби институтҳои таҳқиқотӣ ва сохторҳои тичоратӣ	Британия, Олмон, Дания, Ирландия, Чин, ИМА, Шветсия, Фаронса
	Ҳавасмандгардонии соҳибкорони хурду миёна оид ба истифодаи технологияи инноватсионӣ	Фаронса, Чин, Британия, ИМА
	Дастгирии муаллиф-таҳиягарон тавассути пардохтҳои иловагии кормандон ҳангоми тичоратикунонии ихтирооти онҳо	Юнон, Дания, Чин, Норвегия, Фаронса
	Таъсиси фонди венчурий ва пешниҳоди сармоягузории венчурий	Қазоқистон, Ўзбекистон ва Гурҷистон
	Озод будани субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ аз пардохти ҳамагуна андозҳо, ба истиснои андозии иҷтимоӣ	Ҷумҳурии Тоҷикистон
	Озод будани субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ аз пардохти ААИ ҳангоми воридоти таҷҳизоти инноватсионӣ-технологӣ	

Манбаъ: Таҳияи муаллифон дар асоси "Объём венчурных инвестиций в Узбекистане по итогам года превысил \$6 млн [Захираи электронӣ]. URL: <https://daryo.uz/Кодекси андозы> Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав.-Душанбе-С-336-337. [4].

Маҳз дар заминаи татбиқи васеи чунин роҳу усулҳои дастгирии рушди фаъолияти инноватсионӣ, давлатҳои мазкур ба дастовардҳои назаррас ноил гардиданд. Мутаассифона, на ҳамаи чунин роҳу усулҳои дастгириҳои зикргардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ ва амалӣ карда мешаванд. Аз ин лиҳоз, фаъолияти инноватсионӣ то ба ҳол ҳамаҷун муҳаррики асосии рушди иқтисодиёти Тоҷикистон доништа намешавад [5]. Ҳол он, ки дар доираи барномаи санадҳои танзимкунандаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар Тоҷикистон, бахусус, Кодекси андоз дар таҳрири нав, ҷиҳати рушди фаъолияти инноватсионӣ технологияи низомии махсуси андозбандӣ муқаррар гардидааст [6], вале саҳми бахши хусусӣ, аз ҷумла дар самти фармоиш, таҳия, коркард ва амалӣ намудани натиҷаҳои илмӣ-инноватсионӣ дар истеҳсолот чандон ба назар намерасад.

Ба андешаи мо, чунин вазъ баёнгари он аст, ки соҳибкорон ва сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ аз бастаи имтиёзу сабукиҳои дар қонунгузориҳои кишвар, бахусус, имтиёзҳои андозӣ доир ба ин масъала, чандон бархӯрдор нестанд. Ҳамзамон, мо чунин мешуморем, ки танҳо дар сурати истифодаи васеи усулҳои дар ҷадвал овардашуда, имкони ба таври назаррас таъмин намудани рушди фаъолияти инноватсионӣ дар кишвар ҷой дорад. Дар баробари ин, барои нигоҳ доштани мавқеи пешқадам дар фаъолияти инноватсионӣ, бахусус, корхонаҳои саноатӣ, зарур аст, ки ба таври мунтазам раванди тақрирестехсолии технологияҳои инноватсионӣ таъмин ва бизнес-ғояҳои воқеӣ ва маҳсулот тақмил дода шавад [7].

Ногуфта намонад, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо стратегияи мукаммали тараққиёти илму техника амал намуда, дар доираи онҳо ба масъалаҳои зерин таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад:

–мунтазам афзоиш додани ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ ба рушди корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ аз рӯи соҳаҳои афзалиятнок ва таъмини самаранокии иқтисодии маблағҳои ҷудогардида;

–ҷорӣ кардани нақша ҷорабиниҳо доир ба ҳавасмандкунони молиявӣ фаъолияти инноватсионӣ, бахусус, соҳибкории инноватсионии хурду миёна;

–баланд бардоштани таваҷҷуҳ ба масъалаҳои омода намудани кадрҳо дар соҳаи инноватсионӣ.

Ҳоло дар ин кишварҳо Барномаи “Horizon Europe” барои солҳои 2021-2027 бо сармояи 95,5 миллиард евро аз ҷумлаи бузургтарин барномаи маблағгузорӣ ба рушди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва инноватсия мавриди татбиқ қарор дорад. Тибқи таҳлилҳо, дар соли 2024 қисми зиёди маблағгузориҳои ин барнома ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои зерин, аз ҷумла мутабиқшавӣ ба раванди тағйирёбии иқлим (15 миллиард евро), рақамикунонӣ ва рушди биотехнология равона гардидааст. Маҳз чунин тадбирирандешӣҳо, яъне татбиқи васеи барномаҳои рушди илму техника ва

инноватсия, ба ин кишварҳо имкон фароҳам оварданд, ки давра ба давра ба дастовардҳои назаррас дар ҷодаи рушди фаъолияти инноватсионӣ, бахусус, дар соҳаҳои ояндадор ва рақобатпазир гардонидани соҳаҳои иқтисодии худ ноил гарданд.

Маблағгузориҳои венчурӣ яке аз самтҳои дигари муҳим дар таъмини рушди устувори корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ ва дастгирии оғози фаъолияти инноватсионӣ дар кишварҳои пешрафта ба ҳисоб меравад. Тибқи таҳлилҳо, дар соли 2023 ҳаҷми чунин маблағгузорӣ дар ҷаҳон танҳо барои оғози фаъолияти инноватсионӣ–технологӣ 621 миллиард доллар арзёбӣ карда мешавад [8].

Ногуфта намонад, ки маблағгузориҳои венчурӣ дар заминаи сармоягузориҳои дарозмуҳлат ба лоиҳаҳои мушаххас (ширкат) ва бар ивази он ба даст овардани пакети саҳмияҳо асос ёфтааст. Аз ин нуктаи назар метавон гуфт, ки ин навъи маблағгузорӣ ба принципҳои асосии маблағгузориҳои “бизнес–ангелҳо” монанд аст. Бизнес–ангелҳо чун сармоягузориҳои хусусӣ воситаҳои пулии худро ба муҳлати аз 3 то 7 сол бе ягон кафолат ё гузоштани гарав пешниҳод намуда, ба ивази он пакети саҳмияҳо (саҳми ширкат)–ро ба даст меоваранд. Мутаассифона, чунин механизми маблағгузорӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз дар марҳалаи ташаккулёбӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, метавонем қайд намуд, ки мунтазам гирифтани ғоида ҳадафи асосии «бизнес – ангелҳо» ба ҳисоб намеравад, зеро мақсади асосии онҳо, пеш аз ҳама, ба даст овардани ғоидаи барзиёд тавассути фуруши саҳмияи ширкат дар биржа ё ширкат иборат мебошад.

Рушди кластерҳои илмӣ техникӣ ва инноватсионӣ аз ҷумлаи омилҳои дигари таъмини рушди фаъолияти инноватсионӣ ва корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Тибқи гузориши Индекси Глобалии Инноватсионӣ (GII) дар соли 2023 дар ҷаҳон 100 адад чунин кластер фаъолият менамоянд, ки дар низоми рушди фаъолияти инноватсионии миллӣ нақши арзанда доранд. Дар ин самт, кишварҳои Чин, ИМА, Олмон ва Ҷопон миёни кишварҳои аъзои рейтинг мавқеи хоссаро ишғол намуда, натиҷанокии фаъолияти кластерҳо дар ин кишварҳо нисбат ба дигар мамлакатҳои узв бештар ба назар мерасанд.

Ҳарчанд, ки ҳоло дар Тоҷикистон низоми кластерикунонии фарогир рушд накарда бошад ҳам, вале заминаҳои инфрасохториҳои мавҷудбуда [9] дар мамлакат шароит фароҳам меоваранд, ки дар заминаи омӯзиши таҷрибаи кишварҳои муваффақ, бахусус таҷрибаи Ҷумҳурии Ёзбекистон, дар ҳамбастагии шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ ва соҳибкорон давра ба давра ба ташкил ва рушди кластерҳои инноватсионии муштарак талош варзад.

Дар ин кишвар ҳиссаи кластерҳо дар ҳаҷми умумии содироти маҳсулоти саноатӣ мунтазам тамоюл ба афзоиш дошта, соли 2022-юм 11,4 дарсадро ташкил намудааст [10]. Тибқи таҳлилҳо, ҳоло дар Ўзбекистон чандин кластери инноватсионӣ дар соҳаҳои афзалиятнок фаъолияти пурсамар доранд. Ҷиҳати ҷалби сармоя ва соҳибкорон дар доираи кластерҳои мазкур як қатор шарту имтиёзҳои андозию гумрукӣ ва қарзӣ молиявӣ пешбинӣ шудааст. Масалан, соҳибкорон ҳангоми фаъолияти худ аз пардохтҳои андоз ва бочҳои гумрукии зерин пурра озод мебошанд: андози замин, андоз аз молу мулк, андоз аз истифодаи захираҳои обӣ, воридоти масолеҳи сохтмонӣ ва воридоти техникаю таҳҷизот ва дигар воситаҳои истеҳсолӣ. Ҳамзамон, соҳибкорон имкон доранд, ки дар доираи кластерҳо қарз ё маблағгузорию имтиёзнокро дар ҳаҷми аз 0,3 то 10 миллион доллар ба муҳлатҳои аз 3 то 10 сол дарёфт намојанд, ки ин имкони хуб барои соҳибкорон ҷиҳати татбиқи бизнес-нақшаҳои хусусияти инноватсионидошта, ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар заминаи натиҷаҳои омӯзиш ва таҳлилу арзёбии таҷрибаи кишварҳои пешрафта дар самти таъмини маблағгузорӣ ба рушди корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ ва фаъолияти соҳибкорию инноватсионӣ метавон ҳулоса намуд, ки ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти инноватсионӣ, бахусус, аз лиҳози молиявӣ дар давлатҳои тараққикарда, ҳамчун механизми татбиқи ҳадафҳои стратегии сиёсати инноватсионии давлат, муайн гардида, тавассути усулҳои зерин мустақим ва ғайримустақим амалӣ карда мешавад.

Маблағгузорию давлатӣ ба рушди корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ, қарзидиҳӣ, субсидияи як қисми дарсади (фоизи) қарзҳо барои иҷрои корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ, ҷудо намудани қитъаҳои замин бо шароитҳои имтиёзнок барои гузаронидани фаъолияти илмӣ-инноватсионӣ, пешниҳоди грант, фармоишҳои давлатӣ, инчунин, кафолати пардохти як қисми маблағи гузошташудаи лоиҳаи инноватсионӣ, ҳамчун роҳҳои ҳавасмандгардонии мустақим, ба ҳисоб меравад.

Ҷалби ҳарчи бештари сармояи дохилию хориҷӣ ба воситаи ҷорӣ намудани механизмҳои имтиёзноки андозӣ ва таъмини бархӯрдории иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумлаи усулҳои ғайримустақим доништа мешавад. Маблағгузорию венчурӣ ва бизнес-ангелҳо, ки сармоягузорию бе гузоштани гарав ба муҳлати аз 3 то 7 сол пешниҳод мекунанд, яке аз роҳҳои дигари дастгирии молиявӣ ба рушди соҳибкорию хурду миёнаи инноватсионӣ, корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ ва стартапҳо ба ҳисоб меравад. Дар ИМА, Олмон ва Ҷопон шакли маблағгузорию муштарак ба рушди корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ дар доираи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар

шакли формулаи зерин $1:2$ ё $1:4$, ки ба манфиати ҳар ду ҷониб хоҳад буд, васеъ паҳн шудааст.

Дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзнок ба муҳлати то даҳ сол дар доираи рушди кластерҳои илмӣ ва инноватсионӣ аз ҷумлаи омилҳои дигари таъмини рушди фаъолияти инноватсионӣ ва қорҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ва баъзе аз кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Ӯзбекистон, ба ҳисоб меравад, ки омӯзиши он ва дигар таҷрибаҳои зикргардида барои Тоҷикистон ба манфиати қор хоҳанд буд.

АДАБИЁТ

1. А.Б. Мирсаидов О.К. Муртазоев механизмы формирования и развития инновационных региональных промышленных систем в Республике Таджикистан (монография).—Душанбе, 2020.—С.-3.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024.

3. М.С. Кузьмин. Зарубежный опыт государственной поддержки инновационной деятельности. https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/116229/PM2017_95_99.pdf?sequence=-1 (санаи мурочиат: 22.01.2025);_*Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2020 году: аналитический сборник. —Душанбе, НПИЦентр, 2022.—С-65.

4. Таҳияи муаллиф дар асоси “Объём венчурных инвестиций в Узбекистане по итогам года превысил \$6 млн” [Заҳираи электронӣ]. URL: <https://daryo.uz/ru/2024/03/20/obem-venturnyh-investicij-v-uzbekistane-po-itogam-goda-prevysil-6-mln?ysclid=lw65vivm40284406753>;_Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав.—Душанбе. -С-336-337.

5. Дж. Комилов, Б.К. Шарипов, Шодибеки Сафар.-Совершенствование управления инновационным развитием промышленных предприятий. —Душанбе, 2024.—С.28.

6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав.—С.-336;

7. Дж. Комилов, Б.К. Шарипов, Шодибеки Сафар.-Совершенствование управления инновационным развитием промышленных предприятий. —Душанбе, 2024.—С.56.

8. Исследования и разработки (R&D): что нужно знать в 2024 году - YB Case 2024_[Заҳираи электронӣ]. URL: <https://ybcase.com/company-services/corporate-services/issledovania-i-razrabotki-rd-cto-nuzno-znat-v-2024-godu?ysclid=m2wushcl52145542628>.

9. Концепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040.

10. Одинаев А.И. Рушди кластеризатсия муҳимтарин омили таъмини амният ва рақобатпазири иқтисодиёт. [Матн] /Одинаев А.И.// Маҷаллаи «Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният». —Душанбе, 2023.-№2 (10). -С.-147.

**ОЦЕНКА МИРОВОГО ОПЫТА В ОБЛАСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ
И ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ,

кандидат экономических наук, начальник Управления анализа и
прогнозирования вопросов предпринимательства и частного сектора ЦСИ
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел. (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

РАХМАТЗОДА РУСТАМ,

доктор экономических наук, профессор, эксперт Управления анализ и
прогнозирование отраслевой экономики ЦСИ
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 55-502-20-00; e-mail: farzona070489@mail.ru

В статье рассматривается опыт развитых стран в области финансового обеспечения инновационного предпринимательства, развития научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, а также источники финансирования и формы государственной поддержки в данной сфере. Отмечается, что поэтапное применение этого опыта в рамках существующих возможностей является целесообразным для Республики Таджикистан. Это обусловлено тем, что в условиях развития рыночных экономических отношений обеспечение конкурентоспособности национальной экономики напрямую связано с устойчивой инновационной деятельностью.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, частные инвестиции, льготные механизмы, фонд, субсидия, грант, технологический парк, конструктор, кластер.

**EVALUATION OF WORLD EXPERIENCE IN THE DIRECTION
OF FINANCING AND SUPPORT OF INNOVATIVE
ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

ODINAZODA AMIN IBROHIM,

Candidate of economic sciences, head of the Department of Analysis and
Forecasting of Entrepreneurship Issues and the Private Sector of the Center for
Strategic Research under the President of Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.89;
tel.: (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

RAHMATZODA RUSTAM,

d.e.s., professor, expert of the Department of Analysis and Forecasting of Entrepreneurship Issues and the Private Sector of the Center for Strategic Research under the President of Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 55-502-20-00; email:farzona070489@mail.ru

The article analyzes and evaluates the experience of developed countries in terms of financial support for innovative entrepreneurship, the development of scientific research and experimental and design work, as well as sources of funding and methods and methods of state support in this area, and considers its use within the existing opportunities to be appropriate for the Republic of Tajikistan. Because in the conditions of the development of market economic relations, ensuring the competitiveness of the national economy is directly related to sustainable innovative activity.

Keywords: *innovative entrepreneurship, private investment, preferential mechanisms, fund, subsidy, grant, technology park, constructor, cluster.*

**ПАДИДАИ “ХУДИШТИҒОЛ” ДАР СОҲТОРИ МУОСИРИ БОЗОРИ
МЕҲНАТИ ТОҶИКИСТОН**

КОМИЛОВ СИРОҶИДДИН ҶАЛОЛИДДИНОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва
иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Мирзо Турсунзода 30;
тел.: +992(917) 50-54-01; e-mail: sirodj1950@mail.ru

АЗИМОВ НАИМҶОН ҲАЛИМҶОНОВИЧ,

докторант PhD, ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва
иқтисодиёти рушди Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н.Қаробоев 63/3;
тел.: +992(073) 02-97-97; e-mail: azimov_naimjon_97@mail.ru

Падидаи “худиштиғол” дар соҳтори бозори муосири миллии меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дорад ва фаъолияти худиштиғолӣ фаъолона рушд мекунад. Дар мақола равшан карда шудааст, ки то ҳол мафҳуми мушаххаси “худиштиғол” аниқ ва ҳамчун фаъолияти расмӣ ба қайд гирифта нашудааст. Инчунин, муайян карда шудааст, ки дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ то ҳол таърифи ягонаи истилоҳи “худиштиғол” аниқу асоснок коркард нашудааст. Муаллифон хусусиятҳои фарқкунандаи гурӯҳи худиштиғолонро дар ташкили фаъолияти соҳибқори инфироӣ бо дарназардошти рушди инноватсионӣ ва рақамикунони раванҷҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ аниқ намудаанд.

***Калидвожаҳо:** худиштиғол, шаклҳои шугл, бозори меҳнат, қувваи корӣ, фрилансер, соҳибқори инфироӣ, шугли ғайристандартӣ, рушди инноватсионӣ, рақамисозии раванҷҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ.*

Дар шароити имрӯза сегменти муҳимми иқтисоди бозорӣ, ки бе он давлат наметавонад босуръат рушд кунад, фаъолияти соҳибқорӣ мебошад. Аз ин рӯ, устувории иқтисодии давлат, пеш аз ҳама, аз рушди тичорати хурду миёна вобастагии калон дорад, арзёбӣ карда мешавад. Чи тавре тибқи муқаррароти “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 маълум аст: “...Сиёсати дохилӣ бояд ба ҷустуҷӯ ва таҳияи механизмҳои самаранок ва сарчашмаҳои дохилии рушди устувори иқтисодӣ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, шугли пурмаҳсул, дастрасии устувор ба захираҳои энергетикӣ ва фазои мусоиди соҳибқорӣ равона гардад” [2, 6].

Рушди комплекси иқтисодиёти миллии дар асоси таъмини тақрористехсоли васеи қувваи коргарӣ ва бехтар кардани шароити фаъолияти он имконпазир аст. Аз ин рӯ, зарурати ташкили барномаи худиштиғолӣ, бо дарназардошти фароҳам овардани имконияти таъмини рақамӣ ва татбиқи дигар

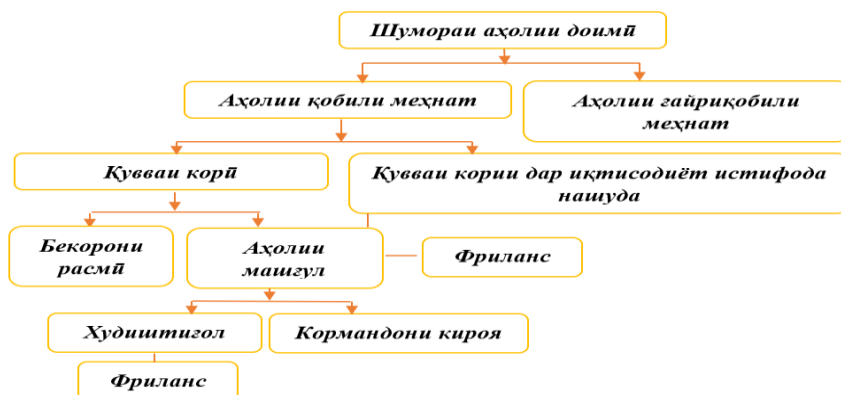
лоиҳаҳои дарозмуддати давлатии истифодаи ҳамаҷонибаи захираҳои меҳнатӣ дар кишвар ва минтақаҳои он, тақвият меёбад. Рушди ҷаҳишҳои соҳибкорӣ захираи муҳимтарини ташкили иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ниғаронидашуда ва барои кишварӣ мо омилҳои асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ мебошад, ки нақши калон дар фароҳам овардани ҷойҳои корӣ ва шароити иловагӣ барои кори босифат, дорад.

Дар шароити кунунӣ зерини мафҳуми “худшарифол”: “Ҷаҳишҳои меҳнатии корманде, ки ҷаҳишҳои худро дар соҳаи ғуруши мол ё хизматрасонӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун амалӣ менамояд ва бо қонеъ гардонидани талаботи шахсӣ, инчунин, ҷаҳишҳои хангоми ташкили мустақили ҷойи кори худ ва ба даст овардани даромад ё даромади меҳнатӣ (метавонад хусусияти номувофиқ дошта бошад) алоқаманд аст” [5,40-45]. Дар ҳар сурат, новобаста аз он ки муҳаққисон дар бораи падидаи муосири худшарифолӣ қадом нуктаи назарро баён намекунанд, як қиз маълум аст, ки ин, бешубҳа, воқитаи инноватсионӣ мебошад, ки дар татбиқи иқтисодии меҳнатии аҳоли сатҳи баланди самаранокӣ дорад. Ин ақидаро ғуруҳи олимони рус Л.И.Малюк, В.С.Иғнатов, А.Ю.Павлов низ доранд [6, 32]. Дар баробари ин, диғар олимони рус, ба монанди Ю.Б.Кострова ва О.Ю.Шибаршина, вақте таҷрибаи танзими ҳукуқии худшарифолро дар кишварҳое, аз қабилӣ ИМА, Олмон ва Беларус, инчунин, категорияҳои шахрвандонеро, ки расман расмӣ нашудаанд, аммо ҷаҳишҳои соҳибкориро бе қирояи кормандон амалӣ мекунанд, таҳқиқ ва баррасӣ қардаанд [13]. Ҳамин тариқ, аз нуктаи назари олимони рус бармеояд, ки ташаққул ва рушди шахсони “худшарифол” дар шароити муосири сохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муҳимтарин омилҳои пешрафти иқтисодӣ ва креативӣ-инноватсионӣ ва таъмини шуғли ғуруҳҳои аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ба худшарифолон, тибқи методологияи Созмони Байналмилалии Меҳнат, қор ғуруҳи асосӣ дохил мешаванд, ки дар байни онҳо на танҳо қорғарони инфиродӣ, балки қорғарони қироя низ ҳастанд: соҳибқорони инфиродӣ, ки меҳнати қирояро истифода намебаранд (*own-account workers*), соҳибқорони тичорати ғайриқорпоративӣ, ки меҳнати қирояро истифода намебаранд (*employers*), инчунин, аъзои кооперативҳои истеҳсолӣ (*members of producers' cooperatives*) ва қормандони бемузди қорхонаҳои оилавӣ (*contributing family workers*) [14, 475]. Дар робита ба ин, бояд қайд намуд, ки намоёндагони ғуруҳи якумро бештар худшарифолон меноманд. Дар ин ҳолат бояд ба назар гирифт, ки ҳиссаи қувваи қорӣи худшарифол дар кишварҳои ғуноғун фарқ мекунад, ки ин, аз қумла, аз сатҳи рушди иқтисодии онҳо вобаста аст. Масалан, дар ИМА худшуғлон 3,8%, дар Олмон 5,3%, дар Фаронса 7,2%, дар Испания 10,6% - ро ташкил медиҳанд. Ҳиссаи он дар кишварҳои рӯ ба инқишоф, масалан, дар Эрон 36,2%, дар Ҳиндустон 62,2% ҳеле баландтар аст [9,с,65].

Дар кишварҳои ҳоричӣ истилоҳи “*self-employed* (дар тарҷума аз англисӣ мафҳуми шахси “худшарифол”), ки дар ҳар як кишвар аҳаммияти худро дорад

ва дар соҳаи муносибатҳои ҳукукии қорӣ ва андоз истифода мешавад” [10]. Дар робита ба ин, дар шароити кунунии кишвар фаъолияти соҳибқорӣ, метавонанд шахрвандоне, ки ба фаъолияти худшитиғол, яъне инфиродӣ бо таъсиси шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ машғул шаванд. Яъне фаъолияти худшитиғол амалӣ намудани фаъолияти соҳибқори инфиродӣ бе ҳукуқи истифодаи қирояи қормандон, ки яке аз шаклҳои ғайримуқаррарии шугъл мебошад, тавсиф карда шавад.

Расми 1.Таснифи аҳоли дар сохтори муосири иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон

Манбаъ: таҳияи муаллифон.

Аз расми 1 маълум мегардад, ки таҳти мустақилияти иҷроӣ қорҳо на танҳо имконияти (ҷисмонӣ, зехнӣ ё дигар), балки қобилияти ташкили худ низ пешбинӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, шахсони “худшитиғол” бояд ташаббусқор ва қобилияти мустақилона иҷро кардани қорҳо ва хизматрасониро дошта бошанд. Дарвоқеъ, баръакси шахсони худшитиғол, фрилансерҳо аксар вақт қори мушаххаси фармоиширо таҳти назорати қорфармо иҷро мекунанд.

Пажӯҳишгари рус М.Гурова қайд менамояд, ки ба шахсони худшитиғол [4]: а) ба расмият даровардани муносибатҳои меҳнатӣ ҳатмист; б) ба раванд нигаронидашуда (сифати қор, эътибори қорӣ); в) фаъолияти меҳнатӣ бо маълумоти гирифтааш алоқаманд аст; г) мустақилона ташкил кардани ҷойи қор; ғ) пардохт барои сифати қори анҷомдодашуда. Дар баробари ин, барои фрилансерҳо: а) ба расмият даровардани муносибатҳои меҳнатӣ ҳатмӣ нест; б) фаъолияти қории фрилансерҳо ба натиҷа нигаронидашуда, яъне микдор, на сифати қор; в) фаъолияти меҳнатӣ маргиналӣ буда, ба профилҳои мавҷудаи таълим мувофиқат намекунад; г) ташкилот аз ҷониби қорфармо; ғ) пардохт барои қори анҷомдодашуда.

Чи тавре профессори Донишгоҳи Корнелл Гари Филдс қайд мекунанд, тақрибан нисфи аҳолии камбизоати ҷаҳон шахсони худшитиғол буда, қору фаъолият мекунанд. Ба ақидаи ӯ, дар кишварҳои рӯ ба инкишоф шахсони худшитиғол бо мақсади пардохти хароҷоти рӯзона (барои гузаронидани рӯз) фаъолият кунанд. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти баъдисаноатӣ, фаъолияти

шахсони “худиштиғол” дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба касбҳои эҷодӣ (креативӣ) бахшида шудааст [12, 5].

Ба андешаи олимони рус О.Н.Мисъко ва И.В.Цыганкова: “Худиштиғол дар низоми иқтисодии Русия аз солҳои 90-уми асри XX падидаи маъмул гардида, шумораи зиёди шахсони худиштиғол дар иқтисодиёт нишонаи ташаккул ва рушди рақобати озод мебошад, ки ба эҷоди молҳо ва хизматҳои баландсифат мусоидат мекунад” [8, 18-31].

Муҳаққиқони дигари рус О.Н.Грабова ва А.Е.Суглобов дар он ақидаанд, ки хусусияти худиштиғол дар он аст, ки “худиштиғол дар як ҷо кори доимӣ надорад ва метавонад озодона фармоишҳоеро интиҳоб кунад, ки ба ӯ таваҷҷуҳ доранд ва даромади кофӣ ба даст меоваранд. Инчунин, ба корфармои мушаххас вобастагӣ надорад ва метавонад дар як вақт дар якҷанд лоиҳа кор кунад” [3, 108-116].

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ баррасии категорияи худиштиғол ҷолиб аст. Пажӯҳишгар Л.В.Максимович дар таҳқиқоти диссертатсионии худ якҷанд аломатҳои фарқкунандаи худиштиғолро аз шуғли умумӣ ҷудо мекунад, ба монанди [7]:

1. Худиштиғол як шакли фаъолияти меҳнатист, ки дар он шахс меҳнати худро ташкил мекунад ва даромад ба даст меорад, инчунин, дар ин ҳолат ӯ нақши корфармо ва кормандро дар якҷоягӣ иҷро мекунад.

2. Худиштиғол аз шуғли муқаррарӣ бо он фарқ мекунад, ки он на танҳо иштирок дар раванди меҳнат, балки ташкили онро низ дар бар мегирад.

Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки новобаста ба гуфтаҳои боло, имрӯзҳо дар қонунгузории Тоҷикистон, инчунин, адабиёти муосири илмӣ ва махсус, таърифи ягонаи мафҳум ва таркиби шахсони “худиштиғол” вучуд надорад. Равишҳои илмӣ мавҷуда барои муайян кардани истилоҳи “худиштиғол” дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Муносибати илмӣ барои муайян кардани мафҳуми “худиштиғол”

Муаллиф	Тафсири мафҳуми “худиштиғол”
О.Н. Грабова, А.Е. Суглобов	Шахрвандоне, ки фаъолияти хизматрасонӣ, иҷрои корҳо барои шахсони воқеиро, ки ба таври мунтазам ба даст овардани фоида равона карда шудаанд. Яъне мустақилона ба таваккалии худ дар асоси иштироки шахсии меҳнатӣ амалӣ менамоянд ва ба сифати соҳибкорони инфиродӣ ба қайд гирифта нашуда, коргарони кирои надоранд.
Т.И. Заславская	Соҳибкорони хурд, ки меҳнати худро дар асоси фаъолияти меҳнатии инфиродӣ бо истифода аз таҳассуси шахсии худ ташкил мекунанд.
Л.В. Максимович	Шахсоне, ки кори худро мустақилона бо мақсади ба даст овардани даромад ташкил мекунанд ва дар ин раванд моликияти шахсии хусусиро истифода мебаранд.
Е.А. Абрамова	Соҳибони корхонаҳои хурд, соҳибкоре, ки бо фаъолияти меҳнатии инфиродӣ машғуланд, бе ташкили шахси ҳуқуқӣ, ки дар ҳоҷаҳои хонагӣ машғуланд.
М.И. Гурова	Кормандоне, ки фаъолияти соҳибкории инфиродии бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ба қайд гирифташударо пеш мебаранд ё кори мушаххасро тибқи шартномае, ки дар қаламрави кишвар эътибор дорад, амалӣ менамоянд.
А.В. Бурлак	Шахрвандони худиштиғол хусусиятҳои соҳиби сармоя, корфармо ва менеҷерро муттаҳид мекунанд. Фарқи асосии онҳо аз дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ мавҷудияти вазифаҳои идоракунӣ сармоя ва меҳнати шахсӣ имкон

	медихад, ки онҳо ҳамчун қабати сарҳадӣ дар синфи соҳибони хурд муайян карда шаванд.
Н.М. Воловская, Л.К. Плюснина, А.В. Русина, А.В. Иноземцева	Худиштиғол барои ғайрифаъолияти аввалиндараҷа аст, зеро он дорои хусусиятҳои, ба монанди ғайрифаъолият, ташаббускорӣ, мустақилият, таваккалӣ, креативӣ ва қобилияти муташаккилӣ мебошад.

Манбаъ: таҳияи муаллифони дар асоси маълумоти Пьянова М.В. Зарубежный опыт налогового регулирования самозанятости // Налоги и налогообложение. – 2022. – № 2. – С. 47 – 71.

Таърифҳои дар ҷадвали 1 овардашудаи тафсири мафҳуми “худиштиғол” яқмаъно нест, ба ҷанбаҳои ва хусусиятҳои гуногуни ин шакли ғайрифаъолияти соҳибкорӣ диққат дода, маълумоти дар адабиёти илмӣ мавҷудбударо пурра мекунад.

Ҳамин тавр, шумораи зиёди ғайрифаъолияти худиштиғол дар иқтисодиёти Тоҷикистон нишонаи ташаккул ва рушди рақобати озод мебошад, ки ба эҷоди молҳо ва хизматҳои баландсифат мусоидат мекунад. Ин гуна тағйирёбӣ дар иқтисодиёти миллий ба нигоҳ доштани суботи низоми иқтисодӣ, паст шудани дараҷаи бекорӣ, сатҳи камбизоатӣ, афзоиши даромади андоз ба буҷети давлатӣ мусоидат намуда, барои ташаккул ва рушди минбаъдаи шаклҳои ғайрифаъолияти соҳибкори инфиродӣ замина фароҳам меорад.

Дар бисёре ҳолат ғояҳои креативӣ-инноватсионӣ дар аввал мустақилона сохта шуда, танҳо пас аз он, ки дар доираи шаклҳои мураккаби ташкилию ҳуқуқии ғайрифаъолияти соҳибкори инфиродӣ тағйир меёбанд ва дар амал татбиқ карда мешаванд. Ин ҳолат дар аксар вақт дар байни ҷавонони то синни 35-сола мустақилона ғайрифаъолият мекунад, ки ба татбиқи иқтисодии креативии меҳнати онҳо, инчунин, паст шудани дараҷаи бекорӣ дар ин гурӯҳи аҳолии қобили меҳнат дида мешавад, мусоидат мекунад.

Вобаста ба ин, ҳамчун фарзия метавон пайдоиши у омили макроиқтисодиро, ки бо афзоиши шумораи ғайрифаъолияти худиштиғол алоқамандаст, тахмин кард:

1) худиштиғол бори иҷтимоию иқтисодиро аз давлат, ки пеш аз ҳама бо таъмини аҳоли бо ҷойҳои корӣ алоқаманд аст, бартараф мекунад. Яъне ғайрифаъолияти худиштиғол барои худ ҷойҳои корӣ эҷод мекунад;

2) худиштиғол ба таври возеҳ пешниҳодро дар бозори меҳнат коҳиш медиҳанд. Ин маънои онро дорад, ки меъёрҳои музди меҳнат метавонад тамоюли афзоишро ба даст оваранд.

Агар ба адабиёти хориҷӣ назар афканем, маълум мегардад, ки дар шохигарии Британия шахс барои худ кор карданро оғоз кунад, пас ӯ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ (sole trader) тасниф карда мешавад, ҳатто, агар дар Ҳадамоти андози дохилии Британия сабти ном нашуда бошад. Дар шохигарии Британия барои соҳибкори инфиродӣ шудан, шумо бояд дар Ҳадамоти андози шохигарии Британия Кабир ва Ирландия Шимолӣ ҳамчун худиштиғол (self-employed) ба қайд гирифта шавед. Раванди бақайдгирӣ барои пардохти дуруст ва пурраи андоз аз даромад (Income Tax) ва саҳмҳо ба низоми бимаи (суғуртаи) миллий (National Insurance) зарур аст. Илова бар ин, соҳибкори инфиродӣ

метавонад ҳамчун пардохткунандаи ААИ (VAT) ба қайд гирифта шавад, агар гардиши савдо зиёда аз 82 000 фунти Британия бошад, ё ҳамчун корбари чадвали сохтмонӣ (Construction Industry Scheme), агар соҳибкори инфиродӣ дар соҳаи сохтмон ҳамчун зерпаймонкор ё паймонкор хизмат расонад [10].

Дар Британияи Кабир баъзе шахсони худшстиғол имкон доранд, ки ихтиёран ба низоми суғуртаи миллий саҳм гузоранд. Ба онҳо дохил мешаванд [13]:

- 1) коршиносон, модераторҳо, нозирон;
- 2) шахсоне, ки ба тижорати марбут ба замин ё моликият машғуланд;
- 3) шахсоне, ки барои худ ё атрофиён сармоягузорӣ мекунанд, аммо на барои фаъолияти соҳибкорӣ ва бидуни гирифтани фоиз ё комиссия.

Дар Канада шахсони худшстиғол шахсони касбҳои озод мебошанд, ки дар танҳои кор мекунанд, масалан, нависандагон, рассомон, ҳайкалтарошон ва сураатгирон. Дар Фаронса ба шахсони худшстиғол, ки бо мақсади андозбандии соҳибкори инфиродӣ ва шахсони воқеӣ, ки таҷрибаи хусусӣ доранд, дохил мешаванд. Дар Италия, Олмон ва Австрия бо мақсади андозбандӣ шахсони худшстиғол асосан, шахсоне ҳисобида мешаванд, ки таҷрибаи хусусиро пеш мебаранд [10, 50].

Дар Русия шахсони худшстиғолро аз рӯи якчанд хусусиятҳо фарқ мекунанд [10, 47-71]:

1. Шақли махсуси фаъолияти соҳибкорӣ мебошад;
2. Аз ҷониби шахсони воқеӣ мустақилона бо истифода аз захираҳои худ, меҳнати шахсӣ ва таҳассуси касбӣ амалӣ карда мешавад;
3. Ҷалби коргарони кироӣ дар назар надорад;
4. Барои шахси воқеӣ на танҳо манбаи ягонаи даромад, балки метавонад даромади иловагӣ бошад.

Ҳамин тариқ, тафсири моҳияти худшстиғол имкон медиҳад, ки якчанд навъҳои фаъолияти онҳоро дар шароити сохтори иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон аз ҳамдигар фарқ кард:

1. Кор дар интернет (блогерӣ).
2. Сохтмон ва таъмир. Хизматрасониҳои сантехникӣ, сохтмончӣ, барқчӣ, рангаш, усто, таъмири техникаи рӯзгор.
3. Соҳаи ИТ. Хизматрасониҳои барномасоз, маъмури система, таҳиягари веб, устои таъмири техникаи компютерӣ, дастгирии техникӣ.
4. Ҳунармандӣ: сангтарошӣ, ҳайкалтарошӣ, дуредгарӣ ва ба ҳамин монанд ҳунарҳои мардумӣ дар шароити хоҷагии хонагӣ.
5. Хизматрасонии сартарошӣ.
6. Таъмири автомобил.
7. Репетиторӣ.
8. Варзиш ва сайёҳӣ.
9. Дӯхтани либос дар шароити хонагӣ (фаъолияти дӯзандагӣ).
10. Тарҷумонӣ ва машваратӣ.

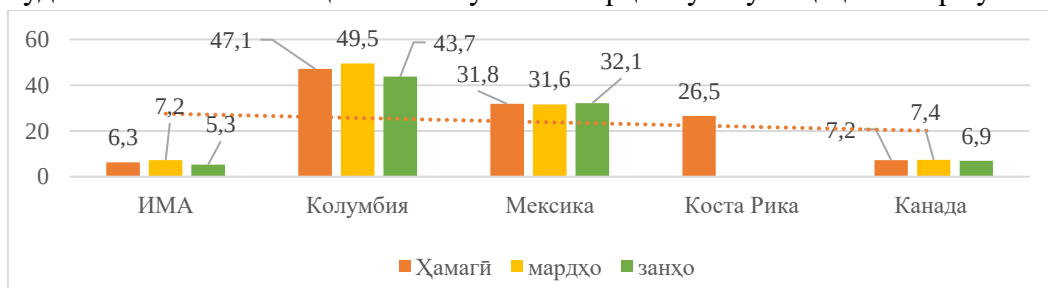
11.Хизматрасонии аксбардорӣ.

12.Ронандаи автомобили шахсӣ, нақлиёти боркаш ва истифодабарандаи техникаи нармакунандаи замин (ронандаи тракторҳо).

13.Рассом, нависанда ва шоир.

14.Тичорати замин ё автомобилҳои сабукрав, фурӯши маҳсулоти чорводорӣ, занбӯри асалпарварӣ, рустанипарварӣ, моҳидорӣ, фурӯши молҳои истеҳсоли худӣ ва ғайра.

Дар баробари омӯзиши навъҳои фаъолияти кори мустақилона, мо тасмим гирифтаем, ки дар расмҳои минбаъда бо истифода аз маълумоти омории Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (OECD) дар соли 2023 ба ҳиссаи худшитиғоли нисбати аҳолии машғули кишварҳои гуногуни ҷаҳон назар кунем.

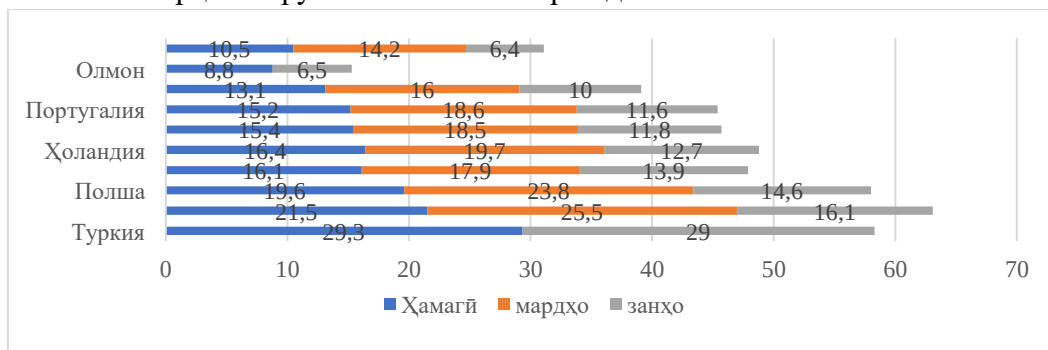

Расми 2. Ҳиссаи шахсони худшитиғол аз шумораи аҳолии машғул дар кишварҳои Ғарб барои соли 2023, бо фоиз.

Манбаъ: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти Self-employment rate|OECD (Organization for Economic Co-operation and Development)

Таҳлили расми 2 аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар кишварҳои ғарбӣ тағйирёбии фаъолияти шахсони худшитиғол ба назар расида истодааст. Агар ба маълумоти омории Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (OECD) дар соли 2023 таваҷҷуҳ зоҳир намоем, маълум мегардад, ки ҳиссаи бештари худшитиғол нисбат аз шумораи аҳолии машғул дар кишварҳои Ғарб ба Колумбия – 47,1%, Мексика - 31,8%, Коста Рика – 26,5%, Канада – 7,2% ва ИМА–6,3% рост меояд.

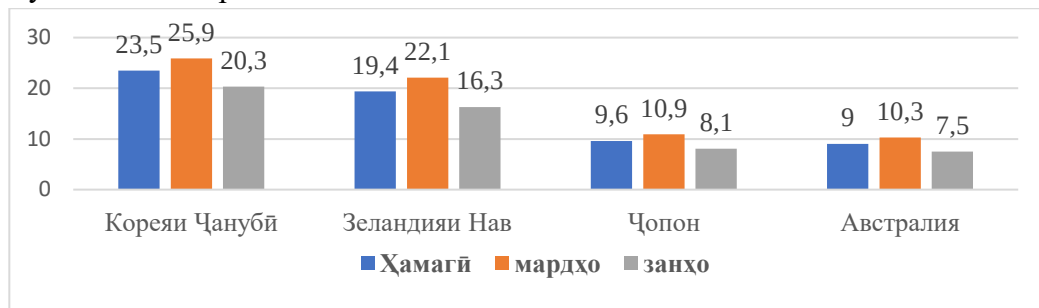
Дарвоқеъ, ин гуна тағйирёбии вазъи ҳиссаи шахсони худшитиғол дар байни кишварҳои Аврупо низ ба чашм мерасад.

Расми 3. Ҳиссаи шахсони худшитиғол аз шумораи аҳолии машғул дар кишварҳои Аврупо барои соли 2023, бо фоиз.

Манбаъ: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти Self-employment rate|OECD (Organization for Economic Co-operation and Development)

Тибқи маълумоти расми 3, дар соли 2023 ҳиссаи бештари шахсони ҳудиштиғол дар кишварҳои Аврупо мушоҳида мешавад, ки дар он ҷо шугли мустақил яке аз роҳҳои таъмини сатҳи ҳадди ақалли зиндагии аҳоли мебошад.

Расми 4. Ҳиссаи шахсони ҳудиштиғол аз шумораи аҳолии машғул дар кишварҳои Осиё барои соли 2023, бо фоиз.

Манбаъ: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти Self-employment rate|OECD (Organization for Economic Co-operation and Development)

Ҳамин тавр, ҳангоми таҳияи расми 4 маълум гардид, ки шумораи ҳудиштиғол дар иқтисодиёт нишондиҳандаи муҳим ҳисобида мешавад, ки иқтисодиёт ва бозори меҳнатро тавсиф мекунад. Масалан, ҳиссаи ҳудиштиғол дар шумораи умумии аҳолии машғул дар кишвар таҳлил карда мешавад. Дар баъзе манбаъҳо ҳудиштиғол ҳамчун нишондиҳандаи рушди соҳибкорӣ тафсир карда мешавад. Тибқи маълумоти омории Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (OECD-2023), Кореяи Ҷанубӣ яке аз баландтарин ҳиссаи ҳудиштиғолӣ дар шумораи умумии аҳолии машғулро нишон медиҳад, ки ҳиссаи ҳудиштиғолӣ аз шумораи умумии қувваи корӣ ба 23,5% баробар карда шудааст, меафзояд. Аз ин рӯ, ба назар гирифтани сатҳи рушди иқтисодӣ, инчунин, афзоиши шумораи ҳудиштиғол ё ҳиссаи ҳудиштиғолӣ дар шумораи умумии аҳолии машғули иқтисоди миллӣ муҳим аст.

Имрӯзо аз нигоҳи аксари муҳаққиқон, шахси ҳудиштиғол соҳибкор аст ва сатҳи соҳибкорӣ дар кишварро дар асоси дарсади соҳибкорон дар иқтисодиёти миллӣ арзёбӣ кардан мумкин аст. Аммо мақоми ҳукуки соҳибкорони инфиродӣ ва ҳудиштиғол аз бисёр ҷиҳатҳо хусусиятҳои умумӣ дорад, аммо ин категорияҳои қомилан гуногун бо сабаби якҷанд омилҳо мебошанд.

Фарқи байни ҳудиштиғол ва соҳибкорони инфиродӣ дар он аст:

1) ҳудиштиғол ҳукуқи пурраи кор бо патенти ба расмият даровардашударо дорад ва ҳамзамон, яқоя кардани тартиботи гуногуни андозбандӣ ғайриимкон аст;

2) ҳудиштиғол ҳукуқи ба кор қабул кардани кормандро надорад;

3) шахрвандони ҳудиштиғол, ки танҳо бо як навъи фаъолият машғуланд, метавонанд танҳо бо патент фаъолияти худро ба расмият дароранд;

4) дар истифодаи техникаи назоратӣ-ҳазинавӣ уҳдадорӣ вучуд надорад;

5) шахси ҳукуқӣ ва соҳибкори инфиродие, ки мутобиқи боби 52-и Кодекси андоз [1], андозбандӣ карда мешаванд, ба истиснои шахси ҳукуқӣ ва

соҳибкори инфиродии тибқи муқаррароти қисми 4-уми моддаи 375-и Кодекси мазкур ҷаъолияткунанда, уҳдадоранд баҳисобгириро бо усули ҳазинавӣ пеш баранд;

б) зарурати пешниҳоди ҳисоботи андоз вучуд надорад.

Дар баробари ин, агар ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон назар кунем, маълум мегардад, ки мақоми ҳукукии соҳибкори инфиродӣ махсус аст. Яъне соҳибкори инфиродӣ–шахси воқеие, ки ҷаъолияти соҳибкориро бе таъсис додани шахси ҳукуқӣ дар асоси патент ё шаҳодатнома амалӣ менамояд (Кодекси андози ҚТ).

Ҳамин тавр, аз муносибати концептуалии тафсири моҳияти “ҳудиштиғол” дар сохтори муосири иҷтимоӣ-иқтисодӣ маълум мегардад, ки дар Тоҷикистон сол то сол сатҳи баланди ғайрирасмӣи қори мустақилона – “ҳудиштиғол” нисбати аҳолии машғул ба назар расида истодааст. Аммо ин раванди афзоиши ҷаъолияти мустақилона имкон медиҳад, ки Тоҷикистон бо воситаи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ ҷаъолияти мазкурро ба расмӣят дарорад, то ин ки аз ҷониби давлат танзими падидаи сохтори нави шуғл, яъне шахсони ҳудиштиғол бошад.

Имрӯз тамоюли умумии бозори меҳнат афзоиши паҳншавии “ҳудиштиғол” мебошад, ки дар асоси он ҳаракати захираҳои қуваӣ қорӣ ва қоҳиши вобастагии қорманд аз қорфармо (қори муваққатӣ, вақти нопурра, қор дар якҷоягӣ, тақсимои қойи қор, қорхонаи виртуалӣ ва ғайра) қойгир аст. Бояд қайд қард, ки рушди шаклҳои ғайристандартӣи шуғл, ба монанди “ҳудиштиғол” дар бозори меҳнат бе танзими давлатӣ душвор аст.

Барои таъмини соҳаҳои иқтисодӣи миллий бо қадрҳои мутахассисони соҳаи рақамӣ ва иқтисодӣ-математикӣ, дастгирии қонандагонӣ қобилиятноқи мактабҳои миёна ва донишҷӯёни донишгоҳҳо, ки донишва малақаи ҳудро дар соҳаи технологияҳои рақамӣ тақмил медиҳанд, ташкили шабақаи васеъ барои аҳолии қишвар дар қурсҳои салоҳияти технологияҳои рақамӣ талаб қарда мешавад. Дар робита ба ин, тақмили барномаҳои таълими қасбӣ ва эҷоди равандҳои нави таълим дар асоси эҳтиёҷоти истеҳсолот ба мутахассисони дорои салоҳиятҳои нави рақамӣ тақозо мегардад. Ҳамаи ин ташаққули танзими давлатӣи ин равандро талаб мекунад. Барои баланд бардоштани самараноқи ҷаъолияти бозори меҳнат ниҳоди ташкили шуғли мустақилона барои рушди низоми арзёбии мустақили сифати ташаққули салоҳиятҳои аҳолии қобили меҳнат ва эҷоди стандартҳои дахлдори меҳнатӣ мақсаднок аст. Бояд ба назар гирифт, ки дар шароити муосир нақши дигитализатсия (*digitalization, тағйироти рақамӣ*) ба таври назаррас афзоиш меёбад, ки омили асосии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мегардад, зеро рақобатпазирии қишварҳои алоҳида аз сатҳи таъбиқи технологияҳои инноватсионӣ ҳамчун воситаи эҷодӣ экосистемаҳои рақамӣ вобаста аст [11, 7-15].

Арзёбии рушди иҷтимоӣи иқтисодӣи қишвар нишон медиҳад, ки раванди тағйирёбии бозори меҳнат ҳанӯз нисбатан суст мебошад ва танҳо баъзе

шаклҳои шуғли ғайримуқаррариро ҷудо кардан мумкин аст. Масъалаи ташкили низоми хуби табдили мақсадноки захираҳои қорӣ дар шароити рушди инноватсионӣ дар асоси истифодаи технологияҳои рақамӣ ҳанӯз таваҷҷуҳи қофӣ зоҳир карда нашоудааст. Аз ин рӯ, мо пешниҳод менамоем, ки асосҳои концептуалии “худшустигол”-ро, ҳамчун шакли шуғли пурсамар, баррасӣ намоем. Имрӯз тамоюли умумии бозори меҳнат афзоиши пахншавии худшустиголӣ мебошад, ки дар асоси он ҳаракати захираҳои қорӣ ва қоҳиши вобастагии қорманд аз қорфармо (*қори муваққатӣ, вақти нопурра, қор дар якҷоягӣ, тақсимоии қойи қор, қорхонаи виртуалӣ ва ғайра*) қойгир аст. Назорати давлатӣ ба шаклҳои ғайристандартӣ гуғл душвор аст, ақсар вақт шуғли “соғатӣ” мебошанд, ки дар ҳуҷҷатҳои расмӣ инъикос намешаванд.

Дарвоқеъ, бояд қайд намуд, ки тавассути заминаи меъёрии ҳуқуқии мулоҳизақорона ва аз қиҳати иқтисодӣ асоснок қардашуда, метавонад шахсони худшустиголро водор намояд, то ин ки фаъолияти худро қонунӣ қунанд. Ин рафтор метавонад ба сатҳи рушди иқтисодиёти миллӣ ва сатҳи шуғл, инчунин, ба дараҷаи неқуаҳволии аҳоли таъсир расонад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.02.2025, №2143.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе – 2016. - С.6.
3. Грабова О.Н. Суглобов А.Е. Проблемы выхода «из тени» самозанятых лиц в России: риски и пути их преодоления Ж. «Экономика и управление» №6-2017. – С.108-116.
4. Гурова М.И. Феномен «фриланс» в социально-профессиональной структуре современной России http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhumala/2012/6/sociologiya/gurova.pdf.
5. Жуков А.Г., Пальянов М.П. Трудовая самозанятость: особенности подготовки студентов организаций среднего профессионального образования // Сибирский учитель. 2017, № 4(113). –С. 40–45.
6. Игнатов В.С., Малюк Л.И., Павлов А.Ю. Самозанятость– инновационный механизм реализации трудового потенциала населения // Региональная экономика: теория и практика. 2012, № 46. – С.32–34.
7. Максимович Л.В. Самозанятость населения в российской экономике: формирование и регулирование. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Саратов, 2006. –20 стр.
8. Мисько О.Н., Цыганкова И.В. Тенденции развития самозанятости в России // Управленческое консультирование. 2022, № 12. –С.18–31.
9. Покида А.Н., Зыбуновская Н.В. Регулирования деятельности самозанятых граждан//Вопросы государственного и муниципального управления. 2020, №1. –С.65.

10.Пьянова М.В. Зарубежный опыт налогового регулирования самозанятости // Налоги и налогообложение. – 2022, № 2. – С. 47-71.

11.Стародубцева Е.Б., Маркова О.М. Цифровая трансформация мировой экономики. // Экономика. 2015, № 2. –С.7–15.

12.Стребков Д.О., Шевчук А.В. Фрилансеры в информационной экономике: как россияне осваивают новые формы организации труда и занятости (по результатам Первой всероссийской переписи фрилансеров): Препринт W P4/2009/02. М., 2009. –С. 5.

13.Шибаршина О.Ю. Сравнительный анализ регулирования самозанятости в России и за рубежом // Экономика труда. – 2021. – Том 8. – № 10. – С. 1223–1236.

14.Indicator description: Employment by status in employment. ILOSTAT. URL: <https://ilostat.ilo.org/resources/methods/description-employment-by-status/> (дата обращения: 26.02.2020). – С. 475.

ФЕНОМЕН “САМОЗАНЯТОСТИ” В СТРУКТУРЕ СОВРЕМЕННОГО РЫНКА ТРУДА ТАДЖИКИСТАНА

КОМИЛОВ СИРОДЖИДДИН ДЖАЛОЛИДДИНОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикский (славянский) университет
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде 30;
тел.:+992(917) 50-54-01; e-mail: sirodj1950@mail.ru

АЗИМОВ НАИМДЖОН ХАЛИМДЖОНОВИЧ,

докторант PhD, ассистент кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н.Карабоев 63/3;
тел.:+992(073) 02-97-97; e-mail: azimov_naimjon_97@mail.ru

Феномен «самозанятости» присутствует в структуре современного национального рынка труда Республики Таджикистан, и эта форма занятости активно развивается. В статье подчёркивается, что до сих пор понятие “самозанятость” не имеет чёткого правового закрепления как формальной деятельности. Также установлено, что в научной экономической литературе отсутствует однозначное и обоснованное определение данного термина. Авторы выделили характерные особенности самозанятых в контексте индивидуального предпринимательства с учётом инновационного развития и цифровизации социально-трудовых процессов

Ключевые слова: самозанятость, формы занятости, рынок труда, рабочая сила, фрилансер, индивидуальный предприниматель, нестандартная

занятость, инновационное развитие, цифровизация социально-трудовых процессов.

**THE PHENOMENON OF “SELF-EMPLOYMENT” IN THE STRUCTURE
OF TAJIKISTAN’S MODERN LABOR MARKET**

KOMILOV SIROJIDDIN JALOLIDDINOVICH,

doctor of economics, Professor of the Department of Economic Theory and
World Economy of the Slavic University of Russia and Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Mirzo Tursunzoda str. 30;
tel.: (+992) 917-50-54-01; e-mail: sirojdj1950@mail.ru

AZIMOV NAIMJON HALIMJONOVICH,

PhD student, assistant of the Department of Economic Theory and
Development Economics of the Technological University of Tajikistan
734061, Tajikistan, Dushanbe city, N.Qaraboev str. 63/3;
tel.: (+992) 073-02-97-97; e-mail: azimov_naimjon_97@mail.ru

The phenomenon of “self-employment” is present in the structure of the modern national labor market of the Republic of Tajikistan, and the activity of self-employment is actively developing. The article clarifies that so far the specific concept of “self-employment” has not been clearly defined as a formal activity, and it is also established that the scientific economic literature has not yet developed a definition of “self-employment” unambiguously and reasonably. The authors clarified the distinctive features of the self-employed group in organizing individual entrepreneurial activities, taking into account innovative development and digitalization of social-labor processes.

Keywords: self-employment, forms of employment, labor market, labor force, freelancer, individual entrepreneur, non-standard employment, innovative development, digitalization of social-labor processes.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА
РЕАЛИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

ХОДЖАЕВ ПАРВИЗ ДАВРОНОВИЧ,

д.э.н., профессор, зав. отдела НИИ туризма
и предпринимательства МУТиПРТ
734055, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5;
тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

СУЛАЙМОНЗОДА ШУХРАТ ФИРДАВС,

к.э.н., доцент кафедры биржевой деятельности Таджикского
государственного финансово-экономического университета.
734067, Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов 64/14;
тел.: (+992) 940-63-63-63; e-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

В последнее время государство уделяет повышенное внимание развитию промышленности. Научные исследования направлены на изучение экономических механизмов, способствующих повышению эффективности и формированию государственной политики в этой области. В данной статье авторы сосредоточились на анализе влияния этих мер на рост ВВП, используя методы математического моделирования для прогнозирования перспектив развития.

В ходе исследования авторы проанализировали ключевые направления промышленной политики, уделив особое внимание развитию агропромышленного комплекса, транспортной инфраструктуры (в частности, международных автомагистралей) и топливно-энергетического сектора. На основе статистических данных, предоставленных Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан, авторы провели экономический анализ и разработали прогнозные значения макроэкономических индикаторов.

Ключевые слова: промышленная политика, устойчивое развитие, промышленность, математическое моделирование, ВВП, стратегия, структура, исследование, программа, оценка, статистика, потенциал, эффективность.

Промышленная политика является ядром развития промышленной системы любой страны, от эффективного функционирования которого зависит сбалансированное развитие всех отраслей национальной экономики. “Это

признается одним из условий построения эффективных экономик, что связано с учетом региональной дифференциации” [2 С.82].

Особый интерес представляет моделирование промышленной политики для национальной экономики, которое дает возможность оценить промышленный потенциал городов, областей и районов страны. Вместе с тем, важное значение имеет пропорциональное развитие отраслей экономики и регионов страны, особое внимание уделяется Национальной стратегии развития Республики Таджикистан, которая определяет перспективу развития промышленной политики страны. Однако существующая точка зрения не отвечает нынешним требованиям, что в свою очередь способствует пересмотра некоторых моделей, характеризующих эффективное развитие государственной промышленной политики в городах, районах и областях страны. “Вместе с тем, что ответственные шаги по разработке эффективной промышленной политики на государственном и местном уровне, не дали позитивных результатов” [5, 87]. Данное положение не могло не сказаться на активизацию промышленной политики в городах, районах и областях страны.

Развитие индустриализации страны осуществлено на определенных этапах. Начальные этапы характеризуется развитием хлопкоочистительной отрасли. Вслед за ним осуществлено развитие сельского хозяйства, в том числе садоводства и развитие пищевой промышленности. В длительный период легкая и пищевая промышленность занимали ведущие места в структуре промышленности страны.

Важно отметить, что со строительством Нурекской ГЭС произошло развитие отраслей химической промышленности и цветной металлургии в стране. Однако, пытаясь решить проблему продуктивной занятости населения, пришлось столкнуться с трудностями по притоку специалистов всех профилей.

Однако справедливо отметить, что реализация новой промышленной политики в республике привела к значительному росту макроэкономических показателей (таблица 1).

Таблица 1.

Валовой внутренний продукт Республики Таджикистан

годы Показатели	1991	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП в действующих ценах соответствующих лет, млн. сомони	13,4	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130792
Темп роста в процентах к предыдущему году	94,0	107,4	104,4	109,4	108,0	108,3
на душу населения, сомони	2,5	8580,1	8922,2	10312,0	11838,8	12868,8
в долларах США	-	900,3	864,4	911,8	1073,7	1186,7

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 214.

Анализ динамики производства валового внутреннего продукта показывает устойчивую динамику роста. Так в 2023 году ВВП республики по сравнению с 2019 годом увеличился на 65,3%. Ключевым индикатором, характеризующей уровень и качество жизни населения, считается ВВП на душу населения, которая за анализируемый период выросла на 50% в национальной валюте и на 31,8% в долларах США.

Следует отметить, что необходимо выделить следующие приоритетные направления развития промышленной политики страны:

–развитие сектора АПК, пищевой и легкой промышленности, с целью обеспечения продовольственной безопасности и продуктивной занятости населения;

–строительства автомобильных дорог, эстакад, тоннелей, объекты придорожного сервиса и других искусственных сооружений, которые считаются базой для инфраструктурного обеспечения регионов страны;

–эффективное функционирование отраслей ТЭК с целью обеспечения энергетической безопасности страны.

Таблица 2.

Объем и изменение валового внутреннего продукта Республики Таджикистан

(млн. сомони)

Годы Показатели	1991	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП в действующих ценах соответствующих лет, млн. сомони	13,4	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
Производство товаров	9,8	42663,3	47425,5	58247,0	68116,9	63225,9
Производство услуг	3,4	29333,8	29597,1	33734,8	40312,4	54409,4
Косвенно – измеряемые услуги финансового посредничества (-)	-	580,0	607,0	602,0	935,0	-
Чистые (за вычетом субсидии) налоги на продукты	0,2	7692,7	7542,7	9696,5	10687,4	13156,1
ВВП в сопоставимых ценах в % к предыдущему году	94,6	107,4	104,4	109,4	108,0	108,3
Индекс-дефлятор ВВП в % к предыдущему году	-	103,6	101,7	110,0	108,2	104,3

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе.–2024. –С- 215.

Анализ данных таблицы 2 показал, что за анализируемый период (2019–2023 гг.) объём ВВП в действующих ценах соответствующих лет (в млн сомони) вырос на 65,8 %. За тот же период производство товаров увеличилось на 48,2 %

Проведённые реформы в экономике, не увеличивая налоговое бремя позволили увеличить чистые (за вычетом субсидий) налоги на продукты с

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

7692,7 млн. сомони в 2019 году по 13156,1 млн. сомони в 2023 году (табл.3).

Таблица 3.

Структура производства валового внутреннего продукта в Республике Таджикистан

Годы Показатели	1991	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе:						
производство товаров	73,1	53,8	56,4	57,5	57,6	48,4
производство услуг	25,4	36,5	4,6	32,9	33,3	41,5
чистые (за вычетом субсидий) налоги на продукты	1,5	9,7	9,0	9,6	9,1	10,1

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 217.

Принятие и реализация ряда долгосрочных программ позволило Правительству Республики Таджикистан обеспечить устойчивый рост национальной экономики на уровне 7,5% годового роста за последние десять лет.

Проведенные исследования показывают, что структура производства ВВП за анализируемый период в значительной степени изменилось (таблица 3).

Таблица 4.

Производство валового внутреннего продукта на основании Международного классификатора видов экономической деятельности (ОКЭД)

(млн. сомони)

годы Показатели	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019
ВВП	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5	51681,7
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство, рыболовство и рыбоводство	16507,9	19050,5	22690,7	27104,8	91769,7	75261,8
Промышленность, включая энергетику	3505,5	3890,1	4189,5	4728,3	4631,0	1125,5
Строительство	9281,2	8863,7	11417,3	13250,1	10313,2	1032
Торговля, ремонт автомобилей, бытовых товаров и предметов личного пользования, гостиницы и рестораны	8764,1	8978,4	10956,0	13042,0	17005,7	8241,6
Транспортная деятельность и хранение грузов	4829,2	3818,8	3735,0	4401,1	10099,8	5270,6
Финансовая посредничество и страхование, операция с недвижимым имуществом и аренда	1925,1	2157,1	2055,7	4066,6	845,6	-1079,5

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Государственное управление; обязательное социальное обеспечение	2139,9	2247,4	2411,3	2620,7	6969,1	4829,2
Образование	37326	4086,8	4778,7	5058,3	7592,4	-29733,6
Здравоохранение и предоставление социальных услуг	1651,2	1842,9	2072,3	2146,1	3008,4	1357,2
Косвенно измеряемые услуги финансового посредничества (-)	-580,0	-607,0	-602,0	-935,0	-	-
Налоги на продукты	7827,1	7718,0	9882,8	10958,0	13443,0	5615,9
Субсидии на продукты (-)	134,4	175,3	184,3	270,6	286,9	152,5

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. –Душанбе.–2024. –С- 219.

Проведенные исследования показывают, что производство ВВП по видам экономической деятельности имеют тенденцию к росту. Так за 2019-2023 годы валовый внутренний продукт страны увеличился на 65,3 процента. За этот период промышленность 32,1, сельское хозяйство и лесное хозяйство, рыбоводство в 5,6 раза, логистика 62,1 раза, государственное управление, обязательное социальное обеспечение в 3.2 раза, здравоохранение и представление социальных услуг 182,2 %. (табл. 4)

Важно отметить, что для объективной оценки деятельности отраслей национальной экономики необходимо прогнозировать макроэкономические показатели, в том числе ВВП страны. Для достижения данной цели следует применить экономико-математическое моделирование. Используя данные таблицы 1, осуществляем экономико-математическое моделирование прогнозирование макроэкономических показателей (рис. 1).

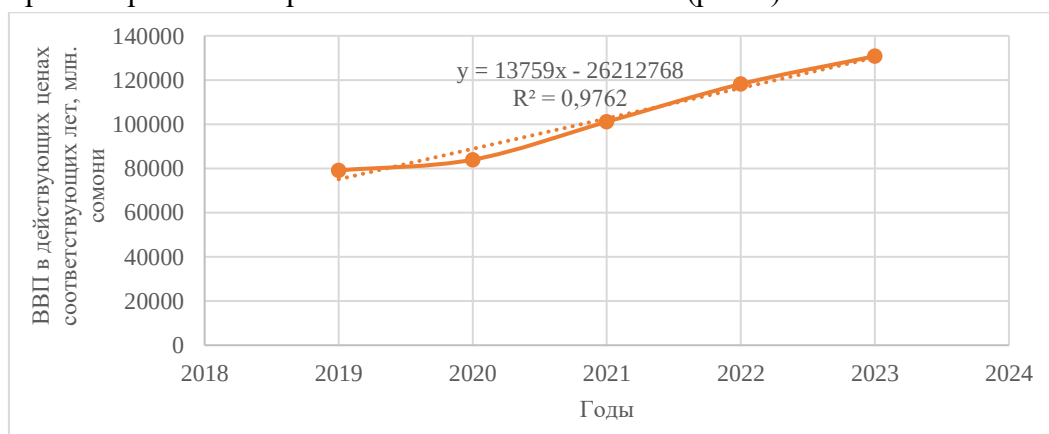

Рисунок 1. Экономико-математическая модель прогнозирования ВВП.

Затем разрабатываем экономико-математическую модель прогнозирования темпы роста ВВП в процентах к предыдущему году (рис. 2).

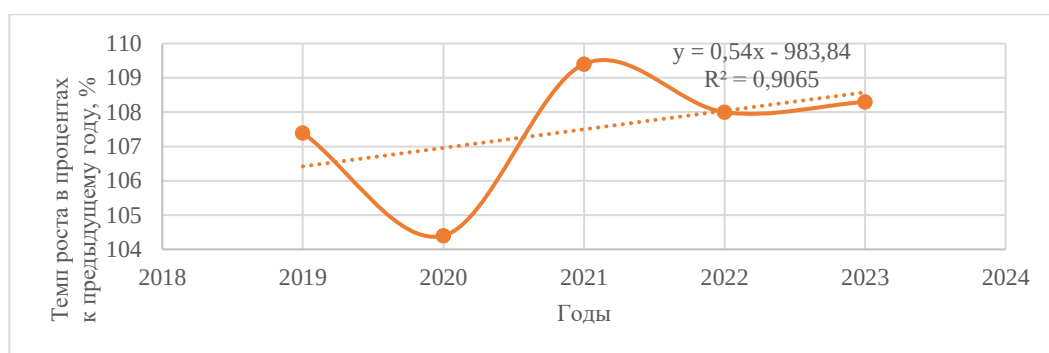

Рисунок 2. Экономико-математическая модель прогнозирования темпы роста ВВП в процентах к предыдущему году.

Теперь разрабатываем экономико-математическую модель прогнозирования ВВП на душу населения (рис. 3).

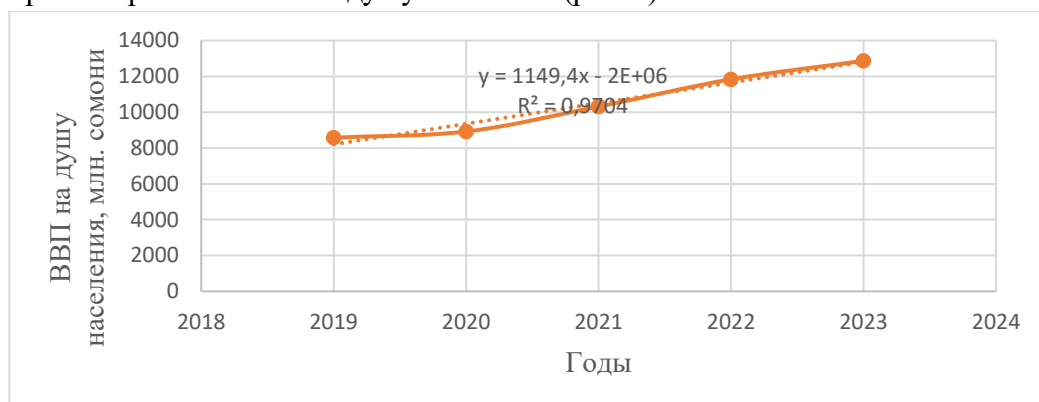

Рисунок 3. Экономико-математическую модель прогнозирования ВВП на душу населения.

Наконец разрабатываем экономико-математическую модель прогнозирования ВВП в долларах США (рис. 4).

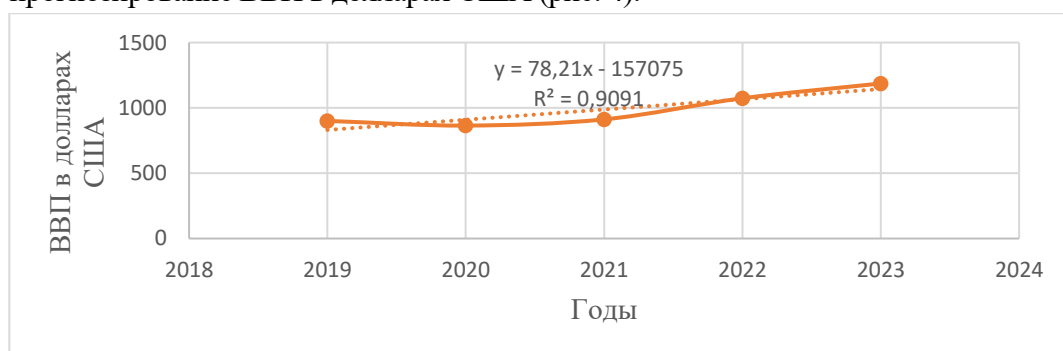

Рисунок 4. Экономико-математическая модель прогнозирования ВВП в долларах США.

Обобщая результаты исследования, проведем экономико-математическую модель прогнозирования макроэкономических показателей развития страны (табл. 5).

Таблица 5.

**Экономико-математические модели прогнозирования
макроэкономических показателей развития страны**

Наименование модели	Вид модели	Статистические характеристики моделей
Экономико-математическая модель прогнозирования ВВП	$y = 13759x - 26212768$	$R^2 = 0,9762$
Экономико-математическая модель прогнозирования темпы роста ВВП в процентах к предыдущему году	$y = 0,54x - 983,84$	$R^2 = 0,9065$
Экономико-математическую модель прогнозирования ВВП на душу населения	$y = 78,21x - 157075$	$R^2 = 0,9091$
Экономико-математическая модель прогнозирования ВВП в долларах США	$y = 78,21x - 157075$	$R^2 = 0,9091$

На основе разработанных экономико-математических моделей осуществляем прогноз макроэкономических показателей (табл. 6).

Таблица 6.

**Прогноз макроэкономических показателей Республики Таджикистан
до 2030 года**

годы Показатели	2025	2026	2027	2028	2029	2030
ВВП в действующих ценах соответствующих лет, млн. сомони	1649207	1662966	1676725	1690484	1704243	1718002
Темп роста в процентах к предыдущему году	109,66	110,2	110,74	111,28	111,82	112,36
на душу населения, сомони	327535	328684	329834	330983	332133	333282
в долларах США	1300,25	1378,46	1456,67	1534,88	1613,09	1691,3

Предложенные прогнозы макроэкономических показателей способствуют формированию мероприятий по устойчивому росту сферы промышленности и других отраслей национальной экономики.

Анализ производства ВВП по видам экономической деятельности показывает, что многие отрасли (сельское хозяйство, промышленность, строительство, торговля, транспорт, финансовая деятельность имеют тенденции к росту, что направлено на разработку экономического механизма эффективного функционирования и развития промышленной политики Республики Таджикистан (рис.5).

Рисунок 5. Экономический механизм эффективного функционирования и развития промышленной политики Республики Таджикистан.

Таким образом, сбалансированное развитие всей отрасли национальной экономики эффективное функционирование в значительной степени зависят от разумной промышленной политики. Для достижение данной цели необходимо пересмотреть некоторые модели, характеризующие эффективное развитие государственной промышленной политики в городах, районах и областях страны. Вместе с тем, важное значение имеет пропорциональное развитие отраслей экономики регионов страны и потребности населения с учетом соблюдения принципов «зеленой» экономики, на базе инновационных промышленных циклов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. С.87.
2. Авдулов А.Н. Программы регионального развития в контексте государственной научно-технической политики: опыт США // А.Н. Авдулов, А.М. Кулькин. Рос. акад. наук. Ин-т науч. информ. по обществам. наукам.– Москва: ИНИОН РАН, 1999. –166 с.
3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Статсборник. Агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 214-219.
4. Сулаймонзода Ш.Ф. Фаёлияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун воситаи асосии таъбиқи Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Ш. Ф. Сулаймонзода // Паёми молия ва иқтисод, 2020. –№.4(24). – Р. 129-137. – EDN CZAWOI.

5. Сулаймонзода Ш.Ф. Методологические основы исследования институциональной среды взаимодействия субъектов бизнеса и сферы бизнес-услуг / Ш. Ф. Сулаймонзода, А. Н. Нурализода // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 2(65). – С. 82-93. – EDN FWGNJE.

6. Татаркин А.И., Романова О.А., Ченчевич С.Г. Факторы и возможности устойчивого промышленного развития региона. Екатеринбург, 1997. С-12.

7. Ходжаев П.Д. Теоретико-методологические аспекты оценки устойчивого развития в сфере промышленности / П.Д. Ходжаев Ш. Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4-2(43). – С. 157-170. – EDN SAHGBL.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ТАТБИҚИ СИЁСАТИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ХОҶАЕВ ПАРВИЗ ДАВРОНОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири шӯбаи таҳқиқоти
соҳибкории Институти илмӣ таҳқиқотии сайёҳи ва соҳибкории ДБССТ
734055, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5;
тел.: (+992) 938-60-75-03; e-mail: hojaev123p@mail.ru

СУЛАЙМОНЗОДА ШУХРАТ ФИРДАВС,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти биржавии
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
734067, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14;
тел.: (+992) 940-63-63-63; e-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Тайи солҳои охир сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат фаъол гардида, аз тарафи олимони соҳа як қатор механизмҳои иқтисодии самаранокӣ фаъолият ва руиди сиёсати давлатӣ дар ин самт корҳои илмӣ таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст. Дар мақолаи мазкур муаллифон махсусан, ба ин самт тавассути зоҳир намуда, зимни таҳлил ва омӯзиши масъалаҳои руиди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва пешбинии он дар заминаи фаъолгардонии сиёсати давлати дар самти саноат тавассути моделсозии математикӣ таҳлил намудаанд.

Дар доираи таҳқиқот муаллифон самтҳои афзалиятноки руиди сиёсати саноати мамлакатро дар заминаи рушди баҳии КАС, ҳалли мушкилоти коммуникатсионии роҳҳои хусусияти байналмилалӣ дошта ва руиди соҳаи комплекси сӯзишворию энергетикӣ арзёбӣ намуданд. Дар хотима, бо дарназардошти маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилҳои рақамиро ба роҳ монда, нишондиҳанда макроиқтисодии мамлакатро ояндабинӣ карда, пешниҳод намуданд.

Калидвожаҳо: сиёсати саноат, рушди устуворӣ, саноат, моделсозии математикӣ, ММД, стратегия, сохтор, таҳқиқот, барнома, арзёбӣ, омор, иқтидор, самаранокӣ.

**IMPROVEMENT OF THE ECONOMIC MECHANISM OF
INDUSTRIAL POLICY IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

KHOJAEV PARVIZ DAVRONOVICH,

Doctor of Economics, Professor, Head of Department of the Research Institute
of Tourism and Entrepreneurship of the IUTET
734055, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad ave., 48/5;
tel.: (+992) 938-60-75-03, e-mail: hojaev123p@mail.ru

SULAYMONZODA SHUHRAT FIRDAVS,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of
the Department of Stock Exchange Activities of the
Tajik State University of Finance and Economics.
734067, Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov st. 64/14;
tel.: (+992) 940-63-63-63; e-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Recently, the state has paid more attention to the development of industry. Scientific research is aimed at studying the economic mechanisms that contribute to the efficiency and formation of state policy in this area. In this article, the authors focus on the analysis of the impact of these measures on GDP growth, using mathematical modeling methods to forecast the development prospects.

During the study, the authors analyzed the key directions of industrial policy, paying special attention to the development of the agro-industrial complex, transport infrastructure (in particular, international highways) and the fuel and energy sector. Based on statistical data provided by the Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan, the authors conducted an economic analysis and developed forecast values of macroeconomic indicators.

Keywords: industrial policy, sustainable development, industry, mathematical modeling, GDP, strategy, structure, research, program, assessment, statistics, potential, efficiency.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

ФАКЕРОВ ХАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и
предпринимательства Таджикского государственного финансово
экономического университета

734067, Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимова 64/14;

тел.: (+992) 907-54-07-07; e-mail: h.faqerov@tgfeu.tj

САИДОВА МУНАВАР ХАМИДОВНА,

доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента и
экономики труда Таджикского государственного университета коммерции

734055, Таджикистан, город Душанбе, ул. Дехоти ½;

тел.: (+992) 934-44-41-08 ; e-mail: Saidova-60@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы развития цифровизации как основа повышения уровня благосостояния населения. Установлено, что государство уделяет особое внимание цифровизации применяя цифровые платформы с целью упрощения налогового и таможенного регулирования, развитию инновационно-информационной инфраструктуры и электронных платёжных систем. Изучена динамика численности пользователей интернета в Республике Таджикистан и даны конкретные предложения по распределению и доставке товаров потребителям. Предложены рекомендации для защиты прав участников электронной торговли путем совершенствования нормативно-правовых актов, определены основные показатели, характеризующие эффективность применения цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, электронная торговля, динамика численности населения, инфраструктура, защиты прав участников, эффективность.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём Послании «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2024 года отмечал, что «Таджикистан идет устойчивыми шагами по пути перехода к цифровизации сфер национальной экономики во имя обеспечения прозрачности финансово-экономических отношений» [10].

Для дальнейшего эффективного развития цифровой экономики необходимы нижеследующие направления:

—оперативное совершенствование правовых основ и принятие необходимых документов в направлении перехода на цифровую экономику.

–развивать цифровую инфраструктуру до сетей 5G, развитие центра разработки данных, создание совершенной национальной платформы данных.

–полная цифровизация государственных услуг и создание единой платформы государственных услуг.

–развитие человеческого капитала путем изучения и квалификации кадров по информационным технологиям внутри и за пределами страны, повышение уровня культуры использования цифровых технологий.

–широкое использование искусственного интеллекта в ходе предложения услуг и системы государственной регистрации.

–принятие мер в направлении обеспечения кибербезопасности информационных платформ.

–формирование цифрового предпринимательства и развитие электронной торговли» [13].

Для расширения инновационных процессов и всестороннего использования возможностей цифровых технологий в различных сферах экономики 2025-2030 годы были объявлены «...Годами развития цифровой экономики и инноваций» от 08.01.2025 г. № 911[13].

Многие зарубежные страны в своей практике используют электронную коммерцию, потому что появляется возможность входа в широкий круг более упрощенного процесса купли-продажи. В нашей стране на сегодняшний день используется электронная коммерция, то есть многие предприниматели и жители в своей деятельности овладевают онлайн-платформами, которые повышает уровень жизни населения.

Особое внимание государство уделяет цифровизации, влияющей на рост национальной экономики. Исходя из этого, были приняты необходимые нормативно-правовые акты, направленных на развитие цифровой экономики, это: законы «О защите персональных данных» от 3.08.2018 г. №1537 и «Об электронной коммерции», от 14.10.2022 г. за №869, формирующие основу для безопасной онлайн-торговли, где важную роль играют: «...Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» от 30.12.2019г. №642, разработанная «...Дорожная карта по упрощению торговых процедур», которую можно усовершенствовать в условиях трансформационных изменениях, «...Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» от 01.12.2016г. №636, направленная на укрепление отраслей и сфер [1,2,3,4,6].

Авторы в своей работе отмечают, что «...в условиях рыночной экономики, цифровизация является основной государственной задачей, которая направляет влияние факторов на рост производительности труда» [7].

Необходимо отметить, что для эффективного развития электронной торговли, государством была принята новая Программа развития электронной

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

торговли Таджикистана на период с 2025 по 2029 годы, от 16.05.2024 года №295, включающая цели по цифровизации торговли в стране (рис.1) [11].

Общий бюджет этой программы составил 305,9 млн. сомони. В Таджикистане на сегодняшний день для потребителей и бизнеса электронная торговля играет важную роль, так как гарантирует доступность и контроль в процессе сделки, а также позволяет покупателям провести оплату за товары и своевременно получить доставку своей покупки.

Следовательно, повышается уровень сервиса для пользователей и стимулирует онлайн-шопинга.

Этапы развития электронной торговли Таджикистана на период с 2025 по 2029 годы		
Первый этап 2025 - 2027 г. Создания инфраструктуры для электронной торговли, сбор и анализ данных, а также масштабная информационная кампания. Привлечение 258,7 млн. сом. (примерно \$30 млн) средств международных партнеров.	Второй этап – 2028г. Запуск национальной системы электронной торговли.	Третий этап – 2029г. Разработка новых финансовых и нефинансовых инструментов.

Рисунок 1. Этапы развития электронной торговли Таджикистана на период с 2025 по 2029 г.

Исследование показало, что при правильном построении и управлении онлайн-маркетингом, малые предприятия начали конкурировать с более крупными компаниями и предприятиями на данном рынке. Поэтому электронная коммерция для государства, это стратегическое направление, делающая экономику гибкой и инновационной.

В стране особое внимание уделяется цифровой модификации, упрощению налогового и таможенного регулирования для онлайн-предпринимателей, что способствует развитию инновационно-информационной технологии-инфраструктуры и электронных платёжных систем.

При этом, большая роль отводится стабильности и высокоскоростному интернет-доступу, особенно в отдалённых районах, где уровень цифровизации ещё не высок. Однако необходимо учесть, что девяносто процентов пользователей через смартфоны и мобильные устройства выходят в сеть Интернет, однако качество и скорость связи ещё желает лучшего. Но цифровая инфраструктура устраняет географические пробелы и появляется возможность производителям выходить на широкий рынок. Поэтому нормативно-правовые акты в сфере электронной торговли позволяют разработать и внедрить механизм скоростной и безопасной сертификации товаров, которая защитит права потребителей и продавцов, в секторах логистики, курьерской доставки и IT-стартапам. Нами была изучена динамика численности населения использующих интернет за 2020-2024 годы в Республике Таджикистан (табл.1).

Таблица 1.

Динамика численности населения использующих интернет в
Республике Таджикистан за 2020-2024 гг. [8]

Показатель	2020	2021	2022	2023	2024	2024г. к 2020г.,в %
Численность населения использующие Интернетом, млн. чел.	3,38	3,73	4,20	4,50	4,80	142,0
Общая численность индивидуальных предпринимателей тыс. чел.	304,0	307,8	307,2	428,2	694,6	2,28 раза
Общая численность предпринимательской деятельности электронной коммерции тыс. чел.	39,2	49,1	61,4	76,8	96,0	2,44 раза
Доля общей предпринимательской деятельности электронный коммерции к общему индивидуальному предпринимателю, %	12,9	15,95	19,98	17,93	13,82	107,13

За анализируемый период, данные показали, что в республике произошёл рост всех показателей, таких как - численность населения использующих Интернет на сорок два процента, общая численность индивидуальных предпринимателей на два целых двадцать восемь раз, общая численность предпринимательской деятельностью электронной коммерцией на две целых сорок четыре раза, а доля общей предпринимательской деятельности электронной коммерции к общему индивидуальному предпринимателю составил семь целых тринадцать сотых процентов.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что электронная коммерция и рынок Онлайн-продаж стал одним из важных направлений в жизни населения Таджикистана. Нами в таблице 2 представлены онлайн-покупки населения и пользователей для стран дальнего и ближнего зарубежья.

Таблица 2.

Перечень Онлайн-покупки населения и пользователей для стран
дальнего и ближнего зарубежья

№ п/п	Страна	Онлайн покупки (% населения)	Онлайн покупки (% интернет пользователей)
1	Афганистан	0,5	3
2	Азербайджан	4,9	6
3	Китай	69	79
4	Грузия	14	21
5	Казахстан	24	28
6	Кыргызстан	6	8
7	Монголия	7	9
8	Пакистан	1	7
9	Таджикистан	10	27
10	Туркменистан	3	6
11	Узбекистан	2	5

Мировой опыт показал, что доставка электронных товаров или услуг не требует сложной логистики. Мы считаем, что для этого необходимо четко

направить логистическую деятельность и конкретно распределить доставку потребителю (рис.2).

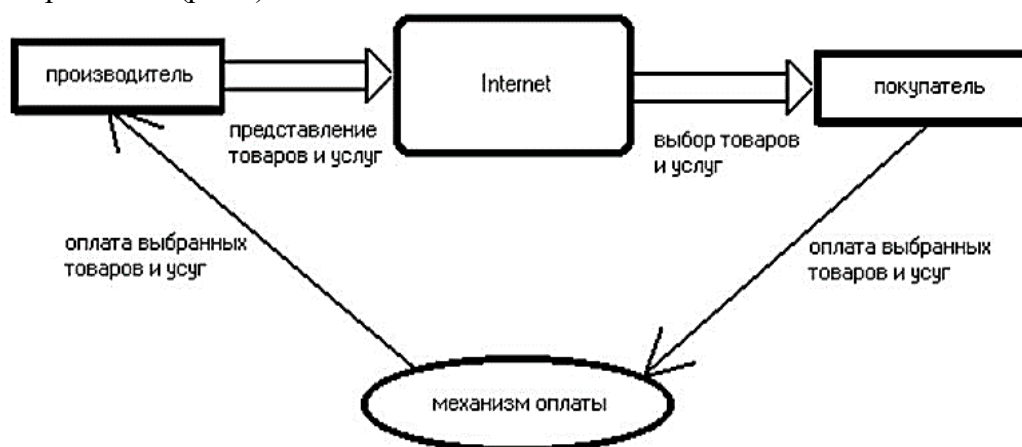

Рисунок 2. Схема доставки электронных товаров или услуг.

В стране для эффективного функционирования и развития электронной торговли, а также процесс «выход из тени» значительное влияние оказали действующие программы по цифровизации, способствующие привлечению инвесторов и доступ к внешним источникам финансирования. Вместе с тем повысилась занятость в различных сферах (от IT-разработок до контакт-центров), квалификация работников, а также минимизировался уровень безработицы.

Важную роль играет экосистема электронной коммерции, включающая в себя онлайн-площадки, мобильные приложения, логистические и курьерские службы, колл-центры и IT-компании. Однако важно учесть, что в последнее время появился большой спрос на электронные услуги, потому что значительная часть населения используют Интернет для общения, люди совершают онлайн-покупки и цифровые платежи. Также увеличивается численность самозанятых и индивидуальных предпринимателей, использующих электронные каналы сбыта, а также происходит переход в цифровую среду. Например, функционируют крупные платформы вроде somon.tj, magnit.tj и alif.shop, открываются новые маркетплейсы и интернет-магазины различного уровня.

В процессе электронной торговли значительная роль отводится сектору логистики и службе доставки товаров покупателям. Поэтому используют инновационные инструменты системы WMS (Warehouse Management System) и TMS (Transport Management System), автоматизирующие управление складскими запасами, маршрутами и логистическими операциями.

Мы считаем, что для того чтобы быть конкурентоспособным на этом рынке необходима более развитая складская инфраструктура, открытие сети пунктов выдачи заказов в шаговой доступности и широкое внедрение систем фулфилмента.

Для защиты прав участников электронной торговли действует Закон Республики Таджикистан «О платежных услугах и платежной системе» от 16 февраля 2017 года, №338 (в редакции Закона РТ от 07.08.2020, №1723), а также в стране функционирует национальная платёжная система «Корти милли», а банки выпускают карты “Visa”, “Mastercard” и “UnionPay” [1].

Для подготовки квалифицированных специалистов в учреждения высшего профессионального образования включены в учебные программы электронная торговля, логистика и IT-разработка.

Немаловажную роль играет реклама товаров и услуг (Google Ads, Яндекс, Директ, Meta Ads, e-mail- и SMS-рассылки, Facebook, Instagram, WhatsApp, Telegram), эти платформы являются Онлайн-витринами с ценами и описаниями товаров, а также можно использовать Google Analytics и Яндекс.Метрика, а для спроса и управления клиентами CRM-системы и Онлайн-чаты [17].

Следовательно, экосистема электронной торговли – механизм взаимодействующий с другими, обеспечивающий комплексную интеграцию компонентов и улучшающий взаимосвязь между ними, влияющая на экономический рост и на развитие национальной экономики.

В дальнейшем e-commerce это «трамплин», включающий Республику Таджикистан в глобальную экономику. Однако для этого необходима предпринимателям результативно вести свою деятельность по направлению продажи и логистики, которая позволит выйти на международный рынок.

В процессе широкомасштабного внедрения цифровых технологий произойдет трансформация на потребительском рынке, например, из-за пандемии была экстренная изоляция, поэтому работа велась дистанционно, и это стало основным катализатором процессов цифровизации. Однако для работающих на B2C рынке компании для того, чтобы удержать своих покупателей вынуждены экстренно внедрять цифровые технологии, это товаропроводящие цепочки и каналы коммуникации с потребителями.

Необходимо учесть, что это трансформация даёт стимул росту отраслей и влияет на новейшие стартапы, это сервис доставки продуктов. Также быстро возрастает спрос на IT – услуги (микромобильности и кибербезопасность).

Нами были изучены данные «...Международного независимого института анализа инвестиционной политики» средней доли покупателей, использующих цифровые взаимодействия за 2019 – 2020 годы (рис. 3) [16].

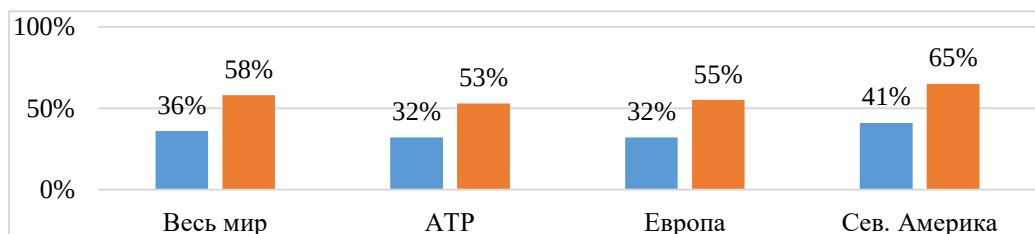

Рисунок 3. Средняя доля покупателей, использующих цифровые взаимодействия за 2019 – 2020 гг.

За анализируемый период рисунка 3 определено, что средняя доля покупателей, использующих цифровые взаимодействия во всем мире произошел рост на 36 и 58 процентов, соответственно: АТР на 32 и 53 процента; Европа на 32 и 53 процента; Северная Америка на 41 и 65 процента.

Мы считаем, что именно цифровизация сбыта дает стимул организационным трансформациям бизнесу и ускоряет цифровизацию компаний. Основным драйвером цифровизации стал переход к дистанционным и гибридным схемам организации работ, где необходима результативная организация коммуникации и электронного документооборота, а также использования облачных хранилищ.

Цифровизация в условиях трансформации затронула также и внутреннюю организацию бизнеса, произошли изменения многих продуктов и услуг, предлагаемые на рынке. Доля цифровизированных продуктов и услуг в мире за год пандемии выросла с 35 до 55 процентов.

Проведенный анализ рисунка 4 за рассматриваемый период показал, что высокий показатель цифровизация продуктов у Северной Америки составляет от 41 до 60 процентов, а низкий у Европы от 34 до 50 процентов.

Необходимо учитывать какая отрасль, потому что темп цифровизации продуктов значительно отличаются по специфике самих продуктов. Сравнительно невысоки темпы в потребительских товарах и автомобилестроении, а значительный рост наблюдается в сферах как: финансы, медицинское обслуживание и различные виды профессиональных услуг.

Нами была изучена динамика средней доли продуктов и услуг, прошедших цифровизацию по данным «...Международного независимого института анализа инвестиционной политики» за 2019 – 2020 гг. (рис. 4) [16].

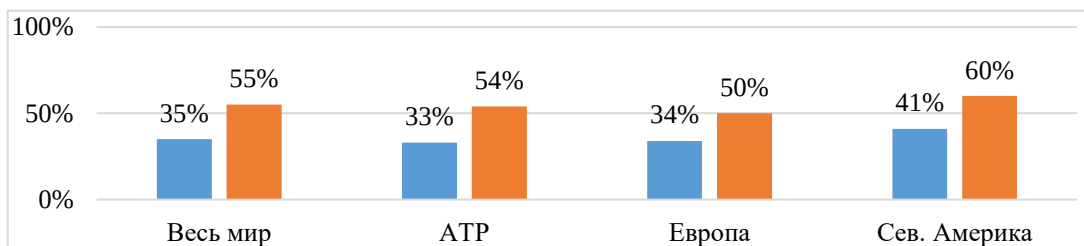

Рисунок 4. Средняя доля продуктов и услуг, прошедших цифровизацию за 2019 – 2020 гг.

Следовательно, можно сделать вывод, что в мировой экономике имеется большой опыт цифровизации по непрерывному обучению персонала и автоматизация бизнес-процессов.

В условиях инновационного развития одним из наиболее востребованных новшеств в сфере маркетинга является цифровизация процесса сегментирования рынка, способствующая переходу от традиционных методов и инструментов дифференциации к более инновационным, а также значительно сокращающая денежные и временные ресурсы организаций на проведение

маркетинговых мероприятий. В узком смысле цифровизация предполагает трансформацию традиционной формы представления и хранения информации в цифровую [12].

В разрезе предприятия цифровизация обеспечивает переход к более адаптивному производству и ведению бизнес-процессов посредством установки современного оборудования, программного обеспечения, и предполагает фундаментальные изменения в подходах к управлению, корпоративно-социальной культуре и внешним коммуникациям.

Будучи новым трендом, пришедшим вслед за информатизацией и компьютеризацией, и определяющимся в современном мире как ключевой фактор развития, цифровая трансформация охватывает практически все аспекты социальной и экономической жизни страны и общества в целом. Диджитализация сегментирования рынка значительно упрощает процесс поиска и разработки целевой аудитории, позволяя создавать и продвигать на рынке ценностные предложения, кастомизированные под запросы каждого конкретного клиента. Повышение эффективности процесса сегментации благодаря внедрению цифровизации дает возможность перенести часть функций с персонала на IT-технологии [5,9,15].

К традиционными методами сегментирования рынка относятся:

1. Группировка–выбор одного из признаков в качестве системообразующего, на основе которого формируются подгруппы.
2. Кластерный анализ – многомерная разбивка совокупности на однородные кластеры.
3. Построение сетки сегментирования – представление в табличном виде комбинации нескольких переменных, отображающих характеристики потребителей.

С каждым годом число цифровых продуктов, предназначенных для использования с целью сегментирования рынка потребителей, неуклонно растет. Инновационные технологии позволяют совершенствовать уже существующие специализированные программы или создавать новые, содержащие в себе уникальный набор возможностей, недостижимый при прежнем уровне развития компьютерных технологий. Объемы обрабатываемой информации становятся шире, результаты анализа точнее, а рабочий процесс проще, быстрее и комфортнее [14].

Ярким примером цифровизации процесса сегментирования на основе кластерного анализа является использование аналитической системы нового поколения на базе программного продукта ПРiЗМ (PRiZM) фирмы Клэритас Инк (QaritasInk, США), ставшего одним из новаторов в своей области. Данная программа предполагает применение одного из самых перспективных подходов – геогруппировки, который подразумевает под собой дифференциацию потребителей на основе географических и демографических характеристик по пяти категориям:

1. Образование и благосостояние;
2. Этническая принадлежность;
3. Уровень урбанизации;
4. Уровень мобильности;
5. Жизненный цикл семьи.

Можно сделать вывод о том, что учет пяти категорий на основе географических и демографических характеристик с помощью кластерного анализа, позволят эффективно совершенствовать и реализовать цифровизацию процесса сегментирования потребительского рынка в Республике Таджикистан.

В целом, мы считаем, что для эффективной цифровой технологии необходимо: инновационно – ИКТ, высокоскоростное подключение–Интернет, высококвалифицированные специалисты, прозрачность электронных платформ и др., которые позволят использовать имеющийся потенциал e-commerce и стать конкурентоспособным на международных и местных рынках Таджикистана.

Таким образом развитие цифровизации считается становится основой для повышения уровня благосостояния населения в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О платежных услугах и платежной системе» от 16 февраля 2017 года, №338 (в редакции Закона РТ от 07.08.2020г.№1723)
2. Закон «О защите персональных данных» от 3.08.2018 г. №153
3. Закон «Об электронной коммерции», от 14.10.2022 г. за №869,
4. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» от 30.12.2019г. №642
5. Куликова О.М. Влияние инновационных технологий на уровень занятости на мировом рынке труда / О.М. Куликова, С.Д. Суворова, А.М. Теванян // Экономика и предпринимательство. – 2014. – No 11–2(52-2). – С. 59-61. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=22569692>
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» от 01.12.2016г. №636
7. Соколова Л. Г. Влияние цифровизации на позиции стран по развитию региональных потребительских рынков / Л. Г. Соколова, Е. Е. Савченко, Е. И. Толстихина // Экономика, предпринимательство и право. – 2024. – Т. 14, № 6. – С. 2721–2732. – DOI 10.18334/erpp.14.6.121217
8. Статистический ежегодник республики Таджикистан– 2024, (официальное издание), Издатель: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 419с.
9. Суворова С.Д. Внутрифирменный маркетинг, как инструмент коммуникаций в бизнес структурах / С. Д. Суворова, О.М. Куликова // В сборнике: Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики икк торговли. Сборник трудов научной и практической

конференции. В 3-х частях. –2017. –С. 237-242.–URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=29374089>.

10. Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2024 г.

11. Программа развития электронной торговли Таджикистана на период с 2025 по 2029 годы, от 16.05.2024 года, №295 Развитие цифровой экономики в условиях деглобализации и рецессии: монография/под ред. А.В. Бабкина. – СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2019. - 753 с.

12. Развитие цифровой экономики в условиях деглобализации и рецессии: монография/под ред. А.В. Бабкина. - СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2019. - 753 с.

13. <https://www.president.tj/event/news/49237>

14. <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20240916/programma-zagruzhaetsya-podozhdite-potyayet-li-internet-v-tadzhikistane-perehod-k-elektronnoi-torgovle>

15. https://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=143963

16. <https://ies.unitech-mo.ru/files/upload/publications/15356/250cf5a497185a3a3ad2441ca7d0f829.pdf>

17. <https://www.fl.ru/projects/5427325/target-v-google-ads-yandeks-direkt-meta-telegram.html>

РУШИ РАҚАМИКУНОӢ ОМИЛИ БЕХТАР НАМУДАНИ САТӢИ НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМ

ФАҚЕРОВ ҲАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкории

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

734067, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14;

тел.: (+992) 907-54-07-07; e-mail: h.faqerov@tgfeu.tj

САИДОВА МУНАВАР ҲАМИДОВНА,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷмент ва иқтисодиёти

меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

734055, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½;

тел.: (+992) 934-44-4-08; e-mail: Saidova-60@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои руши рақамикуноӣ ҳамчун заминаи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли баррасӣ шудаанд. Муайян карда шудааст, ки давлат ба рақамикуноӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекунад ва платформаҳои рақамиро барои сода гардонидани танзими андозу гумрук, руши инфрасохтори инноватсионӣ-иттилоотӣ ва низомҳои пардохти электронӣ истифода мебарад. Динамикаи шумораи истифодабарандагони

интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, пешниҳодҳои мушаххас доир ба тақсим ва расонидани молҳо ба истеъмолкунандагон дода шудаанд. Тавсияҳо барои ҳифзи ҳуқуқи иштирокчиёни тиҷорати электронӣ тавассути тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳод шудаанд ва нишондиҳандаҳои асосӣ, ки самаранокии истифодаи технологияҳои рақамиро тавсиф медиҳанд, муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рақамикунӣ, технологияҳои рақамӣ, тиҷорати электронӣ, динамикаи шумораи аҳоли, инфрасохтор, ҳифзи ҳуқуқи иштирокчиён, самараноки.

DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION IS THE BASIS FOR INCREASING THE LEVEL OF WELL-BEING OF THE POPULATION

FAQEROV HAMIDULLOKHON NURIDDINOVICH,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics
734067, Tajikistan, Dushanbe city, Nahimov str., 64/14
tel.: (+992) 907-54-07-07; e-mail: h.faqerov@tgfeu.tj

SAIDOVA MUNAVAR HAMIDOVNA,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management and Labor Economics of the Tajik state university of commerce
734055, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti str. ½;
tel.: (+992) 934-44-41-08; E-mail: Saidova-60@mail.ru

The article examines the development of digitalization as a basis for increasing the level of well-being of the population. It has been established that the state pays special attention to digitalization by using digital platforms to simplify tax and customs regulations, develop innovative information infrastructure and electronic payment systems. The dynamics of the number of Internet users in the Republic of Tajikistan was studied and specific proposals were made for the distribution and delivery of goods to consumers. Recommendations are proposed for protecting the rights of participants in electronic commerce by improving regulatory legal acts, and the main indicators characterizing the effectiveness of the use of digital technologies are identified.

Keywords: digitalization, digital technologies, e-commerce, population dynamics, infrastructure, protection of participants' rights, efficiency.

РЫНОК СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ: СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

НАЖМУДИНОВ МАНУЧЕХР САФРАЛИЕВИЧ,

к.э.н., ведущий специалист Управления анализа и прогнозирования
вопросов предпринимательства и частного сектора ЦСИ

при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 89,

тел. (+992) 918-65-00-16; kand75@mail.ru

В статье рассмотрены ключевые проблемы, включая доминирование иностранных компаний, зависимость от импорта, технологическое отставание, высокие финансовые и институциональные барьеры. Автор исследует опыт таких стран как Китай, Индия и Бразилия, выделяя успешные практики: государственные субсидии, лизинговые схемы, создание дочерних предприятий, цифровизацию рынка и внедрение экологических технологий.

Особое внимание уделяется роли международного сотрудничества, антимонопольного регулирования и поддержки малых хозяйств. В заключение предложен многоуровневый подход, сочетающий финансовые инструменты, инфраструктурные проекты, адаптацию инноваций и меры по снижению экологических рисков. Статья подчеркивает необходимость баланса между рыночной самоорганизацией и целенаправленным регулированием для обеспечения долгосрочной устойчивости аграрного сектора.

Ключевые слова: рынок сельскохозяйственной техники, развивающиеся страны, устойчивое развитие, государственное регулирование, международное сотрудничество, лизинговые схемы, цифровизация, малые хозяйства, экологические технологии, антимонопольные меры.

Сельское хозяйство остается ключевым сектором экономики многих развивающихся стран, обеспечивая занятость населения, продовольственную безопасность и вклад в ВВП. Однако его потенциал ограничен хроническими проблемами рынка материально-технических ресурсов (МТР), где доминирование иностранных компаний, зависимость от импорта и институциональные барьеры формируют дисбалансы. Высокие цены на технику, низкое качество продукции, технологическое отставание локальных производителей и отсутствие доступа к инновациям ставят под угрозу устойчивость аграрного сектора, особенно для малых хозяйств, составляющих его основу.

Современные вызовы усугубляются структурными проблемами: коррупцией, бюрократической волокитой, экологическими рисками и социальным неравенством. Попытки модернизации через лизинговые схемы, создание дочерних предприятий или цифровизацию сталкиваются с ограничениями - от финансовой недоступности до зависимости от импортных технологий. В этих условиях разработка стратегий устойчивого развития рынка сельхозтехники становится критически важной задачей, требующей сочетания государственного регулирования, международной кооперации и адаптации к локальным условиям.

Следует учесть, что неразвитость конкурентной среды на рынке материально-технических ресурсов в развивающихся странах существенно ограничивает его способность к самоорганизации, порождая дисбалансы в ценообразовании, качестве продукции и доступности технологий. Высокая зависимость от импорта, как в случае Таджикистана, где сельхозтехника завозится в основном из-за рубежа, создает монополию транснациональных компаний, вытесняя локальных производителей. Последние сталкиваются не только с технологическим отставанием, но и с финансовыми барьерами: дорогостоящие лицензии, сложные таможенные процедуры и бюрократическая волокита, как, например, необходимость согласования с десятком госорганов для регистрации техники в странах Центральной Азии, делают рынок малопривлекательным для новых участников. Отсутствие эффективного антимонопольного регулирования усугубляет ситуацию, позволяя доминирующим игрокам диктовать условия, а дехкане/фермеры, лишённые доступа к информации о альтернативных поставщиках, теряют переговорную силу [9].

Эти структурные проблемы приводят к серьёзным последствиям для агропромышленного комплекса. Завышение цен на импортную технику увеличивает издержки сельхозпроизводителей. Одновременно рынок насыщается устаревшей или контрафактной продукцией, снижая общее качество ресурсов. Доминирование иностранных компаний тормозит внедрение инноваций - от прецизионного земледелия до биогазовых установок, - что лишает аграрный сектор потенциала для роста. В итоге малые хозяйства, составляющие основу экономики многих развивающихся стран, оказываются исключены из цепочек поставок, что повышает риски продовольственной зависимости и социальной нестабильности [2].

Для формирования конкурентной среды требуется комплекс мер, сочетающих государственную поддержку и международное сотрудничество. Субсидии и налоговые каникулы для локальных производителей, как в Эфиопии, где развитие местного машиностроения сократило импорт комбайнов на 25%, способны снизить зависимость от импорта. Упрощение регуляторных процедур через создание «одного окна» для оформления

документов, антимонопольные меры, такие как ограничение доли иностранных игроков и штрафы за картельные сговоры, а также развитие кооперативов по индийской модели, обеспечивающих 40% закупок семян и удобрений, — все это расширяет возможности малых хозяйств. Цифровизация, включая внедрение онлайн-платформ для сравнения цен (подобных AgriMart в Кении), повышает прозрачность рынка, а международные проекты, как партнерство привлекают технологии и инвестиции [4].

Государство играет ключевую роль в создании равных условий, сочетая антимонопольное регулирование с поддержкой стартапов и инфраструктурными проектами. Международные организации, такие как Всемирный банк или FAO, могут дополнить эти усилия, финансируя логистические хабы и образовательные программы. Опыт Вьетнама, развившего локальное производство удобрений, или Руанды, внедрившей цифровые кооперативы, демонстрирует, что даже при ограниченных ресурсах возможно построить динамичный рынок. Однако успех зависит от баланса между рыночной самоорганизацией и целенаправленным регулированием, где конкуренция выступает не самоцелью, а инструментом для обеспечения доступности, качества и инноваций. Отмечается, что «...государству следует соблюсти баланс между экономическими и административными методами. Государственная политика в сфере рыночного регулирования агропромышленного комплекса должна быть основана в первую очередь на экономических, а также социально-психологических методах. К таким методам относится поддержка Российского сельскохозяйственного машиностроения, совершенствование налоговой базы и развитие сельскохозяйственного производства» [12].

Между тем, развивающиеся страны все чаще обращаются к созданию дочерних компаний как инструменту преодоления дефицита сельскохозяйственной техники. Например, Китай, сотрудничая с мировыми гигантами вроде John Deere, локализует производство тракторов через совместные предприятия, что позволяет адаптировать технику к местным условиям - работы на сложном рельефе или оптимизировать двигатели под специфику топлива. Это не только сокращает зависимость от импорта, но и снижает цены для дехкан/фермеров, как в случае с компанией YTO Group, ставшей лидером азиатского рынка. Индия, в свою очередь, через государственную структуру NABARD развивает дочерние компании, предлагают технику в аренду с правом выкупа, компенсируя до 50% стоимости за счет субсидий. Такой подход особенно важен для малых хозяйств, которые не могут позволить себе крупные первоначальные вложения.

Бразилия делает ставку на экологичность, поддерживая дочерние предприятия, выпускающие технику для нулевой обработки почвы (no-till), что соответствует ее климатическим и агроэкологическим требованиям. Банк BNDES финансирует такие проекты, сочетая импорт технологий с локальными инновациями. В Эфиопии государственная программа Agricultural Transformation Agency централизует закупки через тендеры, закупая технику оптом для сельхозкооперативов, что существенно снижает затраты. Однако успех этих инициатив зависит не только от финансирования, но и от инфраструктуры: в удаленных регионах Нигерии, например, доставка запчастей превращается в многомесячный срок, а нехватка квалифицированных механиков сводит на нет преимущества современных тракторов [11].

Коррупция остается серьезным препятствием. В некоторых странах дочерние компании становятся инструментом для нецелевого использования средств, как это периодически случается в Нигерии, где бюджетные ресурсы «оседают» в карманах чиновников. Для решения этих проблем внедряются цифровые платформы на базе блокчейна, обеспечивающие прозрачность закупок и распределения техники. Международное партнерство также играет ключевую роль: программы FAO или USAID помогают обучать дехкан/фермеров, финансировать сервисные центры и внедрять «зеленые» технологии, такие как солнечные насосы или биотопливные генераторы [1].

Опыт Китая и Индии показывает, что сочетание государственной поддержки, международного сотрудничества и адаптации технологий способно трансформировать аграрный сектор. Однако важно сохранять баланс: избыточное регулирование может задушить инициативу, а отсутствие контроля - привести к злоупотреблениям. В Руанде, например, внедрение цифровых кооперативов позволило малым хозяйствам коллективно закупать технику, используя мобильные приложения для согласования условий. Это демонстрирует, что даже в условиях ограниченных ресурсов инклюзивные решения возможны, если они учитывают локальную специфику и опираются на доверие между участниками рынка.

Несмотря на потенциал, создание дочерних компаний в развивающихся странах сопряжено с рядом рисков и ограничений. Так, зависимость от иностранных технологий остается ключевой проблемой: даже при локализации производства критически важные компоненты, такие как двигатели или программное обеспечение для прецизионного земледелия, часто импортируются. Это не только увеличивает себестоимость, но и делает страны уязвимыми к колебаниям валютных курсов или геополитическим кризисам, как показал опыт Египта, где

санкции против партнеров из РФ в 2022 году заморозили поставки запчастей для тракторов [6].

Финансовая устойчивость таких проектов также вызывает вопросы. Государственные субсидии и международные гранты, как в случае эфиопской Agricultural Transformation Agency, могут резко сократиться при смене политических приоритетов, оставляя дехкан/фермеров без поддержки. Лизинговые модели, хотя и снижают первоначальные затраты, зачастую оказываются непосильными для малых хозяйств из-за высоких процентных ставок. В Кении, например, многие фермеры, взявшие технику в аренду, столкнулись с долгами после неурожайных сезонов, когда доходы не покрыли обязательств.

Социальные дисбалансы – еще одно следствие. Внедрение современной техники нередко приводит к сокращению рабочих мест, особенно среди сезонных работников, как это произошло в Бразилии после автоматизации уборки сахарного тростника. Кроме того, доступ к ресурсам часто получают крупные агрохолдинги или хозяйства, связанные с правящими элитами, что углубляет неравенство. В Пакистане, например, дочерние компании, созданные для поддержки малых фермеров, фактически обслуживают лишь крупных землевладельцев, игнорируя нужды беднейших слоев [5].

Экологические риски также недооцениваются. Массовое использование техники, даже адаптированной, может ускорить деградацию почв из-за интенсивной эксплуатации, особенно если не внедрены методы устойчивого земледелия [7]. В Индии внедрение мощных тракторов через дочерние компании «NABARD» привело к переуплотнению почв в ряде регионов, снизив их плодородие. Кроме того, зависимость от дизельной техники усиливает углеродный след аграрного сектора, противореча глобальным трендам на «зеленую» трансформацию [5].

Наконец, институциональная слабость остается системным барьером. Коррупция, как в нигерийских программах, где средства на закупку техники «оседают» у чиновников, подрывает доверие к таким инициативам. Бюрократическая волокита, например, в Бангладеш, где согласование проектов занимает годы, замедляет реализацию даже перспективных решений.

В целом, создание дочерних компаний – не панацея. Для минимизации рисков требуется не только прозрачное управление и учет локальных условий, но и интеграция социальных, экологических и экономических аспектов в единую стратегию. Опыт Руанды, где цифровые платформы для кооперативов сочетаются с обучением фермеров устойчивым практикам, демонстрирует, что баланс возможен, но его достижение – сложный и непрерывный процесс.

Между тем в ряде развивающихся странах, особенно в постсоветском пространстве, набирают оборот лизинговые отношения на рынке МТР. В постсоветских странах лизинговые механизмы постепенно становятся основой для модернизации агропромышленного комплекса, особенно на фоне устаревшего парка техники и ограниченного доступа дехкан/фермеров к финансированию. В России, например, программа «Росагролизинг» предлагает сельхозпроизводителям льготные условия: государство субсидирует часть процентной ставки, а сроки договоров достигают 10 лет. Это уже позволило обновить 30% парка комбайнов в аграрных регионах-лидерах, таких как Краснодарский край. В Казахстане схожая инициатива - «КазАгроФинанс» - покрывает до 25% стоимости техники, что за пять лет увеличило долю современного оборудования в сельском хозяйстве с 15% до 40%. Узбекистан делает ставку на малые хозяйства: через программу «Агролизинг» дехкан/фермеры арендуют мини-тракторы или системы капельного орошения с поэтапным выкупом, что критически важно для дехканских хозяйств, составляющих 80% аграрного сектора.

Преимущества лизинга очевидны. Во-первых, он снижает финансовую нагрузку: дехкане/фермеры избегают крупных единовременных затрат. В Беларуси, благодаря «Белагропромбанку», начальный взнос за технику составляет всего 10%. Во-вторых, лизинг открывает доступ к инновациям – от GPS-навигации до технологий точного земледелия, как демонстрирует сотрудничество украинских компаний с John Deere. В Армении гибкие условия лизинга, привязанные к сезонным циклам урожая, минимизируют риски для аграриев [8].

Однако, несмотря на прогресс, сохраняются системные вызовы. Высокие процентные ставки, как в Кыргызстане, где эффективная ставка достигает 15–18%, делают лизинг недоступным для мелких хозяйств. Бюрократия усложняет процесс: в Таджикистане для оформления договора требуется до 10 согласований, что отпугивает дехкан/фермеров. Доверие к финансовым институтам подорвано в Молдове и Грузии из-за прошлых экономических кризисов, а в Азербайджане коррупционные схемы с «откатами» при распределении квот снижают эффективность программ.

Государства активно ищут решения через смешанные модели. В Казахстане половина лизинговых сделок реализуется через СП с китайскими и турецкими компаниями, что обеспечивает доступ к технологиям. Международные организации, такие как ЕБРР, финансируют «зеленые» инициативы в Украине и Грузии - от солнечных насосов до биоудобрений. Однако, как и в Индии, сохраняется проблема: техника часто достается крупным агрохолдингам, а не малым фермерам, для

которых программы изначально предназначены. Перспективы роста связаны с цифровизацией.

В целом, лизинг в постсоветских странах - не просто финансовый инструмент, а элемент стратегии перехода от сырьевой зависимости к технологичному АПК. Однако его потенциал раскроется только при устранении институциональных барьеров, снижении ставок и фокусе на нуждах малых хозяйств, которые остаются основой аграрного сектора.

Динамика наличия сельскохозяйственной техники в Таджикистане за последние годы отражает как прогресс, так и системные вызовы. Общее количество тракторов остается стабильным на уровне 27–28 тыс. единиц, однако региональные различия значительны. Грузовые автомобили, напротив, показывают устойчивое сокращение – с 2,47 тыс. в 2018 г. до 1,56 тыс. в 2023 г., особенно в Согдийской области (с 1,2 тыс. до 834 ед.). Это свидетельствует о критическом износе парка и недостатке инвестиций в обновление. Подобная ситуация характерна и для хлопкоуборочных машин, количество которых сократилось с 67 до 30 единиц, что может быть связано с переходом на менее механизированные культуры или ростом импорта хлопка. В то же время зерноуборочные комбайны демонстрируют умеренный рост (с 1,02 тыс. до 1,13 тыс.), что указывает на попытки модернизации в ключевых отраслях [10].

Существующие проблемы на рынке сельскохозяйственной техники невозможно решить без инновации и развития международного сотрудничества в сфере науки и техники. Международное научное сотрудничество Таджикистана в период государственной независимости стало важным инструментом для укрепления научно-технического потенциала страны и интеграции в глобальное научное сообщество. Перспективы связаны с углублением интеграции в международные научные сети, использованием опыта России и других стран, а также адаптацией науки к потребностям устойчивого развития. Однако успех зависит от преодоления финансовых ограничений, повышения эффективности управления и сохранения политической стабильности [3].

Финансовые ограничения остаются ключевым барьером. Высокие процентные ставки по лизингу делают технику недоступной для мелких производителей. Это усиливает неравенство: крупные агрохолдинги и хозяйства, связанные с элитами, чаще получают доступ к субсидиям и новым технологиям. Технологические сдвиги пока носят точечный характер. Рост числа тракторных косилок (с 912 до 1,57 тыс.) и эксперименты с дронами для мониторинга полей (как в Узбекистане) указывают на попытки внедрения инноваций. Однако доминирование дизельной техники и отсутствие программ перехода на «зеленые»

технологии (солнечные насосы, электродвигатели) усугубляют экологические риски, такие как деградация почв в Раштской зоне.

Для решения этих проблем необходим многоуровневый подход:

- создание целевых программ модернизации АПК, включая льготное кредитование, налоговые каникулы для импорта современных технологий и субсидии на обучение фермеров;

- усиление контроля за использованием амортизационных отчислений, чтобы средства направлялись на обновление техники;

- развитие инфраструктуры: инвестиции в строительство логистических центров и ремонтных мастерских в сельских регионах;

- внедрение цифровых платформ для мониторинга спроса и предложения МТР, что снизит дисбалансы между регионами;

- привлечение инвестиций через программы Всемирного банка или ФАО, направленные на устойчивое развитие сельского хозяйства;

- передача технологий через партнерство с транснациональными компаниями (например, адаптация солнечных насосов для засушливых регионов Таджикистана);

- внедрение ресурсосберегающих практик, таких как капельное орошение или no-till, которые требуют меньших затрат и адаптированы к местным климатическим условиям;

- поддержка малых хозяйств через кооперативы, позволяющие совместно приобретать технику и делиться опытом;

- субсидирование экологических технологий: компенсация части затрат на переход к «зеленым» практикам;

- снижение таможенных барьеров для диверсификации поставщиков и поддержка локальных производителей техники;

- развитие микрокредитования и страхования урожая при участии международных организаций и др.

Таким образом, успешное развитие рынка МТР возможно через интеграцию цифровых технологий, внедрение «зеленых» практик и создание прозрачных финансовых инструментов. Для развивающихся экономик критически важна адаптация этих подходов к локальным условиям. Особое внимание должно быть уделено поддержке малых дехканских хозяйств, которые составляют основу аграрного сектора Таджикистана. Развитие кооперативов, упрощение административных процедур и внедрение цифровых платформ для мониторинга спроса и предложения способны повысить доступность ресурсов и снизить риски продовольственной безопасности. Кроме того, усиление антимонопольного регулирования и инвестиции в инфраструктуру (логистические центры, ремонтные мастерские) помогут преодолеть региональные дисбалансы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Добижа, Н. В. Обеспечение конкурентоспособности на рынке сельскохозяйственной техники / Н. В. Добижа // Sciences of Europe. – 2019. – № 38-3(38). – С. 11-13.
2. Катаев, Ю. В. Актуальность развития вторичного рынка сельскохозяйственной техники в АПК России / Ю. В. Катаев, В. С. Герасимов, И. А. Тишанинов // Технический сервис машин. – 2025. – Т. 63, № 1. – С. 20-27.
3. Курбонов, А. Ш. Ҳамкориҳои илмӣ баённамалӣ дар замонҳои истиқлолияти давлатӣ: ҳадафҳо ва дурнамо / А. Ш. Курбонов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2021. – №. 3(75). – Р. 226-235.
4. Лимонова, И. А. Исследование конкурентной среды на рынке услуг по испытанию сельскохозяйственной техники / И. А. Лимонова, И. В. Маракулина // Цифровая экономика и управление знаниями: проблемы и перспективы развития: Сборник научных трудов II Международной научно-практической конференции Киров, 28 мая 2021 года. – Киров: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования Вятский государственный агротехнологический университет, 2021. – С. 167-170.
5. Малыха, Е. Ф. Особенности современного рынка сельскохозяйственной техники / Е. Ф. Малыха // Техника и оборудование для села. – 2024. – № 10(328). – С. 44-48.
6. Моисеев, В. В. Санкции и их влияние на экономику современной России / В. В. Моисеев. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – Москва: ООО «Директ-Медиа», 2024. – 472 с.
7. Муртазов, О. Қ. Амалӣсозии принсипҳои “иктисоди сабз” дар қоғош додани тағйирёбии иқлим / О. Қ. Муртазов, Ҷ. Б. Салихов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №. 4(84). – Р. 151-164.
8. Нажмудинов, М. С. Механизм формирования и развития рынка лизинговых услуг / М. С. Нажмудинов. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – 149 с.
9. Насыров, Р. Рынок сельскохозяйственной техники депрессивного региона (на материалах Республики Таджикистан): специальность 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Насыров Рахимбек. – Душанбе, 2010. – 37 с.
10. Сельское хозяйство Таджикистана/Статистический сборник. – Душанбе, 2024. – С.321-335. (368 с.).
11. Ставцев, А. Н. Организационно-экономические аспекты функционирования рынка сельскохозяйственной техники и ее сервисного обслуживания в современных условиях / А. Н. Ставцев, А. Н. Осипов, Э. А.

Новоселов // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2023. – № 8(102). – С. 72-79.

12. Старченко, И. В. Государственное регулирование рынка сельскохозяйственной техники / И. В. Старченко, И. А. Малинкин // Евразийское Научное Объединение. – 2019. – № 5-4(51). – С. 296. (294-296).

**БОЗОРИ ТЕХНИКАИ КИШОВАРЗӢ ДАР КИШВАРҶОИ РӮ БА
ИНКИШОФ: СТРАТЕГИЯИ РУШДИ УСТУВОР**

НАҶМУДИНОВ МАНУЧЕҲР САФАРАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, мутахассиси пешбари Раёсати таҳлил ва
ояндабинии масъалаҳои соҳибкорӣ ва бахши хусусии МТС
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89,
тел. (+992 372) 918650016, kand75@mail.ru

Дар мақола бозори мошинҳои кишоварзӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф таҳлил карда шуда, ба стратегияҳои рушди устувор тамарқуз карда мешавад. Масъалаҳои асосӣ, аз ҷумла бартарияти ширкатҳои хориҷӣ, вобастагӣ аз воридот, ақибмониҳои технологӣ, монеаҳои баланди молиявӣ ва институтсионалӣ баррасӣ мешаванд. Муаллиф таҷрибаи чунин кишварҳо, аз қабيلي Чин, Ҳиндустон ва Бразилияро баррасӣ намуда, таҷрибаҳои муваффақ: субсидияҳои давлатӣ, схемаҳои лизинг, таъсиси корхонаҳои фаръӣ, рақамикунонии бозор ва ҷорӣ намудани технологияҳои экологиро қайд мекунад.

Ба нақши ҳамкориҳои байналмилалӣ, танзими зиддиинҳисорӣ ва дастгириҳои хоҷагҳои хурд диққати махсус дода мешавад. Равиши бисёрсатҳа пешниҳод шудааст, ки воситаҳои молиявӣ, лоиҳаҳои инфрасохторӣ, мутобиқсозии инноватсияҳо ва ҷораҳои коҳиш додани хатарҳои экологиро муттаҳид мекунад. Дар мақола зарурати мувозинати байни худидоракунии бозор ва танзими мақсаднок барои таъмини устувори дарозмуддати бахши кишоварзӣ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: бозори техникаи кишоварзӣ, кишварҳои рӯ ба инкишоф, рушди устувор, танзими давлатӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, лизинг, рақамикунонӣ, хоҷагҳои хурд, технологияҳои экологӣ, ҷораҳои зиддиинҳисорӣ.

MARKET OF THE AGRICULTURAL MACHINERY IN DEVELOPING COUNTRIES: STRATEGIES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

NAJMUDINOV MANUCHEHR SAFARALIEVICH,

candidate of economic sciences, leading Specialist of the Department of Analysis and Forecasting of Entrepreneurship Issues and the Private Sector of the Center for Strategic Research under the President of Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.89;
tel.:(+992) 918-65-00-16; kand75@mail.ru

The article discusses key challenges, including the dominance of foreign companies, import dependence, technological lag, and high financial and institutional barriers. The author examines the experience of such countries as China, India and Brazil, highlighting successful practices: government subsidies, leasing schemes, creation of subsidiaries, digitalization of the market and introduction of environmental technologies.

Special attention is paid to the role of international cooperation, antimonopoly regulation and support for small farms. In conclusion, it is proposed multi-level approach, combining financial instruments, adaptation of innovations and measures to reduce environmental risks. The article highlights the need for balance between market self-organization and targeted regulation to ensure long-term sustainability of the agricultural sector.

Keywords: *market of the agricultural machinery, developing countries, sustainable development, government regulation, international cooperation, leasing schemes, digitalization, small farms, environmental technologies, antimonopoly measures.*

ЭКОСИСТЕМНОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ

НУРДИНОВ БАХРИДДИН ХИЗРАЛИЕВИЧ,

кандидат экономических наук, начальник отдела сбалансированного развития регионов Государственного учреждения «Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан»

734042, Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 14 а;
тел: (+ 992) 988-87-33-83, e-mail: bahriddin_11@inbox.ru

В данной статье рассмотрена роль экосистемного подхода в развитии региональной инновационной системы. Отмечено, что экосистемный подход по сравнению с другими методами и способами ведения инновационной деятельности имеет огромные преимущества. Задача экосистемного развития региональных инновационных систем заключается в создании некоего сообщества, в котором благодаря сетевому взаимодействию субъектов разного уровня формируется «технологическая дорожная карта». Уточнены основные функции региональной инновационной экосистемы, описывающее ее сущностные характеристики, практическое применение которых создает необходимые условия и предпосылки для формирования инновационной основы устойчивого социально-экономического развития регионов страны.

Ключевые слова: инновационная система, экосистемное развитие, инновационная экосистема, региональная инновационная экосистема, инновационный проект, интеграция, регион, инновационная среда.

В условиях быстроменяющейся инновационной среды наиболее важным направлением обеспечения устойчивого социально-экономического развития региона является внедрение инноваций в практику региональных хозяйственных систем путем повышения инновационной активности его структурных составляющих. Это предполагает «...поддержку науки, коммерциализацию результатов инновационной деятельности и стимулирование спроса на инновационные продукты» [1, 21]. Для практического воплощения этих целей необходимо совершенствовать национальную систему поддержки новых идей и их дальнейшего продвижения с учётом интересов всех участников инновационного процесса, особенностей развития территорий страны и потребностей реального сектора экономики на новые технологии. Такой подход, с одной стороны, обеспечивает рост реального сектора экономики страны, а с другой - создает дополнительные возможности для дальнейшего его технологического развития. Последнее играет исчерпывающую роль в снижении уязвимости государства от внешних

угроз, вероятно возникающих от колебания конъюнктуры мирового товарного рынка. Опыт последних лет показал, что в условиях новой экономики преодоление технологического отставания страны во многом обуславливает его защиту от потенциальных угроз внешней среды и при этом способствует модернизации производственно-технологического комплекса и достижения технологического суверенитета в долгосрочной перспективе.

Следует отметить, что для перехода страны на новый уровень технологического развития, а также в целях обеспечения устойчивого развития национальной экономики необходимо усилить систему поддержки инновационного развития региональных хозяйственных систем. Здесь важным представляется формирование равных условий для всех участников инновационного процесса, которые способствует укреплению институциональной основы инновационной системы страны, применению новых подходов к решению социально-экономических задач и наращиванию интеграционного потенциала развития национальной экономики, что позволяют максимальной концентрации усилий для успешной реализации возможных сценариев развития страны (иннерционный, индустриальный и индустриально-инновационный), предусмотренных «Национальной стратегией развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» (НСР-2030).

Важно отметить, что в условиях научно-технического прогресса наиболее предпочтительным и важным представляется индустриально-инновационный сценарий, в рамках которого особое внимание уделяется развитию базовых условий для наращивания креативного потенциала страны, что предполагает необходимость совершенствования национальной системы образования и подготовки кадров для отраслей национальной экономики. Как исходит из НСР-2030, «...данный сценарный возможен при формировании инновационных подходов при решении экономических и социальных вопросов, усиления институциональной базы развития, совершенствования правовой системы и усиления защиты прав собственности, включая интеллектуальную, что будет благоприятствовать росту, как внутренних частных, так и прямых иностранных инвестиций» [6, 20]. Последнее в условиях ограниченности государственного бюджета и нехватки финансовых ресурсов в сфере НИОКР приобретает особое значение для активизации инновационного прорыва национальной экономики, которая предусматривает выработку стратегических документов государственного уровня.

В свою очередь, привлечение иностранного капитала в сфере НИОКР в определенной степени зависит от факторов инновационной среды, а также условий, способствующих привлечению новых участников инновационного процесса в создании инновации и последующей их реализации. Здесь важную роль может играть применение экосистемного подхода, как важного элемента современной теорий управления инновационного развития национальной и региональной экономики.

Экосистемный подход «...представляет собой инструмент построения и эффективного функционирования саморазвивающейся системы, которая включает обязательные составные элементы» [4, 139]. К последним относятся научно-исследовательские институты, вузы, государственные и частные организации, финансовые структуры и промышленные компании, чья деятельность инициируют созданию и распространению новых технологий в экономике, наращиванию производственной мощности страны и, тем самым, укреплению его экспортного потенциала с учётом необходимости реализации программы импортозамещения и обеспечения населением продуктами отечественного производства.

С учетом изложенного, сущность экосистемного развития региональной инновационной системы заключается в формировании благоприятных условий для устойчивого социально-экономического развития территорий страны. Данный подход «...базируется на синтезе экономической и организационной теории, новой теории систем, концепции устойчивого развития и пула разнообразных современных мультиатрибутивных подходов» [10, 150].

Экосистемный подход по сравнению с другими методами и способами ведения инновационной деятельности имеет огромные преимущества. В частности, «...он позволяет в едином комплексе использовать инструментарий эволюционной и институциональной экономической теории, а также применять холистический, сетевой, кластерный и другие подходы» [9, 6]. Также его реализация способствует решению региональных социально-экономических задач, таких, как повышению доли производства инновационной продукции, удовлетворению потребности реального сектора экономики на новые технологии, созданию новых стартапов и дополнительных рабочих мест, повышению уровня наукоёмкости производства и росту налоговых исчислений в бюджет и др. Практическое решение этих проблем способствуют снижению социально-экономической нагрузки в стране, что, соответственно, переводит его на новый уровень технологического развития. Последнее, в свою очередь, связано с перечнем возможностей и барьеров, учёт которых при стратегическом планировании позволяют формировать инновационную траекторию развития национальной экономики и перехода ее к новому технологическому укладу.

Инновационная инфраструктура является важным элементом технологического развития страны, создание которой способствует экосистемной трансформации региональных и национальных инновационных систем. Это предполагает создание в стране современных технопарковых зон, центров трансфера технологий и других интегрированных инновационных структур, в задачи которых входят активизация инновационной деятельности региональных социально-экономических систем. При этом важно учесть, что инфраструктурное обеспечение инновационного развития региона связано с решением кадровых вопросов, которое требует эффективного государственного

регулирования системы профессионального образования. В свою очередь, система подготовки кадров должна соответствовать требованиям инновационной экономики, которая предполагает «...разработки конкретных задач по интенсификации взаимодействия университетов с бизнес-сообществом и регионом, выделение ресурсов, осуществление контроля» [7, 556]. Такой подход способствует развитию экосистемы кадрового партнерства в регионе, что является важным условием его инновационного развития.

В свою очередь, кадровое обеспечение региональных инновационных систем страны требует соблюдения пропорций в этом направлении. Это предполагает применении сбалансированного подхода при подготовке кадров в соответствии с потребностями социально-экономического и инновационного развития регионов страны. Такой подход, с одной стороны, позволяет устранить кадровый дефицит региона, а с другой - не допустить избыток кадровых ресурсов, которых влечет за собой опасности для развития безработицы в стране и другие негативные последствия (дополнительная социальная нагрузка) для его устойчивого социально-экономического развития.

Таким образом, применение экосистемного подхода в практике региональных хозяйственных систем способствует развитию инфраструктурной составляющей инновационного потенциала территорий страны, усилению партнерских отношений между субъектами инновационного процесса разного уровня, а также улучшению условия подготовки кадров в соответствии с потребностями реального сектора экономики регионов. Комплексное решение этих проблем могут обеспечить основу для модернизации инновационного сектора экономики страны, позволяющая производить новые товары и услуги в соответствии с мировыми стандартами технологического развития.

Также в задачи экосистемного развития региональных инновационных систем входит всесторонняя поддержка инновационных идей и их максимальной коммерциализации. Последнее требует преодолевать стагнацию и восстановить связи между производственными и научными секторами экономики страны, что, соответственно, способствует развитию национального рынка интеллектуальной собственности и повышению эффективности функционирования в ней хозяйственных субъектов. В связи с этим, «...приоритетом механизма государственной поддержки территориальных инновационных экосистем является кооперации всех участников технологической цепочки создания инновационного продукта в инновационную экосистему, способствующую ускоренной коммерциализации инноваций» [5, 11].

При этом одной из ключевых задач современной экономики остается эффективное использование интеллектуальных ресурсов хозяйственных субъектов сферы инноваций. Практическое решение этой задачи предполагает необходимость упрощения процедур оказания государственных услуг

участникам инновационного процесса, а также создания инновационной инфраструктуры, способствующих интеграции науки, образования и бизнеса в реальном секторе экономики страны.

Согласно изложенному, применение экосистемного подхода в практике инновационных систем регионов страны представляет собой практическую значимость для формирования и эффективного функционирования национального института интеллектуальной собственности. Важно отметить, что в эру инновационных технологий последнее играет исчерпывающую роль в развитии инновационной системы национальной экономики.

Учитывая это, инновационную экосистему можно рассматривать как инструмент управления инновационного развития региональных хозяйственных систем, позволяющих направить регион на новый уровень технологического развития. Последнее, в свою очередь, требует «...совершенствовать систему образования, устранять барьеры», сдерживающие технологические инновации, регулировать отношения между государством и участниками инновационной деятельности, активнее интегрировать науку и технологии в социально-экономическое пространство» [3, 266].

Исходя из этого, задача экосистемного развития региональных инновационных систем заключается в создании некоего сообщества, в котором благодаря сетевого взаимодействия субъектов разного уровня формируется «технологическая дорожная карта». Последнее позволяет усилить стратегическое планирование инновационного поведения региона, как важного участника инновационного процесса и принимающего решения для создания, распространения и практического применения инновации и новых технологий в соответствии с потребностями реального сектора экономики страны. При этом важно учесть тот факт, что формирование стабильного спроса на инновации и новые технологии имеет прямую связь с необходимостью принятия системных мер по созданию малых и средних фирм, заинтересованных в поддержке инновационных идей, организацию венчурного финансирования инновационных проектов, развитию рынка инновационных товаров (услуг), совершенствованию инструментов стимулирования инновационной деятельности и решению других социально-экономических задач, способствующих укреплению фактора спроса в инновационном секторе экономики страны.

Однако важно учесть и тот факт, что по мере увеличения спроса на инновации и новые технологии, также растёт потребность в поиске новых источников их удовлетворения, которые могут быть менее доступными для отдельных участников инновационного процесса. В таком случае появиться объективная необходимость создания разных форм инновационных экосистем. Последнее в структуре экономики региона выступает в роли концентрация ресурсов и их эффективное распределение между участниками инновационного процесса, а также центра генерации идей, трансфера технологий и

коллективного управления его инновационного развития. В этой связи, создание в регионах страны современных инновационных экосистем способствуют решению технологических задач, увеличивают при этом, мощь и технологическую самодостаточность региональной экономики, что соответственно обеспечит территории страны возможности для перехода от сырьевой модели развития к инновационную сценарию решения социально-экономических задач и повышению качества жизни населения страны. Исходя из этого, «...появление в регионе инновационных экосистем, в повседневной деятельности которых применяются самые современные и передовые технологии, повышает социальный статус региона, что приводит к росту социального статуса работающих в них людей» [7, 52].

Отсюда следует вывод, что экосистемное развитие является частью социально-инновационной политики органов государственной власти регионального уровня. Поэтому активное его применения позволяет укреплять социально-экономические отношения между участниками инновационного процесса мезоуровня и, тем самым, содействует созданию необходимых условий для перехода к социально-инновационной экономике. Последнее «...предполагает, что главным источником валового внутреннего продукта является развитие и эффективное использование общественных производительных сил, преимущественной формой капитала выступает инновационный, человеческий, социальный, организационный и инфраструктурный капитал» [2, 69]. Важно отметить, что для эффективного использования этих ресурсов требуется новый уровень партнерских отношений между хозяйствующими субъектами сферы инноваций регионов страны. Последнее вызывает необходимость создания благоприятных условий эффективного функционирования акторов инновационного процесса и их взаимодействия в рамках реализации государственных целевых проектов социально-экономического развития территорий страны. Для этого крайне важно использование экосистемного подхода, как современного инструмента регулирования партнёрских отношений в условиях рынка и нарастания потребности в инновационном развитии региональной экономики.

Исходя из этого, применение экосистемного подхода в практике последнего позволяет находить консенсус между участниками инновационного процесса и, таким образом, обеспечить эффективность использования их ресурсов в интересах устойчивого социально-экономического развития территорий страны.

В этой связи, экосистемное развитие региональной инновационной системы представляет собой современный инструмент партнёрства науки, образования и бизнеса. Их интеграция способствует созданию и улучшению условий для функционирования институтов инновационного развития в регионе. Эффективное взаимодействие этих субъектов также, содействует

наращиванию предпринимательского потенциала в стране, развитию секторов науки и образования, что являются ядром экономики, основанной на знаниях.

Таким образом, с учетом изложенного, можно выделить следующее основные функции региональной инновационной экосистемы, которые в совокупности описывают ее сущностные характеристики:

- интегрирующая – способствует интеграции науки, образования и бизнеса;

- стимулирующая – способствует разработке и освоению новых технологий, улучшенных и более совершенных способов изготовления продукции;

- производственная – направлена на выпуск продуктов с новыми или улучшенными свойствами;

- организационно-управленческая – активизирует процессы создания инновационных инфраструктур, направляет регион на новый уровень технологического развития;

- информационно-коммуникационная – позволяет решить задачи организации рациональных информационных потоков в сфере научно-технической и инновационной деятельности;

- социально-экономическая – укрепляет социально-экономические отношения между участником инновационного процесса и др.

Практические применения отмеченных функций создает условия и предпосылки для формирования инновационной основы устойчивого социально-экономического развития регионов страны. При этом важно учесть, что достижение синергетического эффекта от инновационной трансформации региональных социально-экономических систем возможно только в случае эффективного функционирования всех структурных составляющих его элементов. Для этого важно построить «инновационный лифт», сфокусированный на активизацию работ хозяйственных субъектов сферы инноваций в реальном секторе экономики региона.

Таким образом, формирование экосистемного пространства инновационного развития региона, с одной стороны, позволяет усилить межотраслевую интеграционную связь, а с другой – приспособить региональную экономику к инновационной трансформации, что является важным условием достижения высшей цели долгосрочного развития страны - повышение уровня жизни населения на основе обеспечения устойчивого социально-экономического развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Басюк А.С., Вицелярова К.Н. Сущность и принципы инновационного развития региона//Экономические исследование. Серия экономика и бизнеса. - Краснодар, 2023. - № 2. - С. 21-47.

2. Воробьёв В.П, Стефанова Т.Г. Качество и инновационный менеджмент в условиях перехода к социально-инновационной экономике//Известия Санкт-

Петербургского государственного экономического университета. Серия экономика и бизнеса. - СПб, 2015. - №5(95). - С. 66-71.

3. Гаврилюк А.В. Стратегия перехода на новый уровень технологического развития экономики//Стратегирование: теория и практика. Серия экономика и бизнеса. – Кемерово, 2022. - №2(2). - С. 257-269.

4. Климук В.В. Применение экосистемного подхода при построении модели неоиндустриального развития промышленных предприятий//Естественно-гуманитарные исследования. Серия экономика и бизнеса. – Краснодар, 2021. - №5(37). – С.136-141.

5. Мокросув А.С. Концептуальная схема механизма государственной поддержки территориальных инновационных экосистем//Инновации и инвестиции. Серия экономика и бизнеса. - М.: Русайн, 2022. - № 2. - С. 8-12.

6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.// Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. – Душанбе, 2016. - 105 с.

7. Никонорова А.В. Создание инновационной экосистемы и повышение качества жизни в регионе//Вестник университета. Серия экономика и бизнеса. – М., 2018. - №10. - С. 49-53.

8. Никулина Ю.Н., Гришин К.Е. Влияние экосистемы кадрового партнерства на инновационное развитие региона//Вопросы инновационной экономики. Серия экономика и бизнеса. - М.: Креативная экономика, 2022. – Т. 12. - №1. - С. 551-570.

9. Третьякова Е.А., Фрейман Е.Н. Экосистемный подход в современных экономических исследованиях//Вопросы управления. Серия экономика и бизнеса. - М., 2022. - № 1(74). – С. 6-20.

10. Ушвицкий Л.И., Тер-Григорьянц А.А., Деньщик М.Н. Формирование концептуальной основы экосистемного подхода к развитию социально-экономических систем//Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – Махачкала, 2021. - № 3 (84). - С. 142-154.

РУШДИ ЭКОСИСТЕМАВИИ НИЗОМИ ИННОВАТСИОНИИ МИНТАҚАВӢ

НУРДИНОВ БАҲРИДДИН ХИЗРАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори шуъбаи рушди мутавозини минтақаҳои

Муассисаи давлатии Пажуҳишгоҳи илмӣю таҳқиқотии иқтисодии

Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон

734042, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айний 14 а;

тел: (+ 992) 988-87-33-83, e-mail: bahriddin_11@inbox.ru

Дар мақола нақши руидаи экосистемавии низоми инноватсионии минтақавӣ баррасӣ шудааст. Қайд гардидааст, ки низоми инноватсионии руидаи экосистемавӣ нисбат ба дигар усул ва роҳҳои пешбурди фаъолияти инноватсионӣ дорои афзалияти беиштар мебошад. Вазифаи руидаи экосистемавии низоми инноватсионии минтақавӣ эҷоди иттиҳоди мебошад, ки бо тӯфайли ҳамкориҳои шабакавии субъектҳои сатҳи гуногун ҳаритаи роҳи технологӣ таъинкул дода мешавад. Вазифаҳои асосии экосистемаи инноватсионии минтақавӣ, ки дар маҷмӯъ, моҳияти онро инъикос менамоянд, аниқ карда шудаанд. Татбиқи амалии онҳо барои таъинкули асосҳои инноватсионии руидаи устувори иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои кишвар шароити зарурро фароҳам меоваранд.

Калидвожаҳо: экосистемаи инноватсионӣ, экосистемаи минтақавӣ, лоиҳаи инноватсионӣ, минтақа, муҳити инноватсионӣ, ҳаритаи технологӣ.

ECOSYSTEM DEVELOPMENT OF THE REGIONAL INNOVATION SYSTEM

NURDINOV BAHRIIDIN KHIZRALIEVICH,

Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Balanced Development of Regions of the State Institution “Economic Scientific-Research Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan”

734042, Tajikistan, Dushanbe city, Aini str. 14a;

tell.: (+ 992) 988-87-33-83; e-mail: bahridin_11@inbox.ru

The article considers the role of the ecosystem approach in the development of the regional innovation system. It is noted that the ecosystem approach has huge advantages compared to other methods and ways of innovation activity. The task of ecosystem development of regional innovation systems is to create a certain community in which a “technological roadmap” is formed due to the network interaction of subjects of different levels. The main functions of the regional innovation ecosystem, describing its essential characteristics, the practical application of which creates the necessary conditions and prerequisites for the formation of the innovation basis of sustainable socio-economic development of the country’s regions are specified.

Keywords: innovation system, ecosystem development, innovation ecosystem, regional innovation ecosystem, innovation project, integration, region, innovation environment.

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ХИЗМАТРАСОНИИ ЭКСПЕРТИЗАИ
ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

РАҶАБОВА НУРҶАӢТ РАҶАБОВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумруки

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

734061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½;

тел. (+992) 938-03-65-76; e-mail: drrajab@mail.ru,

Дар мақола асосҳои методи тақмили механизми хизматрасониҳои экспертизаи гумрукӣ дар шароити муосир баррасӣ шудааст. Диққати асосӣ ба арзёбии вазифаҳои маҳдуди расмиеи гумрукӣ, гирифтани намунаҳо ва ҷошнӣ дар асоси натиҷаи экспертизаи гумрукӣ ҳангоми барасмиятдорорӣ ва назорати гумрукӣ, коркарди алгоритми амали шахси мансабдор ҳангоми санҷиши дурустии таснифкунӣ пас аз иҷозати мол, инчунин, ҳангоми тафтиши дурустии таснифот дар раванди назорати гумрукӣ ва муносибати тавсияшаванда ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ барои қабули қарорҳои пешакӣ нисбати таснифоти молҳо дода шудааст. Самтҳои тақмили механизми хизматрасониҳои экспертизаи гумрукӣ, бо дарназардошти банақшагирӣ, таҳия ва истифодаи технологияҳои озмоишгоҳҳои давлатӣ ва хусусӣ, омода намудани кадрҳо ҷиҳати гузаронидани экспертизаи гумрукии молҳо, истифодаи таҷҳизоти муосири инноватсионӣ дар лабораторияи марказии гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд.

Калидвожаҳо: механизм, идентификасияи молҳо, хизматрасониҳои экспертизаи гумрукӣ, лабораторияи марказии гумрукӣ, назорати гумрукӣ, самтҳои тақмил.

Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ тақмили механизми экспертизаи гумрукии мол дар асоси равиши инноватсионӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукии мол, яке аз вазифаҳои асосии мақомоти гумрук бо дарназардошти арзёбии омилҳои хавф мебошад [13]. Дар баробари ин, вазифаҳои маҳдуди расмиеи гумрукӣ инҳоянд:

1. Муайян кардани моли муомилоти озод манъшуда ё ба таври маҳдуд манъшуда (*силоҳ, маводи муҳаддир, ашёи антиқӣ, моддаҳои тарканда ва ғайра*) ҳамчун ашёи ғайриқочоқӣ;

2. Идентификасияи молҳо: декларатсиянашуда, қалбакӣ, пастсифат, барои ҳаёт ва саломатӣ зарарнок, қалбакӣ, дар речаҳои коркард интиқолшуда.

Дар баробари ин, дар шароити ҳозиразамон тақмили механизми экспертизаи молҳо барои афзун шудани самаранокии назорати гумрукӣ [4,5,8,9,11], ҳамчун самти асосӣ тақмили ин механизми экспертизаи гумрукӣ

барои муайян намудани молҳои қалбақӣ ва сохтакорӣ ба ҳисоб мераванд. Ин номгӯӣ молҳо, ҳамчун категорияи муҳофизатӣ дар асоси меъёрҳои муайяншудани Кодекси ҷиноятӣ, баҳо дода мешавад. Инчунин, ба баррасии қаллобӣ дар бозори молҳои истеъмолӣ, диққати асосӣ дода шуда, барои ҷилавгирӣ аз муомилоти ғайриқонунии моли қалбақӣ муборизаи беамон бурда мешавад.

Аз таҷриба бармеояд, ки воридоти молҳои, ки бо номи ҳудашон эълон нашудаанд, инчунин, номи нодурусти ширкатӣ аз тарафи декларантҳо истифода шудааст, дорои сифати паст буда, ба муштариён зарари калон расонида, ба ситонидани бочҳои гумрукӣ таъсири манфӣ мерасонанд ва ҳукуки моликиятро поймол менамоянд. Ин ба субъектҳои тижорати хориҷӣ, бо истифода аз тамғаҳои молии ғайриқонунӣ, даромади калон медиҳад.

Дар Тоҷикистон аксари шахрвандон бо молҳои брендӣ шинос набуда, фиреб додани онҳо аз ҷониби ашхоси вайронкунандаи муайян дида мешавад.

Мавҷуд будани бозори пуриқтидор дар шароити ҷой доштани моли қалбақӣ бо арзиши камтари истеҳсолӣ, тижоратро махсусан, ғоидовар мегардонад.

Ҳангоми таҳлили асарҳои илмӣ [2] маълум шуд, ки дар маҷмуи умумии молҳои воридотӣ, маҳсулоти иттилоотӣ (35,0%), таҷҳизоти фармасевтӣ, аудиовизуалӣ (25,0%), атриёт ва ғайра молҳои қалбақӣ арзи вучуд доранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти қалбақӣ авҷ мегирад. Аз маълумоти омӯрӣ бармеояд, ки миқдори воридоту фурӯши молҳои қалбақии машруботу тамоку хеле зиёд гардидааст ва ин ба афзудани талафот оварда расонида, шумораи беморон меафзояду дар маҷмӯъ, ба амнияти давлат таҳдиди бевосита расонида шуда, боиси кошта гардидани обрӯӣ он дар раванди ҷаҳонишавӣ, инчунин, боиси расонидани таъсири манфӣ ба маънавиёт мегардад.

Дар шароити имрӯза дар Тоҷикистон пояи зарурии меъёрии ҳукуқӣ ҷиҳати таъмин кардани ҳифзи ҳукуки моликияти зеҳнӣ саноатӣ созмон ва ба роҳ монда шудааст. Илова ба ин, дар баъзе аз санадҳои меъёрӣ қуҳнашавӣ дида шуда, аз нав қарқарди иловагиро бо дарназардошти муҳиммиати марҳалаи имрӯзаи таракқиётӣ босуботи иқтисодиётӣ миллии кишвар ва ба хоҷагии ҷаҳонӣ ворид шуданро дар назар надорад. Аз тарафи дигар, ҳукуки истифодаи амалии ин санадҳо ва тақмил додани онҳо зарур шуморида мешавад.

Дар ин раванд арзёбии сертификатҳои қалбақии молу маҳсулот дар қаламрави кишвар дида мешавад. Бо дарназардошти ин, ҳифзи ҳукуки истеҳсолкунандагонӣ мол ва тамғаи молӣ, баҳусус, пас аз шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Ҷаҳонии Тижорат (СҶТ) аҳаммияти аввалиндараҷа дорад.

Аз тарафи дигар, баҳодиҳии натиҷаи таҳқиқот ҷиҳати ҳифзи бозори дохилӣ ва молҳои маҳсулоти хавфнок, қалбақию дорои сифати паст дар мадди

аввал гузошта мешавад ва ин имкон медиҳад, ки андозаи андоз аз арзиши изофаи гумшуда, хоҷагии роҳҳои автомобилгард, аз даромаду ситонидани бочҳои гумрукӣ нисбати молҳои воридотӣ ҳисоб карда шавад. Инчунин, ин натиҷахоро истифода карда, талафоти даромадро аз фурӯши молҳо ва маҳсулот ҳисоб намудан, зарур аст.

Ҳангоми назорати гумрукӣ таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар сарҳади гумрукӣ на ҳамеша моли сохтаю қалбакӣ ошкор карда мешавад. Бинобар ин, аз сабаби маҳдуд будани муҳлат ва вақтҳои кори кормандони гумрукии сарҳадӣ, ин гуна молҳо, танҳо дар лабораторияҳои гумрукӣ дар асоси таҳқиқоти эксперти ошкор мешаванд. Мавриди зикр аст, ки дар лабораторияҳои гумрукӣ амалҳо на ба ошкор намудани моли сохтаю қалбакӣ, балки барои муқаррар намудани декларатсияи бардурӯғи мол барои ситонидани бочҳои гумрукӣ ва дигар бочҳою андоз равона карда мешаванд. Натиҷаи экспертизаи гумрукӣ саривақт ба лабораторияи гумрукӣ ва ба мақомоти гумрук супорида мешавад, ки камбудиро ва сатҳи сохтакорию нишон медиҳад.

Ғайр аз ин, озмоишгоҳҳои гумрукӣ бо мақсадҳои муайян ҷошнӣ ва намунаи молҳоро дар раванди баҳодиҳии мувофиқати онҳо, инчунин, мувофиқат накардан бо дарназардошти таҳқиқи хосиятҳоро ба талаботу муайян кардани молу маҳсулоти қалбакӣ, арзёбии меъёрҳои меъёри таҳқиқи экспертизавӣ, ҷудо намудани синфҳои объектҳо, гузаронидани таснифи молҳои интиҳобшуда бо истифодаи усулҳои ташхис дар озмоишгоҳҳои гумрукӣ ба роҳ монда шуда, натиҷагирӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз, барои баррасии ин масъала бо истифода аз тавсиф ва нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи молҳо, маҳсулот, методҳо ва воситаҳои таҳқиқоти онҳо, ки ба ГОСТ мувофиқанд, дар асоси сертификатсияи ҳатмӣ ва маҳсулоте, ки метавонанд, беҳатар аст, амалӣ карда шавад [6,7].

Ҳаминро бояд қайд кард, ки дар шароити бозор мол аз маҳсулот тафовут мекунад. Дар Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон молу мулки манқул, аз ҷумла асьор, сарватҳои асьорӣ, энергияи барқӣ ва гармӣ, ки интиқол дода мешавад, фаҳмида мешавад. Бо дарназардошти ин, мо вазифаи асосии экспертизаи гумрукиро ҷиҳати ҳалли масоили гузаронидани ташхис барои муайян намудани мутобикат ё номутобиқабатии молу маҳсулоти ҳангоми пешбурди таҳқиқ нисбати талабот ба моли ширкатӣ ва тамғаи молии ба қайд гирифташудаю хусусиятҳои истеъмолии онҳо зарур аст.

Ҳангоми азназаргузаронии гумрукии моли воридотӣ барои қаллобӣ ҳангоми воридоти моли номаълум ба Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilot ба миён меоянд, зеро барои он стандартҳои давлатӣ вучуд надоранд. Дар ин шароит коршиносон НМ ФИБ ИИАО-ро роҳнамоӣ мекунанд. Аммо надоштани тавсифи фирмавии мол кори мутахассисони лабораторияи гумрукиро душвор мегардонад. Дар ин раванд истифодаи чораҳои судманди муҳофизатиро нисбати пешгирии фаъолияти ғайриқонунӣ, истифодаи молҳои қалбакӣ ва

қочоқро бо истифодаи тадбирҳои маъмурию техники дар бар мегирад [4,5,8,9,11].

Қайд кардан лозим аст, ки тадбирҳои маъмурӣ барои пурзӯр намудани назорати гумрукии молҳоро аз рӯи азназаргузаронии онҳо ва пешбурди санҷиши тасодуфии ҷошнию намунаҳоро дар лабораторияҳои гумрукӣ вобаста бошад, дар ин раванд ҷораҳои техники–таҳияи методҳои таҳлили молро бо мақсади ошкор намудани қалбақӣ дар бар мегиранд. Ғайр аз ин, ГОСТ-ҳо доир ба молҳо ва маҳсулот нишондиҳандаҳои муайянкунии онҳоро нишон медиҳанд.

Аз таҷриба бармеояд, ки роҳ додани содироти беназорати моликияти зехнӣ ҷойдошта, боиси дучор шудан ба талафоти иқтисодӣ оварда мерасонад. Ҳалли ин масъала дар асоси риояи талабот амалӣ мешавад, зеро Тоҷикистон 3 марти соли 2013 узви комилхуқуқи Созмони Ҷаҳонии Тичорат (СҶТ) гардид. Инчунин, бояд гуфт, ки ин ҷанбаҳо дар шакли санадҳои меъёрӣ ва моделҳои концептуалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қадри кофӣ таҳия нашудаанд.

Таҳқиқи воридоти молҳои қалбақӣ, истифодаи сохтакорӣ ҷиҳати гирифтани ҷошнӣ ва намунаҳо дар асоси муқоисаҳо ба роҳ мондан қобили қабул аст. Ҳалли ин масъала “дар қорҳои илмӣ ба анҷом расонидашуда дида баромада шудааст” [1,10]. Мутаассифона, дар лабораторияҳои гумрукӣ ҳангоми гузаронидани экспертиза нисбати омода намудани коллексияи намунаи молҳои маҳсулот ба саҳлангорӣ роҳ дода мешавад. Аз ин рӯ, мо ба қайд гирифтани баҳисобгирии намунаҳо ва коллексияҳои онҳо бо дарназардошти хусусиятҳо ва маълумоти бозғимодро ҳатмӣ мешуморем. Ғайр аз ин, дар Тоҷикистон ба таври қонунӣ ба тартиб андохтани истифодаи намунаҳои коллективӣ стандартиро ба мақсад мувофиқ мешуморем.

Таҷрибаи таҳқиқотии экспертизаи лабораторияи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки коллексияи намунаҳоро дар асоси гирифтани ҷошнӣ намунаи молҳоро аз рӯи истеҳсоли онҳо дар қаламрави Тоҷикистон ва давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба роҳ монда шудааст. Инчунин, воридоту содироти молҳои фурӯши онҳо дар бозорҳои байналмилалӣ дохилӣ омӯхта шуда, гирифтани намунаҳо дар асоси натиҷаи экспертизаи гумрукӣ ҳангоми барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукӣ ба роҳ монда мешавад.

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки намунаи молҳои воридотӣ ва содиротиро озмоишгоҳҳои гумрукӣ бо истифода аз манбаъҳои бозғимод дар раванди:

- тайёр ва гирифтани намунаҳои стандартӣ, пешбурди муқоиса аз тарафи ташкилотҳои стандартизатсиякунонӣ ва метрологӣ ва дигар мақомоти давлатӣ;
- пешниҳоди аризаи ҳаттӣ ба озмоишгоҳи гумрукӣ ҷиҳати гирифтани намунаи моли ташкилоту қорхонаҳои истеҳсолкунанда ва тасдиқи он бо муҳр;
- додани намунаҳои муқоисавӣ пас аз дархости расмӣ хаттӣ дигар муассисаву ташкилотҳои экспертии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти гумруки Ҷумҳурии

Тоҷикистон бо истифодаи сертификати қабул ва нишон додани таснифи ҳамдигарии намунаҳои маҳсулот;

–бо дархости лабораторияҳои гумрукӣ, гирифтани ҳулосаҳо, шаҳодатномаҳо, санадҳои экспертиза ва санчиш, санадҳои санчишӣ ва дигар натиҷаҳои омӯзиши молҳо, ки дар дигар марказу ташкилотҳои дахлдор гузаронида мешаванд;

– баррасии таъмини эътимоднокии намунаи молҳо баъд аз гузаронидани таҳқиқоти муқоисавӣ ва ғайра.

Ҳангоми натиҷагирии маълумоти экспертиза ба гирдоварии онҳо диққати асосӣ дода шуда, гурӯҳбандии объектҳои якхела, хосиятҳои маъмули тасодуфии онҳо баррасӣ гардида, намунаҳои муқоисавӣ, стандартӣ ва истинодию таркиби кимиёвӣ, истеҳсолкунанда, хусусиятҳои физикӣ ва кимиёвӣ дигар хосиятҳои маъмули онҳо арзёбӣ мешавад.

Дар асоси ин, дар лабораторияи гумрукӣ дар асоси шумораи ҳулоса ва гурӯҳи молҳо тибқи НМ ФИХ ИДМ ва ИИАО коллексияи намунаҳои молҳо ба мақсад мувофиқ аст. Аз ин лиҳоз, вобаста ба ин самт, бояд дар лабораторияҳои гумрукӣ дар вақти гузаронидани экспертиза таъмини ҳатмии метрологӣ ҷиҳати ягонагии ченакҳо (дар як системаи воҳидҳо) амалӣ карда шавад.

Таҳлили натиҷагирии фаъолияти Лабораторияи марказии гумрук (ЛМГ) ҳадамоти гумруки кишвар нишон медиҳад, ки ба тариқи таъмини пурраи низоми метрологӣ, истифодаи ченакҳо ва қоидаву меъёрҳо, талаботи санадҳои меъёрӣ сурат мегирад. Инчунин, воситаҳои зарурии ченкунӣ, намунаҳои стандартию истинодӣ аз молҳо мавҷуданд ва дар ҳолати қорӣ мебошанду миқдори зарурии афзорҳои ченкунии аз санчиши метрологӣ гузашта мавҷуд буда, экспертизаи гумрукӣ бо истифода аз онҳо гузаронида мешавад.

Имрӯз дар Тоҷикистон намунаҳои стандартӣ дар асоси баҳодиҳии таркиб ва хосиятҳо, навъҳои молу маводҳое, ки ба талаботи стандартҳои давлатӣ ҷавобгӯянд, омода карда шуда, дар амалия истифода бурда мешаванд.

Дар лабораторияи (озмоишгоҳи) марказии гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гирифтани ҷошнӣ ва намунаҳои молҳои аз сарҳади гумрукӣ интиқолшаванда [8], дастурҳои методиро истифода мебарад, ки онҳо тамоми фаслҳои НМ ФИБ ИИАО-ро дар бар мегиранд ва ба кормандони мақомоти гумрук имкон медиҳанд, ки тибқи қонун дар Тоҷикистон ҷошнӣ ва намунаҳои молро гиранд. ГОСТ-ҳо ҳангоми гирифтани ҷошнӣ ва намунаҳои мол қоидаҳои бехатариро расман ба расмӣ меоранд ва риоя меkunанд.

Бояд қайд намуд, ки дар марҳалаи пешакии интиҳоби намуна (ҷошнӣ) ва намунаи молҳо дар асоси арзёбии санчиши тамғагузории ном ва гузоштани тамғаҳоро мутобиқи стандартҳои давлатӣ, мавриди арзёбӣ қарор дода мешавад. Дар ин раванд шахси масъули мақомоти гумрукӣ ҷиҳати риояи қоидаҳои бехатарӣ аз тарафи роҳбарияти дидбонгоҳи гумрукӣ ба ин вазифа таъйин карда

шуда, шартӣ ҳатмӣ гирифтани намунаро бояд риоя намуда, назоратро нисбати гирифтани ҷошнӣ ва намунаи молҳо пурзӯр намояд.

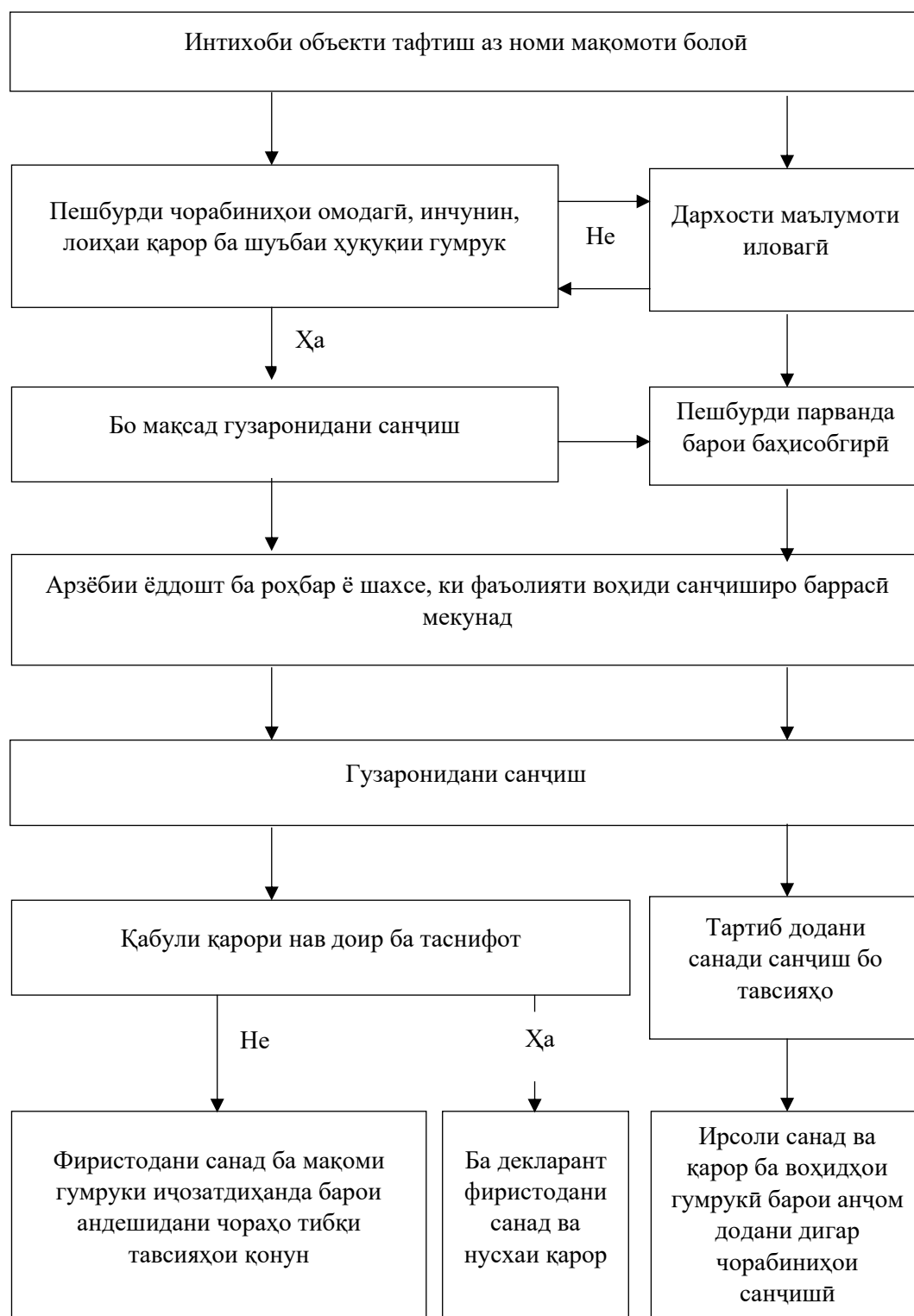
Дар ҳолати баррасии ҷошнӣ ва намунаи молҳо барои экспертизаи гумрукӣ шумораи зарурии ҳадди ақалли онҳо дар асоси стандартҳои байналмилалӣ, стандарти истифодашаванд дар лабораторияи гумрукӣ, инчунин, стандартҳои давлатӣ муайян карда мешавад.

Дар раванди гузаронидани экспертизаи гумрукӣ мо пешниҳоди алгоритми амали шахси мансабдори ҳангоми санҷиши дурустии гурӯҳбандӣ аз рӯйи натиҷаҳои экспертиза баъди иҷозати мол зарур мешуморем. Аз тарафи дигар, зарур аст, ки баррасии ин масъала саривақт дар асоси алгоритми тарҳрезӣшуда гузаронида шавад. Амалишавии ин алгоритм водор менамояд гурӯҳбандии молҳо дуруст ба роҳ монда шуда, иҷозати молҳо танҳо пас аз гузаронидани экспертизаи гумрукӣ ва истифодаи натиҷаҳои он сурат гирад. Инчунин, ба декларатсияи гумрукии мол замима кардани натиҷаҳои экспертизаи гузаронидашуда ва пешниҳоди онҳоро ба шӯъбаи пардохтҳои гумрукии дидбонҳои гумрукию мудирияти минтақавии гумрукӣ фиристонида зарур аст. Ба ғайр аз ин, ҳавфҳо бояд ба инобат гирифта шаванд.

Дар асоси натиҷагирии таҳлилҳо, мо ба ҳулоса омадем, ки ҳангоми банақшагирию амалӣ намудану натиҷагирӣ аз экспертизаи гумрукӣ, инчунин, пешниҳоди алгоритми амали шахси мансабдори гумрукиро дар раванди арзёбии дурустии санҷиши таснифкунӣ пас аз иҷозати молҳо зарур шуморидан, бамаврид аст (ниг. ба расми 1).

Дар асоси арзёбии расми 1, мо муайян намудем, ки татбиқи ин алгоритм имкон медиҳад, ки санҷиши дурустии таснифкунӣ пас аз иҷозати мол ҳангоми фаъолияти ҳам муассисаҳои экспертизаи давлатӣ ва ҳам ғайридавлатӣ (лабораторияҳои гумрукӣ), инчунин, коршиносони хусусиро дар ҷумҳурӣ танзим мекунад, анҷом дода шуда, дар раванди содироту воридоти молҳо амалӣ карда шавад.

Инчунин, мо дар раванди баррасии марҳалаҳои назорати гумрукӣ омода намудани намунаҳоро барои экспертизаи гумрукӣ, нигоҳдорӣ, кашонидани молҳоро барои гузаронидани экспертиза, талаботи мавҷударо риоя намудан нисбат ба молу маҳсулот, маҳфуз доштани намунаҳою коршоямӣ онҳо ва иҷрои талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ҳатмӣ мешуморем. Аз ин рӯ, дар раванди иқтисодиёти инноватсионӣ, ҳамчун самти афзалиятнок мукамалгардонии механизми хизматрасонӣ нисбати экспертизаи гумрукии молҳо, пурра риояи намудани принципҳо ва тавсияҳои асосии қонун [7] дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабулшуда мебошад.

Расми 1. Алгоритми амали шахси мансабдор ҳангоми санчиши дурустии таснифкунӣ пас аз иҷзати мол.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

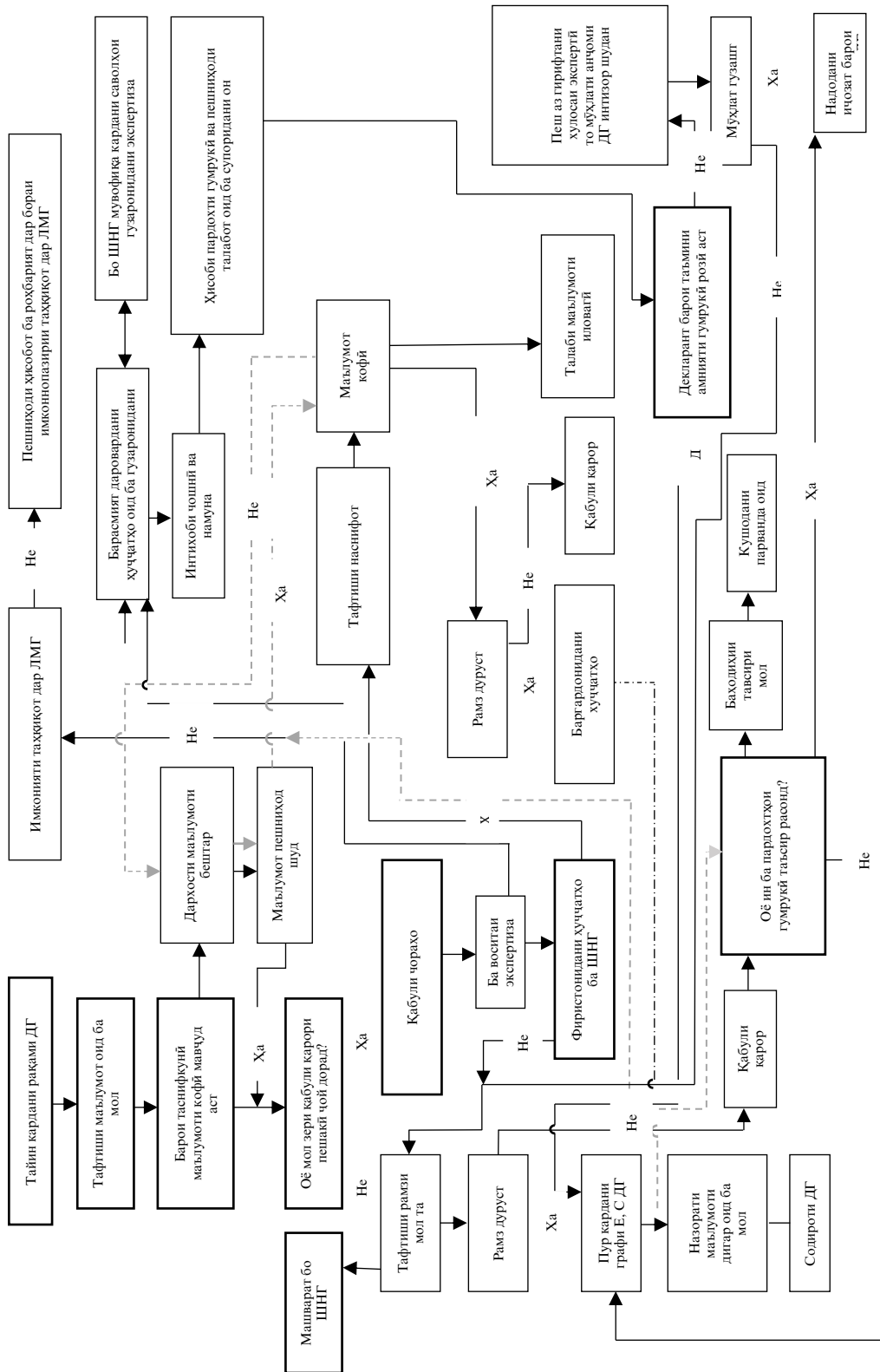
Дар маҷмӯъ, истифодаи танзими ягонаи таҳқиқоти гумрукӣ ва экспертизаи мол Ҳангоми назорати гумрукӣ манбаи асосии тағйироти мусбат дар фаъолияти ташкилотҳои гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Аз таҳқиқот ва натиҷагирӣ бармеояд, ки ба ҳалли масоили танзими маъмурию ҳуқуқии фаъолияти ниҳоди (институти) экспертизаи гумрукии молҳо дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ ҷойи даркорӣ ҷудо карда шавад. Ба ақидаи мо, ин масоилро бо дарназардошти омода намудани амсилаи самараноки ташкил намудани кори дидбонгоҳҳо ва озмоишгоҳҳои гумрукӣ, судҳои арбитражӣ ва ташкилотҳои экспертии давлатию хусусӣ ҳал намудан имконпазир аст.

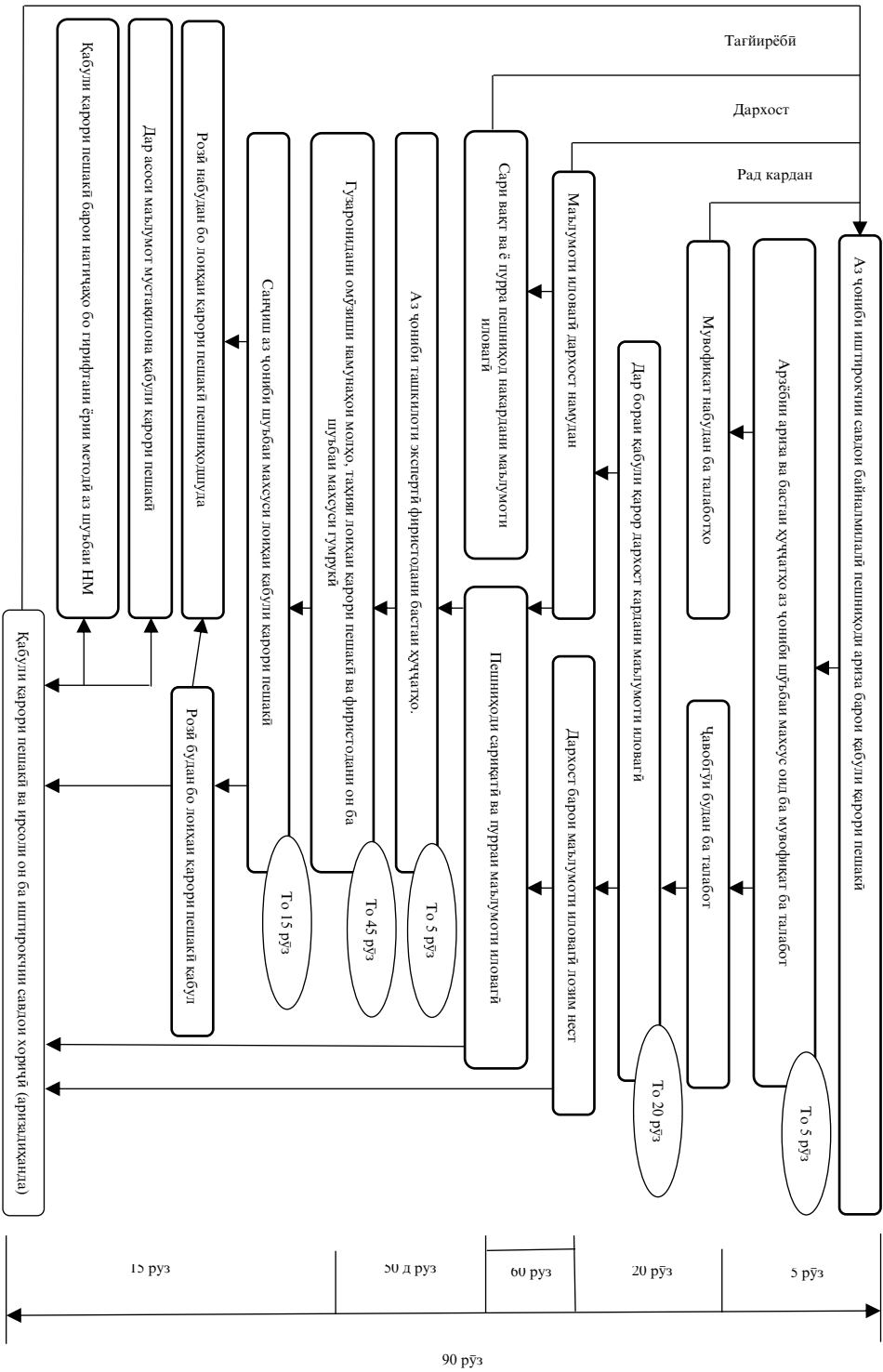
Бояд қайд намуд, ки яке аз масъалаи муҳимме, ки бояд ҳалли худро ёбад, ин арзёбии мавқеи нақшаи таъмини сифати хизматрасониҳои экспертӣ бо роҳи ваколат додани ташкилотҳои экспертӣ дар муқоиса бо операторони ваколатдор ба ҳисоб меравад (ниг. ба расми 2). Аз расми 2 бармеояд, ки ин низом алоқамандии мақомоти гумрук ва бизнес-ҷамъиятҳоро баррасӣ намуда, мавқеи гумрукҳо (1-N), ЛМГ, ХГЧТ, иштирокчиёни ФИБ, ташкилотҳои экспертии марказӣ ва минтақавиро баҳо медиҳад. Ҷойи асосиро ибтидо, пешбурд ва анҷоми равандҳо дар бар гирифта, дурустии натиҷаҳои экспертизаи гумрукӣ тасдиқ карда мешавад.

Бояд таъкид дод, ки баҳодиҳии амали шахси мансабдор Ҳангоми тафтиши дурустии таснифот дар раванди назорати гумрукӣ шуморида мешавад. Истифодаи ин алгоритм имкон медиҳад, ки дар раванди гирифтани ҳулосаи экспертӣ муҳлат ба назар гирифта шуда, қарорҳои дуруст нисбати натиҷаҳои таснифот ба даст оварда шавад.

Дар натиҷаи арзёбии расонидани хизматрасониҳои гумрукӣ қабули қарорҳои пешакӣ зарур шуморида мешавад. Бо дарназардошти ин, мо дар муносибати умумии тавсияшаванда ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ барои қабули қарорҳои пешакӣ таснифоти молҳо дар расми 3 нишон додем.

Пешакӣ

Расми 3- Муносибати тавсияшаванда ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ барои қабули қарорҳои пешакӣ нисбати таснифоти молҳо (пешниҳоди муаллиф

Аз расми 3 бармеояд, ки муҳлати ниҳии қабули қарор 90 рӯз муайян шудааст ва пешниҳоди қарори пешакию ирсоли он ба иштирокчиёни ФИБ зарур шуморида мешавад. Яке аз масъалаи дигари мубрами рӯз барои беҳдошти хизматрасонии экспертизаи гумрукӣ–такмили низоми тайёр кардани мутахассисоне, ки экспертизаҳоро бо мақсади гумрукӣ анҷом медиҳанд, ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи мо, истифодаи ин низом имкон медиҳад, ки сифати гузаронидани молҳо дуруст ба роҳ монда шуда, ҳимояи бозори истеъмолии дохилӣ аз молҳои пастсифат эмин нигоҳ дода шавад.

Дар баробари ин, дар раванди ҳалли масъалаи такмили механизми хизматрасонии экспертизаи гумрукӣ бо мақсади афзун намудани самаранокии назорати гумрукии мол дар асоси равандҳои инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ дар асоси равиши системавӣ ҳал карда шуда, воситаи концептуалии татбиқи технологияҳои экспертиро ба мақсадҳои гумрукӣ, таҳия ва инчунин, тартиби таъйин ва гузаронидани экспертизаи гумрукии молро танзим намудан зарур шуморида мешавад.

Аз амалия бармеояд, ки экспертизаи гумрукӣ дар озмоишгоҳҳои давлатӣ ва хусусӣ гузаронида мешавад. Бояд қайд намуд, ки ҳадафи асосии ташкилотҳои давлатӣ агар иҷрои вазифаи функционалии онҳо бошад, он гоҳ ташкилотҳои хусусӣ гирифтани ғоидаро зарур мешуморанд. Ин муаммоҳоро бояд дар асоси баланд бардоштани самаранокии иҷрои вазифаҳои ба зиммаи мақомоти гумрук гузошташуда ва натиҷагирӣ ҳулосаи эътимодноқ коршиносӣ, инчунин, созмон додани системаи ягонаи пешбурд ва омодакунии кормандон ба роҳ мондан зарур аст. Аз ин рӯ, имрӯз зарурати кор карда баромадани концепсияи рушди фаъолияти ниҳоди (институти) экспертизаи гумрукӣ ба миён омадааст, ки пеш аз ҳама, дар асоси баррасии алоқамандии фаъолияти судию гумрукӣ сурат мегирад. Инчунин, барои истифодаи натиҷаи ташкилотҳои экспертизии давлатӣ бартарият дода шавад, чунки танҳо дар маҷмӯъ, онҳо риояи принсипи мустақилияти экспертизаи гумрукиро таъмин мекунанд.

Бо дарназардошти ин асоснокӣ ва саривақтии таъсиси Маркази ягонаи экспертизаи гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро тасдиқ мекунанд. Ин марказ бояд мушкilotи таъмини экспертиз судию тиббии талаботи мавҷудаи ҳам Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (ХГҶТ) ва ҳам дигар давлатҳоро ҳаллу фасл намояд. Дар ин раванд, пешбурди фаъолияти хифзи ҳуқуқ ва назорати гумрукӣ дар асоси истифодаи таҷрибаи Иттиҳоди гумрукии кишварҳои ИДМ назаррас аст. Аз тарафи дигар, созмон додани маркази ҳамохангсозии кори лабораторияҳои гумрукиро, новобаста ба намуди моликиятшон, зарур мешуморем.

Бояд тазаққур дод, ки ҳангоми расонидани хизматрасонии давлатӣ бояд ҷиҳати гузаронидани экспертизаи гумрукии молҳо истисно карда шавад. Аз ин рӯ, фаъолияти коршиносони криминалистиро ҳангоми танзими фаъолияти онҳо баррасӣ намудан, зарур мебошад, чунки иҷрои вазифаро низ ба зиммаи маркази

ҳамоҳангсозӣ вогузоштан, беназир аст. Аммо дар ин раванд зарур аст, ки ваколатҳо, пеш аз ҳама, ба зиммаи мақомоти гумрук нисбати гузаронидани экспертизаи гумрукӣ гузошта шавад.

Аз ин рӯ, банақшагирӣ, тайёр ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, пешниҳод ва амалӣ намудани тавсияҳоро оид ба коркарди санадҳои таъмини ҷаъолияти экспертизи криминалистӣ, дар вақти гузаронидани экспертиза зарур мебошад. Бо дарназардошти ин, мо ҳалли чунин масъалаҳоро мувофиқи мақсад мешуморем:

- ташкил ва асоснок кардани маҳзани ягонаи экспертизаи гумрукии молҳои воридотӣ ва содиротӣ;

- ҷаъол намудани алоқаи электронии ҷаврӣ дар ҷодаи криминалистии экспертизаи гумрукӣ;

- бозбинӣ ва тақмили стандартҳои ягонаи давлатӣ нисбат ба экспертҳое, ки экспертизаи гумрукиро ба анҷом мерасонанд;

- тақмили механизми ҳамкории мақомоти гумрук ва лабораторияҳои дигар нисбати самаранок гузаронидани экспертизаи молҳо ва ғайра.

Аз тарафи дигар, бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон душвории зиёде бо сабаби вучуд надоштани стандартҳои давлатии тасдиқшудаи интиҳоби намунаи молҳо ҷиҳати экспертизаи гумрукӣ мавҷуд мебошанд. Дар асоси ин, барои шароити Тоҷикистон бояд усулҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки интиҳоб ва миқдори намунаҳои молҳо мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ва миллии мутобиқи номгӯи молҳои ҷаъолияти иқтисодии хориҷии Иттиҳоди Аврупо (ИА) доир ба маҳсулоти таҳқиқшаванда таҳия карда шаванд.

Ба андешаи мо, ҳалли масоили банақшагирӣ, ташкил, идораи гузаронидани экспертизаи гумрукӣ дар маҷмӯъ, имкон медиҳад, ки бо харҷи камтарин иҷрои он ба роҳ монда шуда, масъалаи ба тариқи оптималӣ ҷойгир намудани озмоишгоҳҳои гумрукӣ амалӣ шуда, ба бекор кардани қарорҳои суд нисбати натиҷаҳо ва умуман, беҳтар намудани обрӯи кормандони гумрукӣ шароит фароҳам оварда шавад.

Самти дигари тақмили механизми хизматрасонии экспертизаи гумрукӣ банақшагирӣ, таҳия ва истифодаи технологияҳои озмоишгоҳҳои давлатӣ ва хусусӣ буда, омода намудани кадрҳои зарурӣ дар мадди аввал гузошта мешавад. Инчунин, зарур аст, ки маҳаки асосии гузаронидани экспертизаи гумрукии молҳо дар Лабораторияи марказии гумрук (ЛМГ) бо дарназардошти қисмҳои зерин ба роҳ монда шавад, сурат гирад:

- банақшагирӣ ва баррасии таснифоти технологияҳои озмоишгоҳҳои хусусӣ ва давлатӣ;

- пешниҳоди мақсад, моҳият ва сохтори технологияҳои лабораторияи гумрукӣ бо дарназардошти рамззории маҳсулот, мамнӯъиятҳо, маҳдудиятҳо ҳангоми воридоти молҳо ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра;

- арзёбии дурустии таснифоти мол дар асоси истифодаи муқаррароти низоми ҷамоҳангшудаи тавсиф ва рамзгузории молҳо;
- баррасии таъминоти ташкилӣ, сармоягузорӣ, пояи моддию техники, илмӣ методӣ, инноватсионӣ ва иттилоотӣ технологияҳои лабораторӣ;
- автоматикунонӣ ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ–коммуникатсионӣ, инчунин, танзими ҳуқуқии онҳо доир ба технологияҳои озмоишгоҳӣ дар фаъолияти экспертизаи судӣ ва ғайра.
- тақмил додани механизми ташкилӣ–иқтисодии гузаронидани экспертизаи гумрукӣ дар асоси бо технологияи рақамӣ мучахҳизонидани пояи моддию техникии озмоишгоҳҳои гумрукӣ ва ғайра.

Самти хеле муассири тақмили экспертизаи гумрукӣ истифодаи воситаҳои муосир (ВМК-3033-05 - 2, ВМК – 30331-05 -2) ба ҳисоб меравад. Дар ЛМГ азназаргузаронии воқеии молҳо ба мақсади қонунӣ будани кашонидани молҳо аз қаламрав ва ба қаламрави гумрукӣ, пешгирии молу маҳсулоти мамнӯъ ва маҳдудшудаи воридотӣ содиротӣ, муайян кардани гузариши ғайрирасмӣ, тавсифоти молҳо ва ғайра, ба роҳ монда мешавад. Инчунин, пешбурди санчишҳои гумрукиро берун аз минтақаҳои назорати гумрукии статсионарӣ гузаронидан зарур аст.

Аз тарафи дигар, истифода намудани таҷҳизоти махсус ва ёрирасон барои ошкор кардани воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва дигар моддаҳои заҳролудшуда берун аз лаборатории статсионарӣ зарур шуморида шуда, метавон, бо истифодаи “дастгоҳи санчиши бағочӣ рентгении RAPISCAN- 500, экспресс-тестҳои «Наркотсвет» дар раванди таҳқиқи моддаҳо”, таҳлили селективии биокимиявӣ, арзёбии фаъолияти фаврию ҷустуҷӯии мақомоти гумрукӣ ва дигар таҷҳизоти зарурӣ ҳангоми иҷрои назорати гумрукӣ бамаврид аст.

Ҳамзамон, истифодаи таҷҳизоти муосири инноватсионӣ истифодаи маблағи зиёдеро тақозо мекунад ва аз ҳисоби истифодаи на танҳо маблағҳои давлатӣ, балки сармоягузории хусусӣ, пеш аз ҳама, дар асоси механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шаванд.

Ҳамин тариқ, татбиқи самтҳои дар боло пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки механизми пешниҳоди хизматрасонӣ доир ба гузаронидани экспертизаи гумрукии молҳо бо мақсади баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақмил дода шуда, натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Белкин Р. С. и др. Предупреждение экспертных ошибок/Р.С.Белкин и др. - М: ВНИИСЭ, 2008. -350 с.
2. Государственное регулирование экономики; под.ред. профессор Т.Т. Морозовой. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001.– 255 с.

3. Гусев Н.И. Сборник технологических схем таможенного контроля: методическое пособие/ Н.И. Гусев. – СПб.: Санкт-Петербургский филиал РТА, 1997. –126 с.
4. Додокин Ю.В., Жебелева И.А., Криштафович В.И. Таможенная экспертиза товаров/ Ю.В.Додокин, И.А.Жебелева, В.И.Криштафович. – М.: Издательский центр «Академик», 2003.– 272с.
5. Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование/И.И.Дюмулен. – М., 2004. – 301 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сертификатсияи мол ва хизматрасонӣ дар Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1996, № 23, мод. 337; соли 2002, № 4, қисми 1, мод. 227 соли 2007, №7, мод.669).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартонӣ» (АМОҶТ, соли 2010, №12, мод. 827. 2012. –№4, мод. 264).
8. Методическое пособие (рабочие инструкции) по отбору проб и образцов товаров, перемещаемых через таможенную границу (34 товарные группы): ред. Нестеров А. В. – Новосибирск: Наука. – 2008. – 112 с.
9. Нестеров А. В., Андреева Е. И. Таможенная экспертиза/А.В.Нестеров, Е.И. Андреева. – М.: РТА, 2007. – 107 с.
10. Плотникова Т.В. Таможенная экспертиза потребительских товаров/Т.В. Плотникова. – Новосибирск: СибУПК, 2002.– 96с.
11. Раджабов Р.К., Джабборов А.И. Таможенные процедуры/Р.К.Раджабов, А.И.Джабборов. –Душанбе: Ирфон, 2005. – 116 с.;
12. Раджабов Р.К., Джабборов А.И. Таможенные процедуры/Р.К.Раджабов, А.И.Джабборов. –Душанбе: Ирфон, 2005. – 116 с.
13. Раджабова Н.Р. Совершенствование механизма проведения экспертизы товаров в целях повышения эффективности таможенного контроля в Республике Таджикистан/Н.Р.Раджабова// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук.–Душанбе: «Сино», 2012, № 2/6 (95). – С.141-148.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОКАЗАНИЯ УСЛУГИ ТАМОЖЕННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

РАДЖАБОВА НУРХАЁТ РАДЖАБОВНА,

к.э.н., доцент кафедры таможенного дела

Таджикского государственного университета коммерции

734061, Таджикистан, город Душанбе, ул. Дехотӣ ½;

тел. (+992) 938-03-65-76; e-mail: drarjab@mail.ru,

В статье рассматриваются методические основы совершенствования механизма оказания услуги таможенной экспертизы в современных условиях.

Основное внимание уделяется оценке ограниченности задач таможенных процедур, взятию проб и образцов по результатам таможенной экспертизы при таможенном оформлении и контроле, разработке алгоритма действий должностного лица при проверке правильности классификации товаров, а также при проверке правильности классификации в процессе таможенного контроля и рекомендованного подхода к оказанию государственных услуг по принятию предварительного решения относительно классификации товаров. Предложены направления совершенствования механизма, оказания услуги таможенной экспертизе с учетом планирования, развития и использования технологий государственных и частных лабораторий, подготовки кадров для проведения таможенной экспертизы товаров, использование современного инновационного оборудования в Центральной таможенной лаборатории Республики Таджикистан.

Ключевые слова: механизм, идентификация товаров, услуги таможенной экспертизы, центральная таможенная лаборатория, таможенный контроль, направления совершенствования.

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM FOR PROVIDING CUSTOMS EXPERTISE SERVICES IN MODERN CONDITIONS

RAJABOVA NURHAYOT RAJABOVNA,

doctor of economic sciences, Associate Professor of the Department of

Customs Affairs of the Tajik State University of Commerce

734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti str. 1/2;

tel.: (+992) 938-03-65-76; e-mail. drarajab@mail.ru,

The article discusses the methodological foundations of improving the mechanism of customs expertise services in modern conditions. The main attention is paid to the assessment of the limited functions of customs procedures, taking samples and samples based on the results of customs expertise during customs clearance and control, the development of an algorithm for the actions of an official when checking the correctness of classification after the release of goods, as well as when checking the correctness of classification in the process of customs control, and the recommended approach to the provision of state services for making preliminary decisions on the classification of goods. The directions of improving the mechanism of customs expertise services are determined taking into account the planning, development and use of technologies in state and private laboratories, training personnel to conduct customs expertise of goods, and the use of modern innovative equipment in the central customs laboratory of the Republic of Tajikistan.

Keywords: mechanism, identification of goods, customs expertise services, central customs laboratory, customs control, directions for improvement.

**ОТТОК, ЗАВИСИМОСТЬ, УЯЗВИМОСТЬ: КАК МИГРАЦИЯ
ТРАНСФОРМИРУЕТ РЫНОК ТРУДА ТАДЖИКИСТАНА
(МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА)**

ШОИДАРВОЗОВА МАРЗИЯ САИДВАЛИШОЕВНА,

кандидат экономических наук, старший научный сотрудник

Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ

736000, Таджикистан, город Хорог, улица Холдорова 4;

тел.: (+992) 934-40-28-42; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Данная статья посвящена теоретико-методологическому анализу взаимодействия процессов трудовой миграции и трансформации регионального рынка труда в Республике Таджикистан. Актуальность исследования обусловлена высокой степенью зависимости социально-экономического развития страны от внешней миграции, масштабами оттока трудоспособного населения и существенной долей денежных переводов в ВРП. В работе рассмотрены и систематизированы основные методы анализа миграции и рынка труда, включая статистико-описательные, эконометрические и современные комплементарные подходы. Предложена оригинальная интегральная модель оценки миграционно-трудовой устойчивости регионов, базирующаяся на шести ключевых компонентах: демографическом, экономическом, структурном, социальном, институциональном и поведенческом. Модель обеспечивает комплексную оценку рисков и уязвимости регионального рынка труда в контексте миграционных воздействий. Проведён сравнительный анализ регионов Таджикистана по значению индекса интегральная методика анализа миграции и рынка труда, выявлены ключевые зоны риска. Результаты исследования могут быть использованы для разработки эффективных стратегий государственной занятости и миграционной политики, с учётом региональной специфики. Особое внимание уделено эмпирическим аспектам и аналитическим инструментам, способным повысить качество миграционного прогнозирования. Работа отличается мультидисциплинарным подходом и теоретической новизной применяемой методики.

Ключевые слова: миграция, рынок труда, демографическое давление, экономическая зависимость, региональная уязвимость, интегральная модель, селективность миграции, методы анализа.

Учитывая мультифакторный характер современных миграционных процессов и их институциональную специфику, исследование взаимодействия миграции и рынка труда становится важнейшим направлением социально-

экономического анализа. Методология исследования опирается на комплексное применение статистико-описательных, эконометрических и поведенческих подходов в сочетании с эмпирическим моделированием уязвимости к миграционным шокам. Актуальность рассматриваемого вопроса обусловлена его значимостью для формирования эффективной государственной политики.

При анализе методов взаимодействия миграции и рынка труда существует множество исследований, посвящённых данной теме. Необходимо подчеркнуть, что анализ современных методов позволяет выявить наиболее адекватные инструменты исследования миграционных процессов сгруппированные нами, как описательные [4, с. 65; 3, с. 143; 10, с. 661 -675; 11, 12, с. 15-16; 14, с. 131-152; 15, с. 97-127; 16], эконометрические [1; 2, с. 58-67; 7; 8, с. 201-234; 9, с. 1-90; 13; 17, с. 348-358] и современные подходы [5, с. 7; 6, с. 69-88; 18].

На основе вышеназванных исследований нами классифицированы методы с учётом их преимуществ и недостатков (см. табл. 1).

Таблица 1.

Классификация методов анализа миграции и рынка труда

Группа методов	Примеры методов	Преимущества	Недостатки
Статистико – описательные	Динамика миграционных потоков, сальдо, темпы прироста	Простота, хорошая визуализация тенденций	Не объясняют причинно-следственные связи
Микроэкономические и поведенческие	Динамика миграционных потоков, сальдо, темпы прироста	Отражают поведение индивидов и домохозяйств	Сложность сбора индивидуальных данных
Структурные и макроэкономические	SVAR, GMM, CGE, структурные модели Кобба-Дугласа	Интеграция влияния миграции в экономику	Высокие требования к данным, риск ошибочной спецификации

Источник: составлено автором

Учитывая выявленные особенности методов анализа, разработанная интегральная модель обеспечивает комплексную оценку устойчивости региональных рынков труда.

Учитывая изложенное, для Таджикистана, подчеркивая его особенности, такие как высокий уровень внешней трудовой миграции, высокая зависимость от денежных переводов, миграция молодежи, утечка умов и слабость формального рынка труда, оправдано использование смешанного подхода, основанного на следующих приоритетных инструментах:

- в целях оценки фактического давления на рынке труда применять фактор миграционной нагрузки;
- при оценке вклада мигрантов в макроэкономику страны, использовать анализ денежных переводов;
- при решении задач учета качественных и количественных изменений в трудовом потенциале прибегать к селективному методу.

Очевидно, что успешная адаптация методов требует учёта специфики социально-экономического развития региона. Проведённый анализ подтверждает, что специфика трудовой миграции в Таджикистане требует

особого подхода для отражения положительного воздействия мигрантов как потенциала использовать технику комплиментарности, и чтобы учесть отток молодежи и научных кадров, использовать анализ утечки умов и возрастной структуры мигрантов, а также для оценки возможных последствий миграционных волн и зависимости экономики от внешнего рынка труда использовать интегрированную макромоделю миграции.

Учитывая изложенное, научное обоснование выбора методов для анализа взаимодействия миграции и рынка труда в Таджикистане должно опираться на следующих составляющих:

- социально-экономические особенности страны;
- структуру и характер миграции;
- доступность статистических и эмпирических данных;
- структуру рынка труда и демографическую ситуацию.

Разработанная нами интегральная модель анализа миграции и рынка труда в Таджикистане выстраивается из различных оценочных блоков (см. табл.2)

Таблица 2.

Интегральная методика анализа миграции и рынка труда (ИМАМТ)

Уровень	Цель оценки	Индикаторы
Демографический	Определить состав и динамику миграции	Плотность миграционного оттока, возрастная и гендерная структура, индекс миграционной селективности
Экономический	Оценить влияние на рынок труда и ВВП	Доля переводов в ВРП, коэффициент занятости, дефицит кадров, неформальная занятость
Институциональный	Оценить возможности реагирования	Наличие местных программ занятости, центром миграции, и показатели суммарный коэффициент миграционной нагрузки
Социально-поведенческий	Изучить установки, мотивации и риски	Опросы мигрантов и домохозяйств, индекс анклавизации, дети без родительского ухода

Данная методика при правильном построении дает возможность государственным структурам скорректировать стратегии занятости и молодежной политики и на основе этого сможет удержать утечку кадров, реально спрогнозировать кадровый голод, эффективно разработать управления денежными переводами с учетом инвестиционных механизмов. При этом важно учитывать, что демографические и экономические факторы оказывают взаимосвязанные воздействия на рынок труда.

Учитывая изложенное, методика уникальна для Таджикистана потому, что учитывает специфику домохозяйств, такие как мультидисциплинарный подход с учетом демографических, экономических, социальных и поведенческих факторов, а также разработка локальных политик для каждой области отдельно и научно-обоснованный прогноз и оценка устойчивости рынка труда к миграционным шокам. Нам представляется методика ИМАМТ обеспечивает целостный, адаптивный подход к анализу миграции и рынка труда в Таджикистане. Она может служить основой для разработки стратегий и прогнозов, а также для оценки эффективности государственной политики в

сфере миграции. Необходимо подчеркнуть, что научный подход к анализу взаимодействия миграции и рынка труда в Таджикистане должен быть:

- контекстуализированным, учитывающим реальное положение дел в стране, например, сальдо миграции и зависимость от переводов;
- многоуровневым, с сочетанием микро-, макро- и институционального анализа;
- фискально-ориентированным, с акцентом на денежный канал миграции;
- динамически-прогностическим, с возможностью учёта внешнеполитических факторов.

Основными компонентами на основе которого выстроена модель ИМАМТ это демографический, экономический, структурный, социальный, институциональный и поведенческий (см. табл.3).

Таблица 3.

Компоненты ИМАМТ

Компонент	Оценка	Показатель
Демографический	Потеря трудоспособного населения	Индекс селективности миграции (возраст, пол, образование)
Экономический	Зависимость от миграционных переводов	Доля переводов в доходе региона или ВРП
Структурный	Дефицит кадров по секторам	Индекс замещения вакансии и рабочие места в стратегических отраслях:
Социальный	Социальная устойчивость домохозяйств мигрантов	Доля домохозяйств с полной миграцией, дети без опеки
Институциональный	Возможности местных властей регулировать труд и миграцию	Индекс готовности институтов: наличие программ занятости, переподготовки, миграционного мониторинга
Поведенческий	Готовность населения к миграции или возврату	Индекс миграционных установок на основе опроса

Расчёт ИМАМТ выглядит следующим образом:

$ИМАМТ = \alpha D + \beta E + \gamma S + \delta I + \theta P + \mu V$ где:

D - демографическое давление;

E - экономическая зависимость от миграции;

S - структурная уязвимость;

I - институциональный потенциал;

P - поведенческий компонент;

V - бытовая (социальная) устойчивость;

коэффициенты ($\alpha \dots \mu$) задаются экспертно или эмпирически.

Методика расчета ИМАМТ базируется на оценке шести ключевых компонентов, каждый из которых отражает разные аспекты взаимодействия миграции и рынка труда. Каждый компонент нормирован на шкалу от 0 до 1, где 0 - полная устойчивость, 1 - максимальная уязвимость. Взвешенный вклад каждого компонента учитывается при итоговом расчете ИМАМТ (см. табл. 4).

Таблица 4.

Методика оценки ИМАМТ

Компонент	Методика оценки
1. Демографическое давление (D)	Оценивается по уровню оттока трудоспособного населения, особенно молодёжи и женщин. Также учитывается доля мигрантов в возрастной структуре и уровень фертильности.

2. Экономическая зависимость от переводов (Е)	Измеряется как доля денежных переводов мигрантов в ВРП региона или в доходах домохозяйств.
3. Структурная уязвимость сектора (S)	Включает дефицит кадров, дисбаланс занятости по секторам, распространённость теневого труда и миграции из ключевых отраслей.
4. Институциональный потенциал региона (I)	Оценивает наличие инфраструктуры управления миграцией: центры занятости, миграционные программы, программы реинтеграции и переподготовки.
5. Поведенческая подвижность населения (P)	Измеряется через долю населения с опытом миграции, а также по результатам опросов относительно готовности к выезду.
6. Бытовая устойчивость домохозяйств (B)	Определяется по степени зависимости домохозяйств от мигрантов, наличию детей без родителей, уровню бедности в семьях мигрантов.

Индекс показывает, насколько устойчивы эти регионы к миграционным рискам и напряжённости на рынке труда: чем ближе к 1 - тем выше уровень уязвимости. В таблице 5 приведены значения ИМАМТ для различных регионов Республики Таджикистан. Чем выше индекс, тем выше уязвимость региона к негативным последствиям миграции для рынка труда.

Таблица 5.

Расчёт ИМАМТ для регионов Таджикистана

Регион	D	E	S	I	P	B	ИМТУ
ГБАО	0.85	0.9	0.8	0.4	0.8	0.35	0.725
Хатлонская область	0.8	0.85	0.75	0.45	0.65	0.55	0.7
Согдийская область	0.5	0.6	0.6	0.6	0.5	0.55	0.56
РРП	0.65	0.65	0.7	0.55	0.6	0.5	0.6225
г. Душанбе	0.3	0.4	0.5	0.8	0.35	0.75	0.4875

Как показано в таблице 5, наибольшую уязвимость среди регионов демонстрирует ГБАО, что связано с критической миграционной зависимостью и дефицитом институциональной поддержки. В свою очередь, Душанбе обладает наивысшей устойчивостью благодаря развитой инфраструктуре занятости и меньшей доле мигрантов в общей структуре населения.

В таблице 6 представлена экспертная оценка ключевых компонентов, влияющих на устойчивость рынка труда Республики Таджикистан к миграционным рискам. Чем выше значение (ближе к 1), тем выше уязвимость региона по соответствующему компоненту.

Таблица 6.

Индекс ИМАМТ для Таджикистана

Компонент	Обоснование оценки	Оценка (0–1)	Весовой коэффициент	Вклад в ИМАМТ
Демографическое давление	Массовый отток молодёжи, особенно мужчин (25–30%)	0.75	0.2	0.15
Экономическая зависимость от переводов	31% ВВП формируется за счёт переводов	0.8	0.2	0.16
Структурная уязвимость сектора	Нехватка кадров, высокий уровень неформальной занятости	0.7	0.2	0.14
Институциональный потенциал региона	Ограниченные региональные программы, слабые центры занятости	0.5	0.15	0.075
Поведенческая подвижность населения	Широкое распространение миграционных установок у молодёжи	0.6	0.15	0.09
Бытовая устойчивость домохозяйств	Домохозяйства часто зависят от 1 мигранта, высокая уязвимость детей	0.55	0.1	0.055
Индекс ИМАМТ				0,67

Источник: составлено автором

Индекс ИМАМТ в Таджикистане составляет 0.67, что указывает на высокий уровень уязвимости всей страны к миграционным рискам и их воздействию на рынок труда.

Таким образом, нами выявлено, что наибольший вклад в уязвимость вносят экономическая зависимость от переводов 0.80, демографическое давление 0.75 и структурная уязвимость 0.70.

Рекомендации и предложения

1. Ввести целевые меры по трудоустройству молодежи через государственные программы стажировок, грантовые конкурсы для молодых предпринимателей и поддержку молодежного бизнеса.

2. Модернизировать деятельность служб занятости, расширив спектр услуг по профессиональной переподготовке, консультированию и мониторингу миграционных потоков.

3. Внедрить на базе джамоатов комитетов специальные «Фонды реинтеграции», управляемые самими семьями мигрантов и поддерживаемые государством. В условиях таджикского менталитета родственные связи играют решающую роль. Использование их организационного потенциала позволит направить денежные переводы мигрантов на создание рабочих мест внутри родового сообщества.

4. Создать национальную платформу учета профессиональных компетенций действующих и вернувшихся мигрантов на базе искусственного интеллекта и блокчейна. Автоматизированный реестр позволит эффективно использовать накопленные мигрантами навыки при реинтеграции, направляя их в наиболее дефицитные отрасли экономики, без потерь времени и ресурсов.

5. Разработать интерактивную карту миграционной уязвимости с динамическими прогнозами на уровне районов и джамоатов. Учет локальных рисков - отток молодежи, старение населения, рост зависимости от переводов, на цифровой платформе позволит государственным органам заранее корректировать местные программы развития.

6. Учредить специальные образовательные модули и общественные движения, направленные на развитие ценностей экономического патриотизма - готовности строить карьеру и бизнес внутри страны. Учитывая традиционный уклад таджикского общества, воспитание уважения к труду на родине станет стратегическим механизмом снижения миграционных настроений.

7. Создать национальную электронную платформу, где денежные переводы мигрантов могут направляться не только в потребление, но и в сертифицированные инвестиционные проекты на местах, например, в сельское хозяйство, переработку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алешковский И.А. Детерминанты внутренней миграции населения: анализ отечественных и зарубежных исследований / Редакция и предисловие В.А. Ионцева. М.: МАКС Пресс, 2006.
2. Барышева Г.А., Бабышев В.Ю. Факторы стабильности пенсионной системы России // Фундаментальные исследования, 2020. – № 1. – С. 58–67. [explained/index.php?oldid=291217#Employment_rates](https://www.fundamental-research.ru/eng/abstract/index.php?oldid=291217#Employment_rates).
3. Воробьёва О.Д. Миграционные процессы и рынок труда в России // Наука о земле, 2015. - №2.- С. 143.
4. Гребенюк А.А. Методологические подходы к разработке системы показателей воздействия трудовой миграции на экономику государств, экспортирующих рабочую силу // Экономика труда, 2017. - Том 4. – № 2. – С. 65. doi: 10.18334/et.4.2.38185.
5. Кудашева М., Редозубов И. Влияние миграционных потоков на экономическую активность и рынок труда России в целом и региональном аспекте. Серия докладов об экономических исследованиях, Декабрь 2021.– С.7
6. Лялина А.В., Плотнокова А.П., Волощенко К.Ю. Миграция населения в методиках оценки трудового потенциала региона. //Геополитика и экогеодинамика регионов, 2024. – Том 20. – Вып. 2. – С. 69–88; УДК 314.7, 331.556
7. Флоринская Ю.Ф., Мкртчян Н.В., Малева Т.М., Кириллова М.К. Миграция и рынок труда. / Ин-т социального анализа и прогнозирования. Изд-во «Дело» РАНХиГС. Москва, 2015. 108 с.
8. Altonji J. and Card D. The effects of immigration on the labor market outcomes of less-skilled natives // University of Chicago Press, 1991. – Pp. 201–234.
9. Borjas G., Freeman R.B. and Katz L.F. How much do immigration and trade affect labor market outcomes?// Brookings Papers on Economic Activity, 1997 – 1 – Pp. 1–90.
10. Filer, R. The effect of immigrant arrivals on migratory patterns of native workers. Journal of Human Resources, 1992. - 27(4). – 661-675.
11. Furlanetto F., Robstad O. Immigration and the macroeconomy: some new empirical evidence. Working Paper. Norges Bank, 2016. - No. 18. – 39 p.
12. International Migration and Displacement Trends and Policies Report to the G20, 2019. – P. 15–16. Режим доступа URL: <https://www.oecd.org/migration/mig/G20-migration-and-displacement-trends-and-policies-report2019.pdf>.
13. Lehmann, H., Oshchepkov, A., & Silvagni, M. Migration, uncertainty and regional labour markets in Russia: A dynamic spatial panel analysis. IZA Discussion Paper, 2020. - No. 13366.
14. Longhi S., P. Nijkamp and J. Poot. A Meta-Analysis of Estimates of the Effect of Immigration on Employment// Journal of Migration and Refugee Issues, 2005. – 1(4) – Pp. 131–152.

15. Martinoia M. European Integration, Labour Market Dynamics and Migration Flows // The European Journal of Comparative Economics, 2011. – No. 08. Pp. 97–127.

16. Migrant integration statistics – labour market indicators. Employment rates. // Eurostat Statistics Explained. Режим доступа URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=291217#Employment_rates.

17. Peri. G. The effect of immigration on productivity: Evidence from US states. Review of Economics and Statistics, 2012 – 94(1) – Pp. 348–358.

18. Weiske S. On the Macroeconomic Effects of Immigration: A VAR Analysis for the US». Working Paper. German Council of Economic Experts, 2019. – No. 02. – 28 p.

ХОРИҶШАВИ, ВОБАСТАГИ, ЗАЪФ: ЧӢ ГУНА МУҲОҶИРАТ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ТОҶИКИСТОНРО ДИГАРГУН МЕСОЗАД (АСОСИ МЕТОДОЛОГИ)

ШОИДАРВОЗОВА МАРЗИЯ САИДВАЛИШОЕВНА,

НОМЗАДИ ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ, ХОДИМИ КАЛОНИ ИЛМИИ ИНСТИТУТИ ИЛМҲОИ

ГУМАНИТАРИИ БА НОМИ АКАДЕМИК Б. ИСКАНДАРОВИ АМИТ

736000, Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Холдоров 4;

тел.: (+992) 934-40-28-42; mshoidarvozova@mail.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявӣ ва методологии ҳамкориҳои равандроҳои муҳоҷирати корӣ ва таъдбири бозори минтақавии меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Аҳамияти таҳқиқ аз вобастагии баланди рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар аз муҳоҷирати хориҷӣ, миқёси назарраси хориҷшавии аҳолии қобили меҳнат ва ҳиссаи бузурги маблағҳои интиқоли дар МММ (маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ) бармеояд. Дар мақола усулҳои асосии таҳлили муҳоҷират ва бозори меҳнат, аз ҷумла усулҳои тасвири омӯрӣ, равишҳои муносири комплементарӣ, баррасӣ ва систематикӣ шудаанд. Модели аслии муттаҳидшудаи баҳодиҳии устувори бозори меҳнат дар шароити муҳоҷират методикаи интегралӣ таҳлили муҳоҷират ва бозори меҳнат пешниҳод шудааст, ки бар асоси унсурҳои калидӣ асос ёфтааст: демографӣ, иқтисодӣ, сохторӣ, иҷтимоӣ, ниҳодӣ (институтсионалӣ) ва рафторӣ. Модель имкони баҳодиҳии мукаммали ҳамаҷониба ба заъфи бозори меҳнатро дар шароити таъсири муҳоҷират фароҳам меоварад. Таҳлили муқоисавии минтақаҳои Тоҷикистон бо нишондиҳандаи методикаи интегралӣ таҳлили муҳоҷират ва бозори меҳнат гузаронида шудааст ва минтақаҳои хавфнок муайян гардидаанд. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд барои таҳияи сиёсати давлатии самараноки шугл ва муҳоҷират, бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ, истифода шаванд. Ба ҷанбаҳои таҷрибавӣ (эмпирикӣ)

ва афзорҳои таҳлилӣ, ки сифати пешбини муҳоҷиратро беҳтар месозанд, диққати махсус дода шудааст. Мақолаи мазкур бо равиши бисёрфаннӣ ва навоварии назариявии методикаи пешниҳодишуда фарқ мекунад.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, бозори меҳнат, фишори демографӣ, вобастагии иқтисодӣ, заъфи минтақавӣ, модели муттаҳидишуда, усулҳои таҳлил.

**OUTFLOW, DEPENDENCE, VULNERABILITY: HOW MIGRATION
TRANSFORMS THE LABOR MARKET OF TAJIKISTAN
(METHODOLOGICAL FRAMEWORK)**

SHOIDARVOZOVA MARZIYA SAIDVALISHOEVNA,

Candidate of Economic Sciences, Senior Researcher of the Institute of Humanitarian
Sciences named after Academician B. Iskandarov of the NAST

736000, Tajikistan, Khorog city, Kholdorov str 4;

tel.: (+992) 934-40-28-42; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru

This article is devoted to the theoretical and methodological analysis of the interaction between labor migration processes and the transformation of the regional labor market in the Republic of Tajikistan. The relevance of the study is determined by the high dependence of the country's socio-economic development on external migration, the significant scale of the outflow of the working-age population, and the substantial share of remittances in the gross regional product. The paper reviews and systematizes the main methods of migration and labor market analysis, including statistical-descriptive, econometric, and modern complementary approaches. An original integral model for assessing migration-labor market resilience Integral methodology for the analysis of migration and the labor market is proposed, based on six key components: demographic, economic, structural, social, institutional, and behavioral. The model provides a comprehensive assessment of risks and vulnerabilities of the regional labor market in the context of migration impacts. A comparative analysis of Tajikistan's regions by the Integral Methodology for the Integral methodology for the analysis of migration and the labor market index is conducted, and key risk zones are identified. The results of the study can be used to develop effective state employment and migration policies, taking into account regional specificities. Particular attention is paid to empirical aspects and analytical tools that enhance the quality of migration forecasting. The work is distinguished by its multidisciplinary approach and the theoretical novelty of the applied methodology.

Keywords: migration, labor market, demographic pressure, economic dependence, regional vulnerability, integral model, migration selectivity, methods of analysis

**РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОГО ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ
БЕЛАРУСЬ**

РУСАК ИРИНА НИКОЛАЕВНА,

к.э.н., доцент, докторант Академии управления при
Президенте Республики Беларусь, начальник отдела Белорусского
института стратегических исследований
220004, Республика Беларусь, г. Минск, пр-т. Победителей 7;
тел: (+375) 29-339-92-78; e-mail: rusakin@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы развития сферы туризма Республики Беларусь с точки зрения использования регионального потенциала областей и административных районов. На основе метода исторических аналогий и прогнозирования по образцу представлен исторический ракурс развития промышленного туризма на территории современной Беларуси. Проведен факторный анализ сферы развития туризма Республики Беларусь на основе официальных статистических данных с выявлением резервов, заключающихся в наличии возможностей для более полной загрузки средств размещения, увеличения продолжительности среднего чека и самих туров по стране для представителей иностранных государства. В статье представлена подробная характеристика состояния развития промышленного туризма в стране с выявлением региональных точек роста, осуществлена оценка потенциала развития индустриального туризма на основе официальных заявлений и озвученных представителями сферы государственного управления данных. Предложены концептуальные направления дальнейшего управления сферой туризма, в том числе и промышленного, для Беларуси в среднесрочной перспективе. Акцент сделан на нетривиальных мерах, заключающихся в совместных турах в рамках Беларуси и Российской Федерации, использовании элементов цифрового маркетинга и иных современных направлениях позиционирования туристических продуктов.

Ключевые слова: Республика Беларусь, регион, промышленный туризм, резерв, направление развития, оценка, государство, управление.

Туризм является важным фактором социально-экономического развития территорий, способствующим созданию новых рабочих мест, увеличению доходов бюджета, стимул для обмена технологиями, популяризации бренда предприятия, региона и страны. В последние годы

всё большее внимание уделяется нетрадиционным формам туризма – нишевому туризму, акцентом которых является добавленная стоимость формируемого впечатления. Промышленный туризм подразумевает не только посещение действующих производственных объектов, заводов, фабрик, но и музеев предприятий и историко-технических комплексов.

Согласно исследованиям ЮНЕСКО и Всемирной туристской организации (UNWTO), промышленный туризм вносит около 4–6% в общий объем туристических доходов стран Европы [1].

Наиболее актуальным в настоящий момент видится развитие определенных узкоспециализированных видов туризма, к примеру, промышленного (индустриального туризма). На наш взгляд, в научном плане тематика промышленного туризма в Беларуси обладает значительным потенциалом и раскрыта достаточно узко. Среди белорусских ученых, занимающихся изучением данной формы туризма, можно назвать труды Зайцевой Е.В., Додонова О.В., Ракитёнок И. В., Сидоровича С.В., Дыленок Ю.П., Скворчевского Д.В. и других [2-4].

Применение метода исторических аналогий отражает факт того, что тема для Беларуси не новая. Появление промышленного туризма на территории современной страны можно отнести к 19 веку и связано с сельскохозяйственными и промышленными выставками. Первая из них состоялась в июне 1837 г. в Минске [5].

С середины XIX в. проведение экскурсий на предприятия осуществлялось в патриотических целях для учащихся институтов, подбора кадров, осмотра лучших губерний, хозяйств государственных крестьян, техники и т.п. В 1928 г. была издана краткая информация о 18 минских предприятиях (войлочная фабрика, кондитерская фабрика «Прогресс», обойная фабрика им. Воровского, пивоваренный завод «Беларусь», гута «Пролетарий» и др.), предложена классификация экскурсий с выделением промышленных под авторством Е.Левчука. Исследователь Д.Василевский одним из первых описал объекты для культурно-исторической и промышленно-экономической экскурсии в г.Орша [5-6].

Первым предприятием, который запустил промышленный туризм и коммерциализировал его стал стеклозавод «Неман» (г.Березовка, Лидский район, Гродненская область). Экскурсии стали проводить на регулярной основе с начала 80-х гг. XX века.

Развитие промышленному туризму в современной Республике Беларусь придал запуск экскурсий заводом БЕЛАЗ с 2015 года. Предприятие стало первым машиностроительным предприятием, которое организовало посещение производства туристами. С 2017 года экскурсии по территории с посещением цехов запустил Минский тракторный завод [5].

Как показывает проведенный анализ, степень влияния промышленного туризма на развитие той или иной административной единицы может быть различна в краткосрочной и долгосрочной перспективах. В краткосрочном периоде его можно рассматривать как одну из составляющих перераспределения дохода физических и юридических лиц, участвующих в производственных экскурсиях. А в долгосрочном периоде – это процесс, который может обеспечить мультипликативный эффект для развития смежных отраслей, развитие инфраструктуры региона, рост занятости населения, увеличение поступлений в бюджет за счет притока туристов. Таким образом, можно говорить как о прямом эффекте – рост валового производства в сфере оказания туристических услуг, так и о косвенном эффекте промтуризма, заключающемся в развитии производства сувенирной продукции региона, объектов общественного питания, связи, банковской сферы и т.п.

В настоящий момент исходя из официально опубликованных данных возможно оценить только в целом влияние туризма на социально-экономическое развитие отдельных областей Республики Беларусь. Для оценки будем использовать официальные данные Национального статистического комитета Республики Беларусь (Белстат) [7].

Крупнейшие предприятия, осуществляющие промышленные экскурсии, расположены в г.Минске и Минской области. Необходимо проверить гипотезу, оказало ли влияние развития туризма, в том числе и промышленного, на социально-экономическую сферу региона. Рассмотрим более подробно статистику посещений регионов в рамках внутреннего туризма (таблица 1).

Таблица 1.

Численность туристов и экскурсантов – граждан Республики Беларусь, отправленных по маршрутам тура в пределах территории Республики Беларусь, тысяч человек

	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Республика Беларусь	836,8	1007,8	1106,9	571,5	1187,9	1530,4	1759,2
Брестская область	358,8	546,0	619,0	342,1	631,4	803,2	933,7
Витебская область	61,6	96,5	101,0	77,4	149,4	187,8	198,9
Гомельская область	30,5	25,7	27,2	14,8	49,5	66,5	82,3
Гродненская область	42,3	48,7	46,7	15,2	66,9	78,3	83,3
г. Минск	153,9	139,1	156,1	67,5	140,0	186,2	211,7
Минская область	122,9	95,3	97,0	35,8	84,7	121,7	137,0
Могилевская область	66,8	56,6	59,9	18,7	66,1	86,6	112,3

Источник: данные Белстат [7].

Как видно из таблицы 1, внутренний туризм в Республике Беларусь в региональном разрезе наиболее популярен в Брестской области, на втором месте столица – г.Минск, на третьем – Витебская область. Это говорит о том, что преобладают объекты туризма исторической, патриотической, религиозной и военной направленностей (Брестская крепость-герой,

Полоцкая София и т.п.). Конечно же видна тенденция влияния пандемии коронавируса 2019 года: когда число туристов сократилось из-за введенных ограничений. Однако, исходя из статистических данных, начиная с 2021 года наблюдается рост численности туристов и экскурсантов – граждан Республики Беларусь во всех регионах.

Проанализируем структуру платных услуг населению по видам экономической деятельности (таблица 2).

Таблица 2.

Услуги туристических агентств, туроператоров, услуги по бронированию и сопутствующие услуги в % от общего количества оказанных платных услуг населению

<i>Год/регион</i>	<i>Республика Беларусь</i>	<i>Брестская область</i>	<i>Витебская область</i>	<i>Гомельская область</i>	<i>Гродненская область</i>	<i>г. Минск</i>	<i>Минская область</i>	<i>Могилевская область</i>
Туристические и экскурсионные услуги								
2000	1,3	1,7	0,9	1,0	2,3	1,7	0,7	0,2
2005	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,7	0,6	0,3
2010	3,0	1,4	1,7	2,2	1,2	5,6	1,3	1,8
2014	4,6	1,6	1,9	2,6	1,2	7,6	3,8	1,2
2015	5,1	2,1	3,2	2,6	2,3	7,5	2,0	1,9
Услуги туристических агентств, туроператоров, услуги по бронированию и сопутствующие услуги								
2016	4,3	1,3	2,7	1,6	1,9	6,6	3,1	2,1
2018	6,2	2,3	4,0	3,6	3,0	9,0	3,3	3,4
2019	6,8	2,3	4,3	3,8	3,2	9,7	3,9	4,0
2020	2,6	0,9	1,8	1,4	1,1	3,9	1,2	1,5
2021	4,9	1,8	3,1	2,8	3,1	7,0	2,3	3,0
2023	5,2	2,4	3,4	3,0	2,7	7,3	2,4	2,9

Источник: данные Белстат [7].

Как видно из таблицы 2, туристические услуги максимально популярны стали к 2015 году и заняли в общем объеме платных услуг населения 5,1%. Затем изменилась методология расчета статистического индикатора по данному виду услуг, чем и обусловлено изменение структуры в 2016 году наряду с последствиями экономических сложностей в 2014-ом году. До 2020 года отмечался рост и развитие сферы оказания платных услуг населению. Пандемия изменила структуру и отрасль значительно экономически «просела». Однако, в настоящий момент можно видеть процесс восстановления сферы туризма и почти достигнутый

максимальный уровень 2019 года. Доля в общем объеме платных услуг растет, турпродукты становятся популярными.

При этом, число туристов, посетивших Республику Беларусь значительно ниже числа белорусских туристов за рубежом. К примеру, число туристов и экскурсантов – граждан Беларуси, выехавших за границу в 2024 году с помощью туристических организаций всех форм собственности практически в два раза, превышает численность иностранных туристов и экскурсантов, посетивших Республику Беларусь: 617990 чел. против 366732 чел. [7]. Это своего рода резерв, который необходимо использовать в дальнейшем для развития сферы туризма и повышения туристической привлекательности Республики Беларусь. При этом, стоимость туров, оплаченных организованными посетителями по потокам движения также значительно отличается между въездными в страну туристами и выехавшими за рубеж белорусами в туристических целях (рисунок 1).

Рисунок 1. Стоимость туров, оплаченных организованными посетителями по потокам движения организованных посетителей, тыс.долл.США*

Источник: собственная разработка на основе данных Белстат [7].

*- пересчет осуществлялся по средневзвешенному годовому курсу белорусского рубля к доллару

В стране существует возможности и для наращивания посещений в связи с недозагрузкой средств размещения (таблица 3). Бесспорно, что процент загрузки растет с каждым годом, однако более 50% он составляет только в столице. Области с наличием значительного туристического потенциала и объектов для посещения уступают г.Минску в данном показателе.

**Коэффициент загрузки гостиниц и аналогичных средств
размещения по территории Республики Беларусь, процентов**

	2020	2021	2022	2023	2024
Республика Беларусь	18,8	25,4	29,3	33	37,3
Брестская область	16,5	23,7	27,6	30,6	32,6
Витебская область	17,4	19,4	25,7	28,2	27
Гомельская область	19,2	22,8	23,1	25	32
Гродненская область	16,5	23,3	28,5	30,3	31,6
г. Минск	20,6	31,5	38,1	44,6	51,9
Минская область	22,4	25,1	24,3	26,8	29,3
Могилевская область	14,8	20,8	23,3	24,4	28,9

Источник: данные Белстат [7].

Потенциальным направлением развития сферы туризма видится государственная поддержка нишевых направлений: промышленный туризм, водный туризм, гастрономические туры, мастер-классы по ремеслам, походы по необычным природным маршрутам, фестивальный туризм, путешествие по радиоактивным местам, ретрит туризм. В Республике Беларусь в данной сфере существуют значительные неиспользованные возможности, особенно на региональном уровне, как мы уже отмечали выше. Остановимся более подробно на промышленном туризме как потенциальной точке роста региона.

Общие данные по развитию промышленного туризма присутствуют только в контексте официальных заявлений представителей органов государственного управления. Однако, они отражают значительные темы прироста по данному показателю. Предприятия Министерства промышленности, концернов «Белгоспищепрома», «Беллегпрома», Министерства архитектуры и строительства в разрезе регионов в 2024 году посетили более 266 тыс. человек. Это на 30 % больше, чем в 2023 году. На предприятиях Минпрома побывали 154 тыс. туристов — это на 67 % больше отметки, зафиксированной в 2023 году по числу посещений. Наиболее посещаемыми промышленными объектами стали Белорусский автомобильный завод – БЕЛАЗ - почти 59 тыс.чел., Минский тракторный завод - 49 тыс.чел. Предприятия концерна «Беллегпром» приняли почти 5 тыс. туристов, что на 25 % больше, чем в 2024 году, «Белгоспищепром» — 58,5 тыс. (+21 %), представители Минстройархитектуры - 48,5 тыс. чел. [8].

В Беларуси промышленный туризм напрямую связан с профориентационным туризмом. Между Министерством образования, курирующим школы существуют договоренности о посещении предприятий в рамках профориентации школьников. Так, в 2024 году Белорусский металлургический завод посетили почти две тысячи школьников и учащихся (показатель практически в 2,5 раза выше отметки, достигнутой в 2023 году). Минский автомобильный завод - 12,5 тыс.чел.,

Могилёвфлитмаш» в 1,7 раза увеличил число посетителей в 2024 г. по сравнению с 2023 г. [8].

Наиболее популярными предприятиями в регионах, посещаемыми туристами, являются: БЕЛАЗ, Гранит, Гомсельмаш, Неман, Бабушкина Крынка, Красный пищевик, Белшина и др. (рисунок 2) [9].

Рисунок 2. Примеры предприятий, осуществляющих производственные и профориентационные экскурсии в Беларуси

Источник: собственная разработка

Как видно из рисунка 2, все области страны задействованы в развитии промышленного туризма и обладают значительным потенциалом в данной сфере. Общее количество предприятий, которые могут потенциально претендовать на предоставление услуги по экскурсии на производство составляет более 70 единиц. Интерес к данной деятельности проявляют, согласно опросам Белорусского института стратегических исследований [9] у более чем 200 предприятий. При этом, социологические исследования показывают, что население готово поддержать промышленный туризм, поскольку респонденты в целом позитивно оценивают прогресс государства в сфере промышленного туризма: 71% опрошенных полагает, что за последние два-три года сфера внутреннего туризма в Беларуси улучшилась. Кроме того, по мнению 29,7% граждан, сфера отечественного туризма должна развиваться в направлении продвижения в средствах массовой информации именно внутреннего туризма. С учетом популярности традиционных видов туризма пока лишь десятая часть граждан отдает предпочтение сфере промтуризма как наиболее перспективной для развития внутреннего

туризма. Также обращает на себя внимание отсутствие четкого представления о промышленном туризме у 67,7% граждан. При этом интерес к промышленному туризму проявили 58,3% опрошенных [9-11].

Факторный анализ и экспертный опрос позволил определить ряд сдерживающих факторов и направлений, на которые следует обратить внимание в развитии туризма в Республике Беларусь. Особенно это важно в связи с тем, что одним из приоритетов социально-экономического развития Беларуси на 2026-2030 годы объявлен «Туризм» [11, 12].

Между тем, возможным видится выделить ряд ключевых сдерживающих факторов промышленного развития являются:

- необходимость продвижения малоизвестных региональных туробъектов и локаций, в том числе и промышленных предприятий. Известные туристические локации (Несвижский замок, городской поселок Мир, г.Лида, г.Гродно, г.Брест и др.) сталкиваются с перегрузкой в пиковые периоды, тогда как менее популярные районы не получают достаточного внимания. В качестве решения видится разработка альтернативных маршрутов и продвижение новых регионов через туристические индустриальные объекты, обладающие своей уникальностью, выставки, онлайн-ресурсы.

- недостаток квалифицированных кадров. С ростом интереса к туризму увеличивается потребность в высококачественных экскурсоводах и гидах-переводчиках. Проблема выражается в недостаточной практико-ориентированной подготовке специалистов в ВУЗах. В стране отсутствует обучение проведению экскурсий на производственные объекты, нет центра промышленного туризма. В качестве дальнейших действий возможна организация курсов, аттестаций, стажировок, взаимодействие между работодателями и образовательными учреждениями. Открытие на базе одного из промышленных предприятий обучающих курсов по организации экскурсий на производство.

- сложности с внедрением единой системы информационного взаимодействия потенциальных туристов с официально представленными указателями, пиктограммами, навигационными системами и картами, используемыми в рамках движения по дорогам. Существует запрос на обновление и стандартизацию подобного рода систем от туроператоров и самих туристов, особенно в печатной продукции и на местах. Наиболее приемлемым вариантом решения является массовое информирование представителей индустрии гостеприимства, обновление картографического материала. Также для удобства можно предложить создание единой цифровой платформы по организации экскурсий, бронированию мест проживания и отдыха и т.п.

– проблема с актуализацией информации на цифровых платформах. Пользователям сложно ориентироваться в туристических маршрутах из-за неструктурированности информации. В настоящий момент необходима оптимизация портала belarus.travel и других ресурсов для удобного поиска готовых маршрутов, взаимодействие с блогерами.

Среди основных концептуальных направлений дальнейшего развития промышленного туризма можно определить [13-14]:

– расширение международного сотрудничества, заключающееся в проведение воркшопов и бирж контактов с туроператорами России, Китая, стран Персидского залива, СНГ;

– создание трансграничных туристических продуктов совместно с Российской Федерацией с закреплением их на законодательном уровне (маршрут Москва – Минск – Витебск – Псков – Санкт-Петербург);

– развитие въездного туризма через формирование 118 титульных туристических маршрутов по всем районам страны с максимальной популяризацией их в интернет-пространстве через посещение индустриальных объектов, разработку тематических проектов (к примеру, «паспорт туриста», квестбуки, детские игры-карты);

– максимальное использование средств цифрового маркетинга, в том числе и на условиях договора концессии для обновления официальных онлайн-ресурсов (belarus.travel) для удобства пользователей, активного ведения социальных сетей и хештегов (#ПознайБеларусь) для продвижения предприятий как объектов туризма;

– поддержка профессионального сообщества туроператоров, а также партнерство государственного регулятора данной сферы с представителями предпринимательской среды для достижения максимального экономического и социального эффектов.

Таким образом, туристическая отрасль Беларуси находится на этапе активного развития, однако сталкивается с рядом проблем, связанных с нестабильностью, недостатком квалифицированных кадров и слабой координацией информации. Национальное агентство по туризму пытается реализовать меры по устранению этих барьеров, уделяя особое внимание международному сотрудничеству, цифровизации, развитию новых направлений туризма и поддержке профессионалов отрасли. Дальнейший успех зависит от системного подхода к обучению кадров, качественной информационной поддержки, гибкой политики в организации мероприятий и активного продвижения уникальных туристических возможностей страны в международной сфере, а также более ответственном и эффективном управлении отраслью через вовлечение населения в

реализацию стратегического для Республики Беларусь приоритета следующего пятилетнего цикла социально-экономического развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Всемирная туристская организация UNWTO (World Tourism Organization) Industrial Tourism: A Tool for Regional Development. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.unwto.org/>. – Дата доступа: 07.07.2025

2. Сидорович, С.В., Дыленок, Ю.П. Методические рекомендации по разработке и проведению экскурсий на предприятиях и промышленных объектах / Ю.П. Дыленок, С.В. Сидорович. – Минск : Белтаможсервис, 2022. – 87

3. Васілеўскі, Д. Экскурсійныя аб'екты Аршаншчыны / Д. Васілеўскі // Наш край. – 1929. – № 4. – С. 16-21

4. Ляўчук, Я. Фабрычна-прамысловыя прадпрыемствы места Мінску: (нататкі да маршрутаў) / Я. Ляўчук // Наш край. – 1928. – № 6–7. – С. 27–33

5. Сковорчевский, Д.В. Промышленный туризм в Республике Беларусь: анализ современного состояния и перспективы развития / Д.В. Сковорчевский. – Минск : СтройМедиаПроект, 2025. – 335 с.

6. Эканоміка і менеджмент у сферы культуры : [манаграфія] / І.Б. Лапцёнак, А.І. Сцепанцоў і інш.; навук. рэд.: І.Б. Лапцёнак (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Інстытут культуры Беларусі, 2016. — 192 с.

7. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://belstat.by>. – Дата доступа: 02.07.2025.

8. В 2024 году белорусские промышленные предприятия приняли 266 тыс. туристов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://minsknews.by/v-2024-godu-belorusskie-promyshlennye-predpriyatiya-prinyali-266-tys-turistov/?utm_source=news&utm_medium=related&utm_campaign=post_read. – Дата доступа: 24.06.2025.

9. Официальный сайт Белорусского института стратегических исследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bisr.gov.by>. – Дата доступа: 04.07.2025.

10. Перспективы белорусского промышленного туризма: социологическое прогнозирование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://socio.bas-net.by/perspektivy-belorusskogo-promyshlennogo-turizma-sotsiologicheskoe-prognozirovanie/> – Дата доступа: 24.06.2025.

11. Две страны, тысячи заводов: познавательные экскурсии на российские и белорусские предприятия: путеводитель по промышленному туризму Союзного государства / Белорусский институт стратегических исследований [и др.]. – Минск : ИВЦ Минфина, 2025. – 238 с.

12. Официальный сайт Министерства экономики Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economy.gov.by>. – Дата доступа: 06.07.2025.

13. Русак, И. Н. Система регионального управления в Республике Беларусь / И.Н. Русак // Научные труды Белорусского государственного экономического университета. Вып. 16 / Министерство образования Республики Беларусь, БГЭУ; [ред. Колл.: А.В. Егоров (гл. ред. и др.). – Минск : Колорград, 2023. – С. 392-398.

14. Механизмы повышения эффективности государственного регулирования национальной экономики на республиканском и региональном уровнях: монография / П.В. Лещиловский, В.И. Борисевич, А.В. Мозоль, М.В. Молохович, И.Н. Русак; под ред. П.В. Лещиловского, А.В. Мозоля. - Минск: Наша Идея, 2017.-227с.

НАҚШИ САЙЁҲИИ САНОАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАҶОИ ҶУМҲУРИИ БЕЛАРУС

РУСАК ИРИНА НИКОЛАЕВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, докторанти Академияи идоракунии

давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Беларус, сардори Раёсати

Институту тадқиқоти стратегии Беларус

220004, Беларус, шаҳри Минск, хиёбони Победителей 7;

тел.: (+375) 29-339-92-78; e-mail: rusakin@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Беларус аз нигоҳи истифодаи имкониятҳои минтақавӣи вилояту ноҳияҳои маъмурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Бо истифода аз усули шабоҳатҳои таърихӣ ва ояндабинӣ дар асоси намуна, дидгоҳи таърихӣ ба рушди сайёҳии саноатӣ дар қаламрави Беларус муосир пешниҳод гардидааст. Таҳлили омилҳои соҳаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Беларус дар асоси маълумоти расмӣ омӯрӣ гузаронида шуда, захираҳои муайян карда шуданд, ки дар мавҷудияти имкониятҳо барои пурратар истифода бурдани воситаҳои ҷойгиркунӣ, зиёд кардани давомнокии миёнаи ҳисоб ва сафарҳои сайёҳӣ дар кишвар барои намояндагони давлатҳои хориҷӣ ифода меёбанд. Дар мақола хусусияти муфассали вазъи рушди сайёҳии саноатӣ дар кишвар бо муайян кардани нуқтаҳои афзоиши минтақавӣ пешниҳод шуда, зарфиятҳои рушди сайёҳии саноатӣ дар асоси изҳороти расмӣ ва маълумоти аз ҷониби намояндагони идоракунии давлатӣ эълоншуда арзёбӣ гардидааст. Самтҳои концептуалии идоракунии минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла, сайёҳии саноатӣ, барои Беларус дар дурнамои миёнамуҳлат пешниҳод шудаанд. Таваҷҷуҳ ба тадбирҳои ғайримуқаррарӣ зоҳир карда

шудааст, ки дар сафарҳои муштарак дар доираи Ҷумҳурии Беларус ва Федератсияи Русия, истифодаи унсурҳои маркетинги рақамӣ ва дигар самтҳои муосири пешниҳоди маҳсулоти сайёҳӣ ифода меёбанд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Беларус, минтақа, сайёҳии саноатӣ, захира, самти рушд, арзёбӣ, давлат, идоракунии..

**THE ROLE OF INDUSTRIAL TOURISM IN THE SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF
BELARUS**

RUSAK IRYNA NIKOLAEVNA,

candidate of economic sciences, associate professor, doctoral student of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of
Belarus, head of department of the Belarusian Institute for Strategic Studies
220004, Belarus, Minsk city, Pobediteley ave. 7;
tel.: (+375) 29-339-92-78; e-mail: rusakin@mail.ru

The article discusses the development of the tourism sector of the Republic of Belarus from the point of view of using the regional potential of regions and administrative districts. Based on the method of historical analogies and forecasting based on the model, the historical perspective of the development of industrial tourism in the territory of modern Belarus is presented. A factor analysis of the tourism development sector of the Republic of Belarus was carried out on the basis of official statistical data with the identification of reserves consisting in the availability of opportunities for a more complete utilization of accommodation facilities, an increase in the duration of the average check and the tours themselves around the country for representatives of foreign countries. The article provides a detailed description of the state of development of industrial tourism in the country with the identification of regional growth points, an assessment of the potential for the development of industrial tourism based on official statements and data voiced by representatives of the public administration sector. Conceptual directions for further management of the tourism sector, including industrial, for Belarus in the medium term are proposed. The emphasis is placed on non-trivial measures consisting in joint tours within the framework of Belarus and the Russian Federation, the use of elements of digital marketing and other modern directions of positioning of tourist products.

Keywords: Republic of Belarus, region, industrial tourism, reserve, direction of development, assessment, state, management.

ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

БАТУРОВ ХУРШЕДХОН ДАДОДЖАНОВИЧ,

доцент кафедры мировой экономики факультета бизнеса и
международной экономики Таджикского государственного
университета права бизнеса и политики
735700, Таджикистан, город Худжанд; 17 мкр-р., дом 1;
тел. (+992) 927-775-495; e-mail: hurshed-68@mail.ru

В статье проведён анализ ключевых факторов устойчивого регионального развития, направленных на обеспечение долгосрочного социально-экономического благополучия и сохранение природных ресурсов. Рассматриваются их важные аспекты: экономический рост, социальное благополучие, экологическая устойчивость, инновации и технологии, развитие инфраструктуры, институциональная поддержка и участие местного сообщества. Особое внимание уделено взаимодействию этих факторов в контексте устойчивого развития, которое позволяет регионам адаптироваться к вызовам современности и обеспечить баланс между экономическими, социальными и экологическими потребностями. Важное внимание уделено анализу зависимости валового регионального продукта (ВРП) от объема промышленного производства, основанному на данных по регионам за период с 2005 по 2022 год. Проведенное исследование демонстрирует, что промышленное производство является ключевым драйвером экономического роста в ряде городов и некоторых областей, например в Душанбе и Хатлоне, где его вклад в ВРП наиболее значителен. В заключении подчеркивается важность комплексного подхода к устойчивому развитию, учитывающему экономические, экологические и социальные факторы, необходимые для обеспечения сбалансированного регионального роста.

Ключевые слова: регион, социально-экономическое развитие, устойчивое развитие, факторы регионального развития, промышленность, валовой региональный продукт, дифференциация, баланс.

Проблематика устойчивого регионального развития приобретает всё большую значимость в условиях, нарастающих экономических, экологических и социальных вызовов. Особенно остро эта тема стоит для стран с ограниченными ресурсами и высокой территориальной дифференциацией, таких как Республика Таджикистан. Развитие регионов требует поиска баланса между экономическим ростом, улучшением качества жизни населения и сохранением окружающей среды. Нестабильность глобальной экономики, климатические изменения, деградация природных ресурсов, социальное

неравенство и нехватка инфраструктуры — всё это диктует необходимость комплексного подхода к региональному управлению. Дополнительную актуальность исследованию придаёт приверженность Таджикистана международным целям устойчивого развития (ЦУР), что требует формирования эффективной политики на уровне регионов. В связи с этим анализ факторов, влияющих на устойчивость развития, а также эмпирическая оценка вклада промышленного сектора в формирование валового регионального продукта (ВРП) имеют практическую и теоретическую значимость.

Методологическую основу статьи составляет системный и комплексный подход к анализу факторов устойчивого регионального развития. Были использованы аналитические методы, включая экономико-статистический анализ зависимости между промышленным производством и ВРП регионов; регрессионное моделирование для выявления количественной зависимости между объемами промышленного производства и уровнем ВРП в различных регионах социально-экономического развития; индикативный подход, предполагающий использование обобщающих и частных показателей устойчивости; структурно-функциональный подход для выявления взаимодействия экономических, социальных и экологических факторов устойчивости; интерпретацию данных официальной статистики за период 2005–2022 годов, что придаёт исследованию эмпирическую достоверность.

Анализ привёл к следующим результатам. Устойчивое региональное развитие представляет собой многогранный процесс, направленный на решение социальных задач на уровне региона и на улучшение качества жизни его жителей через гармонизацию социально-экономического и природно-экологического роста. Этот процесс основывается на эффективном использовании всех имеющихся ресурсов, включая географические особенности, а также экономические, инфраструктурные и промышленные возможности.

Необходимость обеспечения устойчивого регионального развития обусловлена несколькими ключевыми факторами:

- улучшением качества жизни населения: устойчивое развитие способствует созданию благоприятных условий для жизни, повышению уровня доходов, доступу к образованию, здравоохранению и социальным услугам, что в совокупности помогает снизить бедность и социальное неравенство в регионе;
- экономической стабильностью: устойчивое развитие предполагает диверсификацию экономики, развитие малого и среднего бизнеса, а также инновационных отраслей, что снижает зависимость региона от внешних факторов и создает новые рабочие места, укрепляя экономическую устойчивость;

– охраной окружающей среды: устойчивое развитие включает бережное отношение к природным ресурсам и их рациональное использование, что помогает сохранить биоразнообразие и минимизировать негативные последствия изменения климата, что особенно важно для регионов, зависящих от сельского хозяйства или туризма;

– социальной сплоченностью: устойчивое развитие направлено на укрепление социальных связей и вовлечение всех слоев общества в процесс принятия решений, что способствует уменьшению социальных конфликтов и способствует стабильности в регионе;

– долгосрочной перспективой: устойчивое развитие предполагает стратегическое планирование, направленное на обеспечение процветания не только в краткосрочной перспективе, но и для будущих поколений, что включает подготовку региона к изменениям в мировой экономике, демографическим вызовам и глобальным экологическим угрозам.

Необходимость исследования устойчивости регионального развития, обусловлена рядом современных вызовов и факторов, которые делают эту тему чрезвычайно важной для всех стран, включая Таджикистан.

Во-первых, из-за изменения климата и увеличения частоты природных катастроф (засухи, наводнения, оползни) становится жизненно важным внедрение устойчивых экологических практик. Это необходимо для защиты природных ресурсов и предотвращения разрушительных последствий для экономики и жизни людей.

Во-вторых, современная мировая экономика сталкивается с колебаниями цен на ресурсы, экономическими кризисами и зависимостью от внешних рынков. Регионам важно развивать устойчивую диверсифицированную экономику, которая будет менее подвержена внешним рискам и обеспечит стабильное хозяйственное развитие.

В-третьих, в регионах Таджикистана наблюдаются значительные различия в уровне жизни граждан, в доступе к образованию, здравоохранению и другим социальным благам. Обеспечение устойчивого развития должно направлено на уменьшение этого разрыва и обеспечение равных возможностей всем группам населения. В-четвёртых, загрязнение окружающей среды, истощение природных ресурсов и деградация экосистем приводят к ухудшению здоровья населения и к снижению качества жизни. Для предотвращения подобных негативных последствий необходимо переходить к устойчивым методам управления ресурсами и внедрять возобновляемые источники энергии.

В ряде регионов наблюдается быстрое увеличение численности населения, что создаёт дополнительное давление на инфраструктуру, ресурсы и социальные институты. Устойчивое развитие позволяет более эффективно управлять этими вызовами, создавая условия для сбалансированного роста

населения и обеспечения его благополучия. Таджикистан, как и многие другие страны, принял участие в международных инициативах, к примеру в Целях устойчивого развития ООН, что делает эту тему приоритетной для национальной и региональной политики. Реализация этих целей требует активного включения регионов в процесс устойчивого развития. Таким образом, актуальность темы устойчивого развития регионов обусловлена необходимостью отвечать на современные экономические, социальные и экологические вызовы, обеспечивая гармоничное развитие и процветание нынешним и будущим поколениям, что подчеркнуто в ряде работ отечественных авторов, в частности А.А. Бойматова, Т.Р. Ризокулова, А.Х. Авезова, М.Т. Каримовой [1; 2; 5; 6, с.12].

Экономические факторы являются основополагающими в обеспечении устойчивого регионального развития, так как экономическая стабильность позволяет создать условия для решения социальных проблем, охраны окружающей среды и повышения общего уровня жизни населения. К их числу относятся:

– диверсификация экономики, которая предполагает снижение зависимости региона от одного или нескольких экономических секторов, например сельского хозяйства или добычи полезных ископаемых. Это важно, чтобы минимизировать влияние колебаний на мировых рынках и внешних шоков на экономику. Развитие новых отраслей промышленности, сферы услуг и инновационных технологий позволяет создать более устойчивую экономическую базу, которая поддерживает регион в нестабильных условиях. Сельское хозяйство играет важную роль в экономике Таджикистана, и особенно отдалённых регионов. Однако для обеспечения устойчивого развития необходимо развивать промышленное производство, малый и средний бизнес, туризм, а также информационные технологии, что снизит зависимость от сезонных и природных факторов [4, с. 17].

– Инвестиции в инфраструктуру. Инфраструктурные проекты: строительство автомобильных и железных дорог, энергетических сетей, систем водоснабжения и телекоммуникаций – создают базу для экономического роста. Надёжная современная инфраструктура позволяет эффективно использовать природные и человеческие ресурсы, сокращать издержки при транспортировке товаров и услуг, а также обеспечивает доступ к внешним рынкам. Улучшение дорожной сети в горных районах Таджикистана значительно снизит транспортные затраты и улучшит доступ к рынкам, что положительно скажется на их экономике.

– Развитие малого и среднего бизнеса играет важную роль в экономическом развитии, так как создаёт рабочие места, увеличивает доходы населения и способствует экономической стабильности. МСБ также

стимулирует конкуренцию, что приводит к повышению качества продукции и оказания услуг. Для устойчивого регионального развития необходимо создать благоприятные условия для предпринимателей: обеспечить доступ к кредитам, упростить административные процедуры и внедрять программы поддержки. В регионах Таджикистана можно развивать малый бизнес в сфере агротуризма, переработки сельскохозяйственной продукции, ремёсел и услуг, что будет способствовать созданию рабочих мест и увеличению доходов местного населения.

– Внедрение современных технологий и инноваций в производство, сельское хозяйство, энергетику и другие секторы региональной экономики способствует повышению её эффективности и конкурентоспособности. Технологические инновации позволяют снизить затраты на производство, улучшить качество продукции и минимизировать вредное воздействие на окружающую среду. Это особенно важно из-за изменения климата и необходимости перехода к зелёной экономике. В частности, использование современных ирригационных технологий в сельском хозяйстве страны может повысить его продуктивность и снизить зависимость от климатических условий, что создаст основу для устойчивого развития аграрных регионов.

– Привлечение иностранных инвестиций играет важную роль в развитии экономики, так как они вносят новые технологии, знания и капитал. Привлечение иностранных инвесторов возможно через улучшение инвестиционного климата, обеспечение правовой защиты инвестиций и прозрачности государственных институтов. Инвестиции могут способствовать развитию инфраструктуры, промышленности, туризма и других ключевых секторов. Можно привлекать иностранные инвестиции в энергетический сектор, включая гидроэнергетику и солнечные установки, что позволит развивать возобновляемые источники энергии и снизить энергетическую зависимость страны.

– Эффективное использование природных ресурсов. Устойчивое экономическое региональное развитие возможно только при рациональном использовании природных ресурсов. Это касается сельскохозяйственных земель и полезных ископаемых, водных ресурсов и лесов. Экономическая выгода должна сочетаться с охраной окружающей среды, чтобы избежать истощения ресурсов и обеспечить их доступность будущим поколениям. В регионах страны важным направлением является устойчивое использование водных ресурсов для ирригации и производства электроэнергии, что требует внедрения эффективных методов управления водными ресурсами и контроля над их использованием.

– Повышение уровня образования и квалификации рабочей силы. Развитие человеческого капитала – один из важнейших факторов устойчивого

экономического роста. Качественное образование, программы повышения квалификации и переподготовки кадров необходимы для создания конкурентоспособной рабочей силы. Это способствует повышению производительности труда и созданию новых возможностей для инновационного развития. В регионах Таджикистана необходимо развивать образовательные программы, связанные с агрономией, инновационными технологиями и предпринимательством, что поможет местным жителям создавать новые предприятия и повышать эффективность деятельности существующих.

Как справедливо отмечает М.Каримова: «Многие регионы остаются зависимыми от помощи из государственного бюджета, что ограничивает их самостоятельность и способность к развитию. Некоторые регионы активно привлекают заёмные средства, что ведёт к росту долговых обязательств и снижению возможностей для инвестиций в новые проекты. Регионы с недостаточно развитой инфраструктурой и неблагоприятным инвестиционным климатом не могут привлечь достаточные объёмы частных инвестиций, что замедляет их экономическое развитие» [7, 177]. В связи с этим, без сильной экономики невозможно достичь стабильного социального развития, обеспечить населению качественную жизнь и сохранить природные ресурсы. Диверсификация экономики, развитие малого и среднего бизнеса, инвестиции в инфраструктуру и инновации, эффективное управление ресурсами и повышение квалификации рабочей силы — все эти факторы в комплексе создают условия для долгосрочного устойчивого регионального роста и процветания.

Так как регион представляет собой сложную природную и социально-экономическую систему, которая формируется под воздействием природных и экономических факторов и подвергается влиянию множества случайных изменений, для анализа устойчивого развития его экономики необходимо применять комплексную систему показателей. Для этого предлагается подход, включающий и общие показатели для всей системы, и специфические индикаторы для каждой составляющей устойчивого развития.

К общесистемным показателям относятся: индекс человеческого развития (ИЧР), показатель валового внутреннего продукта на душу населения, а также уровень антропогенного воздействия на окружающую среду. Мы полагаем, что данные индикаторы могут успешно применяться для оценки устойчивости развития. При этом ИЧР служит индикатором социально-экономического состояния, так как валовой региональный продукт на душу населения отражает уровень его экономической активности и богатства. Ожидаемая продолжительность жизни и уровень грамотности в свою очередь позволяют более полно оценить социальные аспекты, такие как качество жизни и благополучие населения [3; 4; 8; 9, с. 21-28; 10].

Дополнительно можно предложить учёт показателей, связанных с инновационной деятельностью и инфраструктурными проектами, так как они играют значительную роль в поддержании экономической устойчивости региона. Важным элементом оценки также может стать экологическая устойчивость, измеряемая через объем использования возобновляемых ресурсов и уровень загрязнения окружающей среды. Интегрированный подход позволит более точно проанализировать и спрогнозировать долгосрочное развитие регионов в условиях глобальных вызовов.

Помимо общесистемных индикаторов, следует применять показатели по ключевым аспектам устойчивого развития экономики: экономическим, социальным и экологическим:

- объем валового регионального продукта (ВРП), доля затрат на конечное потребление в структуре ВРП, доля валовых накоплений в конечном потреблении;
- объемы и темпы роста промышленного производства, сельского хозяйства, строительных и монтажных работ, а также грузоперевозок;
- отраслевая структура ВРП, доля высокотехнологичных секторов промышленности;
- численность населения, его гендерная и возрастная структура, естественное и механическое движение населения;
- трудовые ресурсы, обеспеченность квалифицированной рабочей силой в соответствии с запросами рыночной экономики, состояние и структура занятости, уровень и динамика безработицы;
- стоимость и структура основных производственных активов, показатели их обновления и воспроизводства;
- наличие и степень использования минерально-сырьевых, топливно-энергетических, лесных, водных и земельных ресурсов;
- объем и структура розничного товарооборота, объем предоставляемых платных услуг;
- удовлетворение потребительского спроса населения и состояние рынков продовольствия;
- финансовые показатели, характеризующие степень ограниченности региона в разработке и реализации стратегии устойчивого развития;
- реальные доходы населения, среднедушевой доход, уровень бедности, средняя заработная плата и пенсии;
- экологическая емкость экосистем и уровень загрязнения окружающей среды (по основным компонентам).

О неравномерности социально-экономического развития регионов можно судить по динамике показателя ВРП на душу населения (рис.1).

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

Наиболее высокое значение ВРП на душу населения наблюдалось в 2022 году в г. Душанбе – 18 443 смн. и в Согдийской области – 11 128,6 смн., наименьшее – в ГБАО – 5 884,9 смн., но при этом отмечается устойчивая тенденция к росту данного показателя за исключением 2020 г., что связано с пандемией COVID-2019 [5, с.10].

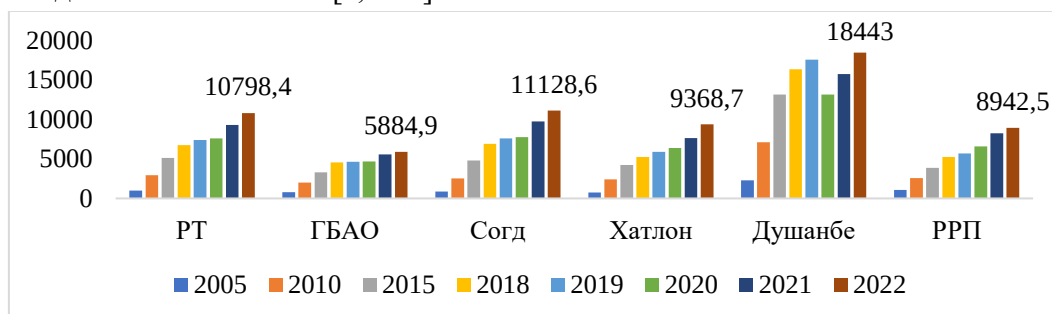

Рисунок 1. Динамика изменения ВРП на душу населения, смн. [11; 12]

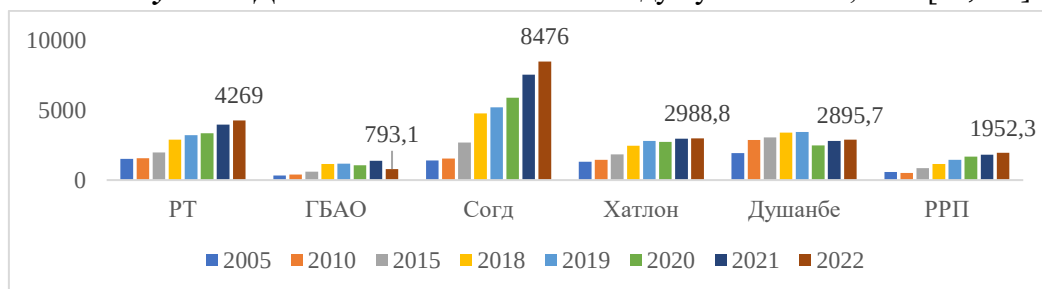

Рисунок 2. Динамика объема промышленного производства на душу населения, смн. [11; 12]

При этом разница между минимальным и максимальным показателем составляет 3,1 раза. По объему промышленного производства на душу населения устойчивые темпы роста наблюдаются в Согдийской и Хатлонской областях, в РРП и в целом по стране, а наименьшее значение рассматриваемого показателя отмечается в ГБАО. Разница между минимальным и максимальным значением показателя составляет уже 10,7 раза. При этом стабильный рост промышленного производства на душу населения наблюдается только в Согдийской области и в РРП.

На основе анализа зависимости ВРП от динамики объема промышленного производства в Таджикистане включая данные по отдельным административно-территориальным единицам, с помощью линейной регрессии (абстрагируясь от влияния других факторов) была выявлена математическая модель, согласно которой установлено, что при увеличении объема промышленного производства на одну единицу ВРП увеличивается на 2,76 единицы. На рис. 3 можно увидеть, как увеличение объемов промышленного производства коррелирует с ростом ВРП:

$$\text{ВРП} = 2.76 X - 12898,74 \quad (1).$$

Для более глубокой интерпретации показателей мы попытались рассмотреть зависимость валового регионального продукта от объема промышленного производства по регионам.

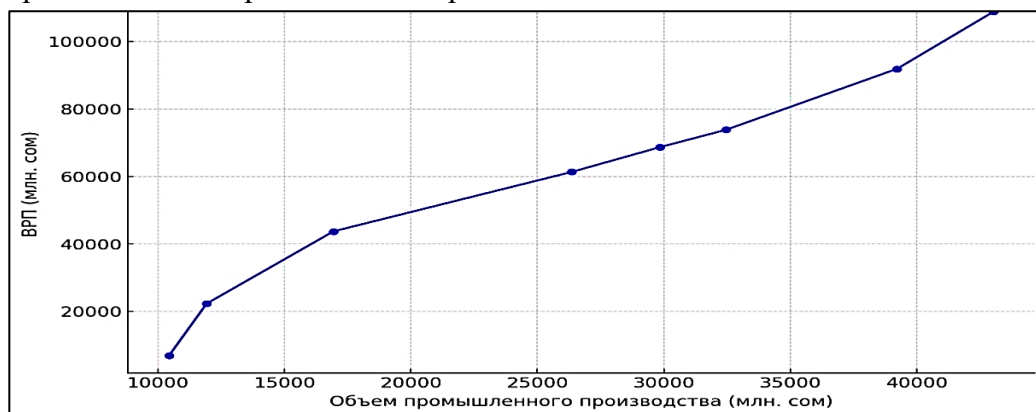

Рисунок 3. Зависимость ВРП от объема промышленного производства

Результаты показали, что, если абстрагироваться от влияния других факторов, мы получаем следующие уравнения:

по ГБАО: $ВРП = 3.80 X + 149,45$ (2)

по Согдийской области: $ВРП = 1.29 X + 1032,56$ (3)

по Хатлонской области: $ВРП = 3.37 X - 7985,18$ (4)

по г. Душанбе: $ВРП = 9.16 X - 11731,83$ (5)

по РРП: $ВРП = 4.59 X - 859,06$ (6)

Таким образом, рост объемов промышленного производства на единицу приводит в ГБАО к увеличению ВРП на 3,80 единицы. Положительная константа 149,45 указывает на то, что даже при минимальном промышленном производстве регион сохраняет некоторый уровень ВРП. Это может говорить о том, что в регионе существуют другие важные факторы, влияющие на экономику, помимо промышленности.

В Согдийской области увеличение промышленного производства на единицу приводит к росту ВРП на 1,29 единицы, что является относительно невысоким коэффициентом. Это означает, что промышленность влияет на ВРП, но её вклад сравнительно небольшой. Положительная константа 1032,56 показывает, что регион имеет стабильную экономику даже с небольшими объемами промышленного производства.

В Хатлонской области каждый единичный прирост в промышленном производстве добавляет к ВРП 3,37 единицы. Однако отрицательная константа – 7985,18 указывает на то, что регион испытывает трудности в других секторах экономики. Это может означать, что значительная часть ВРП зависит от промышленного сектора и без него общий ВРП мог бы быть существенно ниже.

В столице страны, Душанбе, рост промышленного производства имеет наибольший коэффициент – 9,16. Это свидетельствует о том, что экономика города значительно зависит от промышленного сектора. Однако отрицательная

константа – 11731,83 говорит о том, что без промышленного производства ВРП мог бы быть значительно ниже, что делает промышленность ключевым драйвером экономического роста столицы.

В РРП каждый единичный прирост в промышленном производстве увеличивает ВРП на 4,59 единицы. Константа – 859,06 указывает на некоторое негативное значение для ВРП, если убрать вклад промышленности, что говорит о средней зависимости региона от промышленного сектора, но также возможны проблемы с диверсификацией экономики. Положительные константы (например, в ГБАО и Согде) показывают, что ВРП в этих регионах поддерживается за счет других секторов помимо промышленности. Отрицательные константы (например, в Душанбе и Хатлоне) указывают на их сильную зависимость от промышленности: без неё ВРП был бы значительно ниже. Таким образом, Душанбе и Хатлон больше всего зависят от промышленности, тогда как Согд и ГБАО имеют более сбалансированную экономику с меньшей зависимостью от этого сектора.

Конечно, для обеспечения стабильного и устойчивого роста региональной экономики необходимо реализовать комплекс мероприятий и стратегий, направленных на достижение сбалансированного экономического, социального и экологического роста. Эти направления предполагают ключевые аспекты, которые влияют на благополучие регионов и их долгосрочную устойчивость, среди которых важно отметить следующие:

- эффективную работу государственных и местных органов власти, развитие общественного самоуправления и укрепление гражданского общества;
- создание правовой базы, соответствующей целям устойчивого экономического и социального роста, охране окружающей среды и соблюдению законодательства во всех сферах общественной жизни;
- формирование благоприятных условий для успешного функционирования субъектов экономической деятельности;
- определение перспективных «точек роста» экономики и формирование региональных кластеров;
- разработку мер по повышению конкурентоспособности регионов, развитию инновационной и инвестиционной инфраструктуры;
- создание благоприятного инвестиционного климата в регионе;
- решение вопросов экономической и социальной стратификации, а также обеспечение демографической безопасности;
- улучшение условий для комфортной и безопасной жизни людей.

Исследование подтверждает, что устойчивое развитие регионов невозможно без комплексного учёта и сбалансированного взаимодействия экономических, социальных и экологических факторов. Одним из ключевых драйверов экономического роста выступает промышленное производство,

особенно в таких регионах, как Душанбе и Хатлон, где наблюдается высокая корреляция между промышленным выпуском и уровнем ВРП.

Выявленные зависимости подчеркивают необходимость диверсификации экономики, развития инфраструктуры, инвестиций в человеческий капитал и рационального природопользования. Предложенные индикаторы и модельные зависимости могут быть использованы в региональной политике для планирования и мониторинга устойчивости. Также делается акцент на необходимости усиления институциональной поддержки, формирования кластеров, поддержки малого и среднего бизнеса, а также адаптации к климатическим и демографическим вызовам.

Таким образом, результаты исследования могут быть использованы как теоретическая основа и практическое руководство для органов государственного управления при формировании стратегий устойчивого развития регионов Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авезов, А.Х. Экономическая устойчивость развития региона: сущность и основные понятия / Авезов, А.Х. // <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-ustoychivost-razvitiya-regiona-suschnost-i-osnovnye-ponyatiya-1>.

2. Бойматов, А.А., Авезов А.Х., Ризокулов Т.Р. Формирование стратегии устойчивого развития региональной экономики: коллективная монография / Бойматов А.А, Авезов А.Х., Ризокулов Т.Р. и др. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 279 с.

3. Ганопольский, М.Г. Устойчивое развитие региона: вопросы методологии и социокультурный контекст: учеб. пособие / М.Г. Ганопольский. – Тюмень: Изд-во ИПОС СО РАН, 2001. – 245 с.

4. Каримова, М. Т. Дифференциация регионов и механизм ее снижения / М. Т. Каримова // Научные труды Северо-Западного института управления РАНХиГС. – 2022. – Т. 13, № 2(54). – С. 182-191. – EDN DWRRQW.

5. Каримова, М. Т. Дифференциация регионов Таджикистана по уровню их социально-экономического развития / М. Т. Каримова, У. С. Вохидзода // Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития: Пленарные доклады / Материалы VIII Международного форума, Москва, 24–25 октября 2019 года / Под редакцией В.А. Цветкова, К.Х. Зоидова. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Институт проблем рынка» Российской академии наук, 2019. – С. 66-76. – EDN СТННЛХ.

6. Каримова, М. Т. Региональная политика: проблемы и перспективы в Таджикистане / М. Т. Каримова. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 204 с. – ISBN 978-99975-0-029-8. – EDN EXPMZG.

7. Каримова, М. Т. Финансовые ресурсы региона и направления их эффективного использования / М. Т. Каримова, Д. Р. Джалилзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 173-180. – EDN LEQXCJ.

8. Карпунина, Е. К., Колесниченко Е. А. Валовой региональный продукт как основной показатель развития региона // Социально-экономические процессы и явления // Тамбов. - 2008. - № 2.

9. Меньщикова, В.И., Синополец, Н.В. Система индикаторов оценки устойчивого развития экономики региона / Меньщикова, В.И., Синополец, Н.В. // <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-indikatorov-otsenki-ustoychivogo-razvitiya-ekonomiki-regiona>

10. Невейкина Н.В. Устойчивое развитие региона: цели, принципы и факторы / Невейкина Н.В. // Экология Центрально-Черноземной области Российской Федерации. - 2012. - № 2 (29). - С.78-81.

11. Промышленность Республики Таджикистан. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2023. - 90 с.

12. Регионы Республики Таджикистан: 32 года государственной независимости. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2023. – 330 с.

ОМИЛҶОИ РУШДИ УСТУВОРИ МИНТАҚАҶО

БАТУРОВ ХУРШЕДХОН ДАДОҶОНОВИЧ,

дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултаи бизнес ва иқтисодиёти байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон,
735700, Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, мкр. 17, хонаи 1;
тел. +992 927-775-495; e-mail: hurshed-68@mail.ru

Таҳлили омилҳои калидии рушди устувори минтақаӣ, ки ба таъмини некуаҳволии дарозмуддати иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ нигаронида шудаанд, гузаронида шудааст. Ҷанбаҳои муҳими рушди онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд: рушди иқтисодӣ, некуаҳволии иҷтимоӣ, устувори экологӣ, инноватсияҳо ва технологияҳои навтарин, рушди инфрасохтор, дастгирии институтсионалӣ ва ширироки ҷомеаҳои маҳаллӣ. Ба таъсири байниҳамдигарии ин омилҳо дар қаринаи рушди устувор, ки ба минтақаҳо дар мутобикшавӣ ба хавфҳои замони муосир ва таъмин намудани мувозинат байни талаботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ шароит фароҳам меоварад, таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст. Ба таҳлили вобастагии маҷмуи маҳсулоти минтақаӣ (МММ) аз ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ, ки ба нишондиҳандаҳои солҳои 2005–2022-и минтақаҳо асос ёфтаанд, эътибори ҷиддӣ дода шудааст. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки истеҳсолоти саноатӣ дар як қатор минтақаҳо, аз ҷумла шаҳри Душанбе ва вилояти Хатлон, ки саҳми онҳо дар маҷмуи маҳсулоти минтақаӣ нисбатан назаррас мебошад, пешбарандаи (драйвери) калидии рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Дар хулосаи мақола муҳимияти равиши маҷмӯӣ ба рушди устувор таъкид гардидааст, ки омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро, ки барои таъмини рушди мутавозини минтақа заруранд, ба эътибор мегирад.

Калидвожаҳо: минтақа, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, рушди устувор, омилҳои рушди устувор, саноат, маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, тафриқа, тавозун

FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS

BATUROV KHURSHEDKHON DADAJONOVICH,

Associate Professor of the Department of World Economy of the
Faculty of Business and International Economics of the
Tajik State University of Law, Business, and Politics
735700, Tajikistan, Khujand city; 17th microdistrict, building 1;
tel.: (+992) 927-775-495; e-mail: hurshed-68@mail.ru

The article focuses on the analysis of key factors of sustainable regional development aimed at ensuring long-term socio-economic well-being and the preservation of natural resources. Important aspects such as economic growth, social well-being, environmental sustainability, innovations and technologies, infrastructure development, institutional support, and community participation are examined. Special attention is given to the interaction of these factors in the context of sustainable development, which enables regions to adapt to contemporary challenges and maintain a balance between economic, social, and environmental needs. Significant attention is paid to the analysis of the dependence of gross regional product (GRP) on industrial production volume, based on regional data from 2005 to 2022. The study demonstrates that industrial production is a key driver of economic growth in several regions, such as Dushanbe and Khatlon, where its contribution to GRP is most significant. The article concludes by emphasizing the importance of a comprehensive approach to sustainable development that considers economic, environmental, and social factors to ensure balanced regional growth.

Keywords: region, socio-economic development, sustainable development, regional development factors, industry, gross regional product, differentiation, balance.

**МАБЛАҒГУЗОРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИММИ ТАЪМИНИ
САМАРАНОКӢ ДАР РАВАНДИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ
КИШОВАРЗӢ**

ЮСУФЗОДА ҲАМЗАЛӢ ФАЙЗУЛЛО,

унвонҷӯи Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон,
Институти иқтисод ва таҳлили системавии рушди кишоварзӣ
735700, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14;
тел: (+992) 93-541-00-41; e-mail: farzona070489@.ru.

*Дар мақола вазъи муосири рушди сазавотпарварии минтақавии вилояти
Сӯғд баррасӣ шудааст. Дар он мафҳуми “сармоягузорӣ” аз нигоҳи муаллиф
таҳлил гардида, самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии соҳа дар
минтақа (истеҳсоли маҳсулот, ниғаҳдорӣ) мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор
гирифтааст.*

*Бояд қайд кард, ки дар мақола афзоиши ҳолиснокии меҳнат, ҳаҷми
маҳсулот, паст кардани захираҳои баррасӣ шудаанд. Инчунин, яке аз
хоҷагиҳои пешқадами вилояти баҳодихии қиёсии самарнокии иловагӣ дар
хоҷагиҳои ноҳияи Бобоҷон Ғафуров мавриди таҳлил ва арёбӣ қарор дода шуда,
дар баробари ин, самаранокии сармоягузориҳои ҷалбишуда, ҳамчун омил
муҳими баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли сазавот, мавриди
омӯзиши қарор гирифтааст.*

Калидвожаҳо: сармоягузориҳои иловагӣ, самаранокӣ, фондҳои асосӣ,
арзёбии сармоя, муносибатҳои бозорӣ, муфлисшавии корхона, хоҷагиҳои
деҳқонӣ (фермерӣ).

Сармоягузорӣ омилҳои муҳими таъминкунандаи рушди иқтисодӣ ба
шумор меравад. Дар кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафта ба масъалаҳои
бештар намудани сармоягузорӣ бо мақсади таъмини рушди бахши воқеии
иқтисодиёт таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Ин ҳамчунин, ба он
алоқаманд аст, ки коҳиши фаъолияти сармоягузорӣ дар ҳар кишвар ҳамчун
таҳдиди ҷиддӣ ба амнияти миллӣ маънидод мешавад. Маҳз сармоягузориҳои бо
навовариҳои моддигардонидашуда мунтазам афзоишёбанда ба бунёди соҳаҳои
нави рақобатпазир табдил ёфта, на танҳо қувваи пешбарандаи рушди
истеҳсолоти мебошанд, балки онҳо кодиранд суръат ва сифати баланди рушди
иқтисодиро таъмин намоянд.

Мафҳуми “сармоягузорӣ” паҳлуҳои гуногуни иқтисодиро молиявиро дар
худ таҷассум менамояд, ки гуногунрангии равишҳоро дар самти дарки моҳияти
сармоягузорӣ инъикос мекунанд. Ин бештар ба таҳаввулоти иқтисодӣ,

хусусиятҳои марҳалаҳои мушаххаси рушди таърихию иқтисодӣ ва шаклу усулҳои хоҷагидорӣ вобаста аст.

Таърифҳои гуногуни мафҳуми сармоягузорӣ дар адабиётҳои муосири иқтисодии муаррихони хориҷӣ ва ватанӣ ба таври возеҳу равшан дарҷ гардидааст, ки ба мазмуни як роҳи баланд бардоштани қобилиятҳои молиявӣ тавассути сармоягузорӣ кардани маблағҳои худӣ ба доройҳои гуногун бо умеди ба даст овардани фоида дар оянда мебошад.

Марҳалаҳои гуногуни инкишофи назарияи иқтисодӣ ба тағйир додани худӣ мафҳуми “сармоягузорӣ” мусоидат карданд, ки тибқи таълимоти меркантилизм дар асри XVII намоёндагони он сарвати миллатро бо пул ва пулро бо фелизоти қиматбаҳо муайян мекарданд.

Ақидаҳои иқтисодӣ нисбат ба раванди сармоягузорӣ инкишофи минбаъдaro дар асарҳои физиократҳо ба даст оварданд. Ҳамин тавр, Ф. Кэне, ки аввалин шуда сохти модии табииро муайян кардааст, онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим мекунад. Ба гурӯҳи аввал пешпардохтҳои ибтидоӣ тааллуқ доништа шудаанд, ки онҳо хароҷоти деҳқонон барои харидорӣ намудани техникаи кишоварзӣ, биноҳо, ҳайвоноти корӣ–“фонди техникаи кишоварзӣ”-ро, ки муҳлати муомилоти он даҳ сол аст, дар бар мегиранд; гурӯҳи дуюм пешпардохти солонaро дар бар мегирад, яъне хароҷоти тухмӣ, кироа кардани коргарони кишоварзӣ ва ғайра. Дар баробари ин, сармоягузорӣ ҳамчун раванде ба ҳисоб мерафт, ки ба навсозӣ ва зиёд кардани сармоя нигаронида шуда, бо ёрии он на танҳо дар соҳаи кишоварзӣ истеҳсолот амалӣ карда мешавад, балки ба афзоиши сарвати миллий заминаи мусоид гузошта метавонад.

Асосгузори мактаби классикӣ А.Смит қайд карда буд, ки натиҷаи меҳнати солонai ҳар як халқро бо ду роҳ зиёд кардан мумкин аст: аз ҳисоби зиёд кардани шумораи коргарони сермахсул ва ё бо роҳи зиёд кардани қувваи истеҳсолии коргарони кироашуда. Барои ба ин ҳадаф ноил шудан, бояд сармояи барои таъсиси ҷойҳои нави кории кормандон, ё ин ки такмили машинаю дастгоҳҳои истифодашаванда, афзоиш дода шавад. Аз ҷониби А.Смит муносибати мантиқӣ муқаррар карда шудааст, ба монанди сарвати миллатҳо – шумораи коргарони истеҳсолкунанда–қувваи истеҳсолии меҳнат–ҳаҷми сармояи дар воситаҳои истеҳсолот таҷассумшуда.

Бояд гуфт, ки рушди сарвати миллий аз сармоя сарчашма мегирад. Зеро омилҳои мазкур исботи возеҳи гуфтаҳо мебошанд, аз ҷумла: воридоти технологӣ, ба кор даровардани иншоот ва биноҳои истеҳсолӣ; маблағҳои барои беҳтар намудани ҳосилнокии замин (обёрӣ, захбурҳо ва ғайра) равонашуда; дониш ва молу мулки ба даст овардаи аҳоли ва сармояҳои гардишхӯранда. Ҳамин тариқ, А.Смит хароҷоти сармоягузорию ба ҷубронкунӣ ва афзоиши сармоя нигаронидашударo бо вучуди шаклҳои болозикр ба сармоягузорӣ тааллуқ донист. Инкишофи минбаъдаи назарияи сармоягузорӣ аз ҷониби Карл Маркс [2, 223] пешниҳод гардида буд. Ў равандҳои сармоягузорию ба сатҳҳои

инфироҷӣ ва иҷтимоӣ ҷудо намуда, мазмун ва самти мақсадноки онҳоро муайян кардааст ва шартҳои умумии мувозинастро дар бозорҳои сармоягузорӣ ва молӣ, инчунин, номувофиқ будани ҳаракати сармояи қарзии «фиктивӣ»-ро, ки андӯхтани пулиро аз раванди сармоягузорию воқеӣ дур мекунад, муқаррар намудааст.

Равандҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба қонунҳои умумии иқтисодӣ тобеъанд, вале бо дарназардошти хусусиятҳои хосси тиҷорати кишоварзӣ заҳир мешаванд. Хусусиятҳои кишоварзӣ дар тафовут бо бахшҳои саноат таҳлил ва баррасии ҳамачонибаи онҳоро ҳангоми ташаккули заминаи моддию техникаӣ ва сиёсати сармоягузорӣ дар соҳа тақозо мекунад.

Талаботи кишоварзӣ ба сармоягузорӣ ва норасоии ошкори он зарурати оқилона ва самаранок истифода бурдани захираҳои сармоягузорию ба миён мегузорад [1,73].

Зеркомплекси сабзавотпарварӣ зерсохтори бузурги комплекси озуқавории минтақа ба ҳисоб рафта, маҷмуи ташкилоту корхонаҳо ва хоҷагиҳои парвариши сабзавот, корхонаҳое, ки ба омодакунӣ, нигоҳдорӣ, коркарди саноатӣ ва фурӯши сабзавот машғуланд, ташкил медиҳад.

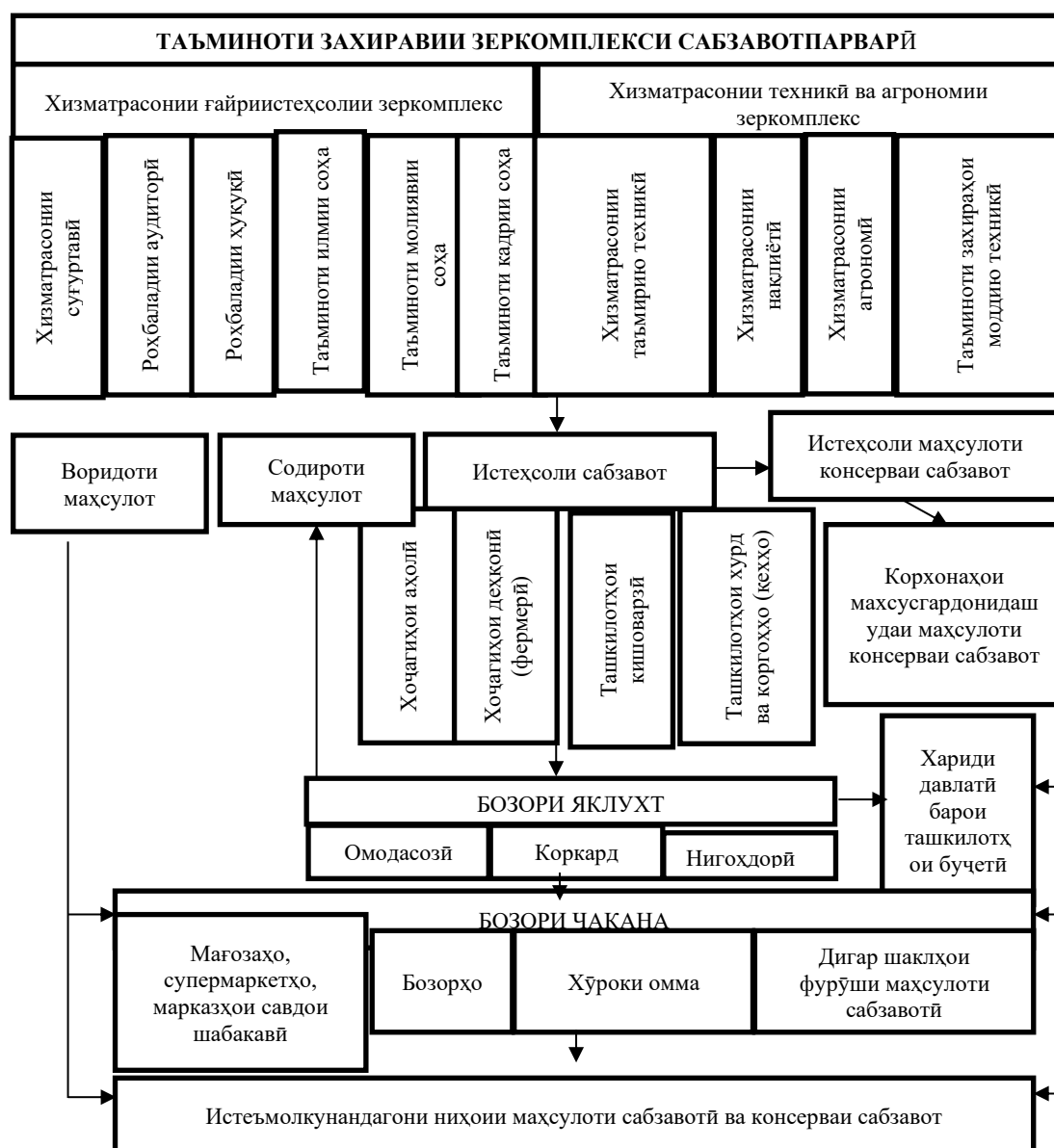
Зеркомплекси сабзавотпарварӣ чор соҳаро дар бар мегирад:

- истеҳсоли маҳсулоти соҳа;
- нигоҳдории сабзавот;
- коркарди маҳсулот;
- фурӯш.

Ҳамзамон, зарурати қиёси имкониятҳои ҷалб намудани сармоягузорӣ ва қарзҳо аз ҷониби ташкилотҳои навъҳои гуногуни ташкилию ҳукуқии хоҷагидорӣ ва самаранокӣ иқтисодии истифодаи онҳо низ пурра арзёбӣ нагардидаанд [3,128].

Бояд қайд кард, ки рушди ояндаи комплекси агросаноатӣ аз кластерҳои сармоягузорию имконпазир, ки пеш аз ҳама, ифодакунандаи манфиатҳои худ мебошанд, вобаста аст. Бинобар ин, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа дар ин рост, таҳия ва коркарди самтҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда ҳавасмандгардонии маблағгузoron, ки бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодии иштирокчиёни ин раванд асос ёфтааст, ба шумор меравад [4, 43].

Ҳамзамон, зарур аст, ки парвариш ва истеҳсоли сабзавот дар он минтақаҳо ва хоҷагиҳое мутамарказонида шавад, ки барои рушду инкишофи соҳаи сабзавотпарварӣ шароити беҳтарин ва мусоиди табию иқтисодӣ дошта бошанд. Ба ақидаи мо, дар он ҷойҳое, ки бозори муътадил ҷой доранд, парвариш ва коркарди маҳсулоти сабзавотӣ марказонида шавад. Зеро дар сурати тақвияти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла, сабзавот арзиши онро дар бозор метавон муътадил нигоҳ дошт ва барои содироти он ба кишварҳои хориҷ замина гузошт.

Расми 1. Амсилаи ташкилии зеркомплексӣ сабзавотпарварӣ.

Масъалаҳои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ бо масъалаҳои ҷамъоварии манфиатҳои бештари тарафҳои, ки дар равандҳои ташаккули рушди иҷтимоӣ-иқтисодии деҳот ва истеҳсолоти кишоварзӣ фаъолияти ҳамгиро доранд, алоқамандии нугастанӣ доранд. Аммо ин ҳолати хеле муҳим дар таҳқиқоте, ки ба муаммалгардонии назария ва амалия қабул гардидани қарорҳо дар самти ба танзими даровардани равандҳои сармоягузорӣ ва қарзҳои ба КАС равонашуда, ба қадри кофӣ ба назар гирифта нашудаанд (ниг. ба расми 1).

Тибқи маълумоти қаблии Агентии давлатии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми хеле камии сармоягузорӣ аз ширкатҳои хусусии тижоратӣ ва бузургии саноатӣ ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ сафарбар

гардида, бештар барои сохтмон ё тавсеаи корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шудааст.

Самти дигаре, ки мавриди таваҷҷуҳи ҷалби воситаҳо ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ қарор мегирад, имконияти ташкили қарздиҳӣ тавассути тахти зомин (кафил) гузоштани фондҳои асосӣ ва зироат мебошад, ки он бешак, дар таҷриба мушоҳида мегардад, ки аз нархи бозории замин зиёдтар аст. Арзёбии самаранокӣ ва мувофиқан мақсаднок будани ин самт бо роҳи пешгӯии эҳтимолияти муфлисшавии корхона ё афзоиши фоидаи он дар сурати истифодаи оқилонаи қарз амалӣ карда мешавад. Барои гурӯҳҳои корхонаҳои КАС, ки шароити муайяни ҷалби табиӣ иқтисодиро доро мебошанд, андозаи оптималии воситаҳои ҷалбшаванда, бо тартиб додани пешакии ҳисоби муфидгардонӣ муайян карда мешавад.

Зиёд шудани ҳосилнокии меҳнат, афзоиши маҳсулоти умумӣ, кам гардидани заҳматталабӣ, пеш аз ҳама, ба самаранокии истифодабарии сармоя вобастагӣ дорад. Самаранокӣ иқтисодии сармоягузорӣ бошад, аз натиҷаҳои ба дастмада ҳангоми амалисозии лоиҳаҳо муайян карда мешавад. Вобаста ба ин, дигар шудани нишондиҳандаҳои ниҳонии истеҳсолотро муайян кардан мумкин аст [5, 23].

Сармоягузорӣ дар муносибатҳои бозорӣ аҳамияти худро пурзӯр менамоянд, зеро иқтисоди нақшавӣ шакл ва мазмуни он дигар ҳел буд. Дар марҳалаи асосноккунии интихобии вариантҳои сармоягузорӣ, муайян намудани самаранокӣ муқоисашаванда ҳеле муҳим мебошад.

Коэффисиенти самаранокӣ ва муҳлати баргардондани сармоя (сб) бо меъёрҳои қабулшуда (mk) = 0,12 ва mk = 8,7 сол ҳисоб карда мешаванд.

Критерияи асосии баҳодихии самаранокӣ муқоисавӣ, яъне гирифтани фоида аз як воҳиди сармоягузорӣ, дар шароити бозорӣ аз байн меравад.

Барои арзёбӣ намудани самаранокӣ сармоягузориҳо ба маҷмуи нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда аз нишондиҳандаҳои ҷалби табиӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои саҳомии пахтакорӣ ба номи Ҷаббор Расулов ва ба номи Ҷумъаеви ноҳияи Ғафурови вилояти Суғд барои давраи соли 2022 истифода бурда шудааст.

Ҷадвали 1.

Баҳодихии қиёсии самаранокӣ сармоягузори иловагӣ дар хоҷагиҳои ноҳияи Бобочон Ғафуров дар давраи соли 2022

Нишондиҳандаҳо	ҶС ба номи Ҷ. Расулов	ҶС ба номи Ҷумъаев
Сабзавот		
1. аз рӯи ҳисоб ба 1 сомонӣ сармоягузори иловагӣ:	0,8	1,3
а) истеҳсоли иловагии маҳсулот:		
- бо нархҳои аслии, сомонӣ	1,67	2,06
б) афзоиши арзиши аслии маҳсулот, дирам	34,0	21,0
в) коҳиш ёбии хароҷоти меҳнат, нафар-соат	2,17	7,0
г) афзоиши фоида, сомонӣ	1,04	1,48
2. Муҳлати бозпасгардии сармоягузорӣ, сол	0,96	0,67

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзӣ. – Душанбе, 2023. – С.22–25.

Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи сармоягузориҳои ҚСП ба номи Ҷаббор Расулов аз нишондиҳандаҳои ҚСП ба номи Ҷумъаев афзалият доранд.

Истифодаи самараноки сармоягузориҳо ба шакли ташкилию ҳукукии идоракунии он вобаста аст. Ҳамзамон, сармоягузориҳои ба корхонаҳои азими кишоварзӣ гузошташуда аз ҳисоби истифодаи нисбатан оқилона ва самарабахши фондҳои асосии нави ба даст овардашуда зудтар бозпас мегарданд. Корхонаҳои азими кишоварзӣ пас аз татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва истифодаи самаранокии онҳо метавонанд барои ҷуброни хароҷоти худ захираҳои молиявии бештар дошта бошанд. Аз ин рӯ, сармоягузoron нисбат ба корхонаҳои хурду миёна ба корхонаҳои бузурги кишоварзӣ, ки аз рӯйи уҳдадориҳои худ масъулияти номаҳдуд доранд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир мекунанд.

Ба андешаи мо, вазъи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и алоҳидаи вилояти Суғд аз рӯйи сатҳи таъминот бо маблағҳои асосӣ ва муомилотӣ, вобаста ба андозаи майдони кишти онҳо, алоқамандӣ дорад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ ба самаранокии истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таъсири калон расонидааст.

Дар асоси таҳқиқоти Қудратов Р.Р. [9,105, 10, 78], маълум гардид, ки табилаи додани хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба як бахши хеле самараноки иқтисодӣ кишоварзии кишвар, ҳалли маҷмуи масъалаҳои макроиқтисодиро талаб мекунад: афзоиши даромади аҳоли ва талабот ба маҳсулоти ватании кишоварзӣ, аз байн бурдани фарқи байни деҳот ва шаҳр, инкишофи механизми молиявӣ қарзӣ, дастгирии бевоситаи давлатии бахши кишоварзӣ ва ғайра; ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ дар сатҳи деҳот, ҳамкорӣ ва ҳамгироии кишоварзӣ, аз ҳама асоситарин, ҳамаҷониба баланд бардоштани дараҷаи интенсивигардонӣ ва истифодаи технологияҳои муосир, ки қобилияти рақобатпазирии маҳсулот ва самаранокии баланди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии истеҳсолотро таъмин менамоянд.

Дар ҷадвали 2 таъсири сармоягузорӣ (маблағҳои грантӣ) ба самаранокии истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияи Бобочон Ғафуров дар соли 2022 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

Таъсири сармоягузорӣ (маблағҳои грантӣ) ба самаранокии истеҳсолот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияи Бобочон Ғафуров дар соли 2022

Нишондиҳандаҳо	Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки грант нагирифтаанд			Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки грант гирифтаанд			
	«Ҷумъаев»	«Расулов»	«Убайдуллоев»	«Набиев»	«Урунҷошев»	«Азизов»	«Қосимов»

Сабзавот							
Майдони кишт, га	3	1	2	2	3	1	4
Ҳосилнокӣ аз 1 га, сентнер	178,7	203,9	143,2	215,0	205,4	176,3	198,0
Даромади пулӣ аз 1 га, сомонӣ	3382,0	3876,0	2647,0	5375,0	5125,0	4400,0	4950
Ҳарочоти истеҳсоли ба 1 га, сомонӣ	2913,0	2907,0	2481,0	3444,0	3914,0	2992,0	3663,0
Ҷоида аз 1 га, сомонӣ	468,0	969,0	166,0	1935,0	1211,0	1408,0	1287,0
Сатҳи даромаднокӣ, %	16,1	33,3	6,7	56,2	30,9	47,1	35,1

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маводҳои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)-и вилояти Суғд.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2 ба назар мерасад, истифодаи мақсаднокӣ грант дар таъмини ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ назаррас мебошанд. Тибқи шартҳои созишнома хоҷагии деҳқоние, ки беш аз 2,0 гектар майдони кишт доранд, ба маблағи 600 доллари ИМА ё 1790 сомонӣ ва хоҷагии деҳқонии камтар аз 2,0 гектар майдони киштдошта ба андозаи 200 доллари ИМА ё 590 сомонӣ грант дарёфт намуданд. Ҳамин тариқ, аз ҳисоби маблағҳои сармоягузорӣ (грант) тухмии хушсифат харидорӣ гардида, хоҷагӣ бо нуриҳои минералӣ, маводи сӯзишворию молиданӣ, доруҳо бар зидди ҳашароти зараррасон ва хизматрасониҳо дар соҳаи кишоварзӣ таъмин гардиданд, ки дар натиҷа, онҳо барои дар муҳлати мувофиқи риояи қоидаҳои агротехникӣ анҷом додани тамоми корҳо мусоидат намуданд. Дар натиҷа, дар хоҷагии деҳқоние, ки аз грант истифода набурдаанд, аз ҳар як гектар аз 80,7 то 93,5 сентнер ва дар хоҷагии деҳқоние, ки аз маблағҳои грантӣ самаранок истифода бурдаанд, аз ҳар як гектар аз 178,7 то 215,0 сентнер ва ё 45,5 то 65,5 дарсад зиёд ҳосил ба даст оварда шудааст.

Дар дах-дувоздаҳ соли охир ба далели вазъи бади молиявӣ ва коҳишёбии ҳаҷми сармоягузорӣ ҳосилнокии зироатҳои сабзавот нисбат ба солҳои 2018-2022 маҳсулоти умумӣ нисбати соли 2018- 59,3 дарсад зиёд шудааст.

Бояд қайд кард, ки афзоиши ҳосилнокии зироатҳо метавонад аз ҳисоби самаранок истифодабарии сармоягузорӣ таъмин карда шавад.

Ҳамин тариқ, ба ҳулосаи мо, оқилона истифода намудани сармоягузорӣ ба ташаккул ва рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши назарраси самаранокӣ соҳаи сабзавотпарварӣ дар ояндаи наздик мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Алексеев В.В. Агропромышленный менеджмент / В.В. Алексеев, В. Агаев, М.А. Сагдеев.- М.: Дека, 2003. –С.73.
2. Абалкин Л.И. Очерки по истории российской социально-экономической мысли / Л.И. Абалкин.- М.: Экономика, 2009. –С.36-39.
3. Болотин Б.М. Эффективность капиталистической экономики: Некоторые проблемы анализа и измерения / Б.М. Болотин, Л.М. Громов, Е.М. Четыркин. - М.: Наука, 1990. –128 с.
4. Бобылев С.Н. Экономическая оценка природных ресурсов и услуг/ С.Н. Бобылев., А.В. Стеценко // Вестник МГУ. Серия Экономика. -2000.-№1.– С.43.

5. Войтов А.Г. Эффективность труда и хозяйственной деятельности: методология измерения и оценки / А.Г. Войтов.- М.: ИТК «Дашков и К», 2009. - 232 с.
6. Давлатов Д.С. Экономическая эффективность производства овощей в Республике Таджикистан в условиях рыночной экономики. // Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе: Сино. 2011, №7 (71).–С. 68-70.
7. Дорохов М. Методика определения экономической эффективности технологий, сельскохозяйственной техники / М. Дорохов. - М.: Колос, 1998.– 220 с.
8. Умаров Х.У. Агробизнес и эффективность землепользования в регионах Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №3-2. – С. 10-14.
9. Пириев Д.С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства Таджикистана в рыночных условиях.- Душанбе, 2003.–216 с.
10. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства (монография) [Текст] / Р.Р. Кудратов, Р. Носиров. Статус. – Душанбе, 2005. –120 с.
11. Рыбалкин А.П. Экономические проблемы производства зерна в Краснодарском крае / А.П. Рыбалкин, В.И. Нечаев.- Майкоп: Адыгея, 1999.–152 с.
12. С.С. Сергеев Черкасов В.А. Повышение эффективности производства, как фактор обеспечения конкурентоспособности предприятий / В.А. Черкасов.– СПб.: Изд-во С.-Петербург. Гос. ун-та экономики и финансов, 2004.– 16 с.
13. Шимов В.М. Региональная эффективность общественного производства: Проблемы. Методы. Измерения. Пути повышения / В.Н. Шимов. - Мн.: Университетское, 1986.–167 с.
14. Зорина Э.О. Ключевые показатели эффективности, как социальная технология управления работниками организации / Э.О. Зорина // Вестник Московского университета. Серия Управление. – 2009. – №4.–С.78-91.

ИНВЕСТИЦИИ– ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ОВОЩЕЙ

ЮСУФЗОДА ХАМЗАЛИ ФАЙЗУЛЛО,

соискатель Таджикской Академии сельхозхозяйственных наук института
экономики и развития системного анализа сельского хозяйства
735700, таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14
тел: (+992)93-541-00-41. e-mail:farzona070489@.ru.

В статье рассмотрено современное состояние развития регионального овощеводства в Согдийской области. А также рассмотрено понятие “инвестиции” с точки зрения автора, в том числе показаны основные направления повышения экономической эффективности отрасли в регионе (производство, хранение).

Надо отметить, что в статье рассмотрены вопросы увеличения производительности труда и снижения трудоёмкости продукции. На примере передовых хозяйств Б.Гафуровского района рассмотрены вопросы повышения экономической эффективности привлечения инвестиций.

Ключевые слова: дополнительные инвестиции, эффективность, основные фонды, оценка инвестиций, региональные отношения, банкротство предприятий, влияние инвестиций, дехканские (фермерские) хозяйства.

INVESTMENTS AS AN IMPORTANT FACTOR IN ENSURING EFFICIENCY IN THE PROCESS OF AGRICULTURAL PRODUCTION

YUSUFZODA HAMZALI FAYZULLO,

applicant of the Tajik academy of agricultural sciences,

Institute of economics and system analysis of agricultural development

735700, Tajikistan, Dushanbe city, Nahimov str. 64/14;

tel.: (+992) 93-541-00-41; e-mail: farzona070489@.ru.

The article examines the current state of development of regional vegetable growing in the Sughd region. It examines the concept of "investment" from the author's point of view. In particular, it examines the main directions for increasing the economic efficiency of the industry in the region (production, storage).

It should be noted that the article discusses the increase in labor productivity, volume of production, and reduction of labor intensity. Also, one of the leading farms in the region, a comparative assessment of additional efficiency in farms in the Bobojon Ghafurov district, was analyzed and evaluated, and at the same time, the efficiency of the investments involved was studied as an important factor in increasing the efficiency of vegetable production.

Keywords: additional investments, efficiency, fixed assets, investment assessment, regional relations, bankruptcy of enterprises, impact of investments, dehkan (farm) enterprises.

**БЮДЖЕТ СЕМЬИ В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ: СОСТОЯНИЕ,
ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ****БОБОЕВА ГУЛБАХОР РАХИМОВНА,**

Старший преподаватель кафедры международной экономики

Технологического университета Таджикистана

7340061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3;

тел.: +992 918-28-54-76; e-mail: gulbahor8484@mail.ru

В статье отражено мнение ученых о понятии «бюджет семьи», ее сущности, структуре и ее элементов. Сущность понятия заработной платы, номинальной и реальной заработной платы. Проведен анализ средней месячной номинальной заработной платы по республике и Согдийской области, численности пенсионеров и средний размер месячной пенсии пенсионеров, и его влияние на бюджет семьи и экономику семьи. Рассмотрен среднедушевой совокупный доход на одного члена семьи Согдийской области, представлена структура классификации расходов бюджета семейной экономики и структура потребительских расходов домашних хозяйств, а также потребление продуктов питания на душу населения в Согдийской области.

Ключевые слова: бюджет семьи, заработная плата, экономика семьи, рынок труда.

На современном этапе, семья—как институт влияет на развитие экономики страны. Основой семейной экономики является процесс формирования и использования бюджета семьи. Семья или его члены сами формируют и управляют семейным бюджетом, а также ведут расходы по удовлетворению личных потребностей.

Учеными издревле уделялось большое внимание вопросам семейного бюджета, проблемам формирования и использования, а также путям сохранения и увеличения. «Термин «бюджет» имеет древнореманское происхождение и дословно переводится как «кожаный мешок», в котором хранились денежные средства государства. С того времени понятие о бюджете расширилось. Сегодня бюджет означает финансовый план доходов и расходов не только государства, но и организаций, домохозяйств». [7]

Вопросы и проблемы семейного бюджета отмечались в трудах классиков экономических наук таких, как Кейнс Дж., Талер Р., Маркс К., Рикардо Д., Модильяни Ф., Фридман М. и др. При формировании семьи образовывается семейный бюджет и экономика семьи. Согласно БРЭ, семейный бюджет – это количество и структуризация представленных доходов и расходов в семье, которые отражают на сколько развита она [6].

Так Зубов Я.О. в своих работах отмечал, семейный бюджет представляет собой подробный перечень доходов, которые поступают в семью от различных источников, а также всех обязательных и необязательных затрат, необходимых для поддержания ее повседневной жизни. Он включает в себя все поступления от членов семьи и распределяет их как на общие нужды, так и на индивидуальные потребности каждого. [7].

Семейный бюджет – система управления денежными доходами и расходами домашнего хозяйства, определяемая чаще всего на месяц [7].

Таким образом, семейный бюджет — это расшифровка доходов и расходов денежных средств членов семьи, или иначе источники поступления, процесс эффективного использования и накопления финансов на определенный период.

Структура бюджета семьи состоит из доходов и расходов, которые востребованы координациями их движения во благо эффективного использования, развития семьи и их членов.

Доходная часть семейного бюджета включает все запланированные поступления за определенный период, в то время как расходная часть отражает предполагаемые траты. Доход семьи может быть представлен как в натуральной, так и в денежной форме. Понимание структуры доходов и расходов имеет большое значение, так как это позволяет оценить целесообразность семейных трат. В зависимости от уровня участия супругов в зарплате и их взглядов на совместную жизнь, бюджет может быть совместным, совместно-раздельным или раздельным. Структуру доходности бюджета семьи можно представить в следующем виде (рисунок 1).

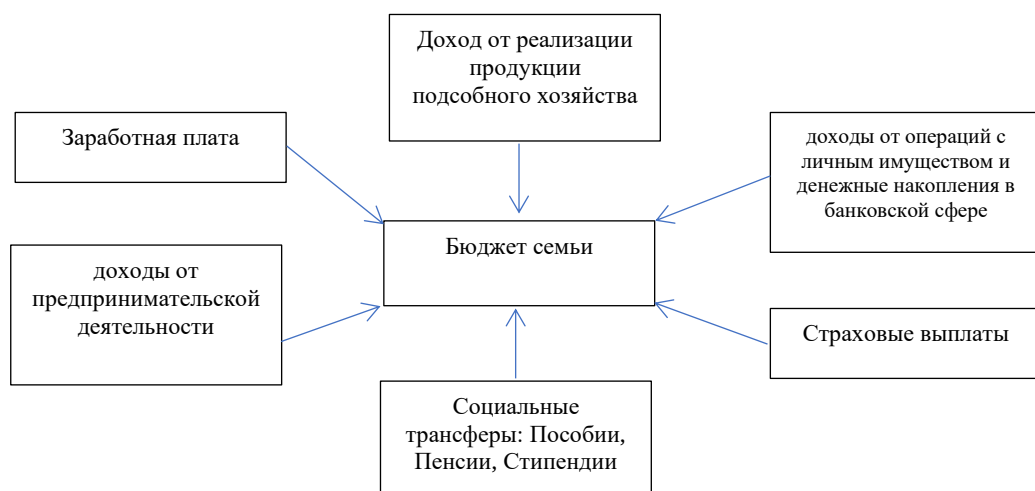

Рисунок 1. Структура доходности бюджета семьи. Разработана автором на основе исследования.

Основываясь трудовому кодексу Республики Таджикистан «зарботная плата - совокупность вознаграждений, исчисляемых в денежных единицах,

которые работодатель обязан выплатить наемному работнику за фактически выполненную работу, а также за периоды, включаемые в рабочее время» [10].

Как отмечается в трудах Макконелл К.Р. «заработная плата, или ставка заработной платы, является ценой труда. Заработная плата может принимать форму еженедельных или ежемесячных выплат, премий гонораров и ежемесячных окладов» [5, с. 633]

В своих работах Насредин Ф.И. отмечает «Заработная плата — это плата, уже заработанная за затраченный труд, и работодатель обязан выплатить ее работнику». [4, с. 242]

Таким образом, заработная плата, это оплата работника работодателем, за выполненную работу, выплачиваемая в сроки, оговорённые трудовым контрактом. Заработанная плата может быть номинальная и реальная оплата.

Номинальная заработная плата — это тот объём платы, заработанный работником и полученный в определенный промежуток времени, определенный законодательством, а реальная заработная плата — это количество товаров и услуг, которые населения может приобрести за объём полученной номинальной заработной платы.

Средняя месячная номинальная заработная плата в Республике Таджикистан за последние десять лет имеет тенденцию роста в 2023 году в 2,5 раз и представлена в размере 2060,49 сомони. Минимальная заработная плата так же имеет тенденцию роста и за период изучения увеличился на 50%, с 400 сомони в 2014 году до 600 сомони в 2022 году.

Средняя месячная заработная плата в регионах Республики Таджикистан имеет различия, так в 2023 году наивысшую получали в городе Душанбе, она составила 2836,38 сомони, меньше всего получали в Хатлонской области 1557,71 сомони, а в Согдийской области средняя заработная плата составила 1875,73 сомони, это на 6,8% меньше, чем по республике. Средняя месячная заработная плата по районам Согдийской области также имеет различия, так в 2023 году больше всего получали работники города Гулистон – 2947,40 сомони, а меньше всего в районе Деваштич 1209,47 сомони. (см. таблица 1.)

Таблица 1.

**Средняя месячная номинальная заработная плата по районам
Согдийской области Республики Таджикистан [8, 9].**

(сомони)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 к 2014%
Согдийская область	645,72	696,8	774,23	1012,87	1072,28	1182,69	1236,26	1418,81	1632,82	1875,73	290,49
г. Гулистон	1273,69	1429,55	1728,80	1989,65	1763,02	2078,34	2075,49	2459,55	2900,57	2947,40	231,41
Айнинский район	646,71	799,87	943,34	1116,68	1244,54	1496,17	1576,68	1856,18	2514,52	2947,28	455,73
г. Панчикент	864,55	986,57	1102,06	1264,6	1336,60	1537,37	1630,14	2155,71	2332,5	2505,33	289,78
г. Худжанд	1002,39	1054,55	1111,8	1241,71	1324,4	1430,13	1530,56	1686,69	1921,84	2209,94	220,47
г. Истравшан	464,31	524,52	557,42	928,65	947,27	1063,16	1153,37	1250,35	1445,42	1739,86	374,72
г. Бустон	748,51	780,67	844,10	962,7	1584,53	1273,23	1125,27	1220,21	1435,14	1647,12	220,05

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

район Деваштич	419,80	354,49	568,41	674,73	703,19	787,53	816,99	895,07	1020,67	1209,41	288,09
район Б. Гафуров	721,10	734,07	805,33	901,68	946,75	1032,32	1013,50	1214,40	1402,70	1649,09	228,69

Проведя анализ таблицы, мы пришли к выводу, что за исследуемые десять лет средняя месячная номинальная заработная плата Согдийской области была неоднозначна, отмечается рост в 2,9 раз. По районам Согдийской области отмечается увеличение средней месячной номинальной заработной платы в Айнинском районе в 4,5 раз, городе Истравшан – 3,7 раз, городе Панчикент – 2,8 раз, районе Деваштич – 2,8 раз, городе Гулистон – 2,3 раз.

Таким образом, увеличение средней месячной номинальной заработной платы в Согдийской области дает возможность постоянное пополнение бюджета семьи и удовлетворению потребностей членов семьи.

Семье Республики Таджикистан имеют классическое понимание состава семьи и отношений между членами. Каждая семья имеет членов старшего поколения, иначе говоря, бабушек и дедушек. За годы независимости, при демографическом росте, фиксируется так же рост численности пенсионеров, так в 2022 году составило 763,3 тыс. человек, в сравнении с 2013 годом рост составил 25%. При росте численности граждан пенсионного возраста растет и средний размер их ежемесячной пенсии. Так, в 2022 году их число составило 321,73 тысячи человек, что на 41% больше, чем в 2013 году (См. таблицу 2) [8].

Таблица 2.

Численность пенсионеров и средний размер месячной пенсии пенсионеров [8].

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 к 2014%
Численность пенсионеров (тыс. человек)											
Республика Таджикистан	603,6	617,4	642,8	664,8	687,1	711,2	729,4	749,8	763,3	796,1	131,9
Согдийская область	195,0	202,8	209,2	214,4	219,5	227,7	231,5	236,6	236,9	247,4	126,9
Средний размер месячной пенсии пенсионеров (на конец года, сомони)											
Республика Таджикистан	230,14	228,17	272,13	270,67	309,94	303,21	320,90	321,35	321,73	370,61	161,0
Согдийская область	218,00	216,46	259,12	258,87	296,98	291,28	307,42	305,28	287,80	347,57	159,4

Проведя анализ таблицы, мы пришли к выводу, что за исследуемые десять лет численность пенсионеров в Согдийской области в динамике имеет постоянный рост, в 2023 году составило 247,4 тыс. человек, в сравнении с 2014 годом увеличилось на 26,9% и 31,9% от общей численности по стране. Средний размер месячной пенсии пенсионеров Согдийской области в динамике имеет постоянный рост, он вырос на 59,4% и 2023 году составило 347,57 сомони, что 23,04 сомони меньше, чем по республике. Несмотря на то, что отмечается рост пенсий, объём ее не значителен и положительно влияет на бюджет и экономику семьи не может.

Социально-экономические изменения, происходящие в Республике Таджикистан в период независимости, напрямую ведут влияние на состояние

семейной экономики и уровень благосостояния семьи. Многоукладность экономики Таджикистана ведет влияние на уровень занятости, появление новых видов доходов населения, изменения уровня безработных, неформальной занятости. В современный период у населения меняются так же потребительские расходы, структуру продуктов питания и услуг.

По мнению Евстафьевой И.Ю. «доходы и расходы населения, как правило, рассматриваются с точки зрения формирования макроэкономических показателей и с точки зрения проблемы распределения ресурсов в финансовой системе. Исходя из общепринятого подхода к структуре финансовой системы, в ее состав включены государственные финансы, финансы корпораций и финансы домашних хозяйств. Финансы домашних хозяйств в данном аспекте можно определить, как совокупность экономических отношений в процессе формирования и использования денежных фондов населения» [3].

В работах Яременко Г.А. отмечается, что «совокупный доход—общая стоимость всех видов поступлений в финансовом и натуральном виде. Как правило, большая часть доходов населения представлена в денежной форме, но у бедных слоев населения весомую долю также занимают натуральные поступления. Также в период экономического спада может наблюдаться рост натуральных доходов и среди других слоев населения. Показатель совокупного дохода позволяет учитывать все виды поступлений» [11].

Имамова Е.В. в работах отмечает, что «экономическая сущность доходов населения, по нашему мнению, это экономические отношения, которые складываются между населением и предприятиями, населением и государством, группами людей и индивидуумами как субъектами этих отношений при распределении и перераспределении вновь созданной стоимости и проявляются в виде количественного результата - денежных доходов» [1].

В соответствии с постановлением Совета министров СССР от 3 ноября 1951 года было начато и продолжается в годы независимости Таджикистана изучение домохозяйств, их бюджета, статей дохода и расходов, как в городских, так и сельских местностях. Ежегодно в республике опрашиваются 3000 семей, 1286 городских и 1714 сельских домохозяйств. Из исследования определено, что в 2023 году на 100 домохозяйств, приходится 588 человек или от 5 до 6 членов в семье, за последние пять лет отмечается уменьшение численности членов одной семьи.

Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан составляет национальные счета на основе методологии, рекомендованной Статистическим комитетом СНГ, которая в целом соответствует СНС 1993 года. Национальные счета составляются ежегодно. Начиная с 2002 года составляются квартальные счета (по методу производства) на экспериментальной основе. Результаты этих оценок публикуются в ежегодном

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

сборнике «Национальные счета Республики Таджикистан». Статистика национальных счетов включает те национальные счета и таблицы, которые входят в состав минимальных требований по внедрению СНС 1993 года, установленных Межсекретариатской рабочей группой по национальным счетам (МСРГНС)

Обследования домашних хозяйств проводятся на основании Классификатора индивидуального потребления домашних хозяйств по целям в Таджикистане GDDS - DQAF View.

Основным обследованием домашних хозяйств является Обследование бюджета домашних хозяйств (ОБДХ), которое проводится ежеквартально на поочередной основе с использованием метода стратифицированной случайной выборки. Рамки выборки определяются на основе данных переписи. Охватываются все географические районы и социально-экономические группы. Выборка включает 3000 домашних хозяйств (в том числе 1875 в сельской местности), которые обследуются региональными подразделениями. При помощи этого обследования собираются подробные данные о доходах и расходах домашних хозяйств. Помимо ОБДХ, Агентство по статистике проводит ряд других обследований домашних хозяйств, для составления оценок по видам деятельности, не отражаемым в учете. Ниже приводятся примеры таких обследований:

Оплачиваемые услуги. Размер выборки этого ежегодного обследования составляет 9 000 домашних хозяйств, которые отбираются региональными подразделениями по случайному принципу. Это обследование позволяет собирать данные о приобретении услуг транспорта, медицинских услуг, услуг в области культуры, образования и коммунальных услуг.

Студенты. Это ежегодное обследование охватывает 3 процента студентов университетов и других учебных заведений, которые отбираются региональными подразделениями по случайному принципу, и позволяет собирать данные об оплате услуг образования студентами (регистрационные взносы, экзамены, курсы, учебники, текущий ремонт и т.д.)» [2]

В 2023 году в Согдийской области среднедушевой совокупный доход на члена семьи, отражающийся на семейную экономику, был представлен в размере 1142,56 сомони, который больше, чем по республике на 870,55 сомони. (см. таблицу 3)

Таблица 3.

Среднедушевой совокупный доход населения Согдийской области (по данным выборочного обследования домашних хозяйств - на одного члена домохозяйства в месяц в сомони) [9].

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 к 2014%
Всего	396,35	380,01	418,52	500,60	496,15	543,11	671,05	854,22	1014,63	1142,56	288,27
Трудовые доходы	193,39	196,96	244,80	271,08	256,02	306,26	305,68	386,82	405,67	419,89	217,12
Пенсии, пособия,	19,04	20,30	22,74	27,48	26,24	33,41	49,47	71,06	73,81	83,1	436,45

стипендии, компенсационные выплаты, включая благотворительную помощь											
Собственность и продажи недвижимости	0,05	0,01	0,83	0,54	1,23	0,62	25,47	36,94	40,79	20,14	40280,00
Доход от личного подсобного хозяйства	65,74	70,62	51,18	68,22	51,71	51,12	74,34	91,04	88,34	109,98	167,30
Прочие денежные поступления (включая доход от коммерческой деятельности)	118,13	92,12	98,97	133,28	160,95	151,70	216,09	268,36	406,02	516,45	437,19

Проведя анализ таблицы, мы пришли к выводу, что за десятилетний период средний совокупный доход на душу населения в Согдийской области увеличился в 2,8 раза. Также наблюдается существенный рост доходности от различных источников: в 40 раз – от собственности и продажи недвижимости, в 2,1 раза – трудовых доходов, в 4,3 раза – пенсий, пособий, стипендий и компенсационных выплат (включая благотворительную помощь), а также в 4,3 раза – прочих денежных поступлений и доходов от личного подсобного хозяйства. Бюджет семьи имеет так же и вторую часть, как расход. Семья и ее члены имеют свои расходы или, иначе говоря, затраты для удовлетворения своих потребностей. Статистику расходов семьи можно разделить на 4 вида, такие как:

- расходы на питание;
- расходы на алкоголь;
- расходы на приобретение непродовольственных товаров;
- расходы на используемые услуги.

Структуру расходов семьи и семейной экономики имеют влияние некоторых факторов: размер доходов, культурный уровень развития членов, состав и количество членов семьи, предпочитаемые вкусы, желания, ожидаемая экономическая ситуация в стране, тем самым расходы семьи можно классифицировать следующим образом: (Таблица 4.)

Таблица 4.

Классификация расходов бюджета семейной экономики.

Расходы бюджета семьи	
В В порядке значимости	В В порядке времени
–Основные расходы Расходы семьи на товары и услуги первоначальной необходимости (питание, транспорт, оплата коммунальных услуг, образование и здравоохранение)	–Систематические расходы Расходы семьи производимые систематически и без изменений каждый месяц и ежегодные
–Вторичные расходы Расходы семьи которые необходимые, но низкой важности (косметика, расходы на путешествие, кино, культурные мероприятия)	–Переменные расходы Расходы семьи которые непостоянны и востребованы на долгий период к ним мы можем отнести как ремонт жилья, приобретения одежды, техники технологий используемые в быту
–Элитные расходы Расходы семьи на имидж в обществе(покупка	–Расходы связанные с сезоном Расходы семьи которые проводится в период начала

брендовой одежды, элитных автомобилей, золото и драгоценностей)	отпределенного сезона такие, как отпуска, начала занятий у детей и дачный период
–Излишнии расходы Расходы семьи на не востребованные товары такие как сувениры и д.р.	–Не запланированные расходы Раходы семьи которые происходят не зависимо отпланов и желаний такие, как ремонт автомобиля, затраты на лечение, походы в ресторан и прием гостей

Источник. разработано автором на основе исследования.

В Согдийской области потребительские расходы домашних хозяйств определенные на основе обследования бюджетов домашних хозяйств увеличились в 3,4 раз. (Таблица 5)

Таблица 5.

Структура потребительских расходов домашних хозяйств в Согдийской области. (По данным выборочного обследования домашних хозяйств - на одного члена домохозяйства в месяц в сомони) [9].

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 к 2014%
Потребительские расходы всего	326,72	318,83	434,80	401,46	385,03	434,80	641,47	895,42	847,03	1134,80	347,33
На питание	165,41	176,17	199,20	203,95	168,44	199,20	367,30	479,19	464,79	548,38	331,53
Расходы на покупку алкогольных напитков	0,59	0,51	0,44	0,46	0,54	0,44	1,57	1,72	1,34	1,13	191,53
Расходы на покупку непродовольственных товаров	118,32	98,40	110,29	134,66	150,23	155,20	189,29	244,40	253,99	403,83	341,30
Расходы на оплату услуг	42,40	43,75	58,32	62,39	65,75	79,91	83,34	170,11	121,0	181,47	428,00

Проведя анализ таблицы, мы пришли к выводу, что за исследуемые десять лет отмечается увеличение. В Согдийской области наблюдается существенное увеличение расходов домохозяйств. В частности, траты на продукты питания выросли втрое, на алкоголь – почти в полтора раза, на непродовольственные товары – в три с половиной раза, а на оплату услуг - в четыре с половиной раза. Показатели динамики потребительских расходов домохозяйств региона были неравномерны, так с 2014 по 2016 года отмечается рост на 33,1%, в 2018 году резкое снижение показателя на 11,4% и постоянное увеличение до 2023 года в 2,9 раз.

Потребительские расходы населения Согдийской области в 2023 году составил 1134,80 сомони, что на 7,76 сомони меньше среднедушевого совокупного дохода, мы можем отметить, что доход больше чем расходы, но доходы населения на 342,56 сомони больше минимальной заработной платы, которая составляет 800 сомони, и сумма не значительна для удовлетворения потребностей семьи. В Согдийской области потребления продуктов питания на душу населения за исследуемый период отмечается рост на 65,7%. (Таблица 6.)

Таблица 6. Потребления продуктов питания на душу населения Согдийской области [9], (в год, в килограммах)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 к 2014%
Мяса и мясопродукты	16,9	16,2	18,4	19,1	21,2	17,4	26,3	39,0	29,6	33,3	197,04
Молока и молочные	54,7	52,7	56,0	56,4	47,6	50,7	62,6	69,9	49,6	49,0	89,58

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

продукты											
Яйца, шук	71,3	77,2	75,9	82,9	98	102,1	176,7	211,6	199,9	178,8	250,77
Сахар, включая кондитерские изделия	11,3	11,2	14,7	17,0	18,6	18,1	18,1	19,0	16,7	17,6	155,75
Хлебные продукты	123,6	118,0	137,9	154,3	156,8	148,8	168,4	192,6	173,6	177,5	143,61
Картофель	32,0	35,3	43,0	46,1	50,5	46,0	47,63	54,7	57,2	56,2	175,63
Овощи и бахчевые	74,8	87,1	90,6	102,0	110,0	99,6	148,6	161,0	157,0	154,1	206,02
Фрукты, ягоды и виноград	47,4	43,2	44,5	44,9	46,0	37,4	32,3	53,9	52,4	56,6	119,41
Масло растительное	15,0	14,0	15,6	16,3	15,9	16,2	18,6	18,5	19,5	17,8	118,67

Проведя анализ таблицы, мы пришли к выводу, что за исследуемые десять лет отмечается увеличение потребления яиц в рационе граждан наблюдается ряд изменений: потребление овощей и бахчевых увеличилось в 2,5 раза, мяса и мясных продуктов – на 97%, картофеля – на 75,6%, сахара и сладостей – на 55,7%, хлеба – на 43,6%, фруктов, ягод и винограда – на 19,4%, а растительного масла – на 18,6%. При этом, несмотря на рост популярности многих продуктов, наблюдается снижение потребления молока и молочных продуктов в семьях на 10,5%.

Таким образом, семьи Согдийской области в питании не сокращают использование ряда важных продуктов, а увеличивают что могут повлиять на состояние расходной части бюджета и поэтому востребовано увеличение доходной части. Для правильного использования денежных средств семейной экономики членом семьи, особенно главе семьи нужна финансовая грамотность. На данный период не все осознают значимость финансовой грамотности и поэтому востребовано поднятия уровня грамотности в использовании и пополнения бюджета семьи.

ЛИТЕРАТУРА

1. file:///C:/Users/admin/Downloads/autoref-dokhody-naseleniya-i-mekhanizm-ikh-formirovaniya.pdf (дата обращения 13.06.2025 г.)
2. https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/02/00-tjk_gdds_dqaf_rls_nag00_russian3.pdf (дата обращения 13.06.2025 г.)
3. Евстафьевой И.Ю. Структура расходов домашних хозяйств: факторы, определяющие ее динамику <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-rashodov-domashnih-hozyaystv-factory-opredelyayuschie-ee-dinamiku> (дата обращения 13.06.2025 г.)
4. Коллективная монография “Теоретико-методологические основы формирования и развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан” /Отв. Ред. К.п.н. Махмадбекзода М.Ш., к.э.н. Сангинзода Э.Н. – ГУ «НИИ труда, миграции и занятости населения». – Душанбе, 2022. –312 стр.
5. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 14-го англ. Изд. – М.: ИНФРА-М, 2002. – XXXVI. –972 с.

6. Нужный А.М., Гребенникова Н.И., Барабанов А.В. Программирование в среде 1С: учебное пособие. Воронеж: Воронежский государственный технический университет, 2010. –175 с.

7. Семейный бюджет и финансовая безопасность – тема научной статьи по экономике и бизнесу читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке Кибер Ленинка (cyberleninka.ru)

8. Статистический ежегодник Регионы Республики Таджикистан: 33 года государственной независимости – 2024. –С. 73-74. Регионы Республики Таджикистан – 2020. –С. 74-75, 2023. –С. 76-77, 2020. –С. 77-78

9. Статистический ежегодник Согдийской области – Худжанд, 2024. – С.122-123, 2017. – С. 95, 100-101, 2021. – С. 161-167, 2023. – С. 49-71, 86-87, 93-95, 192, 2024.- С.86-87, 104, 2019. – С. 112-115, 2021. – С. 117-220, 2024. – С.125-128, 2019. – С. 112-115, 2021. – С. 117-220, 2024. – С.125-128

10. Трудовой кодекс Республики Таджикистан раздел 1. Общие положения, глава 1, основные положения, статья 1. Основные понятия, https://andoz.tj/docs/drugiekodeksi/Code_%E2%84%968__Labor_code_RT_ru.pdf (дата обращения 12.12.2024)

11. Яременко Г.А. Некоторые проблемы современной политики доходов населения в России // Проблемы прогнозирования. № 3. – 2010. –С. 94 – 101.

БУҶЕТИ ОИЛАВИИ ВИЛОЯТИ СУҒД: ДАВЛАТ, ПРОБЛЕМАҶО ВА РОҶҶОИ ҶАЛЛИ ОНҶО

БОБОЕВА ГУЛБАҶОР РАҶИМОВНА,

муаллими калони кафедраи иқтисодиёти байналмилалӣ

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

7340061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Н.Қарабоев 63/3;

тел.: +992 918-28-54 -76; e-mail: gulbahor8484@mail.ru

Дар мақола андешаи олимони доир ба мафҳуми буҷети оила, моҳият, сохтор ва унсурҳои он инъикос ёфтааст. Моҳияти мафҳуми музди меҳнат, музди меҳнати номиналӣ ва реалӣ, музди миёнаи моҳонаи номиналии музди меҳнат дар ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд, шумораи нафақахӯрон ва нафақаи миёнаи якмоҳаи нафақахӯрон ва таъсири он ба буҷети оила ва иқтисоди оилавӣ таҳлил карда шудааст. Даромади умумии ба ҳисоби миёна ба ҳар як узви хонавода дар вилояти Суғд баррасӣ шуда, сохтор, таснифи хароҷоти буҷети хоҷагии оилавӣ ва сохтори хароҷоти истеъмолии хонаводаҳо, инчунин, истеъмоли маводи ғизоӣ ба ҳар сари аҳоли дар вилояти Суғд оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *буҷети оила, музди меҳнат, иқтисоди оила, бозори меҳнат.*

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ
FAMILY BUDGET OF SUGHD REGION: STATE, PROBLEMS AND WAYS
TO SOLVE THEM

BOBOEVA GULBAHOR RAHIMOVNA,
Senior Lecturer of the Department of International Economics
of the Technological University of Tajikistan
7340061, Tajikistan, Dushanbe city, N. Qaraboev str. 63/3;
tel.: (+992) 918-28-54-76; e-mail: gulbahor8484@mail.ru

The article reflects the opinion of scientists on the concept of family budget, its essence, structure and its elements. The essence of the concept of wages, nominal and real wages. The analysis of the average monthly nominal wage in the republic and the Sughd region, the number of pensioners and the average monthly pension of pensioners and its impact on the family budget and the family economy is carried out. The average per capita total income per member of households in the Sughd region is considered, the structure, classification of budget expenditures of the family economy and the structure of consumer expenditures of households, as well as food consumption per capita in the Sughd region are presented.

Keywords: family budget, wages, family economy, labor market.

НАҚШИ ОИЛА ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ ХУДШИНОСИИ ШАХС

АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР,

номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи психология ва
социологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Саид Носир 33;

тел. (+992) 918-79-08-87; e-mail: abilova.78@mail.ru

Дар мақола яке аз масъалаҳои меҳварии замони муосир – худшиносии шахс ва нақши оила дар ташаккул ва баланд бардоштани он мавриди омӯзиши ва таҳқиқи муаллиф қарор гирифтааст. Зикр мегардад, ки оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар ҷомеа мақоми хосса дошта, асосҳои маънавию ахлоқии шахсияти рушдбанда маҳз тавассути ҳамин ниҳод гузошта мешаванд. Хусусан, вусъат ёфтани падидаҳои ғайрисуннатӣ ва зухуроти дигар арзишҳои маънавии барои ҷомеаи мо бегона водор месозад, ки масъалаи ташаккул ва таҳкими худшиносии шахс беи аз пеш мавриди таваҷҷуҳи коришиносон ва муҳаққиқон қарор дода шавад. Вобаста ба ин, дар мақолаи пешниҳодишуда қўиши ба харҷ дода шудааст, ки масъалаи нақши оила, ҳамчун ниҳоди муҳими иҷтимоӣ, дар ташаккул ва болоравии худшиносии шахс таҳлил ва арзёбӣ шавад.

Калидвожаҳо: оила, шахс, худшиносӣ, худшиносии миллӣ, иҷтимоишавӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, падидаҳои иҷтимоӣ.

Оила аз ниҳодҳои муҳими иҷтимоӣ ба шумор меравад, ки маҳз зери таъсири он асосҳои маънавию ахлоқии шахсияти фарди рушдбанда гузошта мешаванд. Оила ғавораи маънавии шахс буда, яке аз қадимтарин ниҳодҳои ҷомеа мебошад, ки дар фазои он савияи худшиносӣ сурат мегирад, ниёзҳои инсон ба меҳру муҳаббат, эҳтиром ва муошират ташаккул меёбад. Оила муҳити аввалине маҳсуб мешавад, ки инсон дар он муҳит ташаккул меёбад, арзишҳои ахлоқиро меомӯзад ва ба мафҳумҳои бадию некӣ сарфаҳм меравад.

Худшиносӣ барои ҳаёти инсонӣ ва ҷамъиятӣ яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб рафта, дар ташаккули шахс саҳми муассир дорад. Дар ташаккули инсонии комил худшиносӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Худшиносӣ худ ба худ ба вучуд омада наметавонад, барои худшиносиро ба вучуд овардан, субъектҳои махсуси татбиқкунанда зарур аст ва ҷи гуна худшинос гардидани шахс низ аз ин субъектҳо вобастагии калон дорад. Ин субъектҳо, қабл аз ҳама, оила, мактаб ва ҷомеа шомил буда, дар ташаккулёбии шахсияти инсон, бинои маънавию ахлоқӣ ва дигар қисмҳои таркибии худшиносӣ саҳмгузоранд. Аммо ба ин се субъект муҳити атроф ва фазои иттилоотӣ, ки дар натиҷаи раванди ҷаҳонишавӣ вусъати азиме пайдо кардааст, таъсири зиёд мерасонад.

“Бо омӯхтани бобоҳоямон мо наберагонамонро мешиносем, яъне бо омӯзиши аҷдоди худ мо худамонро мешиносем, —чунин қайд мекунад муаррихи барҷастаи рус И.О.Ключевский,—бо надонистани таърихи оила, авлод бояд иқрор шавем, ки мо тасодуф ҳастем, наметонем, ки мо чӣ гуна ва барои чӣ ба дунё омадаем, чӣ гуна ва барои чӣ зиндагӣ мекунем, чӣ гуна ва барои чӣ бояд кӯшиш кунем” [10, 93]. Ба ташаккули шахсияти фард муҳити дохилии оила, сатҳи маънавиёти волидон ва аъзои оила таъсири калон мерасонад. Ин робита дар асоси муносибати тарафайн, муҳаббат, самимият, ғамхорӣ сурат мегирад. Оила аз рӯзи таваллуд ба фарзанд ягон ғамхорӣ, меҳрубонӣ, робитаи ҳиссиёти бо калонсолон ва аз ҳама муҳимтар, бо модар надошта бошад, пас ҷараёни табиӣи ташаккули сифатҳои муҳими иҷтимоӣ ӯ вайрон гардида, ба муддати дароз кашол меёбад, дар баъзе ҳолатҳо пурра маҳдуд мегардад, ки ислоҳ кардани он имконнопазир хоҳад буд.

Шахс вақте ба пуррагӣ чунин зинаҳоро тай мекунад, ки ба мафҳумҳои худшиносӣ ва ҳудӯҳӣ шиносӣ пайдо менамояд. Зеро дар муҳити солим маърифати зеҳнии шахс пурра гардида, ӯро ба дуруст дарк намудани омилҳои муҳими ҳаёти водор месозад. Ин василаҳо боиси он мегардад, ки шахс метавонад ҳудро шиносад ва зиёда аз ин, таъриху фарҳанги миллати хешро ба пуррагӣ эҳсос намояд. Дар ин асно, воқеияти айни вучуд дорад, ки дӯст доштани Ватан, аз дӯст доштани оила маншаъ мегирад, яъне бо чӣ андоза дар ботин ва сиришти инсон ҷой намудани чунин хусусиятҳо, вазифаи аввалиндараҷаи сатҳи баланди маърифати оила ва аъзои он вобастагии калон дорад.

Тарбия ва талаботи оилавӣ дар раванди муносибатҳои иҷтимоӣ ба таври қатъӣ ва маҳдудиятҳо сурат гирад, ба худшиносӣ ва худбаҳодиҳии фард таъсири манфӣ мерасонад, ки дар инсон ҳисси нобоварӣ ба вучуд меояд. Фазаи мусоиди психологӣ дар оила ба ташаккули шахсияти фард таъсири мусбат расонида, омилҳои муҳими ташаккули худшиносии ӯ мегардад.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлилҳои фалсафӣи иҷтимоӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки сатҳи маънавиёти оила ба ташаккули худшиносии фард таъсир мерасонад, зеро маҳз волидон ба фарзандони худ арзишҳои ахлоқиро меомӯзонанд, онҳоро барои комёбиҳояшон руҳбаланд менамоянд ва кирдорҳои бадро маҳкум мекунанд. Ташаккули худбаҳодиҳии муносибро фард аз муносибат бо волидон азхуд менамояд. Раванди муоширати шоистаи байни фарзандону волидон имкон медиҳад, ки худбаҳодиҳии шахс, арзёбӣ кардани рафтори худ дар ӯ ташаккул ёбад. Сатҳи баланди маърифати оилавӣ ба ташаккули худшиносии фарзанд ва дар оянда ба муваффақиятҳо дар ҳониш, ҳислатҳои ахлоқӣ, инкишофи ҳиссиёт, фаъолият, мавқеи ояндаи зиндагӣ ва умуман, ба рушди ӯ таъсири аввалиндараҷа мерасонад.

Оила дар ташаккули шахсияти инсон аҳаммияти аввалиндараҷа дошта, нахустин зинаи иҷтимоишавии шахс ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ҳамин муҳит

фард аз нишонаҳои аввалини ҳаёти иҷтимоии ҷомеа хабардор гашта, ба низоми муносибатҳо ворид мегардад. Яъне нақши худро ҳамчун фарзанд дар оила мешиносад. Маҳз ҳамин муҳит ба ӯ меомӯзонад, ки вай дорои имкониятҳои муайянест, ки баҳри беҳбуд гардонидани вазъи худ аз онҳо истифода барад. Дар баробари ин, маҳдудиятҳои низ мавҷуданд, ки ӯ бояд онҳоро риоя созад. Аз ҳамин ҷост, ки шинохти ҳалқаҳои занҷири иҷтимоӣ барои ҳар як фард хусусияти ҳатмӣ пайдо мекунад ва минбаъд шумораи ин ҳалқаҳо дар ҷомеа зиёд гашта, рафтори шахсро дар доираи муайяни муносибатҳо зери назорат мегирад. Яъне аз шинохти мавқеи худ дар ин муҳит аввалин қадамҳои иҷтимоишавӣ оғоз ёфта, минбаъд ин ба шинохти ҷойи худ дар ҷомеа мубаддал мегардад.

Дар ин хусус муҳаққиқ Г. М. Андреев қайд мекунад, ки суҳан дар бораи ду навъи айният бояд равад:–айнияти шахс ва айнияти иҷтимоӣ. Айнияти шахс худшиносӣ мебошад, ки дар маънии хусусиятҳои ҷисмонӣ, зеҳнӣ ва ахлоқии фард фаҳмида мешавад ва айнияти иҷтимоӣ мансубияти ҳуди фард ба ягон гурӯҳҳои иҷтимоии муайян мебошад [1, 129]. Тавассути оила фард ба ҳаёти иҷтимоӣ омода шуда, ҳамчун шахси комилҳуқуқи ҷомеа эътироф мегардад.

Худшиносӣ дар соҳаи муайяни инкишофи шахсият зери таъсири тарзи ҳаёти одамон, дар заминаи муносибатҳои байни онҳо, давлат ва ҷомеа ташаккул меёбад. Ҷиҳати муҳимтарини худшиносиро ҳосияти ҷамъиятии он ташкил медиҳад, чунки дар саромати он муносибати шахс ба одамони дигар меистад. Дар раванди худшиносӣ инсон мақом ва нақши хешро дар муносибатҳои мутақобилаи табиату ҷомеа дарк намуда, мекушад то ба муносибатҳои инсон ва ҷомеа таъсир расонад ва дар муносибатҳои ҷамъиятӣ саҳми шоиста дошта бошад. Раванди худшиносӣ як навъ дарёфти хеш дар гирдоби ҳодисаҳои падидаҳои ҷомеа мебошад.

Махсусан, дар ҷомеаи муосири тоҷик дар ҳоли вусъат гирифтани падидаҳои ғайрисуннатӣ, таҳкими худшиносии миллӣ аҳаммияти хоса пайдо намудааст. Онҳо дар таҳкиму тақмили муносибатҳои миллӣ, инкишофи давлати миллӣ ва истиқлоли сиёсӣ саҳм мегиранд.

Дар шароити гуногунҷеҳраи миллӣ нақши худшиносии миллӣ ва инкишофи истиқлол дар ҳаёти сиёсии ҷомеа меафзояд. Масъалаҳои пайдо мешаванд, ки бе баҳисобгирии таркиби миллии аҳоли ва манфиатҳои онҳо ҳал намегарданд. Зеро миллат шакли олии таърихан ташаккулёфтаи умумиятҳои иҷтимоӣ этникии одамон буда, умумияти ҳаёти иқтисодӣ, забонӣ, ҳудудӣ, худшиносии миллӣ ва баъзе ҳосиятҳои муайяни фарҳанг, урфу одат, маишат ва анъанаҳоро таҷассум менамояд. [4, 287]. Ба андешаи файласуфи маъруфи рус Н.А.Бердяев: “Миллат–ягонагии тақдири таърихӣ ва дарки ин тақдир аст, ки он худшиносии миллист” [2, 65].

Дар раванди зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир яке аз шаклҳои олии ташаккули миллат, ки инъикоскунандаи худшиносии миллӣ мебошад,

аҳаммияти басо муҳим пайдо намудааст. Дар раванди инкишофи истиқлол худшиносӣ ҳамчун равандест басо душвор дар роҳи дарк намудани ҳодисаҳои ҷомеаи инсонӣ, баҳо додан ба дониш, малакаю маҳорат, ба манфиату талабот, ба идеалу қоидаҳои рафтори ҳеш, баҳои умумӣ ба симои ахлоқӣ, ба худ ҳамчун ба моҳияти боҳиссиёт ва бошуур, мебошад.

“Оила – ниҳоди қадимаи иҷтимоист, ки қодир аст ба шахс таъсири мусбат ё манфӣ расонад. Ворид шудани шахс ба оила маънои онро дорад, ки ӯ дар низоми муносибатҳои эмотсионалии гурӯҳи муайяни одамон дохил мешавад. Ин гурӯҳи муайяни одамон таърихан дар замону макони муайян якҷоя зиндагӣ мекунанд” [3, 96].

Худшиносии шахс дар заминаи талаботи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии оила таркиб меёбад. Дарки амиқ, муайян намудани ҷойгоҳ ва муҳимият ва арзиши ташаккули оила инкишофи мутаносибу самаранокӣ шахсро таъмин месозад. Ин ҷанба хусусияти диалектикӣ дорад, нақши оила дар рушди шахсият хеле муҳим мебошад, чун дар ҷараёни иҷтимоишавии ӯ мақоми ин ниҳод ва агентҳои иҷтимоишавӣ (волидон, ҳешу ақрабо, омӯзгорон, ёру дӯстон ва ғайра) муассир арзёбӣ мегардад. Сатҳи ҷаҳонбинию шуури шахс дар пайдорию таҳкими муносибаҳои оилавӣ ва ҷамъиятӣ муайян гардида, риояи меъёрҳои иҷтимоии ӯ аз муносибатҳои оилавӣ маншаъ гирифта, аз ҷониби ҷомеа мукамал мегардад.

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 23-уми майи соли 1997 дар вохӯрӣ бо ҷавонони кишвар чунин иброз карданд: “Фақат шахсият қодир аст ба ташаккул ва пешрафти шахсияти дигар таъсир расонад. Фақат муҳити одоб метавонад фазои ахлоқии ҷомеаро солим, мукамал ва устувор гардонад”. [9, с. 56].

Донишманди тоҷик, академик Кароматулло Олимов доир ба моҳияти мафҳуми худшиносӣ чунин нуктаи назар дорад: “Дар илми муосир ин нукта эътирофшуда аст, ки худшиносӣ маҳсули сатҳи баланди рушди инсон ва миллату ҷамъият аст ва ҳислати инсонӣ ба дараҷаи муайяни камолоти маънавӣ расида мебошад” [5, 16].

Худшиносӣ аз аломатҳои ҷаҳони маънавии фард ва ҳамзамон, нишонаи камолоти маънавии ӯст. Моҳияти ҳастии инсон маҳз тавассути худшиносӣ ошкор мегардад. Яъне инсонӣ воқеӣ касеро метавон гуфт, ки ҷаҳони маънавии худро такмил дода, ҷойгоҳи худро дар ҷомеа пайдо намуда, барои ҷомеа узви фаъол мегардад. Танҳо пас аз расидан ба дараҷаи худшиносӣ доир ба шаклҳои дигари худшиносӣ метавон андешаронӣ намуд, аз ҷумла, доир ба худшиносии миллӣ низ. Худшиносии миллӣ дар тафаккур, ақида, фаъолият, ҷаҳонбинӣ, ҷаҳоншиносӣ ва эҳсосоти аъзоёни миллат ташаккул меёбад [7,14].

Сабакҳои таърихӣ сарчашмаи худшиносии миллӣ ба ҳисоб мераванд. Омӯзиш ва азбар намудани симои тамаддунофару тамаддуновари миллати тоҷик дар раванди таърихи башарӣ, бунёди давлатҳои бузурги тоҷикон–

Ҷаҳоманишиён, Сосониён, Сомониён ва ташкили нахустин империя дар ҷаҳонӣ аз ҷониби Куруши Кабир нишонаи олии худшиносии миллӣ ба шумор мераванд.

Вобаста ба ин, дар бораи ибрати таърихӣ аз шаъну шукӯҳ ва ҷалоли давлати Сомониён, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид мекунанд: “Мо ҳар қадар бештар таърихи давлати Сомониёро бишносем, ҳудро хубтару возеҳтар хоҳем шинохт”. [5, с. 110]

Нақши оила дар роҳи расонидани фард ба худшиносӣ ин тарбияи ҳаматарафаи ӯ дар заминаи тарбияи арзишҳои миллӣ мебошад. Тарбияи худшиносии миллӣ барои миллатсозӣ ва ба миллат расидан афзалиятноктарин шакли тарбия ба ҳисоб меравад. Ба андешаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: “Аслан, афрӯхтани шуълаи ифтихори миллӣ, парвариши эҳсоси худшиносӣ ватадӯстӣ ва дигар фазилатҳои неки инсонӣ аз синни кӯдакӣ дар оила ва таҳсил дар мактаб оғоз меёбанд” [8, 90-92].

Оила давомнокии максималии муносибатҳои байнишахсӣ, раванди муттасили омӯхтани худ ва дигар аъзои оиларо таъмин мекунад. Дар ҳамаи зинаҳои таълиму тарбия ва тақмили ахлоқу маънавият масъулияти асосӣ бар зиммаи падару модар аст, зеро падару модар дар сарғаҳи ташаккули андешаву эҳсос ва рушди ҷаҳонбинии фард қарор доранд. Усулан ақлу идрок, ҷаҳонбинӣ ва фазилати маънавии падару модар аввалин сарчашмаест, ки дар зехну шуури фарзанд нақши ҳамешагӣ пайдо мекунад ва нуфузи он дар зиндагии инсон як умр боқӣ мемонад.

Яке аз рукнҳои асосии расидан ба худшиносии миллӣ омӯзиш ва доштани тасаввуроти зарурӣ аз саргузашт ё таърихи худ мебошад. Худогоҳии миллӣ дар офаридаҳои миллат, тарзи андешаронӣ ва руҳии он, анъанаҳои ҳазорсолааш муайян мегардад. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронияшон чунин таъкид менамояд: *“Миллате, ки гузаштаи худро намедонад, ояндаашро сохта наметавонад. То даме, ки худшиносии миллӣ, пос доштани хотираҳои таърихӣ, ифтихор аз мансубияти миллӣ дар шуури ҳар яки мову шумо надида наояд, то даме, ки ҳар қадами мо манфиати миллиро ҳамчун қарзи муқаддаси шахрвандӣ эҳсос накунем ва эҳтиром нагузорем, то даме ки хидмат ба Ватан ва миллат бароямон арзиши олии зиндагӣ таъдид наёбад, мо ҳамчун давлати соҳибистиқлоли миллӣ ба камол намерасем”* [6,150]

Яке аз роҳҳои калидии расидан ба худшиносӣ тарбияи ҳаматарафаи инсон дар заминаи муҳити оила ва миллат мебошад. Тарбияи худшиносии миллӣ барои миллатсозӣ ва ба миллат расидан, афзалиятноктарин шакли тарбия маҳсуб ёфта, инсонро ба гузашта, имрӯза ва ояндаи хеш мепайвандад.

Ҳақиқати инкорнашавандае вучуд дорад, ки ҳар шахс бе омӯзиши таърихи гузаштаи худ аслу насаб ва маърифати бумиву зоташро пайдору бегазанд нигоҳ дошта наметавонад. Агар инсон таърихи гузаштаи худро

надонад, табиист, ки аз зоти худ, роҳи тайкарда, дастовардҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва бурду боҳти миллаташ ноогоҳ монда, ҳамчун махлуки одамсурат, аммо бепарво, бемасъулият, бенишон умр ба сар мебарад. Албатта, ин бадбахтии бузург аст, вақте шахс аз хотираи гузаштагонӣ худ ноогоҳ, фориғ аз ояндаи худ аст, чӣ гуна метавонад худро инсон шуморад? Худшиносии миллӣ, ки қисми таркибии шуури миллӣ мебошад, ҷиҳатҳои гуногун дорад. Худшиносии миллӣ ҳамчун ягонагии худмаърифатӣ баромад менамояд.

Шахс дар робита бо ҷомеа ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ аз кӣ будани худ ва решапайванд бо аслу насаби худ метавонад огоҳӣ ёбад ва худро узви ин пайвандҳо ҳисоб намояд. Аз ин ҷост, ки худшиносӣ дар ташаккули ҷамаҷонибаи шахс метавонад маҳаки асосӣ бошад. Зеро маҳз худшиносӣ эҳсос ва дарки амиқест, ки шахсро ба заҳмату талошҳои созанда ба хоҳири ободию осудагии сарзамини аҷдодӣ, ҳифзи асолати миллӣ, маърифат намудан, ҳифз ва афзун гардонидани мероси таърихиву арзишҳои фарҳангӣ раҳнамоӣ мекунад ва дар сатҳи байналмилалӣ миллати худро обрӯманду шарафманд мегардонад. Метавон гуфт, ки худшиносии миллӣ барои ҳар як шахси соҳибдавлату соҳибмиллат мисли обу ҳаво зарур аст. Тарғибу талқини ин ғояи худшиносӣ, ҳисси ифтихормандӣ аз миллат, Ватан ва омӯхтани таърихи худ вазифаи ҷониву имонии ҳар як фарди ҷомеаи соҳибистиклол ба шумор меравад. Дар ин росто, гуфтан мумкин аст, ки худшиносии миллӣ мисли ҷавшани бузургест, ки ҳимоя аз ҳар гуна хатарҳои миллаткуш барои Ватан, миллат, забон, фарҳанг ва дину оини худ баромад мекунад.

Пас ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ниҳоди оила ва давлат воқеан, сарчашмаи бунёди инсонсозӣ ва миллатсозӣ ба шумор рафта, ин ду ниҳод дар густариши ҳастии ҷамъиятӣ ва шуури ҷамъиятӣ нақши муҳим доранд. Гузашта аз ин, чӣ қадаре ки тафаккури инсон аз нигоҳи маърифати дарунмоягии шинохти ҳеш муқаммалу муҷаҳҳаз гардида бошад, ҳамон дараҷа ҷунин ашхос, дар маҷмӯъ, ҷомеа, муваффақу мондагор мегардад.

АДАБИЁТ

1. Андреева Г.М. Психология социального познания. -М.: Аспект Пресс, 1997. –314 с.
2. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. -М., 1990. -65 с.
3. Волков Ю.Г. Социология. – М.: Гардарики, 2007. –504 с.,
4. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. –Душанбе: Деваштич, 2007. -287 с.
5. Кароматулло Олимов. Истиклолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2013. –32 с.
6. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: Масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди 3.– Душанбе: Фасл-4, 2021.–505 с.
7. М. Элназаров, Ш. Амирхонов, П.Давлатов. Фалсафаи худшиносии миллӣ.–Душанбе, Сино, 2019.–196 с.

8. Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон.—Душанбе: Контраст, 2017. — 464 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон—сазандагони фардои ҷомеа.—Душанбе, 2008. —204 с.
10. <http://xn index.php/publikatsii-pedagogov-s>

РОЛЬ СЕМЬИ В ПОВЫШЕНИИ САМООЦЕНКИ ЧЕЛОВЕКА

АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР,

кандидат философских наук, доцент кафедры психологии и социологии
управления Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33;
тел.: +992-918-79-08-87; abilova.78@mail.ru

В статье автор изучает и исследует одну из центральных проблем современности—самосознание личности и роль семьи в её формировании и совершенствовании. Следует отметить, что семья, как социальный институт, имеет особый статус в обществе, и именно через этот институт закладываются духовно-нравственные основы формирующейся личности. В частности, распространение нетрадиционных явлений и появление иных, чуждых нашему обществу духовных ценностей делает вопрос формирования и укрепления самосознания человека все чаще предметом внимания специалистов и исследователей. В связи с этим в представленной статье предпринята попытка проанализировать и оценить роль семьи как важного социального института в формировании и развитии самосознания человека.

Ключевые слова: семья, личность, самосознание, национальное самосознание, социализация, общественные отношения, общественные явления.

THE ROLE OF FAMILY IN RAISING HUMAN SELF-AWARENESS

ABILZODA GULANDOM SARDOR,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Sayid Nosir ave. 33;
tel.: (+992) 918-79-08-87; e-mail: abilova.78@mail.ru

In this article, the author examines and explores one of the central issues of our time—personal self-awareness and the role of the family in its formation and

development. It is worth noting that the family, as a social institution, has a special status in society, and it is through this institution that the spiritual and moral foundations of a developing personality are laid. In particular, the spread of non-traditional phenomena and the emergence of spiritual values that are alien to our society make the issue of forming and strengthening human self-awareness an increasingly important subject of attention for specialists and researchers. In this regard, the present article attempts to analyze and evaluate the role of the family as an important social institution in the formation and development of human self-awareness.

Keywords: *family, personality, self-awareness, national identity, socialization, social relations, social phenomena.*

ВОЗМОЖНОСТИ НЕКОТОРЫХ СЕКТОРОВ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА ДЛЯ ТРУДОУСТРОЙСТВА МИГРАНТОВ

АРИФОВ ХАМИДЖОН ОБИДОВИЧ,

кандидат геолого-минералогических наук, ведущий

научный сотрудник отдела развития и размещения производительных

сил Института экономики и демографии НАНТ

734024, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 44;

тел: (+992) 93-560-07-40; e-mail: khamidarifov@gmail.com

В данной статье рассматривается актуальная проблема создания рабочих мест для трудовых мигрантов. Республика Таджикистан проводит ускоренную индустриализацию страны. Существенную помощь в восстановлении экономики республики оказывают трудовые мигранты в России. Ряд политических событий, произошедших в 2022гг. в РФ привели к ужесточению правил пребывания трудовых мигрантов. Во всех ветвях власти РФ усилился накал риторики и действий по ужесточению условий пребывания мигрантов из Центральной Азии. Показано, что программы финансирования работ в энергетическом секторе и смежных отраслях экономики позволят создать новые производства. В аграрном и промышленных секторах экономики можно трудоустроить значительную часть безработных граждан. При определённых благоприятных условиях, энергетика обеспечивает своей продукцией создание дополнительных рабочих мест.

Ключевые слова: экономика, ресурсы, программы, индустриализация, хлопководство, промышленность, электроэнергетика, инвестиции, мигрант.

С развалом СССР, основным двигателем экономического развития, во многих образованных постсоветских государствах, были признаны рыночные отношения. В Таджикистане, пережившем сложные политико-социальные потрясения, создалось тяжёлое экономическое положение. Потребовалось много лет для возрождения экономики страны и подъёма благосостояния населения. Одним из следствий рыночных взаимоотношений является фактическое превращение нашей республики в развивающееся государство, с наличием природных и трудовых ресурсов, и нуждающимся во внешних инвестициях. Имеет место существенная зависимость Таджикистана от вклада в его экономику трудовых мигрантов, работающих, главным образом в России и отчасти в Казахстане.

Отношения между нашей республикой и РФ были относительно устойчивыми. Затем в 2022году началась специальная военная операция России в Украине. Позже случилась трагедия в Крокусе, важнейшим негативным

результатом которой было сокращение трудовых мигрантов из Таджикистана. Следует обратить внимание на возросший накал риторики всех ветвей власти РФ.

У Республики Таджикистан возникла многогранная проблема продуктивной занятости, одним из факторов преодоления которой является возможность создания рабочих мест для трудовых мигрантов. По-видимому, это можно частично осуществить за счёт нескольких серьёзных мероприятий. Как пример, можно назвать перераспределение земельных участков, используемых не эффективно. На орошаемых землях, где в советское время широко использовались средства механизации, можно повторить опыт выращивания культур, приносящих достойный доход государству и населению. Если увеличить производство хлопчатника на 100 тыс. га, при среднем уровне механизации, то в соответствии с прежними нормами, необходимо 4 человека на 1 гектар. Это мероприятие приведёт к трудоустройству порядка 400 тыс. человек. Увеличится сырьевая база для лёгкой и обрабатывающей промышленности, снизится импорт растительного масла, за счёт увеличения жмыха увеличится кормовая база для животноводческого производства. Это в свою очередь увеличит производство мясомолочной продукции, снизит импорт мяса, и т.д. Такое важное мероприятие приведёт к мотивации у сельского жителя не выезжать в другие страны приносить экономические выгоды своему государству.

Перспективным направлением создания рабочих мест является строительный сектор Таджикистана. На примере столицы республики можно видеть, что масштабы строительства внушительные. Другим направлением является создание рабочих мест на вновь созданных промышленных предприятиях, а также в развиваемом логистическом секторе экономики республики. Для реализации вышеназванных мероприятий должны быть достигнуты определённые успехи в энергетическом секторе.

Энергетический сектор является одним из основных в экономике Таджикистана, регулярно заказывающим пакет инвестиционных работ. Как показывает опыт исполнения программы государственных инвестиций на 2016-2020 годы, и результаты анализа привлечения внутренних и иностранных инвестиций в рамках ПГИ на 2021-2025 годы, из 898 проектов 64 приходятся на энергетический сектор (7 824 млн. долларов США или 41%). На сектора энергетику, промышленность и транспорт приходится 7,6 млрд. долларов США, что составляет 63,3% от общей суммы проектов грантов и технической помощи.

По ПГИ 2021-2025 гг. имеется перечень проектов финансируемых за счёт кредитов и грантов. В этом списке имеются:

- проект строительства Нурекской ГЭС (фаза 1);
- региональный проект по передаче электроэнергии (CASA-1000);

- проект снижения потерь электроэнергии в Хатлонской области и другие. Всего 15 проектов, на сумму 3 миллиарда 602 миллиона 425 тысяч долларов. Есть более длинный список проектов за счёт грантовых средств и технической помощи. В этом списке предложено выполнить 49 проектов на сумму 4 203 928. В него вошли проекты реконструкции ГЭС: Нурекской (2 фаза), Гулистонской (Кайраккумская), Левакандской ГЭС (Сарбанд), МГЭС Аксу, на реке Мургаб. Кроме того, в список вошли проекты по совершенствованию сетей электропередачи (ЛЭП 220 кВ Айни-Рудаки) и повторному подключению к энергосистеме Центральной Азии. Все вышеперечисленные проекты обеспечены финансированием известных финансовых институтов.

Есть также такой важный документ как «Операционный план развития промышленности в Таджикистане на 2022-2026 годы», Часть 2. Мероприятия. В этом документе приводятся сведения, касающиеся финансирования работ по энергетике, охране окружающей среды и расширения применения электроэнергии на транспорте. Там заложены проекты, конкретными целями и задачами, которые условно можно назвать новыми. К примеру, цель 6 имеет наименование Достижение энергетической независимости и эффективного использования электроэнергии. Она включает задачу 6.1. Развитие энергетических мощностей. В состав задачи, входят подраздел 6.1.

Продолжение строительства Рогунской ГЭС, с суммарными затратами 50 000 000 сом., из которых за счёт госбюджета предусмотрено 18 000 000 сом. Задачи 6.2-6.7 направлены на: увеличение, снижение потерь, электрификацию транспорта, развитие генерации из возобновляемых источников. Затраты на реализацию задач цели 6 в сумме составляют 13 787 020 тыс. сом. Цель 7, в частности включает осуществление модернизации инфраструктуры и переоснащение промышленности за счёт повышения эффективности использования ресурсов и широкого использования чистых и экологически безопасных технологий. В подразделе 7.2.1 предусмотрена задача локализации производства солнечных панелей с использованием местной сырьевой базы (алюминий, медь, серебро, кристаллический кремний) за счёт частных инвестиций при содействии международных доноров. Проекты солнечных энергетических станций обеспечиваются солнечными панелями местного производства, созданы высокотехнологические производства, повышена глубина переработки местного горнорудного сырья и продукции цветной металлургии. На реализацию задач по цели 7 заложены общие затраты в объёме 3 114 600 тыс. сом., из которых 14 600 тыс. сом. - госбюджетные средства. На реализацию целей 6 и 7 предусмотрена сумма 1 409 848 000 тыс. сом.

В названных документах, прошедших различные этапы согласования, получившие одобрения известных финансовых институтов, чётно обозначено развитие и расширение промышленности Таджикистана, включающее энергетику, образно названную локомотивом индустриализации республики.

Развитие энергетики и смежных с нею секторов экономики, включая горнодобывающую промышленность, перерабатывающую, машиностроительную (создание транспортных средств на электрической тяге, включая электромобили), производство аккумуляторов для транспортных средств, а также для солнечных станций, расширение логистической инфраструктуры автотранспортной отрасли, производства солнечных панелей, и других приведёт к созданию дополнительных рабочих мест. Сейчас трудно оценить, сколько тысяч рабочих мест будет создано в результате реализации таких мероприятий. Возможно, это будет несколько десятков тысяч мест.

Очевидно, что в 2025-2026гг. проблему создания рабочих мест, можно решить лишь частично. Для этого необходимо принять меры, чтобы как можно успешнее продвинуться в ее продвижении. Президент Республики Таджикистан, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон 11 апреля 2024г. на церемонии открытия Худжандской крепости, призвал в очередной раз руководителей, активистов и предпринимателей области..., создавать предприятия, рабочие места для наших соотечественников и, насколько это в наших силах, снижать интенсивность трудовой миграции [1]. Ведь речь идёт о наших гражданах, денежные переводы которых годами, наполняли бюджет республики.

Между тем, по сообщениям СМИ: «Менее чем за год, около 20 тысяч граждан Таджикистана были депортированы из России. С начала 2024 года, на 14 октября, сотрудники МВД выслали из страны более 65 тысяч иностранных граждан, а также закрыли въезд 120 тысячам мигрантов. «За 9 месяцев 2024г. более 600 тысяч иностранных граждан депортировали за нарушения миграционного законодательства РФ и больше всех из Таджикистана» [2,3].

Цель статьи: оценить имеющиеся возможности в секторах экономики и создать новые рабочие места для трудоустройства депортированных трудовых мигрантов.

При составлении статьи мы воспользовались анализом существующей информации, опубликованной в официальных источниках, включая заимствования, цитирования, сравнения, составления новых таблиц, использования аналогий и синтезирование новых выводов.

Из исторических источников, используемых нами, известно, что в 1941-1943 гг, когда в Таджикистане был голод, в республике собирали по 500 тыс. тонн хлопка. Сейчас – 350 тыс. тонн.

Еще когда встал вопрос о привлечении на достройку Рогунской ГЭС квалифицированных гидроэнергостроителей, из РФ прибыли представители коллективов таджикистанских трудовых мигрантов, которые давно покинули нашу республику. Большая часть этих людей стали гражданами России. От своих коллег слышал, что такая рекогносцировка закончилась их разочарованием. Предлагаемые им заработки оказались неприлично малыми, и

разочарованные наши соотечественники, возвратились на место своего нового местожительства. До сих пор, по-видимому, остаётся актуальной информация о наличии нескольких тысяч рабочих мест на стройке Рогунской ГЭС.

Своевременно была принята важная программа ускоренной индустриализации (2020–2025гг), [4] разработанная с целью выполнения поставленных задач, в послании парламенту Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмон, от 26 декабря 2018 года «Об основных направлениях внутренней и внешней политики». С учетом значимости промышленной сферы в решении экономических и социальных вопросов, и создания новых рабочих мест, ускоренная индустриализация страны объявлена четвертой национальной целью. При разработке Программы учтены требования Национальной стратегии развития Республики Таджикистан, на период до 2030 года, Стратегия развития промышленности в Республике Таджикистан, на период до 2030 года, Программа принимает во внимание международные обязательства Республики Таджикистан по Повестке дня XXI века и Целям устойчивого развития. Реализация программы позволит увеличить удельный вес промышленной отрасли в структуре ВВП, до конца прогнозируемого периода, почти в 1,8 раза (в 2020-2025 годы до 20-21%). Следует напомнить, что ВВП на душу населения в Таджикистане в 2023 году составило 1187, в Кыргызстан 1942, а в России 15444 долларов США. [5]. В России он в 13 раз превышает наш. Это и объясняет причину привлекательности РФ для трудовых мигрантов. И этот аргумент, перебить сейчас невозможно.

Нами сделаны выборки из основных отраслей, указанных в программе индустриализации, в которых имеются указания по прогнозируемому увеличению числа новых предприятий/цехов и главное - новых рабочих мест. Они представлены в табл.1

Таблица 1.

Прогноз новых предприятий и новых рабочих мест, созданных до 2020г и по программе индустриализации (2020-2025гг) на 2025год.

№	Название отрасли	На период (годы)	Число предприятий	Новых рабочих мест
1	Ковроткачество	2014-2020	8	210
2	Шелководство и переработка коконов тутового шелкопряда	2012-2020	1632	33152
3	Горнорудная промышленность и драгоценных металлов	2020-2025	8	3288
4	Добыча угля	2020-2025	6	315
5	Строительные материалы	2020-2025	56	1412
6	Пищевых промышленных продуктов	2020-2025	111	1716
7	Продукций отрасли машиностроения, промышленной обороны и химии	2020-2025	24	3230
8	Легкая промышленность	2020-2025	532	8044
	Итого		2370	51367(18 005)

Из сайта stat.tj, по таблицам 11-2 макроэкономических показателей реального сектора, внутреннее потребление электроэнергии в 2022г составило 14,70 млрд. кВт.ч, из которых промышленностью потребляется 3,80 млрд. кВт. ч, населением–5,90 млрд. кВт. ч, а потери в сетях общего пользования составляют –3,92 млрд. кВт. ч. [6].

По статистическому ежегоднику «Промышленность Таджикистана за 2024 г.», составлена табл. 2, в которой показано число предприятий, численность работников, потребление и распределение электроэнергии, воды, газа и тепла в 2023 г. [7].

Таблица 2.

Число промышленных предприятий, численность работников, потребление и распределение электроэнергии, воды, газа и тепла в 2023 г.

№	Название отрасли	Число промышленных предприятий	Численность (тысяч человек.)	Потребление электроэнергии (млн.квт.ч)
	Вся промышленность	3453	87,5	1955
1	Добывающая	315	13,1	38,5
2	Обрабатывающая, из них:	3254	60,2	1723,8
	пищевых промышленных продуктов	795	13,4	64,7
3	Машиностроение	45	1,1	5,7
4	Прочие виды	189	1,7	58,1
5	Производство и распределение электроэнергии, воды, газа и тепла	184	14,2	192,8

Из таблицы 2 видно, что в 2023 году в Таджикистане вся промышленность состояла из 3453 предприятий, на которых имеется 87,5 тысяч рабочих мест. Эти предприятия потребляют 1млрд 955млн. квт. ч электроэнергии. Получается, что значения потребления электроэнергии промышленностью по табл. stat.tj (3,80) и табл.2(2, 0) млрд. кВт. ч. отличаются, почти на 1,8 млрд. кВт. ч., то есть, (за 1 год) разница почти такая же, как затраты всей электроэнергии на все промышленные предприятия (по табл.2).

В табл. 3. представлены сведения по производству электроэнергии на конкретных объектах энергосистемы Таджикистана в 2023-2024гг. составленной нами по источникам [8;9]

Таблица 3.

Производство электроэнергии в энергосистеме в целом и на конкретных объектах энергосистемы Таджикистана, в период: январь-декабрь 2023 и 2024 годов.

Названия	Январь-декабрь 2023г	В % к 2022г	Январь-декабрь 2024г	В % к 2023г
1 Произведено электроэнергии, в общей сложности, (в млн. кВт.ч.)	21 860,5	102,2	22427,7	102,6
2.Малые ГЭС	13,4	79,3	16,6	119,4
3.Роғунская ГЭС	1644,5	99,4	1219,7	74,2
4.ГЭС Сангтуда-2	906,1	112,4	869,5	96,0
5. Варзобские ГЭС	85,4	114,5	63,1	73,-8
6. ГЭС Сарбанд (Головная)	1350,9	1254,4	1480,8	109,6
7.Душанбинская ТЭЦ.	707,8	48,0	543,3	34,4

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРЎЗ

8. Душанбинская ТЭЦ-2	520,6	0,0	1416,2	272,0
9. Нурекская ГЭС	11050,7	102,9	11387,0	103,0
10. Байпазинская ГЭС	2307,6	99,4	2262,7	98,1
11. Кайракумская (Гулистон) ГЭС	450,9	107,5	562,0	124,6
12. ОАО Памир-Энерджи	205,8	105,0	214,1	104,0
13. Сангтудинская ГЭС -1	2316,8	107,3	2693,4	102,9
14. Энергия, производимая в Центре производства тепла (млн.кВт.ч)	1228,4	83,3	1659,5	135,1
15. Энергия производимая ГЭС	20631,5	103,6	20757,1	100,7
16. Энергия, производимая солнечными станциями, (млн.кВт.ч)	0,5	155,9	1,2	220,8
17. В том числе, на ОАО Памир-Энерджи	0,5	155,9	1,2	220,8
18. Производство тепла –(тыс. гкал)	943,1	82,5	1302,4	138,1

Из рассмотрения табл. 2 и 3 видно, что из всей произведенной электроэнергии в 2024 г., в объёме 22, 47млрд. кВт.ч. в промышленности используется 1, 955 млрд.кВт.ч. или 8,7%. То есть, если предположить, что в один год в республику депортируют столько же мигрантов, сколько уже трудится в промышленности, то для создания приблизительно 80 тыс. дополнительных рабочих мест, по очень приблизительным оценкам, потребуется создать более 4 тысяч предприятий, таких, какие уже существуют. Часть из существующих предприятий в техническом отношении устарела. Потребуется дополнительно, порядка 2 млрд. кВт. ч. Где их взять? Ведь сегодня и в ближайшие, два-три года в республике будет наблюдаться сезонный дефицит электроэнергии. Он, по разным оценкам, равен 2-3 млрд. кВт. ч. Поскольку с соседними государствами отношения улучшились, для смягчения зимнего дефицита, мы имеем возможность покупать электроэнергию у соседей. Есть теоретическая возможность покрывать недостающую часть (к 2млрд.кВт.ч) за счёт снижения потерь (3,9 млрд. кВт.ч. в 2023 г.), уменьшения экспорта энергии (3,3 млрд. кВт. ч в 2023 г.), продаваемой сегодня соседям, а также путём дополнительного увеличения производства электроэнергии на тепловых станциях в зимний период. Из рассмотрения табл. 3 видно, что на Душанбинской ТЭЦ-2, в 2023 было произведено 520,6млн.кВт.ч., а в 2024 году, уже 1416,2млн.кВт.ч., то есть на 1млрд.396млн.200тыс.кВт.ч. или в 2,7 раза больше. Это, как раз тот объём энергии, который, дополнительным, к тому, что вошёл в объём произведенной в 2023г. Источником для дополнительного производства электроэнергии на тепловых станциях могут быть топочный мазут, газ (Душанбинская ТЭЦ-1, Восточные котельные), уголь (Душанбинская ТЭЦ-2, Восточные котельные, Западные котельные). Уголь может быть, как своим, так и импортным. Что касается газа, то о его экспорте следует договариваться с Узбекистаном и Туркменистаном. Узбекистан договорился с Россией о покупке газа, который будет получать транзитом через Казахстан. Газов много в Туркменистане. Надо просчитать, что нам выгоднее: покупать его у соседей или разрабатывать те запасы, которые нашла компания Газпром на месторождении Сарикамыш? Геофизики Газпрома показали, что при стоимости

нефти более 50долларов за 1 баррель, сейчас он стоит 70дол. США, добыча становится выгодной.

Базовой энергией, почти во всех государствах, является энергия тепловых станций. Одним из источников тепловой генерации является уголь. В советское время месторождения угля, разработка которых считалась экономически нецелесообразной, были подготовлены для добычи. Энергокомпания Барки Точик и иностранные инвесторы вложили средства и помогли создать местные угледобывающие компании.

На базе использования углей месторождения Фан-Ягноб, Шуроб, Назар-Айлок и других, рассматривались различные варианты сооружения тепловых станций, с мощностями 300МВт, 500 и даже 700МВт. [10]

В отдалённой перспективе может возродиться идея строительства атомной станции небольшой мощности на Восточном Памире, для разработки месторождения бора Ак-Архар.

1. Главным фактором создания рабочих мест в секторах экономики является развитие энергетического сектора, поддерживаемое внешним и внутренним финансированием, одобренных госпрограммами и международными финансовыми институтами.

2. Важными объектами, где могут быть созданы новые рабочие места, являются вновь создаваемые промышленные предприятия, создающие новое оборудование для генерации энергии, а также энергетические товары и продукты их переработки, предприятия в смежных секторах экономики, зависящих от поставки первичного энергетического сырья и развития электроэнергетической отрасли.

3. В аграрном секторе имеются возможности трудоустроить до полумиллиона человек. Положительной стороной этого станет дополнительное развитие нескольких секторов экономики и снижение расходов валютных средств.

Статья имеет практическое значение и может быть интересна экономистам, энергетикам, аспирантам, а также широкому кругу людей, интересующимся улучшением положения простого народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в городе Худжанде открыл историко-культурный комплекс «Худжандская крепость» после ремонта и реконструкции. <https://khovar.tj/rus/2024/04/prezident-respubliki-tadzhikistan-emomali-rahmon-v-gorode-hudzhande-otkryl-istoriko-kulturnyj-kompleks-hudzhandskaya-krep>

2 МВД: с начала года из России выслали 65 тысяч мигрантов, нарушивших закон . <https://www.kommersant.ru/doc/6834934>

3. За 9 месяцев более 600тыс. граждан Таджикистана депортировали. <https://rus.ozodi.org> mintruda-za-9-mesyatsev-boleer>

4. Программа ускоренной индустриализации (2020-2025гг), <https://www.google.com/search>
5. Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷамбасти натиҷаҳои дар соли 2024 ва омилҳои минбаъдаи рушд. Вазорати рушд ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.
6. сайта stat.tj. Производство электроэнергии, продажа и потребление в 1991-2023, табл.11-2
7. Статистический ежегодник «Промышленность Таджикистана за 2024г»
8. Истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ бо ифодаи пули ва дар намуди асли. Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ-декабр 2023
9. Истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ бо ифодаи пули ва дар намуди асли. Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ-декабр 2024
10. Арифов Х.О. Энергетическая безопасность Таджикистана в годы государственной независимости Душанбе, Дониш., 2022г.с.281

ИМКОНИЯТҲОИ БАҶО АЗ БАҶШҲОИ ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ШУҒЛИ МУҲОҶИРОНИ КОРИИ ИХРОҶШУДА

АРИФОВ ҲАМИДҶОН ОБИДОВИЧ,

номзади илмҳои геология ва минералогия, ходими пешбари илми шӯбаи
инкишоф ва ҷойгирсозии қувваҳои истеҳсолии Институти иқтисод ва
демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734042, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни 44;
тел. (+992) 93-560-07-40; e-mail: khamidarifov@gmail.com

Мушкилоти кунунии бо кор таъмин намудани муҳаҷҷирони кории депортишуда баррасӣ мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон саноаткунунии босуръати мамлакатро ба амал бароварда истодааст. Муҳаҷҷирони корӣ дар Русия барои барқарор кардани иқтисодиёти ҷумҳурӣ ёрии калон мерасонанд. Як қатор рӯйдодҳои сиёсӣ, ки соли 2022 дар Федератсияи Русия ба амал омадаанд, боиси саҳттар шудани қоидаҳои будубоии муҳаҷҷирони корӣ шуданд. Дар тамоми шохаҳои ҳокимият дар Федератсияи Русия шиддати ҷарфзанӣ ва амалҳо барои саҳттар кардани шароити будубоии муҳаҷҷирон аз Осиёи Марказӣ афзоиш ёфтааст. Нишон дода шуд, ки барномаҳои маблағгузори кор дар соҳаи энергетика ва соҳаҳои ба он алоқаманд имкони бунёди иқтисдорҳои нави истеҳсолиро фароҳам меоварад. Қисми зиёди шаҳрвандони бекор метавонанд дар соҳаҳои кишоварзӣ ва саноатии иқтисодиёт бо кор таъмин шаванд. Дар шароити муайяни мусоид соҳаи энергетика маҳсулоти худро барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: иқтисод, захираҳо, барномаҳо, саноатсозӣ, пахтакорӣ, саноат, неруи барқ, сармоягузорӣ, муҳоҷир.

**OPPORTUNITIES OF SOME SECTORS OF THE ECONOMY OF
TAJIKISTAN FOR EMPLOYMENT OF DEPORTED LABOR MIGRANTS**

ARIFOV HAMIDJON OBIDOVICH,

candidate of geological and mineralogical sciences, the leading specialist of the department of development and placement of productive forces of the Institute of economics and demography of the National Academy of Sciences of the Tajikistan

734042, Tajikistan, Dushanbe city, Ayni str. 44;

tel.: (+992) 93-560-07-40; e-mail: khamidarifov@gmail.com

This article considers the urgent problem of job creation for migrant workers. The Republic of Tajikistan is carrying out accelerated industrialization of the country. Labor migrants in Russia provide significant assistance in the restoration of the economy of the republic. A number of political events that took place in 2022 in the Russian Federation led to a tightening of the rules of stay for migrant workers. The rhetoric and actions to tighten the conditions for migrants from Central Asia have intensified in all branches of the Russian government. It has been shown that programs to finance work in the energy sector and related sectors of the economy will create new industries. The agrarian and industrial sectors of the economy can employ a significant proportion of unemployed citizens. Under certain favorable conditions, the energy sector will provide additional jobs with its products.

Keywords: economy, resources, programs, industrialization, cotton growing, industry, electric power industry, investments, migrant.

**ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МОҲИЯТИ
ОН ДАР РАВАНДИ ТАҲКИМИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ
(Дурнамон танзими муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон)**

ҚУРБОНОВ АЛИШЕР САФАРОВИЧ,

Докторанти PhD-и Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи
академик А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734018, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел: (+992) 919-06-53-08

Дар мақолаи мазкур муҳтавои Паёми солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар дар бораи самтҳои сиёсӣ иқтисодии кишвар, ҷиҳати беҳбуд бахшидани сатҳи некуаҳволии мардум ва паст кардани раванди муҳоҷирати меҳнатӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Инчунин, нақши Паём дар таҳкими сиёсати иҷтимоӣ, суботи сиёсӣ ва таъмини манфиатҳои миллий, ки воситаи асосии нигоҳ доштани соҳибистиқлолии давлат мебошад, зикр ёфтааст.

Муҳоҷирати корӣ, ҳамчун категорияи сиёсӣ иҷтимоӣ, мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, таъсир ва оқибатҳои рушду танзими он баррасӣ карда мешавад. Андешаҳои донишмандон доир ба раванди муҳоҷират, аҳаммияти он дар сиёсати миллию байналмилалӣ таҳлил ва муқоисагирӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Паём, муҳоҷират, муҳоҷирати меҳнатӣ, амнияти миллий, манфиатҳои миллий, суботи сиёсӣ, истиқлол, сиёсати иҷтимоӣ.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати ҳуҷҷати расмӣ ва ё ҳисоботи солони, ки тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа дар бар мегирад, муҳимияти хоса дорад. Аз ин рӯ, кушодани моҳият ва муҳтавои Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самтҳои сиёсӣ иҷтимоии мамлакат, яке аз масъалаҳои муҳиму муассир ба шумор меравад. То ҳанӯз аксари Паёмҳои Пешвои миллат дар ҷомеа мақому мартабаи худро нигоҳ дошта, бештар ба ҳифзи манфиатҳои миллий вобастагӣ доранд. Ҳар як нуқтаи Паём дар раванди баён гардидани он, аҳаммияти хоса дошта, дар дохил ва марказҳои таҳқиқоти кишварҳои хориҷӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор мегирад.

Истилоҳи «паём» ба маънои расонидани хабар, пайғом, мужда, нома ва даъват баёнҳои муҳимме мебошад, ки барои шунавандагони худ ва ё мардум хабари тозатаринро мерасонад, фаҳмида мешавад [13, 627].

Дар сатҳи барномарезии давлатӣ, Паём барои рушди устувори кишвар нақши асосиро бозида, мақоми сиёсӣ ҳуқуқиро касб кардааст. Бояд дар назар дошт, ки Паём ҳисоботи мушаххасу мухтасари расмии Роҳбари давлат ба

аҳолии кишвар ба ҳисоб рафта, на танҳо натиҷаи пешрафти солҳои гузашта муарифӣ мегарданд, балки камбудӣҳо ва дастовардҳои фаъолияти дастгоҳи давлатӣ низ ошкор карда мешаванд. Дар он дурнамои фаъолияти сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар барои солҳои оянда муқаррар карда мешавад. Яъне дар асоси қафолати конститусионӣ доштани он ба ҷомеа роҳҳои тараққиёт ва ҳалли масъалаҳои гуногун барои соли минбаъда пешниҳод мегардад. Дар ин хусус муҳаққиқ Фэй Сзюньхуэй чунин қайд месозад, ки «Паём – шакли асосии робитаи сиёсӣ ба ҳисоб рафта, ба шуури ҷамъиятӣ ва дидгоҳи сиёсии одамон таъсири калон мерасонад» [12, 43]. Муҳимияти Паёмро ба таври объективӣ мушаххас намудан зарур меояд, ки он дар баробари моҳияти сиёсӣ иҷтимоӣ доштаниш, аҳамияти ҳуқуқиро низ доро мебошад.

Аз лиҳози ҳуқуқӣ мафҳуми Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсия ва қонунҳои марбута инъикос ёфтаанд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтавои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 70-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода гардидааст [3]. Яъне фаъолияти мебошад, ки дар асоси Конститутсия муқаррар карда шуда, самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишварро ҳамасола муайян месозад. Асосан, Паём бо иштироки яқояи вакилони Маҷлиси намояндагон ва аъзои Маҷлиси миллий баргузор гардида, ҳадафҳои стратегияи кишвар роҳандозӣ карда мешавад. Ба он хотир, намояндагони мардуми Тоҷикистон дар ироаи Паём ширкат меварзанд, ки Президент дар як вақт наметавонад ба тамоми шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба вазъи кунунии мамлакат ҳисобот диҳад. Чунин муқаррар мешавад, ки Паём Роҳбари давлатро ба сифати ҳисоботдиҳанда будан дар назди халқи хеш муаррифӣ менамояд. Дар рафти баргузор гардидани он, намояндагони ҳокимияти иҷроия ва дигар шохаҳои ҳокимият, инчунин, намояндагӣҳои ташкилоту иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, новобаста аз шакли фаъолиятшон, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мебаранд, ба ҳайси меҳмон иштирок карда метавонанд. Ғайр аз ин, намояндагӣҳои расмӣи кишварҳои хориҷии муқими Тоҷикистон низ иштирок меkunанд.

Аз нуқтаи назари сиёсӣ, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – дидгоҳи расмӣи Роҳбари давлат ба вазъи мавҷудаи дохилии кишвар, муносибатҳои хориҷии он ва ҳамчунин, муаррифии имкониятҳои дурнамои муносибатҳои дохилӣ ва берунии кишвар мебошад. Пеш аз ҳама, тасмимҳои дар сатҳи ҳокимияти давлатӣ, дар асоси қабули қарор ва санадҳои сурат мегиранд, ки ба соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат равона карда мешавад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои рушди минбаъдаи кишвар ҳамасола дар асоси Паёми солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳрезӣ гардида, ҳар як масъалаи дар он ироагардида аз ҳамдигар вобастагии калон доранд. Зеро амалӣ сохтани рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат, ташкил ва ба роҳ мондани иқтисодиёти самаранок, давра ба давра ба сатҳи бехтари зиндагии

шахрвандон, таъмини волоияти қонун ва дар умум, ба таҳкими амнияти миллии шароит фароҳам меоварад [10, 169].

Нақш ва мавқеи Паём дар мустаҳкам гаштани ниҳоди (институти) давлатӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи нави онро дар даст дорад, хеле муҳим дониста мешавад. Бо дақиқ кардани роҳҳои ташаккули соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти ҷомеа ва сафарбар кардани қувваҳои марбута, низоми сиёсии кишвар низ дар ҳоли такмил қарор мегирад. Бо ин васила, фарҳанги сиёсӣ ҳуқуқи аҳоли низ дигаргун мешавад. Барои ҳар як соли оянда нақшаву стратегияҳои мушаххас роҳандозӣ карда шуда, сатҳи некуаҳволии ҷомеа баланд бардошта хоҳад шуд. Паём – барномаи сиёсӣ ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, миллиест, ки дар он тарҳҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва ҳадафҳои дарозмуддати давлату миллат ифода меёбад. Пайвасти Президенти кишвар дар суҳанронҳои ҳеш вобаста ба сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишвар андешаҳо баён менамоянд, ки таъмини суботи сиёсӣ ва ташаккули давлати дунявӣ маҳз аз он вобастагӣ дорад. Инчунин, дар радиои муайян кардани муносибатҳои мутақобилаи рушди кишвар дар доираи омӯзиши Паём, ормонҳо ва ғояҳои миллии ташаккул дода мешаванд. Пеш аз ҳама, таҳдидҳо ба амнияти идеологӣ ва сарчашмаҳои хатари он мушаххас мегардад [11, 40].

Барои дарки Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияту натиҷаҳои он баҳри рушди минбаъдаи шахрвандон, мақом ва самти асосии онро бояд таҳқиқу баррасӣ намуд. Якчанд стратегияву барномаҳое, ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар дар раванди панҷ соли охир қабул шудаанд, мавриди пажӯҳиш қарор додан зарур аст. Яке аз самтҳои асосие, ки ҳамасола дар Паёми роҳбари давлат зикр карда мешавад, ин масъалаи баланд бардоштани сатҳи иҷтимоии мардум ва таъмин намудан бо ҷойи кори доимӣ дар дохили кишвар ба ҳисоб меравад. Дар шароити вазъи нохуби иқтисодӣ иҷтимоӣ, масъалаҳое ба миён меоянд, ки вазифаҳои асосии давлатро дар қанор мегузоранд [10, 188].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қариб се даҳсолаи охир раванди муҳоҷирати меҳнатиро аз сар мегузаронад, танзими он ниҳоят муҳим аст. Тартиб ва танзими муҳоҷирати меҳнатӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли ва ба ин восита фароҳам овардани шароити шоидаи зиндагӣ ҳадафи асосии Ҳукумати кишвар ва мақомоти дахлдор дониста мешавад. Дар марҳалаи ду даҳсолаи охир бо раванди барқарор кардани соҳаи саноатӣ кишоварзӣ, барои сокинони мамлакат имконияти мусоиди қорӣ фароҳам оварда шуда истодааст. Муҳоҷирати меҳнатӣ, ки дар шароити рушди навини давлатдорӣ Тоҷикистон як зухуроти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, дар самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ он мавқеи хосро доро мебошад. Чунки дар шароити тараққиёти иқтисодӣ муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули сиёсати таъсирноки шуғли нақши асосиро дорад, ки роҳи асосии онро сиёсати давлатӣ

муҳоҷиратӣ ташкил медиҳад [1,99]. Дар сурати пеш омадани бухрони иқтисодӣ дар дараҷаи аввал ба бучаи аҳолии қобили меҳнат ва сатҳи зиндагии мардум таъсири калон мерасад [10, 188]. Бинобар ин, бо афзоиши аҳолии кишвар ташкили корхонаҳои хурду миёна ва соҳибкасб кардани сокинони шаҳру ноҳияҳои кишвар дар Паёми Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 2019 садо дода буд [4]. Доир ба кам кардани сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ низ таваҷҷуҳи Роҳбарияти Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд аст. Масалан, қайд карда мешавад, ки *“шумораи шаҳравндони мо, ки берун аз кишвар фаъолияти меҳнатӣ доранд, қариб 60 фоиз кам шудааст, ки ин натиҷаи рушди соҳаи иқтисодиёт ва таъкили ҷойҳои корӣ дар дохили кишвар мебошад”* [4].

Дар ҷойи дигар зикр карда мешавад, ки *“шумораи аз ҷама зиёди муҳоҷирони меҳнатӣ 1 миллиону 100 ҳазор нафар ба соли 2010 рост меояд. Аммо дар соли 2018 бошад, ин рақам ба 468 ҳазор нафар мерасад, ки омори мусбат доништа мешавад. Бо вучуди ин, шумораи мазкур Ҳукумати мамлакатро қонеъ карда наметавонад. Зеро дар назар дошта шудааст, ки барои беҳтар кардани шароити иқтисодии кишвар ҳар сол на кам аз 100 ҳазор ҷойи нави корӣ таъсис дода шавад”* [4]. Албатта, талаботи мазкур, бо дарназардошти афзоиши шумораи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба инобат гирифта шудааст. Он, ба андешаи Пешвои миллат, ҳоло ҳам мушкilot дорад, зеро суръати рушди иқтисодии кишвар бо сатҳи афзоиши шумораи аҳоли бояд баробар карда шавад. Дар сурати ғайр, раванди ба роҳ мондани барномаҳои сиёсати иҷтимоии давлат суғуст мегардад.

Дар Паёми соли 2021-ум Пешвои миллат чунин иброз медоранд, ки дар кишвар 300 коргоҳу корхонаи нави саноатӣ бо фарогирии беш аз 6500 ҷойи корӣ сохта, ба истифода дода шудаанд [5]. Яъне дар ҳамин давра 193 ҳазор ҷойи кори доимӣ ва мавсимӣ ташкил гардидааст ва даромади пулии аҳоли аз ҳисоби таъмини ҷойҳои корӣ 10 дарсад афзоиш ёфтааст. Омори ба ин монанд дар соли 2021 ба назар мерасад, ки танҳо дар ин сол коргоҳу корхонаҳои гуногун ба 256 адад расонида шудааст. Шумораи кормандон бошад, аз ин ҳисоб 2500 нафарро ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, сатҳи норасоии ҷойи кори муносиб ба мушоҳида мерасад. Дар ин маврид, чунонки дар андешаҳои баъдӣ хотирнишон гашта буд, ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки афзоиши шумораи аҳолии қобили меҳнат нисбат ба таълиди ҷойҳои нави корӣ зиёдтар шуда истодааст [6].

Махсусан, дар Паёме, ки дурнамои соли 2024-умро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми кишвар муайян намуда буд, шумораи афзоиши аҳолии қобили меҳнат мунтазам рӯ ба афзоиш ёфта, дар панҷ соли охир то соли 2023 ба 8,4 дарсад зиёд гардидааст. Яъне дар ин давра низ таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши аҳоли нисбат ба суръати афзоиши қувваи корӣ 2,5 баробар зиёд мебошад [8]. Дар ин замина, аз ҷониби Президенти мамлакат таъкид карда шуд, ки фароҳам овардани ҷойҳои нави

корӣ бо музди меҳнати муносиб дар дохили кишвар ва омӯзонидани касбҳои коргарӣ ба шаҳрвандон яке аз вазифаҳои афзалиятноки Ҳукумат доништа мешавад. Яъне ҷиҳати қонеъ кардани талаботи аҳоли бо шуғл ҳар сол таъсиси 100 ҳазор ҷойҳои нави корӣ дар ҳар сол зарур шуморида мешавад [8]. Ба ин восита, Роҳбари давлат сатҳи афзоиши муҳочирати кориро дар хориҷ аз кишвар паст кардан меҷоҳанд. Бо омода намудани шаҳрвандони кишвар бо шуғли пурмаҳсул ва таъмини ҷойҳои кори нисбатан муносиб дар дохили ҷумҳурии аҳолии қобили меҳнат ҷалб мегарданд. Вобаста ба тақвияти нуқтаи назари дар боло зикргардида, андешаи донишманди ватанӣ Т.Исозодаро мисол овардан бамаврид аст, ки қайд менамояд: «Дар шароити имрӯза барои як қатор давлатҳои олам (*асосан давлатҳои тараққиқарда ва рӯ ба инкишоф*) яке аз омилҳои таъмин намудани рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ҷалби олимону мутахассисон ба шумор меравад. Чунин вазъ ба он хотир аст, ки дар замони рушди бемайлони илму техника дониш ва моликияти зеҳнӣ дар ҷаҳони муосир заминаи асосии муваффақиятҳо доништа мешавад» [2, 82].

Чунин муқоиса дар давоми ду-се соли охир гувоҳ аст, ки бо фароҳам овардани шароити мусоиди корӣ марҳала ба марҳала мавҷи муҳочирати меҳнатӣ ба танзим дароварда мешавад, зеро раванди муҳочирати меҳнатӣ дар шароити имрӯза низ худ ба худ ба вучуд наомадааст. Он дар заминаи инкишофи таҳаввулоти ҳаёти инсоният марҳала ба марҳала рушд кардааст. Дар ҳар давраи замон муҳочират, махсусан, муҳочирати корӣ, вобаста ба вазъияти сиёсӣ иқтисодии минтақаҳо ва кишварҳои ҷаҳон рушду инкишоф меёбад.

Дар Паёмҳои панҷсолаи охири Роҳбари давлат таваҷҷуҳи асосӣ дар замина бо вазъи зудтағйирёбандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳри беҳтар кардани шароити иҷтимоӣ аҳолии кишвар, хосса қишри поёнии ҷомеа равона гардидааст. Аз таҳлилу баррасии ҳар яке аз ин суҳанрониҳои Президенти кишвар метавон мушоҳида кард, ки ҳарчи бештар барои фароҳам сохтани фазои васеи корӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳо ба ҳарч дода мешаванд. Маҳз он чор ҳадафи стратегияи кишвар низ барои беҳтар сохтани зиндагии шоистаи мардуми тоҷик равона карда шудааст [9]. Агар ҳар яке аз ин ҳадафҳои стратегиро аз мавқеи ҳифзи манфиатҳои иҷтимоӣ таҳлил намоем, дар алоҳидагӣ танзими чараҳои муҳочирати кориро метавон мушоҳида намуд.

Яке аз дурнамои паст кардани сатҳи муҳочирати меҳнатӣ “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ба ҳисоб меравад, ки аз марҳалаҳои кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат иборат мебошад. Дигар “Саноатикунории босурати кишвар” доништа мешавад, ки бо ин мақсад ҷумҳуриро аз кишвари ағарино саноатӣ ба саноатӣ агарарӣ табдил медиҳад. Дар маҷмуъ, тамоми самтҳои афзалиятноки мамлакат барои ҳаёти беҳтари шаҳрвандон бахшида шудааст [7]. Он барномаҳо ва лоиҳаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва ноҳиявӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад, дурнамои соҳибкасб ва ба ин восита омода

кардани мутахассисоне дар назар дошта мешавад, ки ҷавобгӯӣ ба талаботи замони муосир бошанд.

Хулоса, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати дурнамои рушди низоми сиёсӣ ва самтҳои калидии давлат шинохта шуда, барои амалӣ гардонидани ҳадафҳои дар пеш гузошташуда имкониятҳо фароҳам меоварад. Нақши он баҳри қабул намудани барномаи сиёсӣ дар танзими муҳочирати меҳнатӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, чунки маҳз дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзу ояндаи кишвар баррасӣ карда мешаванд.

Барои танзими муҳочират ва дур сохтани таҳдидҳо дар самти ҳифзи манфиатҳои миллӣ, инчунин, таъмини амнияти миллӣ чунин чораҳоро амалӣ мебояд кард:

1. мувофиқи нишондодҳои Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои навбатӣ, беҳтар ва сифатанок сохтани низоми маориф барои омода кардани кадрҳои баландхаттисоси ҷавобгӯӣ ба талаботи замон;
2. ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ баҳри бунёди заминаҳои корӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ саноатӣ дар мамлакат;
3. омода намудани шаҳрвандон ба сифати мутахассиси соҳибкасб дар раванди муҳочират;
4. омӯзиши Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташвиқи тарғиби онҳо дар муассисаҳои олии кишвар ва сохторҳои идорӣ ҳукуматӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева А.Т. Трудовая миграция как фактор социальной стабильности в Республике Таджикистан. Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АМИТ. 2020.–№ 2.–С. 54–68.
2. Исозода Т.И. Сабабҳои ба амал омадани муҳочирати зиёиён дар шароити муосир// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №1 (81). – С.82–89.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2016. –46 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе. 26. 12. 2019.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ».– Душанбе. 26. 01. 2021.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе. 21. 12. 2021.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе. 23. 12. 2022.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», – Душанбе. 28. 12. 2023.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», – Душанбе. 28. 12. 2024. Шарқи озод, 2025. – 40 с.

10. Сафарализода Х.Қ. Таҳдидҳои замони муосир: масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ. Монография. – Душанбе: Эр-граф, 2023. – 420 с.

11. Сафарализода Х.Қ. Хусусиятҳои таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиклолӣ// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №2 (82). – С.35-46.

12. Цзюньхуэй Ф. Политическая метафора в посланиях Президента РФ и ее функции. – Инновации в науке. 2018 №1(153). –С.42–45

13. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка.–Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей (4) 1939. – 714 с.

14. Яковлева Е.Б. Трудовая миграция: история и современное состояние. Вопросы экономической теории. Макроэкономика// Санкт-Петербургского государственного университета. 2016. №4. –С. 82–86.

ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ.

**(Перспективы регулирования трудовой миграции в Республике
Таджикистан)**

КУРБОНОВ АЛИШЕР САФАРОВИЧ,

докторант PhD Института философии, политологии и права имени академика
А.Баховаддиновой Национальной академии наук Таджикистана,
734018, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 919-06-53-08

В данной статье рассматривается содержание ежегодных Послания Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли о политических и экономических направлениях развития страны в целях повышения уровня благосостояния народа и сокращения процесса трудовой миграции. Также упоминается роль Послания в укреплении социальной политики, политической стабильности и обеспечении национальных интересов, что является основным средством защиты независимости государства. Трудовая миграция изучается как политическая и социальная категория, обсуждаются последствия и результаты ее развития и

регулирувания. Анализируются и сравниваются мнения ученых о миграционном процессе, его значении в национальной и международной политике.

Ключевые слова: *Послание, миграция, трудовая миграция, национальная безопасность, национальные интересы, политическая стабильность, независимость, социальная политика.*

**THE ADDRESS OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN AND ITS ESSENCE IN THE PROCESS OF
STRENGTHENING SOCIAL POLICY. (Prospects for regulating labor
migration in the Republic of Tajikistan)**

QURBONOV ALISHER SAFAROVICH,

PhD Doctoral student of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Institute of
Philosophy, Political Science and Law named after Academician A. Bahovaddinov
734018, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.: (+992) 919-06-53-08

This article examines the content of the annual Address of the President of the Republic of Tajikistan, honorable Emomali Rahmon, to the Majlisi Oli on the country's political and economic directions to improve the well-being of the people and reduce the process of labor migration. It also highlights the role of the Address in strengthening social policy, political stability and ensuring national interests, which are the main means of maintaining the independence of the state.

Labor migration, as a political and social category, is studied, and the impact and consequences of its development and regulation are discussed. The views of scholars on the migration process and its importance in national and international policy are analyzed and compared.

Keywords: *Address, migration, labor migration, national security, national interests, political stability, independence, social policy.*

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз» мақолаҳо дар соҳаи илмҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фалсафа нашр мегарданд, ки натиҷаи таҳқиқоти илмӣ Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳо мебошанд. Ҳайати таҳририяи маҷалла ба муаллифони тавсия медиҳад, ки ҳангоми ирсолӣ мақола ба ҳайати таҳририя талаботи зеринро қатъиян риоя намоянд:

1. Мақолаҳо бо тавсияи сармұҳаррири маҷалла ё муовинони ӯ қабул карда мешаванд.

2. Матни мақола бояд дар барномаи **MS Word** бо ҳуруфи **Times New Roman 12** пт барои мақолаҳои забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ омода гардида, дар шакли файли электронӣ (дар диск) ва нусхаи чопӣ пешниҳод карда шавад. Барои компютерҳо бо Windows XP ва ҳар гуна версияи MS Office истифодаи мұҳаррири клавиатурии Keyman тавсия дода мешавад. Фосилаи байни сатрҳо – **1,15**. Ҳамаи саҳифаҳои дастхат бояд рақамгузорӣ карда шаванд.

3. Ҳаҷми мақола аз 10 саҳифаи матни компютерӣ набояд зиёд бошад, ба инобат гирифтани матн, ҷадвалҳо, рӯйхати адабиёт (на бештар аз 15 манбаъ), расмҳо, ки шумораашон на бештар аз 6 адад бошанд.

4. Расмҳо, диаграммаҳо ва аксҳо бояд дар формати ҳамон барномае, ки дар он омода шудаанд, пешниҳод гарданд. Диаграммаҳо дар формати Excel, расмҳо ва аксҳо дар формати JPEG пешниҳод карда шаванд.

Таҳияи мақола:

1. Саҳифаи аввал бояд дорои маълумоти зерин бошад: Рамзи **УДК**, ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷа ва (ё) унвони илмӣ, мансаб, номи муассиса (ҳо), ки мақолаи пешниҳодшуда дар он (ҳо) таҳия гардидааст, нишони (почтавӣ ва электронӣ), рақамҳои телефон, номгӯӣи пурраи ихтисос.

2. Ихтисоркунии калимаҳо, номҳо ва истилоҳот иҷозат дода намешавад, ба истиснои воҳидҳои ченак, бузургии физикӣ, химиявӣ ва математикӣ, истилоҳот ва ғайра.

3. Иқтибосҳо аз адабиёти истифодашуда дар дохили матни мақола дар қавсҳои мураббаъ ишора карда мешаванд, масалан: [1], [1, 3–5]. Рӯйхати адабиёт (бо унвони "Адабиёт") бо тартиби алифбо таҳия гардида, чунин тартибро риоя мекунад:

– Барои китобҳо: ному насаби муаллиф, номи пурраи китоб, ҷилд ё шумора, ҷойи нашр, ношир, соли нашр, шумораи саҳифа ё шумораи умумии саҳифаҳо.

– Барои маҷаллаҳо: ному насаби муаллиф, унвони мақола, номи маҷалла, сол ва шумораи маҷалла, рақами саҳифа ё саҳифаи аввал ва охири мақола.

НАМУНА:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).*–Душанбе: Авесто, 2009.–С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса*// *Независимая газета*. 1992, 16 октября. –С.3–5.

Ба мақола бояд хулоса бо забонҳои русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ (на камтар аз 5 сатр) ва калидвожаҳо (аз 3 то 10) замиа гардад.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки тасҳеҳ ва қўтоҳсозии матни мақолаҳо, инчунин, тавсия барои депонатсияи онҳо (нигоҳдории расмӣ) диҳад.

Мақолаҳое, ки ба ин талабот ҷавобгӯӣ нестанд, қабул карда намешаванд.

Матни ирсолишудаи мақола ниҳой буда, бояд дақиқ таҳия, санҷида, бидуни ислоҳот ва бо имзои муаллиф (он) пешниҳод карда шавад. Маълумоти муфассалро оид ба талаботи таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо дар вебсайти (<http://t.vestnik.mts.tj/>) дастрас кардан мумкин аст:

Эзоҳ: Назари муаллифон ва ҳайати таҳририя метавонад фарқ кунад. Масъулияти истифодаи дурусти манбаъ, далелу рақамҳо ба зимми муаллифон мебошад.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В журнале Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редакция журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редакцию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифт Times New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией MS Office необходимо использовать клавиатурный редактор Keyman. Интервал между строками – 1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 12 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы (не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6. ,

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в формате Excel, рисунки и фотографии в формате JPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора (ов) (полностью), ученая степень и (или) звание, должность, название учреждения (ий), в котором выполнена представленная статья, адреса (почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфавитном порядке и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и

инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). –Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикском языках (не менее 5 строк) и ключевые слова (3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию. Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлгией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте (<http://t.vestnik.mts.tj/>).

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

1. TO THE AUTHORS

The journal of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan “Tajikistan and contemporary world” publishes articles in the field of political science, economics and philosophy, which are the results of research works of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan and other institutions. The editorial board of the journal draws the attention of the authors to the necessity to strictly observe the following rules when sending an article to the editorial board:

1. Articles are accepted upon the recommendation of the chief editor of the Herald or his deputies.

2. The article must be submitted to the editorial board in both electronic format (on a removable disk) and a printed copy. It should be prepared using MS Word, with the font Times New Roman 12 pt. for articles in Russian, Tajik, and English. For computers running Windows XP and any version of MS Office, the Keyman keyboard editor should be used. The line spacing must be **1.15**, and all pages of the manuscript must be numbered.

3. The size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including text, tables, list of references (not more than 15 sources), figures, the number of which should not exceed 6.

4. Figures, diagrams, and photographs must be submitted separately in the format of the program in which they were created. Diagrams should be in Excel format, and figures and photographs should be in JPEG format.

Article formatting:

1. The title page must include the following information: UDC code, full name(s) of the author(s), scientific degree and (or) title, position, name of the institution(s) where the submitted article was prepared, postal and email addresses, phone numbers, and the full name of the specialty.

2. Abbreviations of words, names, titles are not allowed, except for generally accepted abbreviations of measures, physical, chemical and mathematical quantities, terms, etc.

3. References to the cited literature are given in the text of the article in square brackets, for example: [1], [1, 3-5]. The list of references is given in a general list (under the heading “Literature”) in alphabetical order and is arranged as follows:

– For books: author's surname and initials, full title of the book, volume or issue, place of publication, publisher, year of publication, page number, or total number of pages.

– For periodicals: author's surname and initials, title of the article, name of the journal, year and issue number, page number, or the first and last pages of the article.

EXAMPLE:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).* – Душанбе: Авесто, 2009. – С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса*// *Независимая газета.* 1992, 16 октября. –С.3–5.

Each article must be accompanied by a summary in Russian, English, and Tajik (at least 5 lines) and keywords (from 3 to 10).

The editorial board reserves the right to shorten and edit articles, as well as to recommend their deposition.

Articles that do not comply with these requirements will not be accepted.

The text of the submitted article is final, should be carefully prepared, proofread, without corrections and signed by the author(s). Detailed instructions on the formatting of articles can be downloaded from the website (<http://t.vestnik.mts.tj/>).

Note: The views of the authors and the editorial board may differ. Authors are responsible for the correct use of sources, facts, and figures.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 89,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-32-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
e-mail: vestnik@mts.tj

Ба матбаа 23.06.2025 таҳвил гардид. Чопаш 11.07.2025
ба имзо расид. Коғазӣ офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ќузьи чопии шартӣ 40. Адади нашр 80 нусха.
Супориши № 16. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар ҷопхонаи ҚДММ «Ҳаёт - 69» ба табъ расидааст.